

**NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
RENDÉSZETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

Somogyvári Mihály

***SZEXUÁLIS BŰNELKÖVETŐK
– TIPOLOGIÁK, ELEMZÉS, KEZELÉS JELENTŐSÉGE ÉS
LEHETŐSÉGE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEKEN
BELÜL***

Doktori (Phd) értekezés

Témavezető: Dr. Héra Gábor PhD

TARTALOMJEGYZÉK

1. Témakijelölés, fogalmi keretek	5
1.1. A disszertáció vizsgálati irányai, a kutatás célja, módszertani logikája	7
1.2. A szerzői nézőpont módszertani és etikai kérdései	10
1.3. A szexuális bűnelkövetők fogalmi keretei	11
1.3.1. A szexuális bűnelkövetők mint jogi kategória	11
1.3.2. A pedofília és a szexuális bűncselekmény fogalmának elválasztása.....	12
1.3.2.1. Az áldozat életkora és az időbeliség.....	13
1.3.2.2. A pedofília orvosi/jogi fogalmának problémája	14
1.4. A börtön mint zárt intézet, és a fogvatartotti jelleg szerepe a módszertani kérdésekben	15
1.4.1. A börtön mint vizsgálati terep	15
1.4.2. Az elítéltek kriminológiai sajátosságainak szerepe a módszertani kérdésekben.....	18
2. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások büntetőpolitikai és rendészeti relevanciája 21	
2.1. A szexuális bűncselekmények büntetőpolitikai aspektusai	23
2.1.1. A szexuális bűncselekmények társadalmi megítélése, illetve annak hatása a büntetőpolitikai intézkedésekre	24
2.1.1.1. A bűnözésétől való félelem, a morális pánik és a büntetőpolitikai intézkedések.....	25
2.1.1.2. A szexuális bűnelkövetők kezelésével kapcsolatos társadalmi attitűdök	28
2.1.1.3. A nemi erőszak mítosza.....	30
2.1.2. Büntetőpolitikai válaszok	32
2.2. A szexuális bűncselekmények kutatásának rendészeti relevanciája.....	40
2.3. A szexuális bűncselekmények kutatásának büntetés-végrehajtási relevanciája	43
3. A szexuális bűncselekmények elméleti megközelítései	48
3.1. A szexuális bűncselekmények oksági elméletei.....	48
3.1.1. Az első szintű elméletek.....	50
3.1.1.1. Hall és Hirschman négyoldalú (quadripartit) modellje	51
3.1.1.2. Marshall és Barbaree integrált modellje.....	55
3.1.1.3. Finkelhor-féle prekondíciós teória	57
3.1.2. A második szintű elméletek.....	59
3.1.2.1. Kognitív torzítások – Implicit elméletek teóriája	59
3.1.2.2. Kötődés elméletek	63
3.1.2.3. A nemi erőszak szociokulturális megközelítése	65
3.1.3. A harmadik szintű elméletek	69
3.1.2. Az oksági elméletek áttekintése	72
3.2. Tipológiák	74
3.2.1. Nicholas Groth tipológiája	75
3.2.2. Knight és Prentky tipológiája	77
3.2.3. Groth és társainak gyermekmoleesztálókra kialakított tipológiája	80
3.2.4. Kriminológiai megközelítések – általános/sokoldalú – speciális elkövető	83
3.2.5. Magas kockázatú szexuális bűnelkövetői tipológiák.....	85
3.2.6. A szexuális bűncselekményekre irányuló tipológiák áttekintése	87
4. A fogvatartottak kockázatelemzési rendszereinek keretei	88
4.1. Mi a kockázat, mi a kockázatelemzés és miért értékeljük a kockázatot?	89
4.1.1. A kockázat mint szakpolitikai, társadalmi konstrukció	89
4.1.2. Mi a kockázatelemzés és miért értékeljük a börtönben a kockázatokat?	91
4.1.3. A modern kockázatelemzési rendszerek kialakulásának háttere	93

4.2.	A kockázatelemzési eljárások módszertani háttere	95
4.2.1.	A kockázatelemzés és a kezelés összefüggése	97
4.2.2.	Kockázatelemzési eszközök	99
4.2.3.	A kockázatelemzés nemzetközi gyakorlata és intézményi megoldásai.....	101
4.3.	Szexuális bűnelkövetők elemzése / kockázatelemzése	105
4.4.	A kockázatelemzés és szexuális bűncselekmények magyarázómodelljeinek találkozási pontjai	110
4.5.	Az általános kockázatelemzés és a szexuális bűnelkövetők kockázat-elemzésének hazai gyakorlata	113
4.5.1.	Az általános kockázatelemzés eszköze és keretei	115
4.5.2.	A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésének hazai gyakorlata	118
5.	Kapcsolódási pontok: Az elméleti megközelítések, illetve az empiria szerepe, egymásra hatása.....	121
5.1.	Az elméleti megközelítések kapcsolódási pontjai	122
5.1.1.	A szakpolitikai és társadalmi aspektusok kapcsolódási pontjai	122
5.1.2.	Az oksági elméletek kapcsolódásai	123
5.1.3.	A kockázatelemzés logikai összefüggései.....	124
5.1.4.	A kezelési rendszerek kapcsolódási pontjai	124
5.2.	Adatelemzések, az empiria szerepe.....	125
6.	A szexuális bűnelkövetők hazai börtönpopulációjának karakterisztikája.....	128
6.1.	A kutatás módszertani összefoglalója	128
6.2.	A szexuális bűnelkövetők alapadatai.....	131
6.2.1.	Fogvatartotti alapadatok és a szexuális bűnelkövetők aránya a börtönpopulációban	132
6.2.1.1.	A szexuális bűnelkövetők aránya a nemzetközi statisztikákban	134
6.2.2.	Az erőszakos szexuális bűnelkövetők áldozat életkora szerinti megoszlása.....	135
6.3.	A szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjának karakterisztikája.....	137
6.3.1.	A kutatás módszertani háttere	137
6.3.2.	Fogvatartási jellemzők.....	140
6.3.3.	Az elítéltek szocio-demográfiai adatai	142
6.3.4.	Az elkövető kriminalitására vonatkozó adatok	146
6.3.4.1.	A kriminális kiterjedtség vizsgálatának eredményei	148
6.3.4.2.	A járulékos/profilitiszta elkövetői jelleg az egyes elkövetői csoportokon belül	150
6.3.5.	Fiatalkori devianciák, társas viszonyok.....	151
6.3.5.1.	Kriminális karrier és fiatalkori devianciák	152
6.3.5.2.	Intézeti háttér és a társas közeg kriminalitása	155
6.3.6.	Fogvatartási kockázatokra irányuló adatok	158
6.3.6.1.	Szuicidumok.....	158
6.3.6.2.	A szexuális bűnelkövetők szerhasználati jellemzői.....	161
6.3.6.3.	Együttműködés, fegyelmi helyzet	167
6.3.6.4.	Veszélyeztetettség, alkalmazkodási képesség, önérvényesítés	169
6.3.7.	Visszaesési adatok.....	176
6.3.8.	A kockázatelemzési rendszer összesítő adatai.....	183
7.	Ítéletkiadmányok elemzése	185
7.1.	Az ítéletkiadmányok elemzésének módszertani kérdései.....	187
7.2.	Az elkövetők jellegzetességei.....	189
7.2.1.	Az elkövetők szociális és kriminológiai sajátosságai.....	190
7.2.2.	A cselekményhez köthető elkövetői sajátosságok.....	192
7.2.3.	Pedofília és gyermekpornográfia.....	194

7.3.	Az áldozati jellemzők.....	195
7.3.1.	Az áldozatok szocio-demográfiai adatai.....	196
7.3.2.	Az elkövető és az áldozat viszonya, ismeretségi szintje.....	198
7.4.	Elkövetési jellemzők	199
7.4.1.	A cselekmények folytatólagos/impulzív, illetve tervezett jellege	200
7.4.2.	A cselekmények elsődleges motivációja és az erőszak intenzitása	202
7.4.3.	Az online elkövetés sajátosságai	205
7.4.4.	Az ítéletkiadmányok feldolgozásának rendszerszintű tanulságai.....	206
8.	Kezelési alternatívák, irányok a zárt intézeti viszonyok között	210
8.1.	A kezelés módszertani irányai.....	210
8.2.	A bv. intézeti elhelyezéssel kapcsolatos lehetőségek a beavatkozások függvényében	213
8.2.1.	A szexuális bűnelkövetők kezelésének nemzetközi gyakorlata	213
8.2.2.	Szeparált vagy összevont elhelyezés	215
8.2.3.	Bevonhatóság – a cselekmény tagadása – kényszer és önkéntesség	217
8.3.	A hatékonyság kérdése a kezelésben.....	221
8.3.1.	A hatékonyság koncepcionális kérdései és módszertani nehézségei.....	222
8.4.	A szexuális bűnelkövetők bv. intézeten belüli kezelésének hazai gyakorlata.....	225
8.4.1.	Az intenzív kezelési program működési elve	226
8.4.2.	A hazai program hatékonyságának kérdései	228
9.	Összegzés, fejlesztési lehetőségek és javaslatok	230
9.1.	A disszertáció elméleti keretei.....	230
9.2.	A kutatási eredmények összegzése.....	235
9.2.1.	A szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjának leíróstatistikai vizsgálata.....	235
9.2.2.	Elkövetői és áldozati jellemzők az ítéletkiadmányok alapján	241
9.2.3.	Az adatok szintézise: az elítéltek karakterisztikája	244
9.3.	Az eredmények hasznosulása - javaslatok.....	247
	Irodalomjegyzék	252
	Ábrák jegyzéke	270
	Táblázatok jegyzéke	271

1. Témakijelölés, fogalmi keretek

Az elmúlt évtizedek során a szexuális bűncselekmények hátterére, eredetére, módozataira, az elkövetők jellegzetességeire fókuszáló elméletek és nemzetközi kutatások kiemelt figyelmet kaptak a pszichológiai, társadalomtudományi és rendészeti irodalomban. Az intenzív tudományos érdeklődés hátterében a társadalmi változások (társadalmi érzékenység, aktuális társadalompolitika), másrészt az ezekre reflektáló jogszabályi változások, a bűncselekménytípus kiemelten súlyos jellege és társadalmi megítélése, továbbá a szexuális bűnelkövetők intézményi kezeléséből fakadó kérdések (börtönkörülmények közötti terápia, predikációs eljárások, visszaesés kockázata) állnak.

Bár a szexuális bűncselekményekkel rengeteg tudományág foglalkozik, mégis a hazai irodalmakban is nagyon sok lefedetlen területe van a témának/témakörnek. Ez részben a kérdés szexualitáshoz kötődő „kényes” természetéből fakad, amely összefügg a magas látenciával, az adatgyűjtések módszertani nehézségeivel, valamint a szakpolitikai intézkedéseket, az elkövetőkhöz és az áldozatokhoz való viszonyt is erősen befolyásoló érzelmi többlettel is.

A téma interdiszciplináris jellege és az elkövetők heterogén mivolta miatt mindenekelőtt fontos meghatározni és kijelölni néhány fogalmi alapot, és a disszertáció vizsgálatának főbb kereteit:

- Disszertációm témája az elítélt erőszakos szexuális bűnelkövetők vizsgálata a magyar börtönpopulációban. A disszertáció felépítését és a vizsgálati szempontokat annak mentén jelölöm ki és szűkítem, ami az eredmények gyakorlati hasznosulását lehetővé teszi.
- A börtönök feladata és felelőssége részben a biztonságos fogvatartás, részben pedig a fogvatartottak sikeres társadalmi (re)integrációjának elősegítése. Ennek okán a börtönök egyben a leggyakoribb szinterei a bűnelkövetők számára nyújtott különböző reintegrációs és egyéb kockázatkezelési, valamint terápiás programoknak is. Ezek a programok, a szolgáltatások jellege, hatékonysága, elméleti megalapozottsága már önmagában is rengeteg tudományterület számára nyújtanak releváns kutatási terepet, irányt és lehetőséget. Mindemellett a büntetés-végrehajtási intézmények számára ezek a programok és tevékenységek egy komplex biztonsági, elhelyezési és terápiás feladatrendszernek, mely igényli azokat a kutatásokat is, melyek egyfajta börtönszociológiai megközelítéssel, a börtönt mint intézményt és a szexuális bűnelkövetőt mint fogvatartottat értelmezi.
- A fenti szempontoknak megfelelő intézményi és szemléletbeli keretbe kívánom ágyazni a saját kutatási irányaimat, valamint a szexuális bűncselekményekre és bűnelkövetőkre vonatkozó elméletek bemutatását is.

- A módszertani kérdéseket és a szexuális bűnelkövetők elemzésére, kezelésére kialakított nemzetközi és hazai gyakorlatokat is e logika fényében kísérlem meg bemutatni.
- A bűnelkövetőkről fogvatartásuk alatt a börtönök rengeteg információt gyűjtenek (hivatalból is), mely a bűncselekményadatokon át, az egészségügyi, pszichológiai és szocio-ökonómiai háttérrel is magában foglalja, illetve további, alapvetően olyan fogvatartási adatot is tartalmaz, mely közvetetten árulkodó lehet a fogvatartottak jellemző magatartásán keresztül személyiségjellemzőikről, személyiségvonásaikról is (fegyelmi helyzet például). A kutatás során általam elemzett adatbázisok szintén a büntetés-végrehajtás számára rendelkezésre álló – elsősorban a kockázatelemzési és -kezelési eljárás folyamán gyűjtött – információkon alapulnak.

Disszertációmban az elméleti irodalom feldolgozásakor a szexuális bűnelkövetőkre vonatkozó általános elméletek bemutatása mellett, a szexuális bűnelkövetőkre irányuló, börtönökön belüli kockázatelemzési és -kezelési rendszereket is röviden áttekintem. Ezen túlmenően a hazai fogvatartási és kockázatelemzési adatbázisokra építve arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam a szexuális bűnelkövetők – elhelyezése, fogvatartása, illetve intézményi keretek közti kezelése szempontjából – a hazai börtönök számára is alkalmazható és értelmezhető fogvatartotti karakterisztikáját, főbb jellemzőit.

A szexuális bűnelkövetőkre irányuló vizsgálatok multidiszciplináris jellege okán azt is célszerű lehatárolni, hogy mire nem irányul a kutatás. Fontos az elején leszögezni, hogy a disszertációnak nem célja a szexuális bűnelkövetők pszichológiai vizsgálata vagy a kriminálpszichológia terminusainak megfelelő bűnelkövetői profilok felállítása, mindazonáltal az elméleti keretek feldolgozásánál szükséges kitérni ezekre az aspektusokra is. Ugyanakkor annak ellenére, hogy mindez nem deklarált vizsgálati cél, az adatfeldolgozás jellege és érintett témái (szuicidumok, intézetben belüli agresszivitás, alkalmazkodó készség, kriminális karrier stb.) hozzájárulhatnak a téma kriminálpszichológiai kutatásaihoz is.

Mindazonáltal, hogy a disszertációnak nem célja a szexuális bűnelkövetők pszichológiai vizsgálata, a bemutatott elméleti modellek és tipológiák esetén túlnyomórészt pszichológiai elméletek dominálnak. Ennek oka, hogy a szexuális bűncselekmények oksági modelljei jellemzően pszichológiai elméletek, kevés van köztük, mely klasszikus értelemben és tisztán szociológiai/kriminológiai megközelítésű, bár a komplex magyarázóelméletek egyik fontos ismérve, hogy az individuális faktorok mellett a társadalmi vetületet is számba veszik.

Fontos továbbá, hogy az elméleti keretek bemutatása azért is szükséges, mert olyan tényezőre világítanak rá, melyek később segítenek a börtönpopulációra irányuló vizsgálat eredményeinek

értelmezésében, illetve hozzájárulhatnak a megfelelő intézményi válaszok (például elhelyezés, biztonsági intézkedések, programok) kiválasztásához.

Az intézményi jellegű megközelítés ellenére a hazai és nemzetközi szabályzók, illetve a büntetőpolitikai háttér bemutatására is csak annyiban és olyan szemszögből vállalkozom, ami a büntetés-végrehajtási szervezet (továbbiakban: bv. szervezet) funkcióját és feladatrendszerét, az intézményt érintő kihívásokat érthetőbbé teszi. Ezt elsősorban abból a szempontból tartom relevánsnak, hogy látszódnak: a szexuális bűnelkövetők fogvatartása, kezelése, terápiás lehetőségei milyen intézményrendszerbe, szakpolitikai környezetbe ágyazódnak be, illetve mi határozza meg a kereteket és a lehetőségeket. Az értekezés során számos más vizsgálati területet is érintek, így az eredmények a börtönszociológiai aspektusokon túlmutatóan is informatívak: főleg a kvalitatív vizsgálat során érintem a gyermekvédelem és a megelőzés szempontjából is releváns kérdéseket. A disszertáció logikai ívét azonban igyekszem feszesen tartani, így ezen témákról csak röviden teszek kitekintő jellegű megállapításokat.

1.1. A disszertáció vizsgálati irányai, a kutatás célja, módszertani logikája

A fentiekben igyekeztem körbejárni a disszertáció témáját, ívét, és hogy kiket, milyen szűrőn keresztül vizsgálok, mire, illetve mire nem térek ki a disszertációban. A következőkben a választott téma vizsgálati logikáját és célját kísérel meg definiálni.

A társadalomtudományi kutatásoknak alapvetően két logikai iránya van, a deduktív és az induktív megközelítés. A két szemlélet eltérő elemzési logikát, felépítést és sok szempontból eltérő kutatómódszertani gyakorlatot, és gyakran eltérő vizsgálati módszereket, statisztikai elemzéseket is feltételez (Fife & Rodgers, 2022).

- A deduktív kutatások egy elméleti alapfelvetésből indulnak ki, az erre épített vizsgálat lényege ezen elmélet próbája, azaz középpontjában egy állítás áll, egy elméleti megfogalmazás, melyet aztán igazolunk, vagy elvetünk (Babbie, 2000; Fife & Rodgers, 2022). A társadalomtudományi kutatások deduktív logikára épített módszertani kánonja, hogy egy kutatás a hipotézisek felállításán alapszik. A hipotézis nagyon leegyszerűsítve tehát egy elméleti alapfelvetés, egy mérhető állítás, melynek helyességét lehet igazolni vagy megcáfolni (Babbie, 2000). A hipotézisvizsgálatokra épülő kutatási logika világos, egyértelmű célkitűzések, lekövethető módszertani választások mentén végzett letisztult elemzésekhez segít hozzá. Előnye és egyben módszertani elvárása is a megismételhetőség, más mintákon való validálás lehetősége (Spector et al., 2014). A 20. század második felétől egyre erősebben el is tolódtak a kutatások a hipotézisvizsgálatokra épülő, deduktív logikát

követő elemzések irányába, ma már a kutatások dominánsan ezt a logikát követik (Babbie, 2000, Spector et al., 2014). Ugyanakkor a hipotetikus-deduktív nézőpont, bár világos, de egyben merev értelmezési és vizsgálati kereteket jelent, ami nehezíti, hogy ezen átlépve komplex jelenségeket, és ne csak előzetesen megfogalmazott állítások helytállóságát tudjuk vizsgálni (Spector et al., 2014).

- Az induktív logika ezzel szemben nem egy hipotézis felállításán és annak megerősítésén vagy elvetésén alapszik. Az induktív szemléletet feltételező, feltáró/felderítő (angolszász irodalmakban: exploratív) jellegű kutatások célja egy adott terület széleskörű feltérképezése, az adatok mintázatának, struktúrájának vizsgálata, egyes jelenségek, változók közti kapcsolat empirikus feltárása. Ez későbbiekben alapját képezheti a hipotézisvizsgálatok statisztikai módszertanának megválasztásának, az adatok előkészítésének stb. (Jebb et al., 2017; Babbie, 2000; Fife & Rodgers, 2022). Fontos megjegyezni azt is, hogy egy jelenség széleskörű feltérképezése meg is kell(ene), hogy előzze a deduktív logikát feltételező hipotézisvizsgálatokat (Jebb et al., 2017).

A disszertációm tekintve én magam is az induktív logikát követem, így a statisztikailag mérhető és igazolható hipotézisek felállításának kevésbé van módszertani indokoltsága; dolgozatomban ugyan alkalmazok kvalitatív és kvantitatív módszereket is, azonban kutatásomat alapvetően feltáró jelleggel végzem. Összeségében a deduktív logika és az annak nyomán felállított hipotézisek számos más problémát is felvetettek volna, melyet szükséges volt mérlegelnem:

- Az elméleti irodalmak feldolgozása alapján nem kérdés, hogy a szexuális bűnelkövetők heterogén kört alkotnak, számos különbség fedezhető fel az elkövetői csoportok között. A disszertáció vizsgálati célja sokkal inkább abban kereshető, hogy – fogvatartottaként tekintve erre a populációra – *miben rejlik ez a különbség, milyen jellemzőkben, milyen fogvatartási kockázati tényezőkben* ragadható meg, mely szintén inkább az induktív logikát feltételező kérdés.
- A vizsgálat háttérét adó adatbázis értékét (részben legalábbis) a szinte teljes elítélti populációt felölelő, széleskörű információs tartalma adja. Feltáró jelleggel, számos aspektusból volt lehetőségem vizsgálni a szexuális bűnelkövetők, mint fogvatartottak jellemzőit. Mindemellett a jellegéből fakadóan induktív logikai ív mentén végzett vizsgálatom eredményei alapján talán fel is lehet majd vázolni olyan hipotéziseket, melyek további statisztikai elemzések alapját is képezhetik.

- A hipotézisek felállítása tehát eleve más logikai ívet, módszertant és talán más statisztikai eljárásokat is követelt volna, és nem is tűnt volna adekvátnak. Néhány, átfogó jelleggel megfogalmazott hipotézisnek nem biztos, hogy lett volna értelme, és talán beleestem volna abba csapdába is, hogy azok túl nyilvánvaló megállapítások lettek volna, melyek cáfolata vagy igazolása nem bír valós relevanciával. Ez még akkor is zavaró lenne, ha a mögöttes vizsgálatok egyébként informatívak és tudományos értéket képviselnek.

A hipotézisalkotás hiányában, az induktív logikát és az exploratív szemléletet követve is fontos azonban meghatározni egy egzakt célt és azon vizsgálati irányokat, melyek mentén a szexuális bűnelkövetők populációját vizsgálom.

Ennek alapján a disszertáció célja a jogerősen elítélt, erőszakos, felnőtt korú, férfi szexuális bűnelkövetők vizsgálata a magyar börtönpopulációban. Vizsgálatomon belül megkísérlem feltérképezni ennek az elkövetői körnek az attribútumait, elsősorban fogvatartási kockázati szempontból, börtönszociológiai, intézményi szűrőn keresztül értelmezve az eredményeket.

A kutatás fő kérdése, a vizsgált csoport már ismert heterogenitásán túl az, hogy miben rejlik a szexuális bűnelkövetők különböző csoportjainak egymáshoz és a fogvatartotti populációhoz képesti különbsége, milyen jellemzőkben, milyen fogvatartási kockázati tényezőkben ragadható ez meg?

A disszertáció keretén belül végzett empirikus kutatás két módszertani pillérre épül, egy kvantitatív és egy kvalitatív vizsgálati elemre. A kvantitatív vizsgálat során az alábbi logikai bontás mentén dolgoztam fel az adatokat:

- az elkövetők demográfiai adatai, iskolázottsági és munkaerőpiaci háttere;
- fogvatartási, kriminológiai jellemzőik;
- kockázati jellemzőik, különösen a szerhasználatra, szuicidumokra, veszélyeztettségre, megküzdési stratégiákra stb vonatkozóan.

A kvalitatív vizsgálatok során alapvetően a fogvatartotti adatbázisokból nem kinyerhető adatokat elemztem, melyek elsősorban az alábbi három irányra koncentráltak.

- Az elkövetők és az áldozatok jellemzői, melyeken belül vizsgáltam a szociális hátteret, az elkövetők kriminológiai jellemzőit stb.
- Az elkövetők és az áldozatok egymáshoz való viszonya, azaz, hogy mennyire ismerték egymást, milyen kapcsolatban álltak egymással.
- Az elkövetési jellemzők, azaz a cselekmény erőszakossága, impulzív, folytatólagos vagy tervezett jellege, a cselekmény motivációja stb.

1.2. A szerzői nézőpont módszertani és etikai kérdései

A fentiekben vázoltaknak megfelelően tehát a disszertáció logikai ívét egy börtönszociológiai, intézményi megközelítés adja. Témája, célja és logikája mellett azonban szükséges szót ejteni a szerzői háttérrel is, ami érthetőbbé teszi a céljelölést, a választott kutatási módszertant, és egyben tisztáz néhány kutatásetikai kérdést is.

A disszertáció írásakor a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokága, Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézetének (továbbiakban: KKMI) vezetőjeként felelős voltam többek közt a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak központi befogadásáért, vizsgálatáért és kategóriabesorolásáért. Emellett felelősségi körömbé tartozott a kockázatelemzési rendszer működtetése és szoftveres hátterének szakmai fejlesztése is. A disszertáció szempontjából ez több ponton is releváns tényező:

1. A bv. szervezet hivatásos állományú tagjának, illetve a KKMI (és a szexuális bűnelkövetők központi kezelésének) létrejötté óta annak vezetőjének lenni már eleve feltételez egy szubjektív szakmai szűrőt. Ez nem azt jelenti, hogy ne törekednék a kutatás objektivitásának megőrzésére, pusztán azt, hogy ez a szubjektív szűrő óhatatlanul kihatással lehet a vizsgálati irányok, szempontok meghatározására, prioritásaira, illetve az eredmények értelmezésére egyaránt.
Meghatározhatja, hogy mivel és mivel nem foglalkozom, mit tartok hasznosíthatónak, az elemzés menetében mi alapján választom meg a vizsgálati mintát, és milyen irodalmi keretbe ágyazom be az eredményeket.
2. A tény, hogy a büntetés-végrehajtás hivatásos állományú tagja vagyok, az egyben módszertani korlátokat is jelent. A disszertációnak nem volt célja – és logikai ívébe sem illeszkedett bele, továbbá lehetőség sem volt rá – fogvatartottakkal vagy személyi állománnyal interjúkat készíteni. A személyes interakciókban ugyanis nem tudok nem a büntetés-végrehajtás főtisztje lenni, az interjúhelyzeteket nem lehet elválasztani ettől (ennek eltitkolása meg kutatásetikai szempontból nem elfogadható). A fogvatartottak vélemezhetnék volna, hogy az interjú vállalása, az ott elhangzottak kihatással lehetnek sorsuk alakulására, ami súlyos módszertani aggályokat vetett volna fel.
3. A vizsgálat alapját képező adatbázisok beosztásomból, illetve annak létrehozásában játszott szakmai szerepemből fakadóan hozzáférhetőek. Az adatbázis alapvetően nem nyilvános, ennek kutatási célú felhasználását a disszertációhoz köthetően a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának célhoz kötött engedélye mellett végeztem.

A fogvatartotti nyilvántartások nagy mennyiségű információt tárolnak, melyek alapvetően büntetés-végrehajtás igazgatási tevékenységéhez köthetőek. Ebből fakadóan számos módszertani korlátot is magukban hordoznak (lásd bővebben: 6.1. fejezet). Mindazonáltal az elítéltek önbevallás alapján gyűjtött szociodemográfiai adatait, szerhasználati jellemzőit, egyes attitűdjeit, korábbi kriminális előéletüket stb. tároló rendszer meglehetősen értékes kriminológiai adatbázisnak tekinthető. A disszertáció egyik tudományos értéke is ezen adatbázis feldolgozásából fakad.

1.3. A szexuális bűnelkövetők fogalmi keretei

A közbeszéd és a szakmai irodalmak jelentős része a szexuális bűnelkövetők alatt az erőszakos szexuális bűnelkövetőket érti, ezen belül is külön megkülönböztetve azokat, akiknek az áldozata fiatal- vagy gyermekkorú. Ez utóbbi csoportot gyakran pedofilként azonosítják. Szem előtt kell tartani azonban, hogy akárcsak a bűnelkövetők összessége, úgy a szexuális bűnelkövetők is nagyon heterogén csoportot alkotnak kriminológiai és pszichológiai értelemben egyaránt.

A különböző típusoknak emellett jelentősen eltérő mintázata van az áldozat életkora, az elkövető és az áldozat közti ismeretségi szint és az erőszak alkalmazásának szintje stb. szerint is (a disszertáció során erre még részletesen is kitérek). Ezek a jellemzők meghatározzák a rendészeti kutatások irányvonalait is (pl. profilalkotás, zárt intézeti viszonyok közti kezelés), de szintén eltérő beavatkozási és kezelési alternatívákat feltételeznek társadalompolitikai és büntetőpolitikai szinten egyaránt. Fontos azonban néhány további fogalmi kérdést is tisztázni, melyek megfelelő értelmezése nem csak az adatfeldolgozásoknál, de az elméleti keretek bemutatásánál is releváns.

1.3.1. A szexuális bűnelkövetők mint jogi kategória

A szexuális bűncselekmény – mint bűncselekmény – alapvetően egy jogi kategóriát fed le (Grady, 2009), azaz a büntető törvénykönyvben rögzített magatartásformák körét, mely ilyen formán jelentősen eltérő az egyes országok akár jogi, akár tudományos terminológiáiban.¹ Az eltérő jogi megközelítésekből fakadóan a kutatások jellemzően jelentősen eltérő mintákkal

¹ A hazai jogi szabályozás alapján a vérfertőzés, a prostitúció elősegítése is például szexuális bűncselekménynek számít, de az emberkereskedelem (még ha a célja szexuális célzatú is) nem. Ugyanakkor a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bv. Törvény) 132. § alapján kezelési szempontból annak számítanak és a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kezelési programokat fel kell kínálni számukra is.

dolgoznak, és bár rengeteg tanulmány és sok empirikus elemzés születik, ezek összehasonlíthatósága, így validitása is korlátozott.

A szexuális bűncselekményeket leíró jogi kategóriák másik fontos eleme, hogy a vizsgálatok és azok érvényessége elsősorban az igazságszolgáltatás látókörébe került elkövetőkre vonatkozik. Ez persze minden más, általában a bűnelkövetőkre irányuló kutatásra is igaz. Azonban, mint ahogy az a későbbiekben bemutatásra kerül, a szexuális bűncselekmények esetén a látencia – különösen más bűncselekménytípusokhoz viszonyítva – meglehetősen nagy. Szintén fontos módszertani kérdés, hogy a kutatások alapjául szolgáló mintáknak mi a háttere. A börtönpopulációra építő vizsgálatok például nagyon mély információs bázist jelenthetnek, hiszen az elkövetők egyrészt a kutatók számára „hozzáférhetőek”, másrészt rengeteg adat áll rendelkezésre a nyomozati dokumentumoktól a fogvatartás alatt keletkezett pszichológiai feljegyzésekig bezárólag. A börtönpopuláció azonban csak a letartóztatásban lévő és a letöltendő szabadságvesztésre ítélt elkövetőket foglalja magában, így azok, akiket felfüggesztett szabadságvesztés büntetésre vagy esetleg más, szabadságelvonással nem járó büntetésre ítélték, nem kerülnek be ebbe a látókörbe. Ez viszont az adott ország büntetőpolitikai és bírói gyakorlatától függ, mely ráadásul sokat változhat is az évek alatt, reagálva akár a bűncselekmények jellegének változásaira. Erre példa lehet a gyermekpornográfia vagy az online térhez köthető szexuális bűncselekmények kérdése is, mely az elmúlt évtizedekben minden tekintetben jelentős változásokat eredményezett a bűncselekmények jellegében.

1.3.2. A pedofília és a szexuális bűncselekmény fogalmának elválasztása

Különösen fontos a fogalmi tisztázás azon elkövetők esetében, akiknek az áldozata fiatal- vagy gyermekkorú. Ezeket az elkövetőket gyakran pedofilokként emlegeti a köznyelv, fontos azonban jelezni, hogy ilyen büntetőjogi fogalom nincs, és a fiatalkorú áldozat esetén sem feleltethető meg a cselekmény a pedofiliával, függetlenül attól, hogy a közbeszédben gyakran összemosódik a kettő. A pedofília egy pszichiátriai fogalom, egy szexuális parafília. A DSM-5 alapján a pedofília (számos más kritériuma mellett):

„Legalább 6 hónapon át visszatérő, intenzív szexuális izgalmat kiváltó fantáziák, szexuális készletek vagy viselkedés pubertás előtt álló gyerekekkel (általában 13 éves vagy annál fiatalabb gyerekekkel) való szexuális tevékenységgel kapcsolatban. [...] Nem tartozik ide a késő kamaszokban lévő 12 vagy 13 éves személlyel tartós szexuális kapcsolatban lévő személy.”
(DSM V. p. 451)

A fogalmi tisztázás és a módszertani problémafelvetések kapcsán érdemes tehát kitérni az előbbi fogalom fő kritériumaira, azaz áldozat életkorára és a cselekmény időbeliségére, és ezzel összefüggésben a pedofília orvosi/jogi fogalmának problémájára is.

1.3.2.1. Az áldozat életkora és az időbeliség

Az áldozat életkora kapcsán rá kell világítani a szexuális bűncselekmények jogi szabályozásának jellegére is. A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (továbbiakban: Btk.) a szexuális bűncselekmények egyfajta minősítéseként kezeli az áldozat életkorát.

Szexuális kényszerítés
196. § (2) [...] szexuális kényszerítést a) tizenyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére
196. § (3) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a szexuális kényszerítést tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére követik el
Szexuális erőszak
197. § (2) Szexuális erőszakot követ el az is, [...] aki tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel szexuális cselekményt végez vagy végeztet. 197. § (3) [...] ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt a) tizenyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követik el,
Szexuális visszaélés
198. § (1) Az a tizenyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét be nem töltött személlyel szexuális cselekményt végez, vagy ilyen személyt arra bír rá, hogy mással szexuális cselekményt végezzen [...]. 198. § (4) [...], aki tizennegyedik életévét betöltött, de tizenyolcadik életévét be nem töltött személlyel a vele kapcsolatban fennálló hatalmi vagy befolyási viszonyával visszaélve szexuális cselekményt végez [...].

1. ábra

A Btk. tehát az egyes tényállások esetén jelentősen eltérő életkori kategóriákat használ, így különböző esetekben a 18., a 14. és a 12. életévét be nem töltött, illetve a 14 és 18 év közötti sértett is megtalálható. Ebből is látható, hogy a bűnügyi statisztikák sajátos kategóriarendszerei gyakran még országon belül is nehezítik a szexuális bűncselekmények kriminológiai elemzését. A másik fontos következmény, hogy a pedofília fogalma a jogi szabályozásból közvetlenül még életkor szerint sem következik, vagyis az egyes minősítő tényezőkkel körülírt cselekmények nagyon heterogén populációt feltételeznek.

Másrészt viszont az időbeliség alapján, ha a vonzalom inkább egy élethelyzethez, impulzushoz köthető cselekmény, és alapvetően nem egy permanensnek tekinthető, hosszú állapot, akkor sem áll meg a pedofília mint pszichiátriai fogalom (Haller et al., 2020). A fiatakorú áldozattal bíró szexuális bűnelkövetők motivációja mögött számos tényező állhat, és csak egy részük tartozik egyúttal a pszichiátriai értelemben vett pedofilok közé (Feelgood & Hoyer, 2008).

Összességében tehát a fiatalkorú áldozat sem jogi, sem pszichiátriai értelemben nem (feltétlenül) jelenti, hogy az elkövető pedofil, mely megállapítás a fogvatartási és visszaesési kockázatok, és a börtönön belüli kezelési lehetőségek szempontjából is kiemelten fontos.

1.3.2.2. A pedofília orvosi/jogi fogalmának problémája

A pedofília fogalmának orvosi jellege a cselekmények medikalizációja kapcsán is érdekes. A pedofil cselekményeknek és elkövetőnek tehát van egy orvosi, és van egy büntetőjogi megközelítése is. Ez egy tágabb büntetőpolitikai kérdés is egyben, hogy amennyiben pedofil zavarról beszélünk, úgy a megítélése miért nem orvosi kérdés, és a szabadság korlátozása miért nem igazságügyi pszichiátrián kerül végrehajtásra? A pedofiliára irányuló kezelések/intézkedések között található kémiai kasztráció okán is hasonló kérdésekkel szembesülünk. A farmakológiai intézkedések kapcsán szintén felmerül, hogy az egy egészségügyi kezelés vagy egy egészségügyi „eszközök” igénybe vevő büntetés? Az egyik esetben az előbbieken vázolt dilemma érvényesül, az utóbbi esetében mint emberi jogi probléma merül fel a kérdés (Hurtony, 2019). Fontos látni, hogy ezen kérdések, bár érdekes dilemmákat vetnek fel – szakmai, értem ez alatt a büntetés-végrehajtási vagy éppen a kockázatelemzési szempontokat – kevésbé releváns.

„Valójában azonban a legtöbb ilyen elkövető (tapasztalataim alapján nagyjából 90%) inkább valamilyen személyiségzavarral, esetleg más pszichiátriai kórképpel diagnosztizálható, pedofiliával pedig nem, ami a jelenlegi szabályozók szerint önmagában nem büntethetőséget kizáró ok.” (Somogyi, 2023.p.193.)

Azaz a fiatalkorú áldozattal bíró (elítelt) szexuális bűnelkövetők pszichiátriai értelemben véve jellemzően nem pedofilok, és a büntetőjog sem ismeri ezt a kifejezést, mint elkövetői magatartást, függetlenül annak közbeszédben való alkalmazásától. A másik fontos módszertani kérdés, amire érdemes kitérni a fogalom orvosi vonatkozásában, hogy a pedofília nem feltétlenül jár együtt bűnelkövető magatartással, azaz ebben az esetben különösen fontos, hogy a rendészeti jellegű kutatások csak azzal foglalkoznak, aki tényleges elkövető. Tehát, ha a pedofília lenne a vizsgálatok fő iránya, a rendőrségi adatbázisokra vagy börtönpopulációra építő kutatásoknak csak korlátozottan lehetnek érvényesek az eredményei.

A rendészeti kutatásoknak különösen fontos iránya lehet azonban annak az elkövetői körnek a vizsgálata, amely „csak” online gyermekpornográf tartalmak kereskedelmében vesz részt – mint „fogyasztó”. Ebben az esetben kiemelt kérdés lehet annak vizsgálata, hogy mi határozza meg esetükben a tetteges elkövetővé válást.

Összességében tehát a pedofília a közbeszédben erősen élő és mediatisált fogalom, melynek használata szakpolitikai intézkedésekben is megjelenik, ugyanakkor a pedofiliának már a fogalmi kérdése is nagyon hosszú és szerteágazó tárgykör, jogi és orvosi vetülete egyaránt van. Azonban, ami a jelen disszertáció szempontjából releváns:

- A pedofília pszichiátriai fogalom, ami nem feleltethető meg jogi kategóriáknak, így a „pedofil bűncselekmény” bűnügyi statisztikák alapján nem értelmezhető.
- A büntetés-végrehajtás adatbázisai, a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kockázatelemzési és -kezelési rendszerei is alapvetően ezekre a jogszabályi kategóriákra épülnek. Így a továbbiakban a pedofília kifejezést legfeljebb a későbbiekben bemutatásra kerülő elméletek kapcsán használom, a disszertációban bemutatott kutatások során a bűncselekményekre és a bűnelkövetőkre nem.

1.4. A börtön mint zárt intézet, és a fogvatartotti jelleg szerepe a módszertani kérdésekben

A fenti definíciós megközelítések tisztázása mellett mindenképpen fontos szem előtt tartani, hogy a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások, illetve ezeken belül is különösen a kezelésre, a terápiás programokra irányuló vizsgálatok többségének színtere maga a börtön, hiszen a kérdőívek és adatfelvételek a bűnelkövetőkkel, azaz az elítéltekkel történnek. Fontos szempont minden ilyen vizsgálat tervezése és annak korlátjainak felismerése esetében, hogy a börtön mint vizsgálati közeg nem pusztán egy mintavételi kérdés, hanem az eredmények magyarázata, értelmezése szempontjából meghatározó elemi tényező, ezért az elemzés során nem lehet figyelmen kívül hagyni a szabadságvesztés büntetés intézményrendszerének hatásait és sajátosságait sem. Hasonlóképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a börtönpopuláción alapuló kutatások alapvetően fogvatartottak, jellemzően elítéltek bevonásával készülnek. Egy adott bűncselekmény okán elítélt fogvatartotti kör értelmezése is sokkal nehezebb azonban, mint amilyenek az elsőre látszik, és számos módszertani dilemmát is magában hordoz annak kezelése.

1.4.1. A börtön mint vizsgálati terep

Bár a disszertációnak nem célja a börtönszociológiai kérdések, így a fogvatartotti szubkultúra sajátosságainak vagy elméleti irodalmának részletes bemutatása, de a börtönpopulációra irányuló vizsgálatok, illetve a saját kutatási adataim értelmezésénél mégis fontos szempont,

hogy rávilágítsak néhány olyan sajátosságra, ami a börtön mint speciális közeg és fogvatartotti szubkultúra jellegéből fakad.

A börtön mint intézmény egyik legfontosabb jellemzője leegyszerűsítve az, hogy sok embert bezárnak egy helyre, amit jellemzően kevesebb ember őriz. Akiket bezárnak, azokat akarattuk ellenére tartják fogva, és általában vagy azzal vádolják, vagy azért ítélték el őket, mert súlyosan megszegték az adott kor és az adott ország normáit, törvényeit. Szociológiai szempontból tehát a börtön mint intézmény definíciós alapját, leegyszerűsítve – provokatívan és profán módon leegyszerűsítve – úgy tudnám megfogalmazni, hogy kevés ember őriz és próbál kontrollálni különböző eszközökkel (arányaiban) nagy számú, nagyon széles skálán mozgó, heterogén normaszegő kört. A börtönben tehát a kisebb számú felügyelet egy cél érdekében próbál különböző kontrollmechanizmusokat működtetni. Erving Goffman nyomán a börtönöket szokás totális intézményeknek is nevezni, melynek lényege, hogy az intézmény az egyén élettevékenysége felett részletes és totális irányítást kísérel meg gyakorolni.

„A totális intézmény úgy definiálható, mint egy olyan lakó- és munkahely, ahol a társadalomtól jelentős időre elzárt, nagyszámú, hasonló helyzetben lévő egyén együtt él egy zárt, formálisan irányított életterben. (Goffman, 1961, p. 21.)”

A börtön mint totális intézmény tehát az élet lehető legtöbb részét igyekszik formális kontroll alatt tartani (Boros & Csetneky, 2002), melyek közül – meglátásom szerint – a börtönök oldaláról talán az alábbiak a legfontosabbak:

- a fogvatartottakat körülvevő *fizikai tér* – mely alatt gondolhatunk az elhelyezésre, a szeparációra, rácsokra, falakra, egymástól leszigetelt folyosókra, objektumokra, amelyek között és amelyeken belül a mozgás is szabályokhoz kötött és ellenőrzött.
- *Az idő* – hiszen részletes napirend és házirend határozza meg a fogvatartottak időbeosztását, az ébresztőt, a munkára kivonulást, a szabadidőn tartózkodást stb. De kontroll alatt tartja a bv. szervezet a kapcsolattartás időbeliségét, rendszerességét is.
- *Az emberi kapcsolatok* – hiszen a hozzátartozókkal, barátokkal való kapcsolattartás lehetősége korlátozott és szabályozott, de emellett a fogvatartottak nem választhatják meg a zárkatársakat sem, akikkel összezárva kell élniük mindennapjaikat egy szűk fizikai térben. A felügyelettel való kommunikáció és kapcsolat pedig hivatali jellegű és formális.

Az intézményi szinten meghatározott szabályok és formalitások mögött/mellett húzódik a fogvatartotti szubkultúra, részben pont ezen „totalitásokra” adott válaszként (Boros & Csetneky, 2002). A fogvatartotti szubkultúra tág értelemben jelenthet attitűdöket, interakciókat, szokásokat, gyakorlatokat, börtönszlenget, sajátos belső hierarchiát stb. A fogvatartotti szubkultúrába való integrációt, illetve annak folyamatát, módját nevezzük prizonizációnak

(Clemmer, 1950). Ennek nyomán a fogvatartott elsajátítja a belső szokásokat, szerepeket, szabályokat, beilleszkedik a börtön formális és informális rendszerébe. A prizonizáció szintjét sok tényező meghatározza (például az ítélet hossza, azaz az intézetben tartózkodás ideje, a börtöntapasztalat, az intézeti társas közeg, azaz barátok, családtagok a börtönön belül stb.), melynek jellegéről, hazai sajátosságairól Papp Gábor írt részletesen kutatásában (Papp, 2009). A fogvatartotti szubkultúra tehát meghatározza a fogvatartotti szerepeket, a hierarchiát, annak jellegét, összetevőit, amelyek a szexuális bűnelkövetők szempontjából különösen fontos kockázati tényezőnek számítanak. Meghatározza a megküzdési stratégiákat, azok lehetőségeit és az érdekérvényesítés csatornáit. Illetve hatással van egyes fogvatartási és biztonsági kockázatokra is, melyek részben a fentiekből fakadnak (kiszolgáltatott, veszélyeztetett státusz a rabhierarchiában), részben a totalitásra adott válaszként értelmezhetőek (mobiltelefon csempészése például). És bár a disszertációmban részleteiben nem foglalkozom a fogvatartotti szubkultúra sajátosságaival, azonban az mégis számos olyan tényezőre is hatással van, amelyekre a későbbiekben kitérek.

A fogvatartotti szubkultúrába való integráció, azaz a prizonizáció, valamilyen formában minden fogvatartottra hatással van, még ha annak szintje különböző is. Vannak általános érvényű hatások, amiket Clemmer univerzális prizonizációs faktoroknak nevez, így a börtön működésével kapcsolatos tények, tudás felhalmozása, az étkezés, az öltözködés, a munka, az alvás, tehát a napirendnek megfelelő új szokások kialakítása, a helyi szakmai nyelv és a szleng átvétele (Clemmer, 1950). Vannak persze olyanok is, amiket az adott kor, adott börtönrendszerének jellemzői és sajátosságai alakítanak. Erre a későbbiekben a kutatási eredmények során még utalni fogok.

A fogvatartottakra tehát hatással van a fogvatartotti szubkultúra, a fogvatartott társak, maga a tény, hogy zárt intézeti viszonyok között kénytelenek élni. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az intézményrendszer szándékolt ellenhatása sem, amivel ezeket a prizonizációs hatásokat ellensúlyozni akarja. Azaz a reintegrációs és egyéb kezelési programok, így terápiák, a börtönpszichológus, a börtönlelkész, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő (továbbiakban: pártfogó) stb. munkája, melyek fő célja – tág értelemben – az eredményes társadalmi integráció, szűkebb értelemben a prizonizációs hatások ellensúlyozása. Aki több évet tölt el zárt intézeti keretek között, annak pszichés állapotát, attitűdjeit, az áldozathoz, a társadalomhoz és önmagához való viszonyát jelentősen meg fogja határozni az a tény, hogy börtönben van, valamint azok a hatások, amelyek a bent tartózkodása alatt érik. A szexuális bűnelkövetőkre ez különösen igaz, hiszen (főleg fiatalkorú áldozat esetén) a fogvatartotti

hierarchiában jellemzően alul helyezkednek el, ezért beilleszkedésük is nehezebb, illetve ennek ellensúlyozására gyakran szeparáltan helyezik el őket (lásd: későbbi fejeztek).

A prizonizációs hatások és azok intézményi kompenzációja, illetve ezek jellege, intenzitása, sajátosságai eltérőek lehetnek az egyes országok között. Így országonként is különböznek az infrastrukturális lehetőségek mind a fizikai kialakítás (zárkák mérete jellege, szeparáltság stb.), mind szakemberek (pszichológus, pszichiáter, terapeuta pl.) terén. Vagyis nem elhanyagolható kérdés, hogy valaki egy nyolc fős zárkában élt az elmúlt öt évben másik hét erőszakos elkövetővel, vagy egyszemélyes elhelyezést kapott. Nem mindegy, hogy valakivel foglalkozott pszichológus, akár csak havi rendszerességgel, vagy akár volt lehetősége dolgozni, és részt venni agressziókezelő programon, vagy sem. Jó példa lehet erre a szuicidumok előfordulása is, melyek gyakoriságát, jellegét jelentősen befolyásolják az adott ország büntetés-végrehajtási szabályzói, illetve az általános ideológiai hozzáállás az öngyilkossághoz. Ez megnyilvánulhat abban is, hogy mennyire tudják a fogvatartottak manipulatív eszközként használni az önkárosítást, mennyire küzd ellene a börtön, vagy elfogadják azt a fogvatartott egyéni döntésének. Ezek a különbségek jelentősen befolyásolják a szuicidumok előfordulását vagy megnyilvánulási jellemzőit.

Azaz a börtönpopuláción alapuló vizsgálatok és azok eredménye sem elválasztható attól a tényről, hogy azok alanyai nem pusztán egy bűnelkövetői csoport, hanem egy totális intézmény fogvatartotti szubkultúrájának tagjai. Ennek megfelelően fontos kihangsúlyozni, hogy a szexuális bűnelkövetőkkel készült felmérések és tesztek nem pusztán szexuális bűnelkövetőkkel, hanem valamely ország valamely börtönében lévő elítéltekkel készülnek.

A disszertáció szempontjából tehát fontos értelmezési keretet jelent az a tény, hogyan befolyásolják a fogvatartottak viselkedését a totális intézmény jellegből fakadó hatások, a szubkulturális jegyek, illetve a prizonizációs hatások szándékolt ellenhatásaként értelmezhető intézményi viszontválaszok.

1.4.2. Az elítéltek kriminológiai sajátosságainak szerepe a módszertani kérdésekben

Ahogy az intézményi hatások nem hagyhatóak figyelmen kívül, úgy az elítéltek kriminológiai sajátosságai sem. A börtönstatisztikai adatok általában egy egyszerű és letisztult keresztmetszeti képet mutatnak egy pillanatnyi állapotról. Egy példával élve a kutatás adatlekérésekor több, mint 20.000 fogvatartott volt a bv. intézetében, ebből közel 13000 fő volt elítélt. Mégsem mondhatjuk, hogy ennyi ember van/volt börtönben. Valójában ez a leírás már ezen a ponton is félrevezető, illetve a valós kép ennél bonyolultabb. Egyrészt sokan hosszú

ítéletet töltenek, és éveken keresztül börtönben vannak, míg mások akár kevesebb, mint egy évet, illetve a letartóztatottakból elítéltek lesznek, vagy pedig hónapokon belül szabadulnak. Így a 2022-es évben például összesen 40604 fogvatartott volt a hazai börtönökben, ami duplája annak a létszámnak, ami a jelenlévő fogvatartottak számát adta. A többé-kevésbé állandó, vagy legalábbis lassan változó aktuális létszám mellett a statisztikák mögött lévő emberek között egy adott napon belül akár több száz fő is cserélődhet (például egy adott napon szabadultak és befogadottak létszámát nézve). Az, hogy ennek a populációnak hány százaléka tölti az ítéletét emberölésért, rablásért vagy lopásért, az szintén csak egy keresztmetszeti kép. Az igazság az, hogy a fogvatartottak jelentős része *nem egy egyszeri, egy adott pillanathoz köthető, egy elkövetett bűncselekmény okán tartózkodik börtönben.*

A kutatás során későbbiekben is használt adattáblában (lásd: 6.1 fejezet) az adatkérés pillanatában volt aktuálisan 13303 fő elítélt. Ebből a létszámból 6487 főnek volt még végrehajtásra váró ítélete (azaz a teljes elítélti populáció 48,7%-ának), és 2132 főnek (16%) volt folyamatban lévő ügye. Ezen belül 1451 főnek (10,9%) valamilyen végrehajtásra váró ítélete, ami mellett folyamatban lévő büntetőügye is van. Az adatbázisból az nem nyerhető ki, hogy pontosan hány főnek volt már végrehajtott ítélete, de 13303 elítéltből megközelítőleg 6983-nak volt több ítélete is, összesen 43429 ítélettel rendelkeznek (tehát többszöröse az aktuális létszámnak).

Az elítéltek a kiszabott ítéleteiket egy bonyolult rendszer alapján, de lényegében egymás után töltik, nagyon leegyszerűsítve mindig a legsúlyosabbat előre véve. Egy példával élve, ha valaki lopásért került bv. intézetbe fogház fokozatban, majd fogvatartása alatt kap egy fegyház fokozatú ítéletet szexuális bűncselekmény okán (akár úgy is, hogy az lehet, hogy korábban történt, mint a lopás, de az ügy tárgyalása hosszú ideig húzódott), akkor a lopásért töltött ítéletet megszakítják, és a súlyosabb cselekmény előre sorolódik, majd annak letöltését követően folytatja a lopásból hátra maradt ítéletet (végrehajtási fokozatokról lásd bővebben: 6.3.2 fejezet). Az egy adott bűncselekmény okán elítéltek nyilvántartása azonban bűncselekmény alapú, azaz, ha egy adott fogvatartott ma szexuális bűncselekmény miatt kerül be a mintába, az nem biztos, hogy 5 év múlva nem a lopásért jelenlévők csoportjába fog tartozni úgy, hogy technikailag nem hagyta el a börtönt, csak a büntetéseinek letöltésével haladt előre az időben. Ennek a jelenségnek egy másik aspektusa, ami az általam feldolgozott adatoknál is felmerült nehézségként, hogy egy adott elkövető, egy ügyben tárgyalt és egy büntetésként kezelt esete mögött több áldozat, vagy egy áldozat sérelmére egy adott pillanatban elkövetett több bűncselekmény, vagy hosszú időn keresztül zajló sok-sok cselekmény valósult meg. Azaz a szexuális erőszakot (vagy bármely más bűncselekményt) elkövető elítéltek mögött valójában

sokszor szövevényes és több bűncselekményt is lefedő esetek állnak, sok esetben több, egymástól elkülönülő (legfeljebb egymás után töltött) bűncselekményekért elítélve. Ennek jelentősége a disszertáció szempontjából például az áldozat életkori kategóriája kapcsán kiemelt fontosságú, hiszen felmerülhet, hogy egy adott elkövető cselekménye alapján akár két kategóriába is bekerülhetne, de „jellemző bűncselekmény” alapján nyilvántartva csak egy helyen szerepel.

2. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások büntetőpolitikai és rendészeti relevanciája

Annak érdekében, hogy a szexuális bűncselekményekre adott állami válaszok és jogintézmények, illetve azok logikája érthetőbb legyen – az intézményi, alkalmazott megközelítés okán is –, célszerű vázlatosan, egy szakpolitikai keretrendszerben is megvizsgálni a témát. Ezeket a jogintézményeket és válaszokat alapvetően két fontos tényező határozza meg. Egyrészt a büntetőpolitika és általában a büntetőjog sajátosságai és társadalmi funkciói, másrészt a szexuális bűncselekmények sajátosságai, a szexualitáshoz fűződő attitűdök és az erőszakos bűncselekményekhez társuló emocionális többlet.

Büntetőpolitikai sajátosságok

A büntetőpolitika, más szakpolitikákkal szemben, különös morális tartalommal rendelkezik, bizonyos értemben a társadalom intézményesült igazságérzete jelenik meg benne. A mögöttes morális tartalmat Bibó István az „Etika és büntetőjog” című írásában fejt ki érzékletesen: *„Az a felháborodás, melyet a büntetőjog intézményessé tesz és levezet, mindig egy valóságos vagy vélt erkölcsi Rosszal, büntetettel szemben való felháborodás.”* (Bibó I. 1986, p. 176)

Azaz a büntetőjog nem pusztán az újbóli elkövetés pragmatikus megakadályozását célozza (a generális és speciális prevención keresztül), de van egy szimbolikus, morális funkciója is, mely a bűncselekményre adott válaszként, egyfajta megtorlásként értelmezhető (Bibó 1986). Ez a morális tartalom a szexuális bűncselekmények esetén különösen erősen jelentkezik.

A szexuális bűncselekmények társadalmi megítélése részben elég heves, részben meglehetősen negatív. Azonban a szexuális bűnelkövetők jogi és szakpolitikai értelemben is megkülönböztetett elkövetői kör, hiszen más bűncselekménycsoportoktól eltérő, más körre nem jellemző módon sajátos, célzott megoldásokat is alkalmaznak rájuk (Rogers & Ferguson, 2011), mint például a pedofilnyilvántartást. A büntetőpolitika – különösen, ha szexuális bűncselekményekről van szó – erősen „átpolitizált”, gyakran aktuálpolitikai kérdések keresztüztüzebe helyezve az aktuális, alapvetően kriminológiai természetű problémát (Tóth, 2017). Ezt a fentiekből fakadóan természetes jelenségként foghatjuk fel, mindazonáltal számos szakmailag kontraproduktív intézkedést is tud szülni, melynek ellensúlyozására, a szakmai pragmatizmusok érvényesítése érdekében lehet kiemelt szerepe az alkalmazott kutatásoknak is.

A szexuális bűncselekmények sajátosságai

A szexualitáshoz való viszony, a szexuális devianciák megítélése, hogy mi a deviancia és mi nem az, és azt milyen (jogi vagy társadalmi) szankciókkal sújtják, koronként és kultúránként változik, mint ahogy a beleegyezés és a nagykorúság fogalmai is meglehetősen képlékenyek. Mindazonáltal a nemi erőszak jogi megítélésének történetiségében az látható, hogy már a 11. századi magyar ítélkezésben is súlyos bűncselekményként kezelték (Virág, 2013; Nagy, 2019.). A szigorú morális megítélés és a szexualitáshoz, illetve a szexuális devianciákhoz való ambivalens viszony természetesen a szabályozások történetiségében is megjelenik, melynek legjobb példája lehet, hogy a büntetőjogi szabályozás a 18. század végéig gyakran diszkriminálta az áldozatot (kizárólag nő) az erkölcsisége alapján (Nagy, 2019), mégpedig a kor tipikus erkölcsfelfogása, normái, konvenciói szerint. A koronként jelentősen eltérő társadalmi attitűdök mellett az erőszakos szexuális cselekmények történeti távlatból nézve is kiemelt és erősen szankcionált bűncselekmények voltak, mindazonáltal a kérdést övező ambivalens hozzáállás szintén megfigyelhető (pl. az áldozattal kapcsolatos korlátozások).

A szexualitás kérdéséhez mai napig is rengeteg tabu társul, az egyén és a társadalom szintjén is kényes téma, mely jelenleg értékrendileg meghatározza azt is, ahogy a szexuális bűncselekményeket kezeljük (Haller et al., 2020). A szexuális bűncselekményeknek morális és emocionális többlete (Virág, 2013.) kihat a tudományos vizsgálatokra, azok irányára, módszertani lehetőségeire, és különösen a szexuális bűncselekmények látenciájára. Mindezen szexualitáshoz köthető általános attitűdök mellett megállapítható, hogy a szexuális bűncselekmények súlyosságát nem a fizikai sérülés mértéke teszi kiemelten súlyos cselekménnyé, hanem az a pszichés és morális hatása, amivel a bűncselekmény együtt jár.

„Az erőszakos nemi bűncselekmények során az elkövető a sértettet mintegy tárgyként kezelve hatalmába keríti, önálló akarategyenlőségétől, illetve az annak megfelelő cselekvéstől [...] megfosztja”. (Nagy, 2019. p. 47.)

„Amikor az agresszió a szexualitásban jelenik meg, már nem csupán a tulajdon vagy a létezés tere fenyegetett. A támadó a test határait – az utolsó védelmi vonalat – átlépve áldozata testébe hatol: a testét használja, és a lelkét pusztítja. A szexuális erőszak az önrendelkezés végső és brutális felszámolása; súlyos és hosszan tartó következményekkel járó egyéni trauma, megrázó és jelentős társadalmi probléma. Ezért is kíséri a lét erőszakos megsemmisítéséhez hasonlatosan mély és ősi félelem, fájdalom és megrendülés.” (Virág, 2013. p. 227).

A bűncselekmények kiemelt morális jellegéhez társulhat az áldozat életkora, mely olyan további mély társadalmi ellenérzéseket szülhet, amelyek visszatükröződnek a büntetőpolitikai

válaszokban, illetve az elkövetőkkel szembeni percepciókban egyaránt. Ezek a negatív ellenérzések a börtönhierarchiát is meghatározóan erős attitűdöket váltanak ki (lásd: 6.3. fejezet).

A szexuális bűncselekmények esetén a látencia – különösen más bűncselekménytípusokhoz viszonyítva – is meglehetősen nagy, mely a külföldi és hazai szakirodalmakban egyaránt elfogadott tény (Quackenbush, 2003; Zgoba et al., 2003; Virág, 2013; Szabó, 2019; Parti et al., 2017). A látencia oka kereshető a fentiekben is vázolt emocionális terheltségben, ami összefügghet az elkövető és az áldozat viszonyával, az áldozatok életkorával, a hatóságokban való bizalom fokával, a nyomozó szervek aktivitásával és eredményességével (Garai, 2021). Mindenesetre a látencia mértéke egyes kutatások alapján – még akkor is, ha módszertani okok miatt nagy eltéréseket is mutatnak – többszöröse lehet a hivatalos adatoknak (Parti et al., 2017), egyes eredmények alapján akár tízszerese is (Korinek, 2007; Haller et al., 2020), melynek mértékét ráadásul jelentősen befolyásolhatja az egyes országok eltérő jogi gyakorlata, társadalmi és kulturális hozzáállása is. A szexuális bűnelkövetőkre, szexuális bűncselekményekre irányuló (alkalmazott) kutatások relevanciája és felelőssége részben abban áll, hogy a büntetőigazságszolgáltatás intézményrendszerének megfelelő, tudományos eredményekkel is alátámasztott háttere legyen a hatékony jogintézmények működtetésének.

2.1. A szexuális bűncselekmények büntetőpolitikai aspektusai

A szexuális bűncselekmények büntetőpolitikai aspektusait jelentősen meghatározza az elkövetőkhöz fűződő társadalmi megítélés, amely nem választható el a bűncselekményektől való félelemtől, a büntető attitűdöktől sem. Az állam reakciója alapvetően ezek mentén értelmezhető, melynek egyrészt reagálnia kell a társadalom szubjektív biztonságérzetére, másrészt a büntetőjog szimbolikus funkciójaként a társadalmi attitűdöket is figyelembe kell vennie, harmadrészt pedig reagálnia kell a bűnözés valós kriminológiai hátterére is. Ennek nehézségét adja, hogy ezek az elvárások sok esetben egymás ellen hatnak, bizonyos esetben kontraproduktívvá téve a beavatkozásokat, ráadásul mindezt nagyrészt ugyanazon intézményrendszerek által végrehajtandóan (rendőrség, büntetés-végrehajtás, pártfogó felügyelet stb.).

2.1.1. A szexuális bűncselekmények társadalmi megítélése, illetve annak hatása a büntetőpolitikai intézkedésekre

A szexuális bűncselekményekre irányuló kutatások mindegyike egyetért abban, hogy a szexuális bűncselekmények negatív társadalmi megítélése mellett a tényszerű tudás azokról nagyon ellentmondásos. A fentiekből fakadóan az irodalmak gyakran a „bűnözéstől való félelem” és a „morális pánik” jelenségeivel összefüggésben értelmezik a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatos társadalmi attitűdöket és a szakpolitikai válaszokat is.

„Mi a bűnözéstől való félelem? A félelmet úgy definiálhatjuk, mint egy érzelmi reakciót, amelyet veszélyérzet és szorongás jellemez. A definíciót elsősorban a testi sértéssel való fenyegetés okozta veszélyérzetre és szorongásra korlátozzuk. Továbbá a bűnözéstől való félelem létrejöttéhez a félelmet a környezetben észlelt jelzéseknek kell kiváltaniuk, amelyek a bűnözés bizonyos aspektusaihoz kapcsolódnak a személy számára.” (Garofalo, 1981, p. 840)

A bűnözésről alapvetően három fő információs csatornán alkotunk képet: a közvetlen tapasztalatból (áldozatként vagy tanúként), a személyközi kommunikáció alapján, azaz mások közvetlen vagy közvetett tapasztalataiból, valamint a tömegmédiából (Garofalo, 1981; Barabás, 2020). Az egyén bűnözésről alkotott képe kiterjed a bűnözés mértékére, annak változására (a környéken, a városban, az ország egészében stb.), a bűnözés jellegére (a különböző bűncselekmények elterjedtsége, az erőszakosság elterjedtsége), az elkövetők és áldozatok jellemzőire (fizikai, pszichológiai), valamint a bűncselekmények következményeire is (Garofalo, 1981.). A bűnözéstől való félelem a maga módján természetes velejárója a bűnözésnek, és több pozitív hatása is lehet, így a társadalom tagjai jobban figyelnek az áldozattá válásuk megelőzésére, akár erőforrásokat is rendelnek a kockázatok csökkentésére (ingatlanok biztonságtechnikai ellátottsága, szomszédokra figyelés, mobiltechnikák használata, kutyatartás stb.). Mindazonáltal ellentmondásos hatása az, hogy az emberek sérülékenynek érzik magukat, ami izolációt eredményezhet, a közösségi élet minőségi csökkenéséhez vezethet, így összességében a társadalomnak azt a képességét tudja erodálni, amivel a bűnözés ellen hatékonyan képes fellépni (Moore & Trojanowicz, 1988).

„Az egyébként nem feltétlenül objektív alapokon nyugvó félelem/szorongás a lakosságban növekvő elvárásokat alakít ki a rendőrség munkájával kapcsolatosan, elsősorban a bűnmegelőzés (legyen minden sarkon rendőr, mindenhol kamera), másodsorban a bűnüldözés területén (legyen meg minden elkövető, sőt, a gyanús alakokat is zárják be). Ez az óhaj azután visszatükröződhet a bűnmegelőzési politika alakulásában.” (Barabás, 2020, p. 244)

A bűnözéstől való félelem tehát nyomást helyez a rendészeti szervekre, illetve egyben a büntetőpolitikára is, hogy ennek megfelelő intézkedéseket hozzon. Az emberek szubjektív biztonságérzetét jelentősen befolyásoló bűnözéstől való félelem háttérében sok esetben kevés objektív tudás áll. Azaz a bűnözés valós helyzetéhez, az egyén valós objektív biztonsági helyzetéhez képest jelentősen eltérő percepciók is kialakulhatnak. A büntetőpolitikára és az intézményrendszerre ható nyomás ellentmondásos kimeneteként egyszerre lenne szükség a kriminalitás valós okaira reagáló intézkedésekre, a másik oldalon pedig a társadalom szubjektív biztonságérzetét kellene növelni, amely nem biztos, hogy az előbbi intézkedéssel összhangban van – sok esetben akár ellene is hathat. A fentiekhez kapcsolható a morális pánik fogalomköre is, mint a bűnözéstől való félelmet fokozó hatások egyike (Kiss, 2020).

A Stanley Cohen nevéhez köthető morális pánik elmélet a közösség tagjainak reakcióját jelenti, amikor találkoznak egy „mumusként” azonosított csoporttal, amelynek viselkedését veszélyként értelmezik a társadalomra. A morális pánik egy aránytalan társadalmi reakció, melyben a reakció súlyosabb (irracionális vagy indokolatlan), mint amennyit a körülmény (a fenyegetés vagy a kockázat szintje) indokol. Az, hogy valamit morális pániknak nevezünk, nem jelenti azt, hogy ez a valami egyáltalán nem létezik, vagy nem történt meg, és hogy a reakció kizárólag tömeghisztérián vagy hazugságokon alapul. A morális pánik azt jelenti, hogy az adott dolog mértékét és jelentőségét eltúlozták a) önmagában (valós tényadatokkal szemben súlyosabbnak tüntetve fel), és/vagy b) összehasonlítva más, valójában súlyosabb problémákkal. Az adott témára fókuszáló gyakori média hírek befolyásolhatják ezt a társadalmi reakciót, amely magában foglalhatja a felfokozott érzelmeket, szorongást és ellenségességet a célcsoporttal szemben. Cohen a modern kori *mumusok* egyik alappéldájaként hozza fel a szexuális bűnelkövetőket is (Cohen 2002).

2.1.1.1. A bűnözéstől való félelem, a morális pánik és a büntetőpolitikai intézkedések

Több empirikus kutatás is született a szexuális bűncselekményekkel szembeni attitűdökről, az egyes cselekményektől való félelem sajátosságairól, valamint ez utóbbiakkal összefüggésben az egyes intézkedések támogatottságáról, illetve a szexuális bűnelkövetők részére nyújtott kezelési programok társadalmi megítéléséről (Kernsmith et al. 2009; Brown, 1999; Church et al., 2011; Klein & Cooper 2019; Klein & Mckissick, 2019; Cohen 2002; Rogers & Ferguson, 2011).

A szexuális bűnelkövetők negatív társadalmi megítélése a szakirodalomban alapvetően elfogadott tény, az empirikus kutatások alapján a velük szembeni büntetőattitűd ráadásul más

elkövetőkkel szemben is jóval erősebbnek bizonyult (Rogers & Ferguson, 2011). Kernsmith és társai (2009) a különböző típusú szexuális bűncselekményekkel szembeni félelmet és az egyes bűncselekmények regisztrációs (nyilvántartási) kötelezettségével való² egyetértés mértékét (elsődlegesen mint szigorú büntetőpolitikai intézkedést) vizsgálták. A kutatók a szexuális cselekmények közül 7 típust vizsgáltak. Ezek a típusok nem jogi kategóriák voltak, hanem inkább cselekmény-leírások: például egy gyermeket szexuálisan bántalmazó elkövetőt (a tanulmányban pedofilként átkódolva), a családon belüli gyermek sérelmére nemi erőszakot elkövetőt, egy randi erőszak elkövetőjét, illetve a házasságon belüli erőszakot, vagy egy 21 éves, aki egy 15 évessel létesít konszenzuális kapcsolatot stb.

A tanulmányban összességében nagyon negatív eredményekről számoltak be, de legerősebb félelem a pedofilokkal (80,6%), illetve a családon belüli gyermek sérelmére erőszakot elkövetőkkel (78,4%) szemben volt. A randi erőszakot vagy a házasságon belüli erőszakot elkövetőkkel szembeni félelem jelentősen alacsonyabb értéket kapott (Kernsmith et al. 2009). A kutatás érdekessége, hogy a félelem a cselekmények morális megítélésével volt összefüggésben, és nem annak tényleges (bűnismétlési) veszélyességével. Ugyanígy a büntetőpolitikai intézkedések elfogadása (regisztrációs/nyilvántartási kötelezettség) is ezzel volt korrelációban, függetlenül attól, hogy az intézkedés az adott cselekménycsoportnál mennyire lehet eredményes vagy sem. Veszélyesség alatt nem a cselekmény súlyosságát kell érteni, hanem a bűnismétlés valószínűségét és a társadalom tagjainak áldozattá válási kockázatát, gyakoriságát. Ennek példaként említhetjük a gyermek áldozatokkal szembeni elkövetőket, akiknél a visszaesési ráta jellemzően alacsony (lásd: 6.3.7. fejezet), az áldozatok és az elkövetők pedig jellemzően ismerik egymást. A randi erőszak ezzel szemben sokkal jobban veszélyezteti a társadalom „random” tagjait, az ettől való félelem azonban sokkal alacsonyabb volt a kutatás alapján (Kernsmith et al. 2009). A jelenséget, hogy a szexuális bűnelkövetőktől való félelem a cselekmény morális megítélésével van összefüggésben (így sokkal erősebb a gyermek áldozatok esetén), és nem annak tényleges veszélyességével, más kutatások is alátámasztották (Church et al. 2011).

A morális pánik és a szexuális bűncselekményekre irányuló büntetőpolitikai intézkedések kapcsolatát Klein és Mckissick vizsgálta 2019-ben egy közel 900 fős mintán. A morális pánik mértékét 5 tényező mentén vizsgálták/sorolták be, egyenként további 5 változóval mérve:

- Aggodalom: mennyire fél az áldozattá válástól, mennyire félti gyermekét az áldozattá válástól vagy attól, hogy a közelében lakik egy potenciális elkövető stb.).

² Szexuális bűnelkövetők szabadulásuk utáni regisztrációja és nyilvános kereshetősége. Lásd: alább a büntetőpolitikai intézkedéseknél részletesen!

- Ellenségeskedés: a szexuális bűnelkövetőkkel szembeni negatív attitűdök és érzelmek.
- Egyetértés, konszenzus: abban való hit, hogy társadalmi konszenzus van a szexuális bűncselekmények kockázatát, megítélését érintően.
- Volatilitás:³ Arra utal, hogy a pánik gyorsan, váratlanul és intenzíven fog kialakulni, nem lassú folyamat eredménye. Ezzel összefüggésben a kutatásban az állami intézmények, a média reagálási gyorsaságát, jellegét (mint a morális pánikot erősítő hatást) vizsgálták.
- Aránytalanság: a büntetőpolitikai intézkedések szigorúsága, arányossága, a média túlreagálása, azaz mennyire aránytalan a szexuális bűncselekményekre adott társadalmi és médiareakció.

A kutatók a fenti tényezők mentén értelmezett morális pánik meglétének és a büntetőpolitikai intézkedések (kutatásukban a szexuális bűncselekmények regisztrációja) eredményességében való hitnek a kapcsolatát is vizsgálták. A vizsgálat eredményeként az aggodalom és az aránytalanság nem mutatott statisztikai összefüggést, a másik három tényező viszont igen. Azaz a morális pánik változói szoros összefüggést mutattak a büntetőpolitikai intézkedések hatékonyságában való hittel (Klein & Mckissick, 2019). Egy másik vizsgálatukban Klein és Cooper a fentiekben bemutatott morális pánik-változókat a szigorúbb, büntetőattitűdökkel – így a szexuális bűnelkövetőkkel szembeni önbíráskodás/megtorlás elfogadottsága, illetve további büntetési szigorúsággal szembeni megítélés – összefüggésben is vizsgálták, mely szintén erős korrelációt mutatott (Klein & Cooper 2019). Nem mellékes, hogy a kutatás alapján az emberek ismerete meglehetősen szegényes, ami az intézkedések tényleges tartalmára, szabályaira vonatkozik (Klein & Mckissick, 2019).

A kutatások tanulsága, hogy a szexuális bűncselekményektől való félelem jellemzően morális alapokon nyugszik, és viszonylag erős. A negatív attitűdökkel erős korrelációt mutat a büntetőattitűdök és a kemény büntetőpolitikai intézkedések hatékonyságában való hit. Az intézkedések népszerűsége, illetve a társadalmi hit, hogy ezek az intézkedések működnek, önmagában is utat nyitnak a további szigorításoknak és intézkedéseknek, melyektől a szubjektív biztonságérzet erősítését remélik az egyes államok (Kernsmith et al., 2009).

³ A volatilitás (illékonyosság) arra utal, hogy a pánik gyorsan és váratlanul fog berobbanni, és olyan gyorsan el is tűnhet. A szexuális bűncselekmények esetén például egy esethez köthető magas intenzitású média és szakpolitikai érdeklődés hirtelen és nagy intenzitással fogja a morális pánikot beindítani. Nem egyszerűen a médiavisszhang okozza a volatilitást, hanem az a mód, ahogyan a média beszámol ezekről az esetekről (Klein & Cooper, 2019).

2.1.1.2. *A szexuális bűnelkövetők kezelésével kapcsolatos társadalmi attitűdök*

A szexuális bűnelkövetők kezelésével kapcsolatos kutatások némileg ellentmondásos képet adnak. Általánosságban elmondható, hogy az emberek jellemzően támogatják a szexuális bűnelkövetők számára nyújtott kezelési programokat, egyfajta lehetőségként értelmezve megfelelően szigorú szankció mellett. Brown a civil lakosság körében végzett 1999-es nagybritanniai 500 fős kérdőíves kutatása alapján (Brown, 1999) a programok létjogosultságának általános elfogadottsága ellenére, a válaszadók mindössze 4%-a gondolta úgy, hogy a kezelés általánosságban véve hatékony lenne. A legtöbb válaszadó (60%) úgy gondolta, hogy a kezelés „néha”, azaz egyes esetekben „akár hatékony is lehet” a bűnismétlés megelőzésében. Egynegyedük (25%) azonban úgy gondolta, a kezelés ilyen módon „soha” nem lehet hatékony. A válaszadók 38%-a gondolta úgy, hogy a programok hatására a szexuális bűnelkövetők megtanulhatják kontrollálni a viselkedésüket, azonban 34% bizonytalan volt ebben a kérdésben, míg a maradék 28% egyáltalán nem hitt ebben (Brown, 1999 p. 244).

Ha a szexuális bűnelkövetőkre irányuló általános attitűdöket vesszük alapul, akkor a kezelésük megítélésre irányuló vizsgálati eredmények meglepően pozitívnak számítanak. Ez persze relatív, és az eredmények alapján a szakpolitikai döntéshozatal szempontjából sajnos teljesen racionális, ha az erőforrásokat a szimbolikus, de kriminológiai szempontból kevésbé értelmezhető intézkedésekre fókuszálja.

A vizsgálatban arra is kitértek, mennyire fogadnák el az emberek, ha a környezetükben egy szexuális bűnelkövetők kezelésével foglalkozó intézmény működne. A válaszadók többsége (64%) – nem meglepő módon – ellenezné az elképzelést (Brown, 1999 p. 244). A vizsgálat érdekessége sokkal inkább az volt, hogy az ellenzők nagyobb arányban tennének aktív lépéseket is a tiltakozásuk kifejezésére, mint azok, akik nem elleneznék. Az ellenzők például sokkal nagyobb arányban írnának alá petíciót ellene, mint a nem ellenzők mellette. A kutatás alapján tehát elmondható, hogy a programok elvi támogatása jónak tekinthető, de sokkal kevesebben vennék jó néven, ha ezek a programok a környezetükben lennének, és arra a kérdésre, hogy szabadult szexuális bűnelkövetők részére kiadnának-e albérletet, 72% nemmel válaszolt, de a válaszadók nagyobb része munkavállalóként sem alkalmazná őket (Brown, 1999 p. 245). Azaz a kezeléseket elvi támogatása vagy hasznosságának relatív magas elismerése ellenére „csak ne az én házam táján”⁴ attitűd érvényesül.

⁴ Eredeti megfogalmazásban a „*Not in my backyard*” angolszász kifejezés arra a jelenségre, melyben egy adott tervvel, beruházással, kezdeményezéssel szembeni elvi támogatás ellenére az emberek nem szeretnék, ha az a közvetlen környezetükben lenne. Például a hajléktalanszállók kapacitásának bővítését sokan támogatnák, de azt csak kevesen, hogy az a közvetlen környezetükben épüljön.

Church és társainak 2011-ben végzett kutatása a kezelési programokkal és a szexuális bűnelkövetőkkel szembeni attitűdök összefüggéseit vizsgálta részletesebben. Tanulmányuk a fentieket kiegészítve, alapvetően azt a megállapítást tette, hogy a szexuális bűnelkövetőkkel és a kezelési programokkal szembeni megítélés erős korrelációt mutat: minél erősebb a negatív morális megítélés, a válaszadók annál kevésbé látják az értelmét és a hatékonyságát a programoknak (Church et al. 2011). Ebben tehát ugyanaz a tendencia érvényesül, mint a bűnözéstől való félelem és a morális pánik esetén. A realitás természetesen az, hogy pont annak az elkövetői körnek kínálnak az intézményrendszerek alapvetően jó eredményekkel működő programokat, akik esetében a legkevésbé gondolja a társadalom (alapvetően tehát erkölcsi megítélés alapján) hatékonynak.

Jos Frenken (1999) holland kutató tanulmányában a szexuális bűncselekményekre irányuló európai szakpolitikák kapcsán hívta fel a figyelmet annak kulturális, társadalmi beágyazottságára is. Ennek tanulsága, hogy a szexuális erőszakkal és visszaélésekkel szembeni társadalmi érzékenység növekedése és az ezzel szembeni attitűdváltozások, a nők és gyermekek kizsákmányolása elleni kezdeményezések, az áldozatsegítésre, prevencióra és szemléletformálásra irányuló kormányzati intézkedéseknek van egy másik oldali ellenhatása is. Az áldozatközpontú megközelítés, valamint a nők és gyermek kizsákmányolását központba helyező szakpolitikák (a cselekményeket övező intenzív médiafigyelemmel kiegészítve) erősödő büntetőattitűdöket és a kezelésre fordított erőforrások szűkülését, azok kisebb társadalmi támogatását is jelenthetik (Frenken, 1999).

A bűnözéstől való félelem, a morális pánik, illetve a szubjektív biztonságérzet témájához köthetően gyakran felmerül a büntetőpopulizmus kérdése, illetve, hogy a szakpolitikai intézkedések mennyire következményei és mennyiben okozói ezeknek az attitűdöknek. A disszertáció keretei között e kérdésekkel nem foglalkozom, a bűnözéstől való félelem, a morális pánik, illetve a szubjektív biztonságérzet kérdését alapvetően olyan jelenségként értelmezem, mely meghatározza a börtönök működését is befolyásoló szakpolitikai keretrendszer – és ennyiben nem elhanyagolható. A későbbiekben bemutatott büntetőpolitikai intézkedések kapcsán megfogalmazott kritikákra is elsősorban a cselekmények kriminológiai/intézményi oldaláról tekintek. A szexuális bűncselekményekkel szembeni attitűdöknek, az egyes cselekményektől való félelem sajátosságainak, illetve a szexuális bűnelkövetők részére nyújtott kezelési programok társadalmi megítélésének a disszertáció szempontjából két ponton van relevanciája. Egyrészt a szakpolitikai intézkedések, a szexuális bűncselekményekkel szemben létrehozott jogintézmények többek közt a társadalmi attitűdökre, a szexuális

bűncselekményektől való félelemre építik legitimitásukat. Ezek sajátossága tehát, hogy elsősorban a szubjektív biztonságérzet erősítését szolgálják, azonban a cselekmények és az elkövetők valós kriminológiai jellemzőire, így a probléma valós természetére nem vagy nem feltétlenül reagálnak. Másrészt pedig a szexuális bűncselekmények elkövetőivel szembeni társadalmi attitűdök kihatással vannak a bv. intézetek személyi állományára, a fogvatartotti szubkultúrára és a szexuális bűncselekmények kezelési programjainak (azok hatékonyságának) megítélésére egyaránt, ezáltal ezek ismerete, de legalábbis vizsgálati fókuszban tartása nem elhanyagolható (Somogyi, 2023).

2.1.1.3. A nemi erőszak mítosza

Büntetőpolitikai szempontból érdemes röviden kitérni a nemi erőszak mítoszokra is, mely alatt a szexuális erőszakhoz fűződő társadalmi hiedelmeket, sztereotípiákat érti a szakirodalom, azaz, hogy kit képzelünk tipikus erőszaktevőnek és áldozatnak. Ezek a sztereotípiák, attitűdök gyakran erős társadalmi-kulturális beágyazottsággal is bírnak (Parti et al. 2016; Szabó & Virág, 2017).

Tipikus nemi erőszak mítosz például, hogy a nemi erőszak általában idegenek között, sötét sikátorokban történik, a nők öltözködésükkel és a viselkedésükkel provokálják ki az erőszakot, a prostituáltakat nem lehet megerőszakolni, és ha az áldozat nem küzd, vagy nem sérül meg, akkor nem történt nemi erőszak. Az áldozatok felelősségének hangsúlyozása a nemi erőszak mítoszok egyik alapvető sajátossága és következménye is egyben (Szabó & Virág, 2017). A szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban tehát látható egyfajta ellentmondás, mely egyfelől a cselekmények nagyon negatív és heves társadalmi megítélésében, másfelől az áldozatok felelősségét is felvető attitűdökben követhető nyomon (Virág, 2004).

A nemi erőszak mítoszokkal kapcsolatos elméletek alapvetően a társadalom tagjainak biztonságérzetét jelölik meg annak fő társadalmi funkciójául azáltal, hogy e mítoszok segítségével nem kell szembesülni az erőszak nagyságrendjével, súlyával (Parti et al. 2016; Szabó & Virág, 2017), illetve azzal, hogy szexuális erőszak áldozatává bármikor bárki válhat, még „a legjobb családokban is előfordul”, mind elkövetői, mind áldozati oldalon. Az erőszak mítoszok funkciója lehet talán az is, hogyha az áldozat tehet arról, hogy áldozattá vált, akkor az azt az érzést erősíti, hogy az ember saját kezében tarthatja annak kontrollját, hogy ez vele nem történhet meg (rajta múlik). Ahogy az adatok később bemutatásra kerülnek, láthatóvá válik, hogy a szexuális bűnelkövetők karakterére, a cselekmények jellegére vonatkozó

nemzetközi és hazai kutatási eredmények alapján a nemi erőszak mítoszok általában nem állják meg a helyüket.

A nemi erőszak mítoszok hátterének, különböző elméleteinek bemutatásától a disszertáció terjedelmi keretei és logikai íve miatt eltekintek. Ezzel együtt a téma szempontjából három fontos aspektusra szükséges kitérni:

1. A nemi erőszokról, annak tipikus jellegéről, tipikus áldozatairól és elkövetőiről alkotott kép kihatással lehet a büntetőpolitikai intézkedésekre, a bűncselekmények felderítésének eredményességére, az ítélkezési gyakorlatra, illetve a látenciára is, mely a büntetőpolitika egészét is meghatározhatja (Szabó & Virág, 2017). Ez azért is releváns, mert a társadalom szubjektív biztonságérzete, a szexuális bűnelkövetőktől való félelmek maguk is mítoszokra épülnek. Így a büntetőpolitikai intézkedésekben is gyakran a nemi erőszak mítoszokra adott válaszok tükröződnek vissza. A sötét sikátorban az egyedülálló nőre vadászó szexuális ragadozó vagy a játszótereken idegen gyermekeket becserkésző cukrosbácsi (bár előfordul ugyan) maga is nemi erőszak mítosz, mely nagyon messze áll az elkövetők és az áldozatok jelentős részének valós jellemzőitől, viszont a kutatások alapján a társadalmi képzet ez, a félelem is erre irányul, mint ahogy a társadalmi és állami reakció is.
2. A nemi erőszak mítoszok ráadásul növelik az áldozatokban keltett büntudatot és szégyent, ami szoros összefüggésben lehet a feljelentések alacsony arányával, így a látenciával is (Parti et al., 2016).
3. A nemi erőszak mítoszok mögött álló negatív sztereotípiák jellege, mintázata a későbbiekben bemutatott elkövetőkre jellemző kognitív torzítások egyfajta társadalmi, kulturális hátterét is adják (lásd: 3.1.2. fejezet).

Meglátásom szerint – szinte – minden társadalmi jelenséghez kötődnek mítoszok, sztereotípiák, különösen azokhoz, melyekhez erős morális tartalom vagy emocionális többlet társul. Ez egyfelől természetesnek is felfogható társadalmi jelenség és funkció, a nemi erőszak mítoszok azonban komoly társadalmi és kriminális diszfunkciót is jelentenek egyben. Minden kutatásnak – különösen a társadalomtudományi kutatásoknak – lehet „mítoszromboló” szerepe, amely a szexuális bűncselekményekkel foglalkozó vizsgálatok esetén kiemelt fontossággal bírhat. Így az áldozatokra, a cselekmények jellegére, körülményeire, az elkövetőkre, azok karakterisztikájára/tipológiájára, kezelésére irányuló kriminológiai, rendészeti, pszichológiai kutatások – akár bűnügyi, akár börtönstatisztikai adatbázisból építkeznek – hozzájárulhatnak a közbiztonság fejlesztéséhez és a nemi erőszak mítoszok diszfunkcióinak mérsékléséhez.

2.1.2. Büntetőpolitikai válaszok

A szexuális bűncselekményekre adott büntetőpolitikai válaszoknak tehát egy (legalább) hármas elvárásrendszernek kell megfelelni:

- a cselekményeket övező attitűdök miatt figyelembe kell venni a társadalom szubjektív biztonságérzetét,
- a büntetés szimbolikus funkciója miatt reagálni kell (a Bibó által megfogalmazottak mentén) a morális felháborodásra,
- illetve olyan szakpolitikai intézkedéseket kell hozni, melyek az adott probléma kriminológiai természetére reagálnak.

E hármas elvárásrendszer végrehajtójaként a büntetőpolitika részben az igazságszolgáltatás, részben a rendészeti szervek intézményrendszerén keresztül próbálja visszaszorítani a bűncselekményeket. A rendészeti szervek, ezen belül is a büntetés-végrehajtás szakmai tevékenységeiről a disszertáció további részeiben, több fejezetben is lesz részletesen szó. A továbbiakban elsősorban angolszász irodalmakat alapul véve azokat a megoldásokat szeretném kiemelni, amelyek túlmutatnak a végrehajtó szervek általános vagy a szexuális bűncselekményekre irányuló célzott alaptevékenységén. Az angolszász (elsősorban amerikai) irodalmakból való kiindulást részben az magyarázza, hogy a témához köthetően nagyon komplex amerikai szakirodalom áll rendelkezésre, melynek oka, hogy a szexuális bűnelkövetők szabályozása, a jogi és pszichiátria beavatkozások kérdése náluk a 20. század első felére nyúlik vissza (Jackson, 1939; Wertham, 1938). Mindemellett számos olyan megoldást találhatunk, mely később az európai, így a hazai gyakorlatban is megjelent (három csapás, pedofil nyilvántartás), így ezen megoldások széles körű alkalmazása és nem melleleg működési kritikája is elsősorban amerikai eredetű. Az angolszász irodalmi kiindulás és keretek ellenére az egyes tételeknél kitérek a hazai és európai kapcsolódási/megfeleltethetőségi pontokra is.

Kötelező büntetési tételek

A kötelező büntetési tételekre irányuló büntetőjogi intézkedések elsősorban a szexuális bűncselekmények tárgyi súlyának megfelelő garantált szankciókat, illetve azok szigorítását jelentik. A kötelezően előírt büntetési tételek az európaiktól jelentősen eltérő angolszász jogrendszerben magában is a büntetőjogi szigorot testesítik meg, mely meghatározott cselekmények esetén a bírói mérlegelés lehetőségét bezújkítve ír elő egy ítélkezési gyakorlatot. Az angolszász jogrendszerben az alkalmazás célja a meghatározott bűncselekményekhez (kiemelten az erőszakos szexuális bűncselekményekhez) köthetően – az elrettentés mellett – a

bírói gyakorlat egységesítése és az ítélkezési gyakorlatot érintő garancia megteremtése volt. Azaz annak jogi eszközökkel való garantálása, hogy az ítélet biztosan tükrözze a cselekmény tárgyi súlyát, tehát a bírói gyakorlattól függetlenül biztosan szabadságvesztés büntetés kiszabása kövesse a szexuális bűncselekményeket (Mueller, 1992; United States Sentencing Commission 2019).

Az európai gondolkodás és jogrendszer más elvekre épül, de ugyanebbe a definíciós körbe sorolható a „három csapás” törvénye vagy a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárása is bizonyos meghatározott cselekmények esetén (Hoel & Gelb, 2008). Ez az intézkedési típus hazánkban sem ismeretlen a szexuális bűncselekmények esetében: *Nem bocsátható feltételes szabadságra az sem, akit [...] tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett, nyolcévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt ítétek végrehajtandó szabadságvesztésre.*” (Btk. 38. § (5) c)).

A hazai gyakorlattal kapcsolatban, a fenti hivatkozás apropóján is meg kell említeni *A pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvényt* (továbbiakban Pedofil törvény), mely a fentiek mellett más, korábban nem létező jogintézményt is életre hívott hazánkban (lásd alább).

Szabadulás utáni lakhatás, szabad mozgás korlátozása

A szexuális bűnelkövetők szabadulás utáni lakóhelyét és mozgását korlátozó intézkedések lényege, hogy a szexuális bűncselekményből szabadult elítélteknek lakhely-korlátozásokat írnak elő, vagy meghatározott városi zónákból (célhoz kötöttség hiányában) kitiltják őket. Az Egyesült Államok szabályozásában pl. a gyermekmoleesztálók részére ez általában 3-600 méter távolságot jelent olyan helyektől, ahol fiatalok koncentráltan tartózkodhatnak, különösen iskolák, foglalkoztatók, játszótérek, egyes államokban templomok, buszmegállók stb. (White, 2008.). Bár a korlátozások jellege elsősorban a gyermekáldozatok védelmét szolgálja, a legtöbb államban az áldozat életkorától függetlenül alkalmazzák a szabályozó elvet (Yung, 2007). Az érvényesítés nehézségét jelenti, hogy valójában 3-600 méter sugarú körben nehéz városias környezetben ennek megfelelő paraméterű lakhelyet találni, ezért a korlátozás alá nem eső zónák jellemzően külvárosi vagy iparibb jellegű területeket jelentenek, ahol alacsonyabb a népsűrűség, de egyben az ingatlanár is. Emellett urbanisztikai sajátosságok fényében ugyan, de könnyen elképzelhető, hogy olyan, egyébként is kriminalitás szempontjából jobban

érintett, külvárosi, slum-ös területekre kényszerülnek, ami tovább csökkenti a sikeres integráció esélyét.

Bár a jogalkotói szándék világos, azonban ennek eredménye a nehezebb lakhatási lehetőség és munkaerőpiaci integráció is (Yung, 2007), illetve nem mellékesen a kontrollfunkciót végrehajtó állami szervek számára (például egy pártfogói környezettanulmány készítése) is költségesebbé és nehezebbé teheti a megközelítést, ami könnyen kontraproduktívvá teheti az intézkedést.

Szexuális bűnelkövetők nyilvántartása (regisztrációja), kereshetősége

Az Egyesült Államokban régóta alkalmazott jogintézmény a szexuális bűnelkövetők nyilvántartása (regisztrációja) és kereshetősége. Valójában két jogintézményről⁵ beszélhetünk tehát, bár a kereshetőség a regisztráció nélkül nem működne. Az első eset a szexuális bűnelkövetők meghatározott adatainak nyilvántartását jelenti, illetve annak kötelezettségét, hogy a terhelt ezekben való változást (pl. a lakcím) az illetékes hatóságoknak bejelentse. A másik az adatok között az állampolgárok általi kereshetőséget jelenti (Cohen & Jeglic, 2007). Bár a két jogintézmény összefonódik, azonban eredendő céljaiban van különbség. A regisztrációs törvények időben is hamarabb jelentek meg, hasonló intézkedések már az 1940-es évektől ismertek az Egyesült Államokban (Ackerman et. al., 2011). Eredendő funkciójuk rendészeti szempontból is jobban értelmezhető, hiszen elsősorban az államigazgatás és a rendészet különböző szereplőinek hatékonyságát célozta növelni azáltal, hogy a regisztráció megakadályozta az illetékességi területek közti mozgással a szabadult elkövető kibújását az állami kontroll alól (ami egy föderatív államban kiemelten fontos). Az elkövetők nyílt, publikus kereshetősége viszont explicit módon a társadalom biztonságérzetét célozta.

A rendszerrel szembeni kritikák közt szerepelt, hogy a bűnisméltés megelőzése szempontjából sem mellékesen nehezíti a társadalmi integrációt, nehéz érvényesíteni a regisztrációt, illetve problémás nyomon követni, hogy valóban megteszik-e a terheltek kötelezettségüket (Cohen & Jeglic, 2007). A hatékonyság mellett felmerültek a költségekkel kapcsolatos aggályok is. A szexuális bűncselekmények nyilvántartásával kapcsolatos szabályzó⁶ végrehajtásának és alkalmazásának gyakorlatát vizsgáló tanulmány alapján humán erőforrás, szoftveres fejlesztések, fenntartási költségek, letartóztatotti és elítélti férőhelyek, illetve további

⁵ A nyilvántartás (registration) és a kereshetőség, ami a társadalom számára az adatokon belüli kereshetőséget biztosítja (notification). Az egyes keresőfelületek elérhetőségét lásd:

<https://www.nsopw.gov/Registry/AllRegistries>

<https://www.nsopw.gov/>

(2022.12.05)

⁶ Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA) : <https://www.justice.gov/criminal-ceos/sex-offender-registration-and-notification-act-sorna>

adminisztratív erőforrások elvonása, illetve adatkarbantartási szükségletek is felmerültek az igazságszolgáltatás és a rendészet oldaláról (Brock & Noël, 2020).

A szexuális bűnelkövetők regisztrálását és/vagy kereshetőségét biztosító jogintézményeket a világ számos országában bevezették, Európában Nagy-Britannia, Málta, Franciaország működtet hasonló rendszereket, illetve Németország több tartományában működtetnek a szabadult szexuális bűnelkövetők nyomon követését biztosító rendszereket (SMART Office⁷ 2014). Hazánkban a már hivatkozott Pedofil törvény vezette be a jogintézményt, azonban az regisztrációs kötelezettséget nem (bűnügyi nyilvántartásból átvett adat), csak a szexuális bűnelkövetők kereshetőségét biztosítja.

Kényszerkezelés, biztonsági őrizet

Az Európában sem ismeretlen (európai alkalmazásban leginkább Németország gyakorlata lehet mérvadó) biztonsági őrizet lényege, hogy az elkövető a büntetésétől függetlenül, annak letöltése után a társadalom védelme érdekében továbbra is zárt intézeti keretek között marad. A jogintézmény lényege, hogy meghatározott bűncselekmények esetén alkalmazzák, de nem a cselekmény tárgyi súlya, hanem az elkövető veszélyessége, visszaesési kockázata, pszichés zavarai képzik az alkalmazás alapját (Drenkhahn & Morgenstern, 2020; Vig, 2009).

Az Egyesült Államok jogrendszerében inkább kényszergyógykezeléshez hasonlítható a jogintézmény (angolul: Civil Commitment). A Civil Commitment esetében a „civil” kiemelten fontos, hiszen a fogvatartást a kiszabott ítélet letöltése után foganatosítják az elítélt veszélyességére és mentális állapotára hivatkozva. Így bár a jogintézmény bevezetését heves támadások érték a kettős büntetés jellege miatt, azonban a Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta az alkalmazást (Ackerman et. al., 2011). A szabályzó jogelv (Sexually Violent Predator Act) alapján a jogintézmény a „szexuális ragadozókra” irányul (röviden: SVP), melynek fogalmában lehetnek eltérések az egyes államok között. Alapvetően azonban a visszaeső, illetve a magas visszaesési kockázatú erőszakos szexuális elkövetők tartoznak ide (áldozat életkorától függetlenül), akik esetében mentális zavarok is felfedezhetőek (jellemzően a pszichiátriai értelemben vett pedofília vagy antiszociális személyiségzavar), melyek jellege vagy szintje nem éri el a hagyományos értelemben vett (és a büntethetőséget kizáró) kényszergyógykezelés lehetőségét. A Civil Commitment-nek tehát célja a társadalomtól való elzárás, de civil jellege miatt terápiás szükségleteket is magában kell foglalnia (Levenson, 2003).

⁷ Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking

A jogintézményt az alkotmányjogi aggályokon (pl. kettős büntetés) túl más kritikák is érték. Bár a fogvatartással megvalósul a társadalom védelme, hiszen nem engedik szabadon az elkövetőt, illetve a terápiás szolgáltatások elvben a mentális zavarokra irányulnak, azonban ez az elítélt büntetésének végrehajtása alatt is megtörténik/megtörténhet. Az alkalmazására irányuló 2011-es hatásvizsgálat alapján 2400 fő volt szövetségi szinten fogva tartva, ami az Egyesült Államok börtönpopulációjának durván 0,1%-a (Ackerman et.al., 2011). A kritikák így elsősorban arra irányultak, hogy még ha teljesül is a társadalom védelme és a terápiás hatás, a Civil Commitment – pusztán alkalmazási volumenét tekintve – csak korlátozottan alkalmas országos szinten a szexuális bűncselekmények valós kontrolljára (Ackerman et al., 2011.). A kezelési és tartási költségek miatt azonban mindez nagyon magas állami kiadásokat is jelent (Levenson, 2003), mely főleg az Egyesült Államokban értelmezhető, hiszen a jogintézmény alapja a mentális állapot miatti kezelési igény. Ennek megfelelően nem csak az általános fogvatartási és biztonsági költségek merülnek fel, de a szolgáltatásként nyújtott terápiás költségek egyaránt.

Pártfogó felügyelet

A pártfogó felügyelet alapvetően szerves részét képezi az európai és tengeren túli államok igazságszolgáltatási rendszerének. Megjelenhet a szabadságvesztés alternatívájaként vagy – a szabadságvesztéshez köthetően – a szabadult elítéltek részére elrendelt intézkedésként.⁸ A pártfogó felügyeletnek egyaránt van támogató (társadalmi integrációt elősegítő) és kontrollfunkciója is (Juhász, 2017). A szexuális bűncselekmények esetén a pártfogás szerepe a környezettanulmányok készítésében, illetve a fentiekben is vázolt különböző jogintézmények végrehajtásában, kontrolljában bír kiemelt jelentőséggel.

A hazai gyakorlatban a szexuális bűnelkövetők feletti kontrollban és a szabályozásban is megjelenik a pártfogás szerepe; különösen a pártfogók által készített pártfogó felügyelői vélemények és abban javasolt külön magatartási szabályok, valamint a kötelező pártfogó felügyelet (Pedofil törvény 17. §; Btk. 69. § (2) e)) képzik a büntetőpolitikai intézkedések meghatározó elemét (Juhász & Puzsár, 2022; Csáki, 2022).

„A pártfogó felügyelői vélemények jelentősége ugyanakkor kiemelkedő, hiszen ez az egyik legmeghatározóbb eszköz a kontrollfunkció fokozására indokolt esetben. A valamely tevékenység végzésére utasító vagy attól tiltó külön magatartási szabályok előírása és azok

⁸ Hazánkban a két tevékenység két szervezetet is jelent, az igazságügyi és büntetés-végrehajtási pártfogást.

megtartásának fokozott ellenőrzése a bűnisméltési kockázatokat csökkentő tényező” (Juhász 2017, p. 8.).

A külön magatartási szabályok azért is kiemelték, mert a hazai gyakorlatban ennek keretében lehetőség van előírni például kötelező terápiát, kezelési programot vagy a terheltek meghatározott helyek (iskolák, óvodák) közeléből történő eltiltását.

A külön magatartási szabályokként megjelenő kezelési programokra a következő alcímben is kitérek, illetve a későbbiekben külön fejezetben kerülnek részletesen bemutatásra. Mindazonáltal érdemes kiemelni, hogy gyakran a pártfogás intézményrendszere maga is biztosít programokat (Mandeville-Norden & Beech), ami nemcsak a nemzetközi gyakorlatban, de hazai fejlesztésekben is megjelenik.

„[...] jelenleg az a cél, hogy az elkövetőkre, az áldozatokra és az adott jelenségre vonatkozóan megfelelő ismeretekkel ruházzuk fel a pártfogó felügyelőket. [...] A speciális elkövetők kapcsán a hatékony beavatkozások kialakításának feladata nem csak az igazságügyi, hanem a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők szakterületén is jelentkezik, így együttműködés keretében a két szakterület közös képzéseken vesz részt és dolgoz ki eljárási rendeket.” (Csáki, 2022, p. 58)

Érdekesség, hogy az Egyesült Államok egyes tagállamaiban a szexuális bűnelkövetőkre akár élethosszig tartó pártfogó felügyelet is elrendelhető (Cohen & Jeglic, 2007). A büntetőpolitikai intézkedések közül a pártfogó felügyelet lényege tehát a kontroll funkció melletti társadalmi reintegrációt támogató szerep, azonban a korábban bemutatott intézkedések jelentős része ennek erősen ellene hathat (Cohen & Jeglic, 2007).

Kezelési programok

A szexuális bűnelkövetők részére biztosított kezelési programok kivitelezésükben változatosan működhetnek. Előírhatják őket külön magatartási szabályként, a szabadságvesztés alternatívájaként vagy a szabaduláshoz köthetően. Lehetnek a civil szolgáltatásban mint „közösségi alapú” programok, amiket alapítványok, társadalmi szervezetek vagy egészségügyi szolgáltatók nyújtanak vagy a pártfogók által biztosítottak. Jellemzően azonban a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kezelési programok a börtönökön belül működnek. A kezeléseket lehetnek kötelező érvényűek (bíróóság által előírt) vagy önkéntes alapúak is (Cohen & Jeglic, 2007; Mandeville-Norden & Beech, 2007; Brecher, 1978). A kezelési lehetőségek tágabb köre és a börtönökön belül nyújtott programok, terápiák jellege a disszertáció további részében részletesen is bemutatásra kerül.

A szexuális bűncselekményekre irányuló büntetőpolitikai intézkedéssel kapcsolatban mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a hazai szabályozást tekintve is elmondható, hogy a

fogvatartottak kezelési és reintegrációs programjai jellemzően és általánosságban mint feladat jelenik meg a jogszabályokban. Célzott kezelési programokat speciális szükségletek esetén jelenít meg a szabályzó, de az általában egészségügyi szükségletet fed le (például drogprevenációs részleg, gyógyító-terápiás részleg), és nem egy bűncselekményre irányul. Az egyetlen nevesített bűnelkövetői kör, akik számára terápiás programot kell (!) biztosítani, azok a szexuális bűnelkövetők.

A vonatkozó törvény alapján így minden szexuális bűnelkövetőnek (az áldozat életkorától függetlenül) fel kell ajánlani a visszaesés valószínűségét csökkentő pszichoterápián vagy más foglalkozáson való részvételt (Bv. Törvény. 132. §). Ennek végrehajtási gyakorlata és intézményrendszere a továbbiakban szintén részletesen bemutatásra kerül (lásd: 8.4. fejezet).

A szakpolitikai intézkedések általános kritikája

Ackerman és munkatársainak a fentiekben már idézett 2011-ben készült tanulmányában, egy átfogó vizsgálatot végeztek az Egyesült Államok szexuális bűncselekményekre adott válaszként létrehozott jogintézményeinek működéséről. A tanulmányukban egyrészt működési és funkcionális oldalról közelítették a különböző megoldásokat, végül egy több évtizedet átölelő retrospektív elemzést végeztek a bűnügyi statisztikák alakulásáról.

Funkcionális oldalról közelítve a jogintézményeket, elsősorban azt a kritikát fogalmazták meg, hogy azok: *a)* működésükben nem arra irányulnak, amire eredetileg létrehozták őket; *b)* nem veszik figyelembe a célcsoport heterogén jellegét és valós karakterisztikáját. Ennek egy jó példája volt a szexuális bűnelkövetők nyilvántartása, kereshetősége, mely kapcsán a tanulmány is felhívja a figyelmet, hogy azokat elsősorban „pedofil nyilvántartásként” hozták létre gyermekvédelmi intézkedésként. A tanulmány készítésekor azonban közel 700.000 ember adatát tartalmazta országosan, annak használatát ugyanis az egyes államokban az évek alatt folyamatosan kiterjesztették. Így a szexuális bűncselekmények elég széles skáláját öleli fel, és jelentős részben nem is gyermek áldozattal bíró elkövetőket tartalmaz (Ackerman et al. 2011 p. 861). Azaz az adatbázis túl széles, a társadalmi veszélyesség mértékére való tekintet nélkül bővült, használhatósága így jelentősen csökkent, sőt, talán megkockáztathatjuk, hogy kontraproduktívvá vált.

Az intézmények hatásának oldaláról nézve, 1970 és 2002 között vizsgálták az egyes államokat, azok társadalmi jellemzőit (gazdasági helyzet, urbanizáltság), az államok szexuális bűnelkövetőire vonatkozó alapvető kriminológiai jellemzőit (kor, rassz stb.), valamint az egyes jogintézményeket, melyeket az egyes államok bevezettek, különösen: szexuális bűnelkövetők

nyilvántartása, regisztrációja, Civil Commitment alkalmazása, feltételes szabadságra bocsátás korlátozása.

Az utóbbi jogintézményeket az 1970-es évek közepétől (legkorábban a feltételes szabadságra bocsátás korlátozása) az 1990-es évek közepéig (szexuális bűnelkövetők nyilvántartása és a Civil Commitment) vezették be az egyes államok. A felmérés a jogintézmények előtti és bevezetésük utáni éveket is felölelve vizsgálta a szexuális bűncselekmények rátáját az egyes államokban. A kutatás nagyon határozottan – és egyben a szakmai szervek számára fontos üzenettel – kimutatta, hogy egyik jogintézménynek sincs érdemi ráhatása a bűncselekmények számára, így azok a szexuális bűncselekmények visszaszorítása szempontjából önmagukban nem tudnak hatékonyságot garantálni (Ackerman et al., 2011).

A fentiek mellett látni kell, hogy a szexuális bűncselekmények nagyon heterogén kört fednek le, jelentősen eltérő karakterisztikákkal és visszaesési adatokkal (lásd részletesebben: 6. fejezet), melyeket a fenti jogintézmények nem vesznek figyelembe, azaz célzott intézkedésként nem is nagyon értelmezhetőek. Ez önmagában nem lenne probléma, hiszen a büntetőpolitikának mindig is volt, és valószínűleg lesz is olyan szimbolikus funkciója, ami nem köthető közvetlenül az intézkedés pragmatikus értelemben vett sikeréhez. Nem véletlenül alkalmazták ezeket a fajta megoldásokat valamilyen módon a világ számos pontján, köztük fejlett emberjogi védelmi mechanizmusokkal rendelkező nyugat-európai államokban is.

Arra viszont célszerű figyelemmel lenni a szakpolitikai döntéshozatal kapcsán, hogy elsősorban az állam büntetőigényét szolgáló mechanizmusok és a szimbolikus intézkedések ne legyenek feleslegesen kontraproduktívak, azaz a kontroll más jogintézményeinek (pl. pártfogás) tevékenységét ne nehezítse aránytalanul.

A szexuális bűnelkövetők jellemzőire, visszaesési kockázataira irányuló vizsgálatok tehát nemcsak az akadémiai kutatások szempontjából, hanem szakpolitikai oldalon is relevanciával bírnak. Szakpolitikai és intézményi végrehajtói oldalon is szükséges látni, hogy valójában milyen populációra, milyen eszközökkel és milyen céllal érdemes fókuszálni, és ezek a rendelkezések – figyelembevéve a célcsoport jellemzőit – mennyire lehetnek egyáltalán eredményesek. Ezt a logikát követve a következőkben a tág értelemben vett rendészeti, majd a disszertáció fókuszát követve, a szexuális bűncselekmények kutatásának büntetés-végrehajtási relevanciájára térek ki röviden.

2.2. A szexuális bűncselekmények kutatásának rendészeti relevanciája

A fentiekben röviden és vázlatosan bemutatott szakpolitikai irányok, a szexuális bűncselekményekre adott állami, szakpolitikai válaszok gyakorlati megvalósításának – társadalmi funkciójuk miatt – talán legfontosabb szereplői a rendészeti szervek. „*A rendészet olyan közigazgatási tevékenység, amely a (köz)biztonság védelmét sajátos intézkedésekkel, [...] biztosítja.*” (Balla, 2017, p. 116.) „*Vagyis a rendészet leegyszerűsített feladata a [...] a közösség biztonságának garantálása.*” (ibid, p. 106) A köz biztonságának letéteményeseként a szexuális bűncselekmények társadalmi megítélése és a cselekmény súlya miatt komoly nyomás is helyeződik e szervezetekre. A rendészeti szerveket Balla Zoltán (2017) a feladatkörökhöz rendelt hatáskörök, illetve a legitim erőszak alkalmazhatósága szempontjából öt alrendszerre osztotta, elsődleges szereplőjének az általános rendőrséget jelölte meg, míg a büntetés-végrehajtást a másodlagos rendészeti szervek közé sorolta. Disszertációm szempontjából a rendészeti megközelítésen belül is a büntetés-végrehajtási szempontok lesznek a legfontosabbak, de érdemes látni a kapcsolódási pontokat, illetve egy tágabb szakmai keretrendszerbe helyezni a szervezeti szerepeket és működést.

A szexuális bűncselekményekre adott állami válaszok tehát jelentős részben a rendészet eszköztárán és szervezeti rendszerén alapulnak, mindazonáltal ezek a válaszok egy nagyon heterogén bűnelkövetői körre irányulnak, és a beavatkozási irányok is több állami és civil szereplő bevonását és együttműködését feltételezik.

Ha nem pusztán a hazai gyakorlatot vesszük alapul, hanem a szexuális bűncselekmények kapcsán tágabb keretbe helyezzük a rendőrségi szervek szerepét és funkcióját, akkor a szakirodalom alapvetően két főbb irányt különít el (Thomas, 2016; Kempker & Bumby, 2008):

1. A rendőrség hagyományos szerepei és funkciói, melyekben a szexuális bűnelkövetők mint kiemelt tárgyi súllyal bíró elkövetői kör van jelen, de a végrehajtás alapjaiban nem tér el az általános keretektől.
2. Általában az 1990-es évek közepétől megjelenő (a fentebb bemutatott) büntetőpolitikai intézkedések, melyek végrehajtásában, ellenőrzésében a rendőrségnek is tevőleges szerepe van. Ezek jellemzően korábban nem létező, új típusú tevékenységi köröket jelentettek, melyek hazánkban például (jelenleg legalábbis) nem is találhatóak meg.

A szexuális bűncselekményekkel összefüggő hagyományos rendőri tevékenységek között szerepelnek nyomozati tevékenységek, az ügyészség és a bíróság munkáját, döntéseinek előkészítését támogató (pótnyomozás) szakértői tevékenységek, a bűnmegelőzés stb. A specifikus jogintézményekkel összefüggésben kiemelendő a szexuális bűnelkövetők

regisztrációjának ellenőrzése, szupervízió ellátása, mely alapjaiban hasonló a pártfogás tevékenységéhez (Christensen et al., 2021; Thomas, 2016), azonban attól eltérően kizárólag kontrollfunkciót lát el.

Mindkét tevékenységi körhöz kapcsolódik egy-egy kiemelt fejlesztési irány/igény és kutatási kör, melyet a disszertáció szempontjából fontos kiemelni: az egyik a bűnügyi profilozás, a másik a szabadult elítéltek kockázatelemzése és kockázatmenedzsmentje.

Bűnügyi profilalkotás

A bűnügyi profilozás lényege, hogy a nyomozás során rendelkezésre álló adatok (pl. helyszíni szemle keretében gyűjtött információk) elemzésével az elkövető demográfiai és személyiségbeli jellemzőit, karakterisztikáját próbálják rekonstruálni. A profilozás alapvetően egy nyomozástámogató eszköz, mely segíthet a nyomozati stratégiák, illetve a későbbiekben a megfelelő kihallgatástechnikák megválasztásában (Lehoczki, 2014). A bűnügyi profilozás jelentőségét és hazai fejlődését mutatja, hogy az Országos Rendőr-főkapitányág keretei között 2021-től intézményesített formában működik a Speciális Nyomozástámogató és Viselkedéselemző Csoport, mely tevékenységének egyik meghatározó eleme a profilalkotás. A különböző irányok „szakmai ereje” alapvetően másból táplálkozik, így megfelelő esetben jól ki is egészíthetik egymást (Lohner, 2024).

A bűnügyi profilalkotásnak alapvetően három módszertani irányát lehet megkülönböztetni. Az egyik a bűnügyi nyomozati elemzés, a másik klinikai, pszichológiai profilalkotás, végül a viselkedéselemzésre építő szociológiai (erősen statisztikai alapú) profilalkotás (Ivaskevics, 2020; Haller et al. 2021; Lohner, 2024). A büntetés-végrehajtás és választott témám kockázati szempontú megközelítéséhez az utóbbi kettőnek vannak kapcsolódási pontjai. Az 1990-es évek közepén hazánkban is meghonosított metodika a szociológiai profilalkotásra épült, mely az elmúlt években a Nemzeti Közszerződési Egyetem bábáskodása mellett egyre nagyobb szakmai intenzitás nyomán egészül ki a pszichológiai iránnyal. *„Egy gyakori tévhit szerint a pszichológiai és a statisztikai profilalkotás felcserélhető egymással, azonban ez nem így van. A két módszer valójában két külön réteget vizsgál az emberi működésen belül. A statisztikai módszer a felszínibb, szigorúan viselkedéses, a kulturális környezet és a szociális helyzet által jóval meghatározottabb réteget képes elemezni. A cselekmény apró, egyedi részletei – például a kézjegy, a pszichológiai szükségletek, a patológiás működések, a szimbolikus elemek, a csoportdinamika – azonban nem vagy alig elemezhetőek statisztikailag, ám ettől ezek még nagyon is fontosak.”* (Lehoczki – Ronyecz, 2021, p. 2089)

A statisztikai megközelítés erejét az adja, hogy az informatikai infrastruktúra folyamatos és óriási volumenű fejlődése évről évre olyan adatbázisok rendelkezésre állását és ezáltal elemzését teszi lehetővé, melyeknek kis túlzással csak etikai és jogi (adatvédelmi) akadályok szabhatnak határt, rendészeti szempontból is óriási lehetőséget hordozva magukban. Azonban a pszichológia pont azokat a tényezőket tudja megragadni, melyeket az adatok statisztikai elvű feldolgozása (éppen a matematikai elv miatt) nem tesz lehetővé, bármilyen szofisztikált statisztikai vagy programozási eljárás is alapul. A bűnügyi profilalkotás és a büntetés-végrehajtás során alkalmazott hasonló módszertani alapokon nyugvó megoldások kapcsolódási pontjai kézenfekvőek:

„A bűnelkövetők körében folytatott empirikus adatgyűjtés gyümölcseként olyan sokváltozós, klinikai, kriminológiai és szociológiai adatokat tartalmazó adatbázisok hozhatók létre, melyek segítségével profilalkotói eljárások és a büntetés-végrehajtás során alkalmazható kockázatbecslő skálák kerülhetnek kifejlesztésre.” (Bellavics, 2021, p. 43)

A világ számos bv. szervezetében, így a hazai rendszerben is működnek kockázatértékelési rendszerek, melyek metodikai szempontból valóban hasonlítanak a bűnügyi profilozáshoz, és egymás szakmai és kutatási eredményeit tudnák/tudják is támogatni, fejleszteni. Érdekes, hogy hazai kockázatelemzési gyakorlat is hordozza magában a bűnügyi profilalkotás kettősségét, azaz megtalálható egyrészt a statisztikai alapokon nyugvó kockázatelemzés, és egyes kiemelt fogvatartotti körre (kiemelten a szexuális bűnelkövetőkre) a „kvalitatív” pszichológiai kockázatértékelés is. A börtönökön belüli kockázatelemzések általános bemutatására, elméleti kereteinek ismertetésére külön fejezetben térek ki.

A bűnelkövetők (rendőrségi) kockázatelemzése

A bűnelkövetők kockázatelemzése és kezelése (angolul: Risk Assessment - Risk Management) mint terminológia is alapvetően a börtönök és a pártfogás irányából érkezett (elsősorban az angol nyelvű országokban) a rendőri tevékenységek közé, bár a kockázatkezelés ebben az értelemben rendészeti intézkedéseket takar.

A tevékenység alapvetően a szexuális bűnelkövetők regisztrációjához és nyomon követéséhez kapcsolódik. A szexuális bűnelkövetők regisztrációjához köthető adatbázis meglehetősen heterogén cselekménykört ölel fel, a folyamatosan szabaduló néhai fogvatartottak körével állandóan bővül, így az adatbázis is egyre nagyobb, ami több tízezer vagy százezer főt is lefedhet. A regisztrációs kötelezettség alá vont szabadultak ellenőrzése a rendészeti szervek feladata, azonban azoknak nincs és nem is lehet kapacitása arra, hogy folyamatában

kontrollálják ezt a tömeget, így priorizálni szükséges a listán lévő személyeket társadalmi veszélyességük alapján.

A kockázatértékelés (csakúgy, mint börtönökben alkalmazott módszerek) az adatbázisban elérhető adatkörök alapján kategorizálja kockázati csoportokba (például alacsony/közepes/magas) az érintetteket. Ez alapján felállítható egy intézkedési vagy ellenőrzési stratégia, ami az ellenőrzések mennyiségét, jellegét határozza meg a kockázati szintek alapján, azaz racionalizálja a rendészeti szervek kontrolltevékenységét (Christensen et al., 2021; Thomas, 2016). Az eljárás metodikailag nagyon hasonlít a szociológiai profilozásra, illetve – jellegéből fakadóan – a börtönök kockázatelemzés rendszereire, azaz adatbázisokra építve, statisztikai együttjárások alapján próbálnak csoportjellemzőket meghatározni, melyeket utána az egyénre visszavetítve tipizálják az elkövetőket.

Mivel heterogén elkövetői körrel beszélünk, az egyes elkövetők esetén a kockázatok kezelésének, azaz a rendőrségi intézkedésnek is másnak kell lennie. A kezelés lefedheti az ellenőrzések gyakoriságát, jellegét vagy intenzitását. Más a családon belüli elkövetés (ahol a kontroll például lehet az, hogy megszegte-e családától való távoltage), más a gyermekpornográfia, ahol például a laptopok ellenőrzése lehet releváns stb.

A disszertáció szempontjából ez azért is fontos kapcsolódási pont, mert a börtönökön belül a szexuális bűnelkövetők kockázatelemzése és kezelése ugyanezen logikára épül – legfeljebb több adattal, és a kockázatkezelés a biztonsági intézkedéseken kívül reintegrációs és terápiás programokkal is kiegészül. Emellett a bűnügyi profilalkotás és a bűnelkövetők (rendőrségi) kockázatelemzése, a disszertáció szempontjából részben módszertani, adatelemzési szempontból fontos, másrészt hosszú távú rendészeti fejlesztési projektek kapcsán előrevetíti jelen kutatás eredményeinek használhatóságát, illetve a szervezeti kapcsolódási pontokat.

2.3. A szexuális bűncselekmények kutatásának büntetés-végrehajtási relevanciája

A bv. szervezet, bár tág értelemben rendészeti szerv és bűnelkövetőkkel foglalkozik, azonban szakmai fókusza és tevékenységi köre is jelentősen eltér a rendőri szervekétől, így az alkalmazott kutatások szempontjából is más prioritásai lesznek. Hiszen csak a bűncselekmény elkövetését és annak felszínre kerülését követő nyomozati munka, majd az ítélet megszületése után kerül valaki börtönbe, így már nem kell elkapni az elkövetőket, nem kell felderíteni, nyomozni és az elkövetői profil állításának sincs relevanciája, hiszen az elkövető már más szervek által ismert, és megkapta a bíróság által kiszabott büntetését is.

Ebből fakadóan a börtön gyakran inkább terepe, mintsem célja vagy felhasználója a bűnelkövetői csoportokra irányuló kutatásoknak. Mindazonáltal minden bv. szervezet számára fontosak az egyes elkövetői csoportokra irányuló olyan vizsgálatok, melyek az adott populáció profilját írják le. A klasszikus értelemben vett rendészeti (rendőrségi) célú megközelítésekhez képest azonban a büntetés-végrehajtás szempontjából más okok miatt (is) van érdemi relevanciája a különböző bűnelkövetői csoportokra vonatkozó vizsgálatoknak. Ezekben belül is kiemelt jelentőséggel bírnak az alkalmazott társadalomtudományi módszerek, intézmények (pl. kockázatértékelési rendszerek), melyek szerves és integráns részét képezik valamennyi bv. szervezetnek. Ahhoz, hogy ezt jobban megértsük, látni kell e szervezetek célját, mely egyben kijelöli főbb feladat- és felelősségi rendszerüket is.

A biztonság és a kezelés a büntetés-végrehajtás feladatrendszerében

Ha egyszerű és általánosan értelmezhető definíciós keretet szeretnénk adni, hogy mi az a közeg és szervezeti elvárásrendszer, amibe a fogvatartottak – így a szexuális bűnelkövetők – elhelyezését, kezelését, fogvatartását be kell illeszteni, akkor két szempontot célszerű kiemelni. Mindenekelőtt visszautalnék arra, hogy a büntetésnek egyrészt morális, szimbolikus célja, funkciója van, azaz a bűncselekmény következménye a büntetés. Másrészt pragmatikusabb szempontból nézve a büntetés célja a prevenció biztosítása (a társadalom és az elkövető egyaránt érintett), azaz az újbóli elkövetés megakadályozása.

„A büntetés a priori elmélete általánosan elfogadott nézet szerint azonos a büntetésnek megtorlásként való felfogásával. [...] Crimen grave non potest non esse punibile: nem lehet, hogy súlyos bűntett ne legyen büntethető. A büntetés a posteriori elméletei a büntetés értelmét abban a célban látják, amelynek szolgálatában áll, [...] mint a társadalom védelme a bűntettel szemben, vagyis további bűncselekmények megakadályozása annak a hatásnak a segítségével, amelyet a büntetés akár a büntettesre (speciálprevenció), akár a társadalom többi tagjaira gyakorol (generálprevenció).” (Bibó, 1986, p. 170-171)

Az állam által érvényesíteni kívánt büntetési célok eszköze a büntetés-végrehajtás (börtön), ami a büntetés – egy joghátrány – érvényesítését szolgáló intézmény. Ennek működési elveit rögzítik az államok a nemzetközi és a nemzeti szabályozásokban. Az Egyesült Nemzetek (továbbiakban: ENSZ) által 1955-ben elfogadott Fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó minimum szabályok alapján:

„Minden fogvatartottal az emberi méltóságának és értékének tiszteletben tartásával kell bánni. [...] A fogvatartottak, a személyzet, a szolgáltatók és a látogatók biztonságát és védelmét mindenkor biztosítani kell.”

Az ENSZ egy másik, 1966-ban elfogadott kiemelten fontos dokumentuma a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelynek alapján a büntetés-végrehajtási rendszerek kialakítását a társadalomba való beillesztésük elősegítése mentén kell kialakítani. Ilyen szabályzók alapján a joghátrányt úgy kell érvényesíteni, hogy az szolgálja a társadalmi reintegrációt, de biztosítsa az intézményrendszer minden résztvevőjének (személyi állomány, fogvatartott, polgári személyek, látogatók stb.) és elemének biztonságát.

A disszertációnak nem célja részletesen bemutatni a büntetés-végrehajtásra vonatkozó nemzetközi jogi környezetet. A téma szempontjából azonban ez a témakör annyiban érdekes, hogy a fejlett országok börtönrendszereinek működési megértéséhez egyfajta definíciós támpontként szolgál. A nemzetközi jogi dokumentumokban foglalt elvi alapok megjelennek a hazai szabályozás alapelveiben is, de a végrehajtás tekintetében ezek nem pusztán elvi kérdések, viszont a működési gyakorlat kereteit, nehézségeit és szakmai dilemmáit is kijelölik. A büntetés, illetve a büntetés-végrehajtás célja a hazai szabályozókban is a fentieknek megfelelően kerültek szabályozásra:

„1. § (1) A büntetés-végrehajtás feladata a büntetési célok érvényesítése a büntetés, illetve az intézkedés végrehajtásán keresztül, azzal a célkitűzéssel, hogy a végrehajtás során az egyéniesítés szempontjait biztosítani kell annak érdekében, hogy az megfelelően szolgálja az egyéni megelőzési célok elérését.

(2) A büntetések és az intézkedések végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy az
a) a büntetésben és az intézkedésben megnyilvánuló joghátrányon, illetve a megelőzést szolgáló rendelkezések érvényesítésén túl elősegítse az elítélt társadalmi beilleszkedését és a jogkövető magatartás kialakulását,” (Bv. Törvény. 1. §)

A jogszabály tehát az egyik oldalon a joghátrány érvényesítését rója a szervezetre, másrészt pedig a reintegrációs célok érvényesítését. A törvényben meghatározott célok elérését, illetve a fogvatartottak jogainak gyakorlását – összhangban a vonatkozó szabályzókkal – úgy kell megszervezni és kialakítani, hogy az a biztonságot ne veszélyeztesse. A biztonság garantálása és annak felelőssége is a bv. szervezetet terheli, mely a személyi állomány és a fogvatartottak biztonságán (önmaguktól és egymástól is megvédeve) túl a társadalomra is egyaránt vonatkozik.

A szexuális bűnelkövetőkkel kapcsolatos tevékenységek bv. intézeti keretei

A büntetés-végrehajtási intézetek (továbbiakban: bv. intézet) biztonsága a bv. szervezet szempontjából talán az elsődleges felelősség. Garantálni kell a biztonságos működést, amiben benne foglalják a fogvatartottak személyi állománnyal és egymással szembeni erőszakos

cselekményeinek megelőzése, azok megszakítása és felszámolása, a szuicidumok (azaz az öngyilkosságok, az önkárosítások), egyéb fegyelmi események megelőzése, kezelése, a szökések megakadályozása, tiltott és veszélyes tárgyak becsempészésének megakadályozása (drogok, fegyverek használható tárgyak stb.). Összességben tehát a társadalom védelme a társadalomtól való elzárásra ítélt emberektől, a személyi állomány és a fogvatartottak testi épségének és életének megőrzése.

A szexuális bűnelkövetőkre irányuló büntetés-végrehajtási kutatások relevanciáját tehát részben a biztonsággal összefüggő ismeretek feltérképezése adja. Ahhoz, hogy megfelelő szakmai háttérrel lehessen nyújtani a biztonságos fogvatartás és kezelési programok szempontjainak érvényesítéséhez, szükségesek a fogvatartottak jellemzőinek feltérképezése, és az egyes elkövetői körök eredményes kezelésére irányuló alkalmazott vizsgálatok lebonyolítása. A szexuális bűnelkövetőkre irányulóan kiemelt szempontok lehetnek az alábbiak:

- Eltérő csoportjellemzők, karakterisztikák megjelenése, akár demográfiai, akár elkövetett bűncselekmény szempontból tekintve;
- Viktimológiai kockázat, impulzív erőszakos cselekmények kockázata. Azaz a bv. intézetben áldozati vagy elkövetői kockázat;
- Szerhasználati érintettség, egyéb fegyelmi cselekmények kockázata;
- Pszichiátriai problémák, szuicidumok stb.;
- A csoportok eltérő karakterisztikája a viselkedési mintázatukban.

A fentiekben csak vázlatosan bemutatott kockázatokra reagálva lehet megállapítani az eltérő és szükséges beavatkozási és kezelési irányokat. Az eltérő kockázatok és az eltérő beavatkozási és kezelési irányok meghatározzák a programok jellegét (csoportos vagy egyéni kezelés) és azok irányát (pl. agressziókezelés vagy más kognitív viselkedésterápián alapuló program) is. Végül pedig a fenti szempontokat figyelembevéve lehet a fogvatartottak elhelyezési lehetőségeit meghatározni, ami a biztonsági szükségletekhez való visszacsatolás is egyben. A disszertáció későbbi részében ezekre kitérek részletesebben is.

A fentiek mellett látni kell azt is, hogy a büntetőpolitikai igények a bv. intézetek falain belül is érvényesülnek, azaz a bv. intézetek kezelési rendszereinek igazodnia kell társadalmi és szakpolitikai elvárásokhoz is. Így a bűncselekmények társadalmi megítéléséhez és veszélyességéhez igazodva, a világ számos börtönében fordítottak többféle forrást a szexuális bűnelkövetők kezelésére, kifejezetten erre az elkövetői körre fókuszáló profiltiszta

részlegek létrehozásával, terápiás és egyéb célzott kezelési programokkal. A hazai jogi és szakmai keretekben is kiemelt szerep jut ennek az elkövetői körnek.

A szexuális bűnelkövetőket érintő kutatások természetesen számos más területen is érvényesek lehetnek, bár a disszertáció a bemutatott aspektusok csak egy töredékével tud foglalkozni. Ezen belül is az utóbbi két irány (kockázatok, elhelyezés, illetve kezelési, beavatkozási irányok) módszertani sajátosságaira, illetve főbb kereteire tértek ki a későbbiekben részletesen is. Mindazonáltal jól látható, hogy bár a szexuális bűncselekményekkel számos tudományterület foglalkozik, a témát övező „mítoszok” és a vélt vagy valós társadalmi érzülettől nem mentesen kialakított szakpolitikai reakciók ellenére – vagy pont ezek okán – számos lefedetlen területet látunk a hazai és nemzetközi szakirodalomban egyaránt.

3. A szexuális bűncselekmények elméleti megközelítései

A szexuális bűncselekmények némi önkényességgel megválasztott szempontok szerinti és csak vázlatosan felidézett fogalmi kereteinél is láthatóvá vált, hogy már pusztán a kifejezésnek mennyi eltérő jelentéstartama van akár pszichiátriai, jogi, büntetőpolitikai, intézményi és kriminológiai oldalon. Így a szexuális bűncselekményekre, illetve az elkövetőkre irányuló elméleti megközelítések és magyarázó elméletek is nagyon széles skálán mozognak a különböző tudományterületek, azokon belül pedig a fókusz, a vizsgálati irány és a módszertan szempontjából is.

Ezt tovább árnyalja a tény, hogy eltérő karakterisztikájú, kifejezetten heterogén elkövetői körről beszélünk, amely nemi (férfi vagy női elkövető), az elkövető életkori, az áldozat életkora szerinti, illetve az elkövetett bűncselekmény jellege szerinti (nemi erőszak vagy gyermekpornográfia például) különbségek mentén is szegmentálható. A szexuális bűncselekmény mögött természetesen eltérő társadalmi, pszichés, neurobiológiai tényezők húzódnak meg, melyek szintén növelik a kutatások, elméletek sokféleségét.

A különböző tudományos elméleteket a fenti szempontok alapján is lehetne csoportosítani, így akár a tudományterület (pszichológiai, pszichiátriai, szociológiai), az áldozatok életkora vagy éppen a kutatások célja, kimenete (kockázatelemzési, tipológiaalkotási céllal készült alkalmazott kutatások vagy a cselekmények eredetét vizsgáló alapkutatások) alapján.

Disszertációmban a bűncselekményekre irányuló elméletek bemutatását két nagyobb blokkra osztom. Először a cselekmények oksági modelljeit, majd az elkövetőkre irányuló különböző, eltérő nézőpontból készült tipológiákat mutatom be összefoglaló jelleggel.

3.1. A szexuális bűncselekmények oksági elméletei

A következő fejezetekben először a szexuális bűncselekmények oksági elméleteit, azaz olyan elméleteket kívánok röviden bemutatni, melyek arra keresik a választ, hogy miért lesz valaki szexuális bűnelkövető, mi áll a cselekményének hátterében, illetve milyen motivációs tényezők, rizikófaktorok állnak a cselekmények hátterében. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló elméletek csoportosítása, rendszerbe foglalása kapcsán Tony Ward és Stephen M. Hudson munkásságát tartom szükségesnek mindenképpen kiemelni. A szerzőpáros egy metaelméleti keretet alkotott meg a különböző teóriák osztályozására, melyet alapvetően két értelmezési dimenzió mentén építettek fel (Ward & Hudson, 1998).

A „disztális” és „proximális” okozati tényezők

A különböző elméletekben azonosított oksági tényezőket „disztális” és „proximális” skálán értelmezték. A disztális tényezők a hajlamosító vagy sérülékenységet okozó faktorok, ide sorolhatóak például a genetikai vagy fejlődési jellemzők. Azok az elméletek, amelyek elsősorban disztális tényezőkre fókuszálnak, sokkal inkább a cselekmények okait vizsgálják, jellemzően makroszinten. Az elméletek fókuszában a szexuális bűncselekményekkel feltételezhetően ok-okozati összefüggésben álló tényezők állnak – például a nemi erőszakot támogató mítoszok vagy a nőekkel szembeni ellenséges attitűdök jelenléte, az érzelemszabályozási zavarok, az intimitási készségek hiányosságai vagy deviáns szexuális preferenciák – feltérképezése. Azaz leginkább a „Miért?” kérdésre fognak válaszolni.

A proximális tényezők ezzel szemben a kiváltó folyamatokra vagy eseményekre koncentrálnak, azaz mi az, ami aktiválja a mögöttes sebezhetőséget. A proximális faktorok azok a tényezők, amelyek aláássák az egyén képességét például a deviáns szexuális fantáziák, a negatív kogníciók kontrollálására. E tényezők feletti kontroll kudarca növeli a szexuális bűncselekmény elkövetésének esélyét, különösen akkor, ha arra lehetőség adódik. A proximális tényezőkre irányuló elméletek tehát inkább a „Hogyan?” kérdésre válaszolnak (Ward & Hudson, 1998; Ward et al., 2006). Például a gyermekkori bántalmazás következménye lehet egy elutasító-elkerülő kötődés (mint disztális tényező), melynek velejárója a gyanakvás, az interperszonális konfliktusok, az ingerlékenység, mely kiváltója lehet az antiszociális viselkedés feletti kontroll kudarcának (mint proximális tényező). További proximális tényezők közé tartozik a kábítószer- vagy alkoholfogyasztás vagy valamilyen stresszes élethelyzet, mely kiváltó hatást gyakorolhat a már meglévő hajlamosító faktorok együtt állása esetén (Ward & Hudson, 1998).

A magyarázó elméletek szintjei

Tanulmányukban Ward & Hudson a szexuális bűncselekmények hátterét vizsgáló elméletek három szintjét határozták meg. A három szint alapvetően nem az egyes elméletek közti minőségi különbséget fejezi ki, hanem vizsgálati fókuszukra utal, hogy azok érvényessége a szexuális bűncselekmények egy meghatározott szegmensére vonatkozik-e, vagy akár több tényezőt integrálva mennyire átfogó jellegűek.

- Az I. szintű elméletek az úgynevezett *multifaktoriális* megközelítések vagy átfogó elméletek. Nagyrészt disztális tényezőkre fókuszálnak, bár gyakran tartalmaznak utalást proximális tényezőkre is.
- A II. szintű elméletek az *egyfaktoros* teóriák, amelyek általában a cselekmények értelmezésében egy bizonyos, jellemzően szintén disztális tényezőre fókuszálnak.

Alapvetően ezek a 'középszintű' elméletek adják az elméleti és fogalmi alapjait az I-es szintű elméleteknek is.

- A III. szintű elméletek az úgynevezett *leíró* elméletek vagy mikroelméletek, amelyek a szexuális bűncselekmények elkövetésének folyamatát magyarázzák, elsősorban proximális tényezőkre építve.

Az első szintű elméletek tehát átfogó magyarázómodellek, zömükben a második szintű elméletek egy bizonyos tényezőre fókuszáló megközelítéseit integrálják egy értelmezési keretbe, míg a harmadik szintű elméletek a cselekmények és az elkövetés jellegét helyezik vizsgálati fókuszukba (Ward & Hudson, 1998; Ward et al., 2006).

Tony Ward, Devon L. L. Polaschek, Anthony R. Beech (akik maguk is számos, a későbbiekben még hivatkozott elméleti és empirikus tanulmány szerzői) „Theories of sexual offending” c. terjedelmes monográfiájukban tettek kísérletet arra, hogy e hármas tagozódású keretrendszerben mutassák be átfogóan a szexuális bűncselekményekre irányuló elméleteket (Ward et al. 2006). Bár az elméletek hármas felosztása – mint metaelmélet – Ward és szerzőtársainak értelmezési javaslata volt, az elmúlt évtizedekben számos más szerző és kutató is átvette e felosztást, így ez a hazai irodalmakban is hivatkozott és használt kvázi osztályozási rendszer (lásd: Virág 2013; Haller, 2020).

A magyarázóelméletek széleskörű bemutatása túlnyúlna a disszertáció keretein, hiszen pusztán azok osztályozása alapján is számtalan nagyívű tanulmány és monográfia született, mindazonáltal vázlatos ismertetésüktől nem lehet eltekinteni. Ennek oka, hogy azok nem pusztán a cselekmények okozati megértését segíthetik, de a továbbiakban bemutatandó kezelési stratégiák, kockázatelemzési rendszerek, kivizsgálási metódusok, intézményi megoldások is építenek e cselekmények magyarázatára irányuló elméletekre, azok definíciós kereteire. Továbbá a magyarázóelméletekben bemutatott oksági modellek visszatükröződnek majd a hazai mintán végzett kutatásom eredményeinek magyarázatában, értelmezésében is.

3.1.1. Az első szintű elméletek

Az első szintű elméletek tehát alapvetően a szexuális bűncselekmények multifaktorális, többtényezős megközelítését kezdeményezik. Az első szintű elméletek kapcsán fontos megemlíteni Ward és Hudson erre vonatkozó tudományódszertani értelmezését is, melynek lényege, hogy fogalmilag elválasztották az (integrált vagy globális) elméleteket az elméleti keretektől.

„Fontos különbséget tenni az elméletek és az elméleti keretek között. Egy elmélet célja az adatok mögött álló oksági mechanizmusok meghatározása, például a deviáns szexuális fantáziák jelenléte vagy az empátiadeficit a nemi erőszakot elkövetők esetében. A különböző ok-okozati tényezők világosak, és az egymással való kapcsolataik is leírásra kerülnek.

Egy elméleti keret fő funkciója, hogy segíti a kutatókat azáltal, hogy laza konstrukciós keretet biztosít az empirikus problémák megközelítéséhez. Nem is tesz kísérletet a különböző ok-okozati tényezők vagy folyamatok közötti kapcsolatok leírására.” (Ward & Hudson, 1998, p. 54)

A fenti megállapítás egyrészt általános tudományódszertani szempontból is érdekes és fontos lehatárolás, másrészt a szerzők alapvetően az utóbbi, „elméleti keret” csoportba sorolják a legtöbb többtényezős teóriát, melyek közül a későbbiekben néhányat ismertettek is.

Ward és Hudson megközelítése alapján a többtényezős modellek, bár „rendszerint” a legátfogóbbak, mégsem tudnak „globális” igénnyel fellépni, egyrészt a különböző tényezők közti kapcsolat vizsgálatának hiánya miatt, másrészt sok esetben hanyagolják a harmadik szintű, mikroelméletek eredményeit, holott ezek egyfajta „próbakövei” lennének az elméleti konstrukcióknak. Ward és munkatársai pont e kritikára reagálva próbáltak integrált, globális teóriákat megalkotni (Ward & Hudson, 1998). Ward és Beech 2006-ban megjelent tanulmánya is azzal a céllal készült, hogy a szexuális bűncselekményekre vonatkozó elméletekből kiindulva egy integrált, globális teóriát tudjanak megalkotni (Ward & Beech, 2006). Az alapvetően pszichológiai és strukturális elemeket hangsúlyozó multifaktoriális elméletekhez képest Ward és Beech az ember biológiai mivoltára is nagyobb hangsúlyt helyeztek, így elméletükbe a neuropszichológiai és biológiai aspektusokat is beemelték.

Fontosnak tartom kiemelni továbbá Hall és Hirschman (1991) gondolatait is, akik négytényezős modelljüknél pontosan azt hangsúlyozták, hogy a magyarázómodelleknek egyrészt képesnek kell lenniük egy heterogén elkövetői kör komplex hátterének bemutatására, ugyanakkor nem szabad elveszniük a részletekben, mert az hasznosíthatóságukat veszélyezteti. Ezt a hasznosíthatóságot pedig éppen a kezelési és beavatkozási irányok fejlesztésében ragadták meg. A következőkben bemutatott elméleti megközelítések kapcsán is elsősorban azokra a teóriákra fókuszálok, melyek alkalmazott szempontból a leginkább segíthetik a kezelési beavatkozások fejlesztését, illetve saját vizsgálatom szempontjából is relevánsak lehetnek.

3.1.1.1. Hall és Hirschman négyoldalú (quadripartit) modellje

Hall és Hirschman úgynevezett 'quadripartit' modellje (Hall & Hirschman, 1991) négy tényezőn alapul, elemei a szexuális készítés, a kognitív zavarok (amelyek igazolják az

elkövetett cselekményt), az érzelmi diszkontroll, valamint a személyiségdeficitiek. Az elmélet lényege, hogy mind a négy tényező lehet a cselekmények mögötti motivációs csatorna, de minden elkövetőnél van egy domináns faktor, amelynek aktiválódása a többi intenzitását is magával hozza.

- 1) Hall és Hirschman első tényezőként a *szexuális készletést* (szexuális aorusal) jelölik meg, azokból az elméletekből kiindulva, melyek alapján a szexuálisan agresszív viselkedést elsősorban a szexuális izgalom motiválja. A szerzőpáros alapvetően kritikusan kezeli e kutatási eredményeket, mindazonáltal mint nem kizárólagos tényezőként elfogadva motivációs komponensként számolnak vele.
- 2) A szexuális vágnak ugyanis egy kognitív értékelésen is át kell esnie a cselekedetek előtt. Az elkövetők cselekményének igazolásaként működő *kognitív torzításai* (a kognitív torzítások szexuális bűncselekményekkel kapcsolatos szerepéről lásd alább a II. szintű elméleteknél), az erőszak-mítoszok támogatólag hatnak az elkövetésre, lehetővé tehetik, hogy a társadalom részéről érkező (az erőszakosságnak ellentmondó) ingerektől függetlenül az elkövető szexuálisan agresszív legyen. Ezeket a tényezőket súlyosbíthatja az elkövetők vagy az áldozatok alkoholfogyasztása is, amelyet ők maguk gyakran a szexuálisan agresszív viselkedés mentségeként értékelnek.
- 3) A harmadik tényező az affektív diszkontroll. Azaz a szexuálisan agresszív viselkedéshez vezető kognitív viszonyulást gyakran *negatív érzelmi állapotok* előzik meg. Ezek a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők körében elsősorban depressziós szakaszok lehetnek, míg a felnőttek elleni szexuális cselekményeket elősegítő negatív érzelmi állapotok inkább a harag és az ellenségesség. Ezek az érzelmi állapotok általában kellőképpen gátoltak, így a szexuális viselkedést önmagukban nem befolyásolják negatívan. A szexuálisan agresszív viselkedés akkor következik be, amikor ezek az érzelmi állapotok olyan kényszerítő erőjüvé és erőssé válnak, hogy legyőzik a gátolásokat (pl. büntudat, erkölcsi meggyőződés, szorongás, az áldozat iránti empátia), amelyek általában megakadályozzák a viselkedés eldurvulását.
- 4) A fiziológiai, kognitív és affektív faktorok elsősorban helyzetfüggőek, mivel általában az agresszív szexuális cselekményekkel összefüggő tényezők. Bizonyos esetekben azonban tartósabb tulajdonságváltozók, jellemzők is kölcsönhatásba léphetnek ezzel a három tényezővel, melyek valószínűsíthetik a szexuális agressziót. Az elhanyagolás, a szülők részéről érkező fizikai vagy szexuális abúzus, a szűkebb családi kör kriminális érintettsége olyan tartós személyiségproblémákat hozhatnak létre, amelyek növelik a későbbi szexuális agresszió valószínűségét. Összességében tehát a pozitív korai

szocializációs tapasztalatok gátolják, míg a negatív szocializációs tapasztalatok előmozdítják a szexuális agresszió megjelenésének valószínűségét.

Hall és Hirschman elméletének nagyon fontos eleme, hogy a szexuális agresszió háttérében a fenti tényezők, azaz a fiziológiai, kognitív, affektív és személyiség-komponensek kölcsönhatása áll, azonban minden cselekmény háttérében megfigyelhető egy domináns motivációs tényező (motivációs prekursor). A motivációs prekursor, serkentő nélkül a többi tényező jelenléte sem fogja kiváltani a cselekményt. A domináns motivációs prekursorok egyben eltérő karakterjegyekkel rendelkező elkövetői típusokat is valószínűsítnek.

1. Az első típus a motivációs tényezője a szexuális aország. Az elmélet kiindulópontja, hogy a szexuális vágyat normál esetben a deviáns és nem deviáns szexuális fantáziák befolyásolják, de ebben az esetben egy fontos szempont, hogy az agresszív kontextualitás nem gátolja a szexuális izgalmat. Ennél az altípusnál a szexuális bűncselekményt elkövető részéről a szexuális izgalom az áldozattal szembeni agresszivitáshoz társul, így az agresszív viselkedés maga is kivált szexuális izgalmat, sőt, az meg is haladhatja a kölcsönös beleegyezésen alapuló sexualitáshoz társuló érzést. Az elkövetett cselekményben a fizikai erőszak mértéke összességében attól függ, hogy a fizikai erőszak szexuálisan mennyiben izgató a szexuális agresszor számára. Ennél az altípusnál jellemző a különböző áldozatokat érintő ismételt elkövetés.
2. A második altípus esetében a kognitív motivációs tényező a domináns, a szexuális impulzusok csak másodlagosak. Ezen altípus esetén a cselekménynek van valamilyen vélt igazolása (pl. az áldozat részéről vélt élvezet, az áldozat vélt provokációja). A kognitív igazolások határozzák meg az áldozat elleni fizikai erőszak mértékét is, amely általában – az előző típushoz képest legalábbis – viszonylag alacsony, bár az elkövető dominanciaigénye erősítheti az agresszió szintjét is. Összességében tehát az elkövető kognitív torzításai mentén hibásan értelmezett áldozati kommunikáció és jelzések, illetve az elkövetett cselekmény igazolása, felelősségének hárítása jellemző erre az altípusra.

Hall és Hirschman szerint a többi altípushoz képest a szexuális bűnelkövetőknek ezt a típusát a legkevésbé valószínű, hogy elfogják – a cselekményt megelőző kognitív helyzetértékelés és az erőszakosság relatív alacsony szintje miatt. Ebbe az altípusba tartoznak olyan elkövetők is, akik a kognitív torzítások mentén, de tervezetten követik el a cselekményeket. Az altípus egyik sajátossága továbbá, hogy az áldozat jellemzően valamilyen ismerős, például osztálytárs, kollégiumi társ, munkatárs, családtag, de a

randierőszak is ebbe a körbe tartozik. A magas látencia valószínűsége miatt a kognitív altípus lehet a leggyakoribb az összes szexuális elkövető közül.

3. A harmadik altípus esetében a motiváció egy epizodikus affektív diszkontroll. Az előző altípushoz képest, ami sok esetben tervezettség és sokkal kontrolláltabb erőszakosságot is feltételez, a harmadik altípus opportunistá (azaz nem tervezett), impulzív és erőszakosabb is. Ugyanakkor a szexuális erőszakossággal várható izgalom ebben az esetben nem domináns (mint az első altípusnál). Ebben a kategóriába tartozó elkövetők nehezen tudják kezelni, szabályozni az érzelmeiket, melyek nem-szexuális, valamint szexuális agressziót egyaránt eredményezhetnek. Az affektív diszkontrollt elősegítő környezeti változók, helyzetspecifikus tényezők (mint például az alkoholfogyasztás jelenléte) ebben az altípusban sokkal jellemzőbb, mint bármelyik másikkban.
4. A negyedik altípus karakterét a személyiségfejlődésben tetten érhető diszfunkciók határozzák meg, melyek alapvetően statikus jellemzők, beleértve az intellektuális visszamaradottságot, a gyermekkori fizikai vagy szexuális áldozattá válást, a fiatalkori bűnözést, a gyenge szociális készségeket és a felnőttkori alkalmazkodási zavarokat. A hosszan tartó szerhasználat is gyakrabban fordul elő ebben az altípusban, mint a többiben. Az elkövetők kriminális kiterjedtsége is nagyobb (pl. egyéb bűncselekményekben való érintettség), illetve általában véve az antiszociális jellemzőkből fakadóan viszonylag magas szintű az erőszakosság mértéke is a szexuális bűncselekményben. Az impulzuskontroll-zavar általánossága (annak folyamatosan fennálló jellege) különbözteti meg ezt az altípust a harmadiktól. Míg a harmadik altípusra alapvetően egy helyzeti tényező által kiváltott kínálkozó lehetőség megragadása jellemző, addig a negyedik altípus esetén a kriminalitás, a szabályok áthágása általános jellemző, melynek egyik eleme a nemi erőszak. A disszertáció szempontjából különösen fontos, hogy ennek az altípusnak a kezelési lehetőségei a négy altípus közül a legnehezebbek.

Hall és Hirschman modelljének két fontos értéke is van. Egyrészt azáltal, hogy a négy tényező mentén egy tipológiát is felállítanak, a modell nem csak elméleti összefüggéseket bemutató konstrukció, de alkalmassá válik egy alapvetően heterogén elkövetői kör alkalmazott, gyakorlati szempontú értelmezésére is. A másik fontos eredménye, amit a szerzőpáros – már idézett – megközelítési módja nyújt, hogy alapvetően jól használható támpontot ad kezelési programok és beavatkozási irányok fejlesztéséhez.

Ward és munkatársai átfogó munkájában úgy értékelték Hall és Hirschman modelljét, mint a kortárs tudományos munkák által méltatlanul hanyagolt elméletet (Ward et al., 2006). A disszertáció szempontjából is hasonló megállapítás tehetnék a modellre, hiszen a továbbiakban bemutatott elméleti megközelítések közül ez a magyarázómodell támogatja leginkább az alkalmazott szempontokat.

3.1.1.2. Marshall és Barbaree integrált modellje

A fenti elméletekhez képest Marshall és Barbaree (Marshall & Barbaree, 1990) elméletének kiindulópontja, hogy a serdülő férfiak számára kritikus fejlődési feladat megtanulni és megkülönböztetni az agresszív és a szexuális impulzusokat. A környezeti változók meghatározzák, hogy a fejlődési szakaszban a tanulás folyamán milyen attitűdök alakulnak ki, míg a szituációs változók a szexuális bűncselekmények kiváltásában játszanak fontos szerepet. A modell alapvetése, hogy minden (emlős) fajnak öröklött hajlama van a szexuális viselkedésre, és erősen épít a szexualitás és az agresszió kapcsolatának neurológiai hátterére, melynek fontos tényezője, hogy az agresszió és a szexualitás neurológiai háttere lényegében ugyanaz. Így a szerzőpáros nem vitatja a biológiai meghatározottságot, ugyanakkor annak szerepét inkább a tanulás kontextusában értelmezi.

Azaz a férfiaknak fejlődésük során meg kell tanulniuk megfelelően szétválasztani a szexualitást és az agressziót, illetve képesnek kell lenniük szexuális kontextusban is gátolni az agressziót. Pubertás korban meg kell tanulni, hogy szexualitásukban ne alkalmazzanak erőszakot, meg kell tanulniuk, hogy kerüljék az olyan szexuális viselkedéseket, amelyek partnerük számára ijesztőek vagy megalázóak, és meg kell tanulniuk, hogy koruk előrehaladtával változtassák a preferált szexuális partnerük korát is. Az ember biológiai öröksége és beágyazottsága miatt ezek nehéz feladatok lehetnek, mindazonáltal a szerzőpáros elmélete alapján, a fejlődési és egyéb környezeti tényezők játsszák a legfontosabb szerepet a szexuális szükségletek kifejezésének alakításában és az agresszió kordában tartásában. Tehát a gyermekkorban elsajátított attitűdök és viselkedésmódok teremtik meg a feltételeket ahhoz, hogy a serdülőkorra jellemző hirtelen fellépő erős vágyakra proszociális vagy antiszociális válasz érkezik-e.

A modelljük alapvetően arra a gondolatra épít, hogy ezeket az attitűdöket és viselkedésmintákat jelentősen befolyásolják a környezeti tényezők, a gyermekkori tapasztalatok, illetve a szociokulturális kontextus, mindazonáltal – hasonlóan a korábbi elméletekhez – a szituációs változókat is beemelik a modellbe, melyek a cselekmények elkövetésében, kiváltásában játszanak fontos szerepet.

1. Marshall és Barbaree szerint a gyermekkori fejlődési tapasztalatok kiemelt szerepet játszanak a később szexuális bűncselekményt elkövetők életében. A rossz szocializáció, különösen az abuzív családi háttér, illetve az ezzel összefüggő bizonytalan kötődés, annak következtében az alacsony önértékelés, rossz megküzdési stratégiák, nem megfelelő interperszonális készségek jelentősen nehezítik a proszociális szexualitás kialakulását. A megfelelő készségek hiánya vagy sérülése nehezíti, hogy a serdülő fiú maga is képes legyen kialakítani intimitást. Azaz a felnövekvő fiúnak szüksége van adekvát készségekre, amelyek biztosítják, hogy kapcsolatot tudjon kialakítani vele egykorú nővel. Ha a serdülőkorban ez nem sikerül (különösen szexuális kontextusban), az ilyen interakciókkal kapcsolatos szorongáshoz, férfiasságának sérüléséhez, esetleg haraghoz vezet azokkal szemben, akiket e problémák forrásának tekintenek (nők). A nem megfelelő szociális készségek hiánya tehát növeli a stresszt és a szorongást, amelyek hajlamosak a szexuális agresszió gátlását megszüntetni, illetve olyan attitűdöket is létrehozni (a nőkkel szembeni ellenséges attitűdök), amelyek növelik a szexuális bűncselekmények kockázatát.

Az önbecsülést a férfiaknál, és különösen a fiatal férfiaknál nagymértékben meghatározza a szexuális képesség, így az a fiatal fiú, aki nem tud megfelelő kapcsolatot kialakítani egy korabeli nővel, agresszív vagy a gyerekek felé irányuló szexualitáshoz fordulhat, hogy ezzel is bizonyítsa magának, mennyire férfias.

2. A szociokulturális kontextus tulajdonképpen a fentiek mellett az erőszakot támogató társadalmi, kulturális hatásokat jelenti. Míg gyermekkorban a szülők hatása lehet elsődleges, ahogy a fiatalok nőnek, a családon kívüli tényezők is egyre fontosabbá válnak. A serdülők a különböző szociokulturális üzenetekkel találkoznak, és akiket családi neveltetésük miatt rosszul készítettek fel az üzenetek szűrésre, azok megfelelő értelmezésére, később fogékonyabbak lesznek azokat az ingereket befogadni, melyek az igényeiket szolgálják. A fentiekben leírt családi diszfunkciókból fakadóan megjelenő káros hatások (alacsony önértékelés, kötődési problémák) tehát meghatározzák a szociokulturális ingerekre adott fogékonyságot. Az olyan fiatal fiúk, akiknek alacsony az önbecsülése, könnyebben elfogadják azokat az attitűdöket és viselkedési formákat, amelyek hatalomérzetet kölcsönöznek nekik, mint a társadalmi és nemi egyenlőséget közvetítő üzeneteket, ahogyan a nemi erőszak mítoszainak elfogadása is összefügg a nemek közti egyenlőtlenség, illetve általában a nőkkel szembeni erőszak elfogadásával. Ez természetesen a szülői magatartásra is igaz, így sokszor a szülők is ezeket az attitűdöket adják át a gyermekeiknek.

3. A fenti tényezők elsősorban az ember, illetve a potenciális elkövető egyfajta kialakult konstans állapotváltozóját jelentik, amely önmagában még kevés lenne a cselekmény elkövetéséhez. Ehhez járulnak hozzá az ún. átmeneti szituációs tényezők, melyek a konkrét cselekmények elkövetésének lehetőségét teremtik meg. A szituációs változók lehetnek olyan érzelmi állapotok, melyek segítik az agresszivitás feletti kontroll lebontását (így alkohol- vagy szerfogyasztás vagy éppen extrém stressz, szorongás), illetve a lehetőséget biztosító helyszín környezete (a szerzők példának hozzák az elidegenedett nagyvárosi környezetet, annak anonimitásával együtt).

A modell lényege tehát, hogy a gyermekkori fejlődési diszfunkciók és a szociokulturális hatások egyfajta sérülékenységet, fogékonyságot jelölnek. Azonban a szexuális bűnelkövetők alapvetően képesek kontrollálni magukat, és felismerik a szexualitásra irányuló alapvető társadalmi szabályokat is. A cselekmény elkövetése jellemzően olyan környezetben valósul meg, ahol a lebukás lehetősége korlátozott. A szexuális erőszakot a szituációs változók mozdítják előre, a fentiekben bemutatott sérülékenységet meghatározó tényezők a szituációs változóknak való ellenállás valószínűségét és erejét biztosítják. Ehhez kötődik Marshall és Barbaree egy érdekes gondolata, amit Ward és munkatársai is kiemeltek a szerzőpáros elméletének értékelésében (Ward et al., 2006), hogy a fejlődési és a szociokulturális diszfunkciók mellett/ellenére a megfelelő mértékű/típusú szituációs tényezők fennállása még a leginkább proszociális férfiből is előhívhatják a szexuális agressziót.

A disszertáció szempontjából hiányként értelmezhető, hogy a modell csak nagyon áttételesen értelmezi az alapvetően erősen heterogén elkövetői csoportot és elkövetői karakterisztikát, így tipológiák nem képezhetők belőle. Mindazonáltal a sérülékenységet meghatározó tényezők – elsősorban a kezelési és terápiás szempontból – a gyakorlatban is jól hasznosíthatóak.

3.1.1.3. Finkelhor-féle prekondíciós teória

A Finkelhor-féle prekondíciós teória (Finkelhor et al., 2016) alapvetően a gyermekek ellen elkövetett szexuális bűncselekmények értelmezésére irányul, így ennyiben mindenképpen más, mint az előzőekben bemutatott két elmélet. A modell maga egyszerűen értelmezhető, de jól integrálta a cselekmények eredetére (az elkövetői motivációra), illetve a cselekmények elkövetési jellegére (az elkövetési folyamatra) irányuló megközelítéseket, így a kezelési programok fejlesztését is jól támogató hasznosíthatósága van (Ward et al., 2006).

A Finkelhor-féle modell Hall és Hirschman elméletéhez hasonlóan egy négyes felosztású gondolatból indul ki, lényege, hogy a szexuális cselekmény bekövetkezésének alapvetően négy

prekondíciója, azaz előfeltétele van. Az előfeltételek egymást követik időbeliségben, így a modell a cselekmények okozati háttere mellett az elkövetési folyamatot is leírja egyben. A prekondíciók tehát időbeliségükben követik egymást, azaz még erős motiváció és kínálkozó lehetőség megléte esetén sem fog bekövetkezni maga a szexuális erőszak akkor, ha például a belső kontroll megfelelően működik.

- 1) Az első prekondíció, hogy az elkövetőnek kell lennie valamilyen motivációjának, mely kapcsán az elmélet három fő csatornát állít fel.

Az egyik az *érzelmi kongruencia*, ami azt feltételezi, hogy az elkövető érzelmi szükségleteinek kielégítését a gyermekekben találja meg. Ennek hátterében állhat például, hogy az elkövető érzelmi fejlettsége maga is inkább gyermeki. Szoros összefüggés lehet továbbá a fentebb is bemutatott elméletek egyik alapvető megállapításával, a fejlődési diszfunkciókból fakadó alacsony önértékeléssel. Az alacsony önértékelés kompenzálásából eredő dominancia érzésének igénye is lehet a gyermekek felé való fordulás oka. Az érzelmi kongruencia összefügg a második tényezővel, az *akadályoztatással*. Ez a tényező is arra utal, hogy az elkövető nem tud kialakítani intim viszonyt kortárs nővel. Hátterében a fejlődési diszfunkciók következtében egyrészt a kötődési problémák állhatnak, ami akadályozza az elkövetőt felnőttekkel való konvencionális kapcsolatok építésében. A kötődési problémák mellett szituációs vagy helyzeti tényezők is szerepet játszhatnak, így például felnőttkori párkapcsolati kudarcok, házassági problémák. A harmadik tényező az elkövető részéről meglévő *szexuális arousal* (azaz *szexuális izgalmi állapotot vált ki az elkövetőből*). Ennek hátterében állhat egy tanulási folyamat, melynek két iránya is lehet: a kondicionálás és a modelltanulás. A kondicionálás hátterében állhat a korai, gyermekkori szexuális élmény más gyermekekkel, ami a későbbiekben is fennmaradó asszociációt feltételez a gyermek felé irányuló szexualitással. A másik lehetséges irány, hogy az elkövető maga is szexuális abúzus áldozata volt gyermekként, mely egyfajta szexuális modellt is állít a későbbiekben a felnőtt elkövető elé.

- 2) Az előbbiekben vázolt motivációs utak még nem jelentenék törvényszerűen a tett bekövetkeztét. A tényleges szexuális bűncselekmény feltétele a *diszinhibíció*, azaz a belső gátlások diszfunkciója, amelynek hátterében számos tényező állhat, így pszichózis, impulzuszavar, alkohol vagy az erőszakot támogató társadalmi attitűdök.
- 3) A harmadik prekondíció a külső kontroll megléte, mely alatt legátfogóbban azt a közeget érthetjük, ami az elkövetési lehetőségekre van hatással, például az áldozathoz

való konkrét hozzáférés lehetősége (a gyermekkel való kontroll nélküli együttlét lehetősége).

- 4) Az utolsó prekondíció, hogy az elkövetőnek, közvetlenül a cselekménye előtt át kell törnie az áldozat ellenállását. Ez nem feltétlenül jelent fizikai erőszakot, a bántalmazás mellett/helyett az eszköz egyaránt lehet érzelmi manipuláció, mentális, pszichikai erőszak stb.

Amíg tehát az első két prekondíció az elkövetőre vonatkozik, addig a másik kettő a külső környezeti feltételeket (lehetőségeket) jelenti. Ward és munkatársai átfogó munkájukban kiemelték, hogy a Finkelhor-féle prekondíciós teória egyik kiemelt érdeme, hogy az első olyan többtényezős megközelítés volt, amely a gyermekek ellen elkövetett szexuális bűncselekményekre irányult. Ez egyben a modell alapvetésének is egy fontos jellemzője, hogy már elméleti szinten sem egy, de különböző elágazással bíró sémában értelmezi az eltérő áldozati életkorral bíró elkövetőket.

3.1.2. A második szintű elméletek

Az első szintű elméletek – némileg önhatalmúlag kiválasztott és bemutatott – modelljei különböző megközelítések alapján próbálták felvázolni a szexuális bűncselekmények hátterét. Az elméletben meghatározó gondolati elem, hogy vannak az elkövető kockázatát/fogékonyágát meghatározó feltételek, és vannak a cselekményt kiváltó szituációs tényezők. A fogékonyágot meghatározó elemek egyik központi tényezőiként fogalmazták meg a fejlődési és családi diszfunkciókat, illetve a bűncselekményeket támogató kognitív torzításokat és a társadalmi támogatóattitűdök jelenlétét. A második szintű vagy egyfaktoros elméletek központi gondolatköre jellemzően az utóbbi tényezőkre irányul, jobbra ezek hátterének mélyebb bemutatását tűzve ki célul.

3.1.2.1. *Kognitív torzítások – Implicit elméletek teóriája*

A szexuális bűncselekmények multifaktoriális megközelítéseinek mindegyikében megjelennek valamilyen módon az elkövetői oldalon tetten érhető jellemző kognitív torzítások. A bűncselekmények hátterében kulcsszerepet játszó kognitív torzításokon legáltalánosabban az elkövető személyes felelősségét távolító, a cselekményeket igazoló tényezőket érthetjük, amelyeknek a szexuális bűnelkövetők esetében az a működési funkciója, hogy csökkentsék a deviáns szexuális cselekmény és a társadalmilag elfogadott viselkedési formák között felmerülő kognitív disszonanciát (Ó Ciardha & Ward, 2011).

„A szexuális bűnelkövetők vonatkozásában a kognitív torzítások olyan általános vagy konkrét hiedelmek/attitűdök, amelyek áthágják az általánosan elfogadott racionalitás kereteit, és amelyek összefüggésben állnak a szexuális bűncselkövetői magatartás kialakulásával és fenntartásával.” (Ó Ciardha & Ward, 2011, p. 6)

Ward és kollégái több tanulmányában alapvetően a szexuális bűnelkövetők kognitív torzulásaira irányuló elméletek egy szintéziseként alkották meg az implicit elméletek teóriáját (Ward et al, 2006; Polaschek & Ward, 2002). Az implicit elméleteket tulajdonképpen a kognitív torzítások mögötti maladaptív sémákként definiálják, amelyek arra vonatkoznak, ahogyan az elkövető a szociális interakcióit észleli, értelmezi.

Az implicit elméleteket az egyén rejtett módon birtokolja, és ezek teszik lehetővé, hogy az ember kognitív egyszerűsítéseket alkalmazzon az egyének vagy helyzetek értékelésénél (Ó Ciardha & Gannon, 2011). Az implicit elméletek már gyermekkorban alakulnak az emberekben, mint a tapasztalatokra, illetve saját, valamint mások viselkedésére vonatkozó ismeretek rendszerezésének módjai. A legtöbb implicit elmélet gyermekkorban alakul ki, bár a későbbiek során is fejlődhetnek, válaszul az élet során előforduló ellentétes tapasztalatok feloldásaként. Ahogy az ember szexuális fejlődése megkezdődik, úgy specifikusan a szexualitás területére vonatkozóan is kialakulnak implicit elméletek. (Ward et al, 2006; Polaschek & Ward, 2002.)

Devon Polaschek és Tony Ward (Polaschek & Ward, 2002) a nőekkel szembeni szexuális erőszakot elkövetők, illetve Tony Ward és Thomas Keenan (Ward & Keenan, 1999) a gyermekek elleni szexuális bűnelkövetők (gyermekmoleesztálók) implicit elméleteit állították fel. Az elméletek között vannak specifikusan a gyermekekkel és kifejezetten a felnőtt nőekkel szembeni erőszakot igazoló attitűdök, valamint mindkét csoportban megegyező tételek is, mely bontás szerint a következőkben először a gyermek, majd a felnőtt nővel szembeni nemi erőszakra irányuló implicit elméleteit mutatom be vázlatosan.

Gyermekmoleesztálókra jellemző implicit elméletek (Ward & Keenan, 1999)

- *A gyermek mint szexuális lény:* olyan meggyőződés, amelynek lényege, hogy a gyermekek a felnőttekhez hasonlóan szexuális lények. E teória szerint a gyermekkel szembeni szexualitás a szeretet és az érzelem kifejeződése, és nem erőszakos bántalmazás, az elkövető felfogásában a gyermekek élvezik azt. Feltételezi tehát, hogy a gyermekek tisztában vannak önmaguk szexualitásával, képesek döntést hozni a kívánt kapcsolatról (az ellenállás hiánya is beleegyező döntésként értelmeződik), és képesek akár csábító és kezdeményező félként is fellépni. Tipikus kognitív torzítások: „Ő csábított el”, „Ő is élvezte”, „Egy gyereknek is van akarata, ő is szerette volna” stb.

- *A bántalmazás természete*: ez az implicit elmélet alapvetően két állítást feltételez: az elkövető szerint a bántalmazás széles skálán mozog, az egyik végén nincs, vagy elhanyagolható következménye van a cselekménynek, míg a másik végén az extrém erőszak áll; illetve a szexuális cselekmény hasznos/kívánt dolog (lásd gyermek mint szexuális lény), így aligha lehet ártalmas. Ez a meggyőződés abból indul ki, hogy csak a direkt fizikai erőszak jelent bántalmazást, így a teória mechanizmusa az elkövetett cselekmény elfogadhatóvá tételét, relativizálását, a felelősség eltolását segíti elő azzal, hogy meggyőzésében csökkenteni igyekszik a fizikai és pszichikai bántalmazás mértékét. Tipikus kognitív torzítások: „*Még túl fiatal, úgysem fog rá emlékezni*”, „*Nem bántottam, csak simogattuk egymást, az meg nem szex*”.
- *Kontrollálhatatlanság*: mind a nők, mind a gyermekek elleni fellépés esetén az elkövető arra való hivatkozására utal, hogy a cselekedetei alapvetően külső tényezők hatásai, nincs befolyása rájuk, kívül esnek a kontrollálhatóságon. Ez lehet a szexuális vágyak feletti kontrollvesztés, azaz képtelen uralkodni szexuális vágyain, illetve a cselekményét külső erő hatására követi el (például kábítószer). Tipikus kognitív torzítások, melyek az implicit elmélet mögött állnak: „*Nem tudtam kontrollálni magam*”, „*Be voltam állva, és csak megtörtént*”.
- *Jogosság*: egy olyan attitűd, amely mások feletti fölényt, mások jogainak figyelmen kívül hagyását feltételezi, továbbá azt a hitet, hogy a férfiaknak joguk van azzal és akkor szexuális kapcsolatot létesíteni, akivel és amikor kívánnak. Tipikus kognitív torzítások, melyek ehhez társulnak: „*Én vagyok a család feje*”, „*Ez csak szexuális felvilágosítás volt (gyermek áldozat esetén)*”, „*A gyereknek az dolga, hogy engedelmeskedjen és kiszolgálja az igényeimet*” stb.
- *Veszélyes világ*: ez az implicit elmélet azt feltételezi, hogy a világ ellenséges, kizsákmányoló és elutasító egyénekből áll. Ennek következtében az elkövető egyfelől agresszív lesz másokkal, másfelől a gyermekekhez fordul az intimitásért. Ez a teória ennek megfelelően két szeparálható faktorra bontható. Az egyik faktor azt a vágyat tükrözi, hogy az elkövető bosszút álljon azokon, akiket ellenségesnek ítélt meg (ez a faktor jeleníti meg a nőkkal szembeni erőszakot is). Tipikus kognitív torzítások: „*Csak megleckéztettem*”, „*Az anyján akartam ezzel bosszút állni*”. Míg a második faktor abból a meggyőződésből áll, hogy ebben a „veszélyes világban” csak a gyerekek megbízhatók. Tipikus kognitív torzítások: „*Csak a gyerekek tudnak igazán szeretni*”, „*A gyerekek szeretik a szexet, mert szeretve és akarva érzik tőle magukat*”.

Felnőtt nőkkel szembeni erőszakra jellemző implicit elméletek (Polaschek & Ward, 2002):

- *A nők kiszámíthatatlanok (veszélyesek):* a felnőtt nőkkel szembeni erőszakolóokra jellemző implicit elmélet abból indul ki, hogy a legtöbb nő manipulatív, megbízhatatlan, és szándékosan leplezi valós vágyait. Tipikus kognitív torzítások: „Amikor egy nő azt mondja, hogy nem, valójában azt jelenti igen”, „Sokszor a nők úgy tesznek, mintha nem akarnának közösülni, mert nem akarnak könnyelműnek tűnni, de valójában azt remélik, hogy a férfiak kényszeríteni fogják rá”, „A legtöbb nő ravasz és manipulatív, mikor fel akar szedni egy férfit”.
- *A nők mint szexuális tárgyak:* azt feltételezi, hogy a nők valójában minden szexuális kapcsolatot élveznek, hiszen alapvető céljuk, hogy a férfiak szexuális igényeit kielégítsék (még ha nincsenek is vele feltétlenül tisztában). Ehhez kapcsolódik az a meggyőződés is, hogy a nők tudattalanul arra vágnak, hogy megerősokolják őket, és ők teremtik meg az erőszak feltételeit is (nonverbális kommunikációval, ami fontosabb, mint a szó) és a nemi erőszak sokszor csak félreértett szexuális utalások következményei. Polaschek és Ward tanulmánya alapján ehhez a kategóriához tartozó kognitív torzítások állnak legközelebb a nemi erőszak mítoszokhoz is: „Csak azon nők részéről jogos a nemi erőszak vádja, akiket fizikailag bántalmaztak”, „Ha a nő az első randevú alkalmával elmegy egy férfi otthonába, az azt jelenti, hogy hogy hajlandó a szexre.”
- *A férfi szexualitás nem kontrollálható:* a gyermekek molesztálókra jellemző „kontrollálhatatlanság” implicit elméleteihez hasonlóan alapvetően külső vagy legalábbis az egyén által nem befolyásolható tényezőkre hárítva a felelősséget. Arra utal, hogy a férfiak szexuális energiáit nehéz irányítani, és hogy a nőknek kulcsszerepük van a kontroll elvesztésében. Tipikus kognitív torzítások: „Az egyetlen ok, ami miatt a nők hamisan vádolnak valakit erőszakkal, hogy magukra vonják a figyelmet”, „Ha igazán akarja, akkor egy nő meg tudja védeni magát attól, hogy megerősokolják”, „A feleségem nem értett meg engem, ezért történt”, „A nők csak maguknak keresik a bajt, mikor melltartó nélkül vagy rövid szoknyában, szűk felsőben járnak.”
- *Jogosság:* a gyermekmolesztálókhoz hasonlóan szintén abból indul ki, hogy a férfiaknak joguk van azzal és akkor szexuális kapcsolatot létesíteni, akivel és amikor kívánnak. A nők eleve alacsonyabb rendűek és pszichésen fejletlenebbek, így a felettük való kontroll a férfiak joga. Ehhez tartozik, hogy a férfiak jogosultak megbüntetni egy nőt nem megfelelő viselkedésért, és a büntetés lehet nemi erőszak is, ha a férfi szexet akar. Tipikus kognitív torzítások: "a nemi erőszak csak arra szolgál, hogy a nőket a 'helyükre' tegyék", "az a nő, aki túl beképzelt, és azt hiszi, hogy túl jó ahhoz, hogy az utcán beszélgessen a

férfiakkal, megérdemli, hogy megleckéztessék", "a házastárs minden körülmények között tartozik azzal, hogy szexuálisan készen álljon.", „elveszem azt, ami nekem jár”.

- *Veszélyes világ: a gyermekmoleesztálók implicit elméleteihez hasonlóan azt feltételezi, hogy a világ ellenséges, kizsákmányoló és elutasító egyénekből áll. Ebben az esetben azonban a gyermekhez, mint ártatlan lényhez való fordulás hiányzik, ami sokkal inkább a másokkal szembeni ellenséges viselkedés igazolásaként értelmezhető. Mint ilyen, közel áll az általános antiszociális attitűdökhöz a szexuális bűncselekmény jellegétől függetlenül is. Tipikus kognitív torzítások: „a világban farkastörvények uralkodnak”, „mindenki magáért felel”.*

A multifaktoriális megközelítésekből kiindulva, a kognitív torzítások szerepe kiemelten fontos, mely a nemi erőszak szociokulturális hátterét vizsgáló elméletekben is visszaköszön. A szexuális erőszak hátterét és eredetét vizsgáló elméletek mellett azonban terápiás szempontból is van jelentősége a kognitív torzítások, implicit elméletek, illetve azok jellegének, irányának feltérképezésének. Részben az eltérő implicit elméletek eltérő elkövetői karakterisztikát feltételeznek, másrészt a terápiás folyamatok egyik célja – direkt és indirekt módon is – e kognitív torzítások korrekciója (Ó Ciardha & Gannon, 2011).

3.1.2.2. Kötődés elméletek

A kötődési problémák és a szexuális bűncselekmények közti kapcsolat Finkelhor, valamint Marshall és Barbaree elméletének is központi elemét képezte. William L. Marshall a kötődési problémák, az intimitás és a szexuális bűncselekményekre irányuló kutatásainak (Marshall, 1993) kiindulási pontja, hogy a serdülőkorban bekövetkező változások kritikusak lesznek a felnőttkori viselkedés és attitűdök szempontjából. Ez az az időszak, amikor a gyermekek kezdik megszakítani a szüleikhez fűződő szoros kötelékeket és tőlük való függőséget. Ez az átmenet egyben az emberi viselkedés hormonális alapjait is érinti, különösen az agresszivitást és a szexuális szükségleteket.

Ha a fiatal fiú kötődéseiben diszfunkciók lépnek fel, akkor a kortárs kapcsolatok kialakításában is nehézségei lesznek, hiszen a nem megfelelő kötődések nehezítik a másokkal való könnyed kapcsolatteremtéshez szükséges önbizalom és készségek kialakulását. A kortárs kapcsolatok kialakításában való nehézség, valamint a fiatal fiúk újonnan felfedezett szexuális és agresszív késztetései frusztrációt és dühöt okoznak. A gyenge kötődések nemcsak a serdülőkorban okoznak nehézségeket, hanem felnőttkorban is magányhoz és az intimitás hiányához vezetnek. Ez a magány és az intimitás hiánya egy felnőtt férfi esetében, számos más tényezővel

kölcsönhatásban megteremti a szexuális bűncselekmények elkövetésének feltételeit. A magánynak legalább két arca van: szociális és érzelmi. A téma szempontjából az érzelmi magány lényegesebb, amely a nem megfelelő gyermekkori kötődésekből eredően, egész életre szóló hajlamként van jelen. Ebben az esetben az ember tartósan elidegenedettnek érzi magát másoktól, és képtelen olyan hatékony kapcsolatokat kialakítani, amelyek kielégítik az intimitás iránti igényét. Az érzelmi magányt úgy definiálták, mint a kívánt és az elért intimitási szintek közötti eltérést. Az elhúzódó érzelmi magány egyik következetesen megfigyelt következménye az agresszió növekedése (Marshall, 1993).

Elsősorban Marshall kutatásaira támaszkodva Tony Ward, Stephen M. Hudson, William L. Marshall és Richard Siegert a bizonytalan kötődés három altípusából kiindulva állítottak össze egy eltérő elkövetői karakterisztikát is magában foglaló modellt (Ward et al, 1995). A modell alapvetően abból indul ki, hogy a három bizonytalan kötődési stílus mindegyike eltérő intimitási hiányosságokat és kapcsolati problémákat, így különböző interperszonális célokat és stratégiákat is eredményeznek egyben. Ezek a jellemzők eltérő elkövetési mintákban, illetve elkövetői/áldozati kapcsolatokban is manifesztálódnak. Azaz a bizonytalan kötődés típusa és a hozzá kapcsolódó intimitási problémák egyben azt is jelentik, hogy az elkövető nagyobb valószínűséggel követ el bűncselekményt valamely áldozati csoport (nő vagy gyermek) ellen. Az is valószínű, hogy egyes kötődési stílusok nagyobb valószínűséggel társulnak agresszív vagy sadista szexuális bűncselekményekkel (Ward et al, 1995). Ezek alapján a bizonytalan kötődés három típusa szerint a következő elkövetői tipológiát alkották meg:

- A *szorongó ambivalens* típus esetén az egyén negatív képet alkot önmagáról, de pozitív képet másokról. Vágynak az intimitásra, de egyben félnek is a kapcsolatuktól. Olyan valakit keresnek, aki felett kontrollt gyakorolhatnak, és aki „félnez” rájuk. Ezért ennek az elkövetői típusnak az áldozata gyakran lesz gyermek, méghozzá, akit az elkövető ismer, és a bűncselekmény elkövetéséhez csak minimális kényszerítés vagy erőszak alkalmazása szükséges. Tipikus társult kognitív torzítások lehetnek a gyermekkel kialakított „kölsönös szerelmi” viszony.
- A *„félelemmenteli” elkerülő* esetén az egyén negatív képet alkot önmagáról, de negatív, megbízhatatlan képet alkot másokról is. Vágyik a szoros kapcsolatra, de annyira fél az elutasítástól, hogy kerüli az érzelmileg intim kapcsolat kialakítását. Kerüli is az intimitást, és nem rendelkezik megfelelő szociális készségekkel ahhoz, hogy egészséges érzelmi kapcsolatot alakítson ki, még ha vágyik is rá. A szexuális tevékenységet a másokkal való kapcsolatteremtés közvetett eszközeként használja, amivel az intimitásigényét is kielégítené. Ez összességben azt eredményezi, hogy személytelen szexuális

kapcsolatot keresnek az elkövetők, személytelen módon csak a saját örömeiket akarják, az erőszakalkalmazás instrumentális, az ellenállás megtörésére irányul. Áldozataik lehetnek felnőttek és gyermekek egyaránt, az áldozatok neme kevésbé számít. Legtipikusabb elkövetési módjuk az exhibicionizmushoz és a voyeurizmushoz kapcsolódó bűncselekmények és a gyermekmoleesztálás.

- Az „*elutasító elkerülő*” pozitív képet alkot magáról, és negatív képet másokról. Az életében felmerülő problémákért másokat hibáztat, mert ellenségesek, és nem vágnak szoros kapcsolatokra. Elsődleges céljuk az autonómia és függetlenség érzésének megőrzése, ezért olyan kapcsolatokat keresnek, amelyek minimális érzelmi kitárulkozással járnak. A „*félelemtel elkerülő*” férfiakhoz hasonló, személytelen kapcsolatokat keresnek, de ezeket a kapcsolatokat bizonyos fokú ellenségességnek kell jellemeznie. Mivel másokat okolnak az intimitás hiányaért, ellenségességüknek elsősorban az általuk preferált felnőtt partnerek neme ellen kell irányulnia. Ez a típusú elkövető a legagresszívabb, az erőszak alkalmazása nem egyszerűen az akarat áttörésének eszközeként szolgál a cselekmény elkövetéséhez, hanem részben célja is. A sadista elkövetők mind ebbe a kategóriába tartoznak.

A modellt részben azzal a céllal alkották meg, hogy az lehetővé tegye a szexuális bűnelkövetők intimitási hiányosságaira, kötődési zavaraira vonatkozó elméletek alkalmazási körének kiszélesítését. Azaz a szerzők maguk is kiemelik a fenti tipológia alkalmazott jellegét, mely terápiás hatékonyság-növelési célokat is szolgálhat (Ward et al, 1995).

3.1.2.3. A nemi erőszak szociokulturális megközelítése

A szexuális bűnelkövetőkre irányuló elméletek számos elemükben követik a bűnelkövetői magatartás „általános” magyarázóelméleteinek kereteit. Az oksági modellek egyik sajátossága azonban, hogy azok jellemzően specifikus elméletek, a kriminológia és a devianciaelméletek gyakran csak korlátozottan vagy csak egyes elemeiben jelennek meg a szexuális bűncselekmények magyarázómodelljeiben (Kyle, 2016).

A kriminológiai irodalmak egy meghatározó kérdése, hogy vajon a bűnelkövetői viselkedés mögött meghúzódó tényezőkben mennyire dominálnak az individuális, illetve mennyire a társadalmi tényezők. A szexuális bűncselekményekre irányuló elméleti megközelítések másik sajátossága, hogy az elméleti irodalomban dominálnak az individuális tényezőkre fókuszáló, jellemzően pszichológiai megközelítések, azonban a nemi erőszak társadalmi vonatkozásai sem

elhanyagolhatóak, mely lehet, hogy szűkebb, de fontos szegmensét képzik az elméleteknek (Kyle, 2016).

A szexuális erőszak társadalmi, kulturális vonatkozásaira irányuló szociálpszichológiai és szociológiai megközelítések egyrészt a társas tanulás és a szocializáció elméletére, másrészt feminista megközelítésekben a nemi viszonyok struktúrájának sajátosságaira építenek (Chung et al., 2006). A fentebb bemutatott multifaktoriális megközelítésekben is szerepet kapott a cselekmények társadalmi, szociokulturális háttere, mely legerősebben Marshall és Barbaree integrált modelljében kerül kidomborításra.

A kultúra és szexuális erőszak a metszéspontjai

A kultúra fogalmának, elméleti megközelítéseinek bemutatására, illetve egy adott társadalmi jelenség vagy viselkedés szociokulturális (azaz a kulturális és társadalmi jegyeket magán viselő) fogalmi értelmezésének (Kroeber & Parsons, 1994) tudományfilozófiai és tudomány-szociológiai bemutatásra a disszertáció keretein belül még vázlatosan sem vállalkozom. A kultúra fogalmát a különböző szociológiai és filozófiai irányok eltérően értelmezik, azonban a fogalmi összetevők kapcsán általánosságban elfogadhatjuk, hogy annak részei az értékek, a szabályok, az intézmények és a szerepek, melyek általában a szexualitás és a szexuális erőszak kapcsán is meghatározóak egy közösség életében. A szexuális bűncselekmények szociokulturális hátterének értelmezéséhez a kultúra fogalmi kereteinek normativista szemléletmódját lehet érdemes kiemelni (Farkas, 2006).

„A normativista szemléletmód felfogása szerint a társadalomban az egyének közvetlenül a közösen kialakított és elfogadott hiedelmekhez, értékekhez, szabályokhoz, szerepekhez és intézményekhez alkalmazkodva és azoknak megfelelően cselekszenek, és a kultúra ily módon alapvetően meghatározza a társadalmi jelenségeket. [...] Az értékek, a szabályok és a szerepek a kultúra alkotórészeit képezik, ugyanakkor ezek a tényezők a szocializáció folyamán beépülnek az egyének személyiségébe, és ezáltal határozzák meg a társadalmi cselekvéseket és általában a társadalmi jelenségeket.” (Farkas, 2006, p. 30)

A fenti definíciós keret, főleg a második eleme, világít rá tisztán arra, hogy a társadalmi és kulturális hatások miként befolyásolhatják a szexuális erőszakhoz kapcsolódó jelenségeket, az elkövető tanult sémáit, implicit elméleteit, kognitív torzításait, diszfunkcionális családi környezetét, illetve a nemi erőszakot közvetve vagy az elkövetői oldalon közvetlenül támogató társadalmi attitűdöket, erőszakmitoszokat. Összességében tehát, hogy miként kapcsolódik a

nemi erőszak tág értelemben vett szociológiai megközelítése a szexuális bűncselekmények multifaktoriális magyarázómodelljeihez.

A szexuális bűncselekmények körében a kultúra meghatározza egy adott korban és közösségben a normalitás és a deviancia határait, és fontos szerepet játszik abban, ahogy a társadalmak látják, érzékelik a szexualitást, valamint a szexuális erőszakot (Kalra, & Bhugra, 2013). Magában foglalja tehát, hogy az egyének és a közösségek hogyan viszonyulnak a kiszolgáltatott tagjaik ellen elkövetett (általános és szexuális tartalmú) erőszak kérdéséhez. (Gil, 1995, p. xi.).

Kalra és Bhugra szerint a kultúra és szexuális erőszak metszéspontjai alapvetően határozzák meg a szexuális erőszak gyakoriságát, illetve annak látenciáját, a nemi szerepekhez való hozzáállást, az attitűdöket és sztereotípiákat, melyek kihatással vannak az elkövetők és az áldozatok megítélésére, a szexuális erőszak következményeire (Kalra, & Bhugra, 2013). Fontes és Plummer alapvetően a gyermekekkel kapcsolatos szexuális bántalmazás kapcsán vizsgálták a kulturális kontextust, megállapításaik azonban nem korlátozódnak kizárólagosan erre az áldozati körre. Tanulmányuk alapján a kulturális háttér hatással van többek között a cselekmények titkolására az áldozatok részéről, a szégyenérzetre, külső intézményrendszerek esetleges bevonására. A különböző kulturális kontextusok alakíthatják az áldozatokat, azt, hogy hogyan, miként válnak sebezhetővé, ki a legvalószínűbb áldozat, és milyen védelmi mechanizmusok állnak rendelkezésükre (Fontes & Plummer, 2011).

A téma szempontjából fontos Lana E. Stermac és munkatársainak megközelítése is, akik a szexuális erőszak és az erőszakmítoszok elfogadottságának összefüggéseire hívták fel a figyelmet (Stermac et al., 1990). A szerzők többek közt azt járják körül, hogy a szexuális erőszak fogalmáról alkotott hiedelmek nagyban befolyásolják a szexuális erőszak általános megítélését. A nemi erőszak toleranciája, vagyis az, hogy az emberek milyen mértékben relativizálják a szexuális erőszak súlyát, lényegében az áldozat traumájának megkérdőjelezésével, az áldozat hibáztatásában (például az incidens kiprovokálásában) az áldozat hitelességének megkérdőjelezésében, valamint a szexuális erőszak mértékének tagadásában nyilvánul meg. A szexuális agresszióval szembeni tolerancia számos tényezővel hozható összefüggésbe, többek között a nők társadalmi szerepének megítélésével, a nőkkel kapcsolatos általános attitűdökkel, a nemi erőszakkal kapcsolatos mítoszok elfogadásával és a nemi erőszakkal kapcsolatos attitűdökkel (Stermac et al., 1990).

Feminista megközelítések

A nemi szerepek, illetve a szexuális agresszió és annak kulturális háttérének összefüggéseit vizsgáló elméletek kapcsán ki kell emelni a feminista megközelítéseket is, melyek gondolati alapja, hogy a szexuális bűncselekmények alapvetően a férfiak és nők adott társadalmakban elfoglalt relatív helyzetével függ össze (Stermac et al., 1990). A feminista megközelítéseknek is több iránya különíthető el, melyek eltérő hangsúllyal és elméleti alapvetéssel közelítenek a témához.

Ward és munkatársai több tudomány módszertani szempont alapján értékelték és mutatták be a feminista megközelítéseket (Ward et al., 2006). Az elméletek a jellemzően komoly empirikus háttérrel bíró, pszichológiai dominanciájú individuális megközelítésekhez képest jelentősen más szemléletmóddal bírnak, mely kapcsán sok kritikát is kaptak. Mindazonáltal kiemelt szerepük pontosan abban áll, hogy rávilágítanak arra, mennyire nem elhanyagolható a szexuális erőszak társadalmi és nemi szerepekhez köthető vetülete. Virág György 2013-ban megjelent nagyívű „Miért erőszakolják meg a férfiak a nőket?” című tanulmánya után szabadon úgy fogalmazhatnánk, hogy a feminista elméletek arra próbálnak társadalmi megközelítésből választ adni, „miért a *férfiak* erőszakolják meg a nőket?”, hiszen szintén Virág György szavait idézve a nemi erőszak alapvetően „*férfi üzlet*” (Virág 2013, p. 234).⁹

A radikális feminista szemléletek általában a nyugati társadalmak patriarchális jellegére összpontosítanak, illetve azokra az állami funkciókra, melyek ezt a patriarchális szemléletet intézményeikben fenntartják. Az elmélet alapvetően a férfiak által a nők felett birtokolt hatalmát állítja ennek középpontjába, és a nemi erőszakot a férfiak nők feletti hatalomgyakorlásának konkrét kifejeződésének tekinti (Kyle, 2016; Vaughan, 2001; Ward et al., 2006).

A radikális feminista nézőpont szerint a szocializáció révén a férfiak olyan attitűdöket és viselkedési formákat sajátítanak el, amelyek közvetlenül elősegítik a szexuális bűncselekményeket, így azok elkövetése elsősorban abból ered, és nem más, individuális jellemzőkből. A radikális feminista elemzés szerint a gyermekek elleni cselekmények is ebben a patriarchális hatalmi viszonyban értelmezhetők (Ward et al. 2006). Ward és munkatársainak értékelésében az egyik kritika az volt, hogy az elmélet módszertani értelemben nem túl

⁹ Természetesen vannak női szexuális elkövetők is, azonban számuk jelentősen elhanyagolható a férfiakéhoz képest, karakterisztikájuk is teljesen eltérő, illetve gyakran társtettesként érintettek az elkövetett cselekményekben. A női elkövetők különösen érdekes szegmensét képezik a témának, de a nemi erőszak kapcsán relevanciájukat jól mutattatta, hogy kutatásunkban 2015-ben mindössze 49 fő női fogvatartott volt a hazai börtönökben szexuális bűncselekmények okán (ebből 17 letartóztatott volt), többségükben prostitúcióhoz köthető cselekmény miatt (Drexler & Somogyvári, 2015a).

megalapozott, illetve azt feltételezi, hogy minden férfinak elkerülhetetlenül erőszakot támogató szocializációja van, és az erőszak minden férfi számára valamilyen kollektív társadalmi előnnyel jár (Ward et al., 2006).

Többek között e kritikákra válaszként hozták példának Ward és munkatársai is Anne Cossins munkáira alapozva, a szociológiai feminizmust (munkája alapvetően a gyermekek ellen elkövetett szexuális cselekményekre irányul). Ez alapvetően más oldalról közelíti meg a hatalmat és a nemi szerepek kérdését is. Abból indul ki, hogy a férfiasság nem statikus jellemző, azt fel kell építeni bizonyos társadalmi gyakorlatokban, melyek bizonyítják és konstruálják a férfiasságot. Márpedig a szexualitás központi szerepet játszik a férfiasság konstruálásában, mivel a szexualitás az a hely, ahol a férfiasság és a hatalom létrejön. Az elmélet a szexuális bűncselekményeket a férfiak tehetetlenségi/hatalomnélküliségi érzéseivel vagy a hatalmat és a férfiasságot ért vélt fenyegetésekkel kapcsolja össze (az erőszak által megszerezve a hatalmat) (Cossins, 2000; Ward et al., 2006). Véleményem szerint Anne Cossins elméleti megközelítése nagyon jól illeszkedik a fentiekben bemutatott elméletekhez, és egy fontos szociológiai kiegészítést/támogatást ad a szexuális bűncselekmények jelenségének mélyebb megértéséhez.

A nemi erőszak szociokulturális megközelítésének lényegét úgy foglalhatnánk össze, mint azokat a társadalmi és kulturális hatásokat, melyek a nemi szerepekhez, az erőszakhoz fűződő attitűdökben, nemi erőszakhoz köthető hiedelmekben, nemi erőszak mítoszokban csapódnak le. Véleményem szerint az elméletek kiemelt fontosságát az adja, hogy rávilágít mindennek a társadalmi beágyazottságára. Ezek a kulturális jegyek, hiedelmek, attitűdök a szocializáció során beépülnek a személyiségbe, amely táptalaját képezheti a negatív, másokat megalázó sémáknak és kognitív torzításoknak is. A nemi erőszakot más oldalról is támogató háttér (abuzív, diszfunkcionális családi háttér) együttállása esetén ezek a szociokulturális hatások a nemi erőszak elkövetését támogató tényezőként funkcionálhatnak.

3.1.3. A harmadik szintű elméletek

A III. szintű elméletek sajátossága, hogy elsősorban a bűncselekmény elkövetési folyamatára, annak időbeli összetevőire összpontosítanak, és nagyobb hangsúlyt fektetnek a proximális, azaz a kiváltó folyamatokra vagy eseményekre, mint a disztális, azaz a hajlamosító vagy sérülékenységet okozó tényezőkre. A III. szintű elméletek egyik kiemelt típusa a visszaesés-megelőzés modell, mely alapvetően a szerhasználattal összefüggésben megalkotott elméletek adaptációja, és annak egyfajta koncepcionális továbbfejlesztéseként megalkotott szelfregulációs modell (Ward et al., 2006), melyre a következőkben részletesen is kitérek.

Ward és Hudson szelfregulációs modelljének (Ward & Hudson, 1998) értelmezésében a szelfreguláció olyan külső és belső folyamatokra vonatkozik, amelyek lehetővé teszik az egyén célirányos viselkedését, ami utalhat meghatározott célok elérésére és elkerülésére egyaránt.

E szerint megkülönböztethetünk *akvizíciós* (segítő) és *inhibíciós* (fékező/elkerülő) célokat. Az akvizíciós célok meghatározott helyzetek és viselkedések fennállását feltételezik, amelyek az egyén céljának elérést segítik elő. Az inhibíciós célok ezek csökkenését vagy hiányát jelentik, és elkerülő magatartást feltételeznek. A szelfregulációs modell szexuális bűncselekmények terén a szexuális erőszak megvalósulását *támogató*, illetve annak *elkerülésére irányuló* célokat határoz meg. Az elmélet kilenc fázist és négy lehetséges útvonalat határoz meg az elkövetői célok (támogató, elkerülő) természetére és elérésére vonatkozóan (Ward & Hudson, 1998; Ward et al., 2004).

1. *Életesemény* – Az elkövetői magatartás valamilyen jelentős életesemény bekövetkeztéhez köthető (pl. válás). Az egyének ezt az életeseményt és körülményeit, azok bekövetkezésekor érvényes meggyőződéseiken keresztül értékelik, mely értékelő folyamat aktivál bizonyos sémákat, érzelmeket és célokat, melyek szorosan kötődnek az ember énképéhez. Például egy olyan férfi, aki eleve nagyon bizalmatlan a nőkkel szemben, és egy válási helyzetbe kerül, könnyen érezheti magát megalázottnak és dühösnek. Ez olyan célokat és viselkedési forgatókönyveket (scripteket) aktiválhat, melyek a megalázottságával szembeni önbecsülését hivatottak visszaállítani (ez végül a szexuális erőszakhoz vezethet).
2. *Deviáns szexualitásra való vágy* – Az életesemény és annak értékelése erőszakos szexuális vágyak kialakulását, illetve ezekhez a vágyakhoz, fantáziákhoz köthető érzelmek kialakulását idézi elő.
3. *Elkövetői célok felállítása* – Ezen a ponton az egyénnek döntenie kell a maladaptív vágyainak elfogadhatóságáról, továbbá arról, hogy mit tenne meg annak megszerzéséért. Amint a deviáns szexuális vágy létrejön, úgy annak az elérését, vagy elkerülését segítő elkövetői cél is megfogalmazódik.
4. *Stratégia megválasztása* – Ezen a ponton kell felállítani a cél elérése érdekében választott stratégiákat is, bár fontos leszögezni, hogy ez nem feltétlenül explicit formában megfogalmazott stratégia. A célok és azok elérésének stratégiái lényegében az elkövetői szkriptek alapján automatikusan aktiválódnak. Az elmélet négy útvonalat különböztet ezek között:
 - a) *Passzív-elkerülő*: az elkövetők alapvetően szeretnék elkerülni a cselekményt, de aktív elkerülési kísérletek hiányában nem tudják megakadályozni annak

bekövetkeztét. A passzív elkerülő egy alulszabályozott, diszinhibíciós útvonal, mely a deviáns szexuális vágyak feletti kontroll megtartásának kudarcával jár. A kontroll megtartásának kudarcát az erőteljes negatív affektív állapotok valószínűsítik.

- b) *Aktív-elkerülő*: az elkövető próbálja tevélegesen is kerülni a cselekményt, de a választott megoldás vagy nem hatékony, vagy kontraproduktív (például alkoholt vagy drogot fogyaszt, hogy elnyomja a vágyat, ami a valóságban a belső gátlótényezők feloldásához vezet).
 - c) *Automatikus-támogató*: gyengén megtervezett, alulszabályozott impulzív viselkedést jelent, amelyet a cselekmény elkövetésénél a tudatos kontroll hiánya jellemez. Az első útvonalhoz hasonlóan egy alulszabályozott, diszinhibíciós útvonal, de a célokban jelentős különbség van.
 - d) *Explicit-támogató*: A cselekmény tudatos, explicit tervezés következménye. Ezek az elkövetők magas önszabályozó készséggel bírnak, a motivációs háttér így a korai tanulási/fejlődési folyamatokban és az erőszakot támogató értékekben rejlik.
5. *Magas kockázatú helyzetek* – Az előzőekben vázolt explicit vagy implicit tervezés, illetve kontraproduktív stratégiák következtében az áldozattal (vagy potenciális áldozattal) való kapcsolat létrejöttét jelenti, azaz az elkövetés lehetőségét.
6. *Lapszus* – Közvetlen előzménye a cselekménynek, amikor is az elkövetői szándék konkretizálódik. Ez az a pont, ahol feltehetően az elkerülő célok is időlegesen átmozdulnak elősegítő irányba, így a *passzív-elkerülő* feladja az önuralomra vonatkozó kísérletét, és az *aktív-elkerülő* sem tudja kontrollálni szexuális vágyait. Az *automatikus-támogató* valószínűleg eleve helyzeti ingerek hatása alatt áll, így ösztönszerűen cselekszik, míg az *explicit-támogató* gondos tervszerűséggel kezeli a helyzetet.
7. *Elkövetés* – Az elkövetés folyamatában az elkövető szemszögéből az áldozat és az elkövető viszonyának leírására három elkülöníthető modellt lehet felállítani. Az első egy *énközpontú megközelítés*, amikor is az elkövető igényei jelentik az elsődlegességét. A második modell egy *áldozatközpontú megközelítés*, amelyben az áldozat igényei kerülnek az elkövető fókuszába, amikor is az erőszakos szexualitást is egy figyelmes, törődő kapcsolatként értelmezi az elkövető, magát gondoskodó szerepben látva. A harmadik modell egy *kölcsönösségi kapcsolatot* feltételez, ekkor az elkövető abban a meggyőződésben van, hogy mind a két fél vágyott a szexuális kapcsolatra.

8. *Elkövetés utáni értékelés* – Az elkerülő stratégiákat választó elkövetők kudarcként fogják fel a helyzetet, szégyent és büntudatot érezve, míg a támogató stratégiával jellemezhetőek értelemszerűen pozitívan értékelik az eseményeket.
9. *Jövőbeni elkövetésre irányuló attitűdök* – Az elkerülő magatartást választók előtt alapvetően három út áll. Vagy megpróbálnak tudatosan önkontrollt erősíteni, vagy fenntartják a diszfunkcionális megoldási stratégiájukat, fenntartva ezzel az elkövetői magatartásukat. Végül választhatják, hogy az elkerülés kudarcával szembesülve – egy nyílt – támogató stratégia felé fordulnak. Az automatikus és explicit támogató stratégia pozitív megerősítést kap, hiszen a célokat alapvetően elérte.

A III. szintű elméletek nem pusztán oksági modellként, hanem a kezelési programok fejlődése kapcsán is relevánsak. A visszaesés-megelőzés modell egyes elemeinek beépítése a szexuális bűnelkövetők kezelésébe, egyben egy fontos fejlődési stádiuma is volt a szexuális bűnelkövetőkre irányuló célzott terápiás jellegű programoknak, míg a szelfregulációs modell számos eleme a kognitív viselkedésterápiák tematikájában köszön vissza (lásd: 8.1 fejezet).

3.1.2. Az oksági elméletek áttekintése

A fentiekben bemutatott elméletek célja nemcsak tisztán egy irodalmi kitekintés. Bár jellemzően (de nem kizárólag) pszichológiai megközelítésűek, mégis a következő fejezetekben bemutatott alkalmazott vizsgálati irányoknak, a tipológiáknak és a kockázatelemzés egyes módszertani megoldásainak, valamint a terápiás, beavatkozásoknak is ezek az elméletek képezik alapját. Fontos leszögezni továbbá, hogy a fentiekben bemutatott magyarázómodellek elsősorban a felnőtt férfiakra irányulnak, érvényességük nem, vagy csak korlátozottan terjed ki a női elkövetőkre. És bár a szexuális bűncselekmények a „férfiak biznisze”, valóban nagyon kevés női elkövető van, de van. A disszertációmban és annak későbbi kutatási részében mindazonáltal én is a felnőtt férfi elkövetőkre koncentrálok, így a magyarázómodellek között csak érintőlegesen merültek fel olyan biológiai (például Marshall és Barbaree modellje), vagy társadalmi, kulturális megközelítések (például feminista megközelítések), melyek direkt, vagy indirekt módon arra adnának választ, hogy miért a férfiak erőszakolnak, és miért nem a nők? Természetesen ennek is szélesebb elméleti irodalma van, amellyel hazai tanulmányokban is foglalkoztak (lásd például a szexuális erőszak evolúciós pszichológiai megközelítése: Virág, 2013), de a disszertáció logikai íve kapcsán kevésbé tűntek relevánsnak.

Az alábbiakban egy táblázatban összegzem a bemutatott elméleteket és azok fontosabb hivatkozásait, a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

OKSÁGI MODELLEK TARTALMI ÉS IRODALMI ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA			
I. szintű elméletek	Multifaktoriális megközelítések vagy átfogó elméletek.	Hall és Hirschman úgynevezett 'quadripartit' modelljének lényege, hogy a cselekmények mögötti négy motivációs csatorna állhat, a szexuális késztetés, a kognitív zavarok, az érzelmi diszkontroll, valamint a személyiségdeficitiek. Minden elkövetőnél van azonban egy domináns faktor, amelynek aktiválódása a többi intenzitását is magával hozza.	Hall & Hirschman, 1991
		Marshall és Barbaree elméletének lényege, hogy a gyermekkori fejlődési diszfunkciók és a szociokulturális hatások meghatározzák a sérülékenységet. A szexuális erőszakot azonban a szituációs változók váltják ki (stressz, drog, alkalom)	Marshall & Barbaree, 1990
		Finkelhor-féle prekondíciós teória a gyermekek ellen elkövetett szexuális bűncselekmények értelmezésére irányul, lényege, hogy a szexuális cselekmény bekövetkezésének alapvetően négy időben egymást követő előfeltétele van. A modell a cselekmények oksági háttere mellett az elkövetési folyamatot is leírja.	Finkelhor et al., 2016
II. szintű elméletek	Egyfaktoros teóriák, amelyek általában a cselekmények értelmezésében egy bizonyos tényezőre fókuszálnak.	Az implicit elméletek teóriája alapvetően a bűncselekmények hátterében kulcsszerepet játszó kognitív torzításokra építenek, azaz az elkövető személyes felelősségét távolító, a cselekményeket igazoló attitűdjeire.	Ward & Keenan, 1999; Polaschek & Ward, 2002; Ó Ciardha & Gannon, 2011
		Marshall kötődési zavarokra építő elmélete arra épít, hogy azok a kortárs kapcsolatok kialakításának diszfunkcióját is jelenti, melyek a különböző elkövetői magatartások mögött állnak.	Marshall, 1993
		A szexuális erőszak társadalmi, szociokulturális megközelítése egyrészt a társas tanulás és a szocializáció, másrészt feminista megközelítésekben a nemi viszonyok struktúrájára épít.	Fontes & Plummer, 2011 Stermac et al., 1990
III. szintű elméletek	Leíró elméletek, amelyek jellemzően a szexuális bűncselekmények elkövetésének folyamatát magyarázzák.	A szelfregulációs modellben a szelfreguláció olyan külső és belső folyamatokra vonatkozik az egyén viselkedésében, mely egyes célok elérésére és elkerülésére vonatkozik. A szexuális bűncselekmények terén ez a cselekmény megvalósulását támogató, illetve annak elkerülésére irányuló eltérő viselkedési stratégiákat és egyben elkövetési utakat jelent.	Ward & Hudson, 1998
Az oksági modellek legátfogóbb irodalma Tony Ward, Devon L. L. Polaschek, Anthony R. Beech „Theories of sexual offending” című monográfiája (Ward et al. 2006).			

2. ábra Az oksági modellek tartalmi és irodalmi áttekintő táblázata

A harmadik szintű vagy leíró elméletek összességében tehát a *hogyan?*-ra próbálnak választ keresni. Ez a „hogyan” nem, vagy nem feltétlenül az elkövetési módszerre vonatkozik, hanem arra, hogy „hogyan válik valaki elkövetővé”, ha a magyarázóelméletekben leírt kockázati tényezők megtalálhatóak. A harmadik szintű elméletek tehát sokkal kevesebb hangsúlyt

fektetnek arra, hogy miért lesznek egyes emberek elkövetők, és mások miért nem, mi áll a háttérben egy meghatározóan negatív vagy az erős stresszor következtében aktiválódott sémák, hiedelmek mögött, illetve az egyes stratégiaválasztások mögött. Ezekre részletesebben a második szintű elméletek adtak választ (például kötődési problémák, kognitív torzítások, szociokulturális tényezők). Az első szintű elméletek részben a második szintű elméletek különböző irányú magyarázatait próbálják szintetizálni és egy logikai keretbe foglalni. Mindazonáltal az első szintű elméletek mindegyikében, így az átmeneti szituációs tényezőkben (Marshall & Barbaree, 1990), az affektív diszkontrollt elősegítő környezeti változókban (Hall & Hirschman, 1991), a diszinhibíciós vagy a környezeti feltételeket jelentő prekondíciókban (Finkelhor et al., 2016) is megjelennek azok a gondolati elemek, melyek leginkább a III. szintű elméletekben kerülnek részletesen feldolgozásra.

3.2. Tipológiák

Az előzőekben vázolt különböző szintű elméletek esetében is fontos értékelési szempont volt azok alkalmazási használhatósága (Ward et al., 2006), több elméleti modellben is felfedezhető volt valamilyen elkövetői karakterisztika alapján értelmezhető bontás. Mindazonáltal ezek az elméletek elsősorban oksági modellek, melyek célja jellemzően a szexuális bűncselekmény mint jelenség megértése, illetve annak háttérben álló tényezők minél szélesebb skálán való és minél mélyebb feltárása.

A tipológiáknak azonban nem másodlagos velejárójuk, hanem kifejezett céljuk, hogy a rendelkezésre álló adatok, ismeretek egyfajta redukciójával a szexuális bűnelkövetők heterogén csoportját a cselekmények jellegének vagy az elkövetők attribútumainak közös jellemzői alapján klasszifikálni lehessen. A tipológiáknak nem feltétlenül célja az egyes tényezők oksági vizsgálata, sokkal inkább azok együttjárásával foglalkoznak. Egyszerűsítik és átláthatóbbá teszik az adatokat, másfelől a tipológia jellege, csoportosítási elve mentén sokszor valamilyen prediktív erővel is rendelkeznek. Például az elkövetett cselekmény körülményei, erőszak alkalmazásának szintje vagy az elkövető valamely tulajdonságai alapján lehet következtetni egy másik jellemzőre, például visszaesési kockázatra vagy a cselekmény jellege alapján más személyes jellemzőre. Ez utóbbi inkább a korábbi fejezetekben is említett statisztikai profilalkotáshoz, míg az előbbi a kockázatértékelési rendszerekhez áll közelebb.

A tipológiáknak bár jellemzően nem célja a bűncselekmények oksági összefüggéseinek feltárása, megalkotásuk mögött komoly empiria és statisztikai adatfeldolgozás áll. Kimenetük azonban jobbra egy könnyen értelmezhető (hiszen ez is a céljuk), vizuálisan is ábrázolható

klasszifikáció, csoportosítás. A szexuális bűnelkövetők tipologizálását a különböző szakirodalmak több irányból közelítik meg, a tipológia céljának megfelelően. A célok jobbára alkalmazott jellegűek, melyek következhetnek akár intézményi (például jogi, fogvatartási), rendészeti (profilozást támogató) megközelítésből, és egyaránt megjelenhetnek benne motivációs (például szexuális vagy nem szexuális), kockázati (például bűnismétlési kockázat), áldozati (áldozat kora, ismeretségi szintje) vagy az elkövetés jellegére (erőszak alkalmazás szintje) irányuló szempontok is. A szakirodalmakban megtalálhatóak a szexuális bűnelkövetők különböző csoportjaira, fiatalok és felnőtt elkövetőkre, nőkre, férfiakra, kontakt, és online elkövetőkre irányuló tipológiák is, melyek rendszerezésére önmagában is külön tanulmányok születtek (Robertello & Terry, 2007; Simons, 2017).

3.2.1. Nicholas Groth tipológiája

Aloysius Nicholas Groth és társai elméletükben abból indulnak ki, hogy a nemi erőszaknak alapvetően három összetevője van: a hatalom, a harag és a szexualitás. E három tényező hierarchiája és egymáshoz való viszonya, intenzitása, megnyilvánulása adja a különböző elkövetői karakterisztikákat (Groth et al., 1977; Groth, 1979).

Groth kiindulási alapja az volt, hogy a nemi erőszak mindig és mindenekelőtt egy agresszív cselekmény. Egyes szexuális bűncselekmények esetében maga a cselekmény a düh kiteljesedésének tűnik, azaz az elkövető eszköze arra, hogy kifejezze és levezesse frusztrációját, hangulati állapotát. Egyes esetekben az agresszió reaktívnek tűnik; vagyis az áldozat ellenállásának leküzdését jelenti. Megint más támadásokban az agresszió kevésbé a düh motívumaként fejeződik ki, hanem inkább a dominancia, az irányítás és a helyzet feletti uralom eszközeként. Egy másik megjelenésében maga az agresszió válik erotikussá, így az elkövető örömet leli abban, hogy egyszerre irányítja áldozatát és bántja őt – így a szexuális izgalom érzése ebben az összefüggésben tapasztalható, függetlenül attól, hogy tényleges szexuális kapcsolatra kerül-e sor, vagy sem.

Az agresszió variációi nem zárják ki egymást, és egy adott nemi erőszak esetében többféle jelentés is kifejeződet mind a szexuális, mind az agresszív viselkedés tekintetében. Minden szexuális erőszakban egyaránt szerepet játszik az agresszió és a szexualitás is, de a szexualitás az elkövetőben működő és a támadás alapjául szolgáló agresszív szükségletek és érzések kifejezőeszközüvé válik (Groth, 1979). A fentiek alapján Groth és munkatársai 1977-ben a nemi erőszak négy alapvető mintáját különböztették meg, melyet 1979-ben némi módosítással három főbb kategóriába vontak össze (Groth et al., 1977; Groth, 1979), az alábbiakban azonban a

teljesebb kép érdekében a négyes felosztást is megjelenítve mutatom be a modellt, melynek oka, hogy a későbbi – erre a vizsgálatra épített – tipológiák is ezt a felosztást alkalmazzák (például: Hazelwood, 2009).

- *A hatalom vezérelt nemi erőszak*: Ezekben az esetekben az elkövető nem bántani akarja az áldozatot, hanem szexuálisan birtokolni. A szexualitás az uralom, az erő, az irányítás, a tekintély kifejezésére szolgál. Célja a szexuális birtoklás, annyi fizikai erőt alkalmaz, amennyi e cél eléréséhez szükséges, tehát az erőszak alkalmazása csak a szexuális alávetettség elérésére irányul. Ebbe a kategóriába tartoznak, akik az áldozatot elrabolják, vagy valamilyen módon fogva tartják, és hosszabb időn keresztül tartó szexuális abúzusnak vetik alá. Maguk a bűncselekmények lehetnek előre tervezettek vagy opportunisták jellegűek. A hatalmi erőszaktevő áldozata bármilyen korú lehet, de általában az elkövetővel azonos vagy annál fiatalabb korosztályba tartozik. Az áldozat kiválasztását elsősorban az elérhetőség, a hozzáférhetőség és a sebezhetőség határozza meg. Az elkövető gyakran tagadja az „erőszakot”, és a cselekmény interpretációja számára olyan, hogy „az áldozatnak is jó volt, ő is szerette volna...” (Groth, 1979). A hatalom vezérelt erőszaktevőket aszerint lehet felosztani, hogy az elkövetés fő célja az *érvényesülés* vagy a *megerősítés*.
 - a. *A hatalomérvényesítő erőszaktevő* esetén jellemző a „feljogosítottság” érzése; a nemi erőszakot férfiassága, uralma és dominanciája kifejezésének tekinti.
 - b. *A hatalommegerősítő* olyan kontrollált helyzetbe akarja hozni áldozatát, amelyben az nem tudja visszautasítani őt, és azért követi el a bűncselekményt, hogy feloldja a férfiasságával kapcsolatos kétségeket (Groth et al., 1977).
- *A düh-vezérelt nemi erőszak*: A támadást fizikai brutalitás jellemzi, a bűncselekmény elkövetése során sokkal több erőszakot alkalmaznak, mint amennyire szükség lenne az áldozat akaratának megtörésére. A nemi erőszak a düh végső kifejeződése, a szexualitás pusztán az eszköz, melynek jellege, módja is gyakran az áldozat megalázását szolgálja. Ez a fajta elkövető általában nem, vagy csak kevés szexuális kielégülést talál a nemi erőszakban. Az elégedettség és a megkönnyebbülés inkább a düh levezetéséből, mintsem a szexuális kielégülésből fakad. Személyes kapcsolatainak gyakran konfliktusokkal terheltek, az áldozat is lehet valamely konfliktus résztvevője. De a frusztráció gyakran más személyekre hárul, ezért az áldozat lehet az elkövető számára teljesen idegen, „helyettesítő” személy is, egy szimbolikus és elérhető "tárgy", akin a támadó kitölti dühét. Néhány esetben előfordulhat, hogy az áldozat ahhoz a személyhez fűződő kapcsolata miatt kerül célkeresztbe, akin az elkövető bosszút akar állni (például egy gyerek áldozat, akinek bántalmazásával egy felnőtt akar bosszút állni). Groth és társai tanulmányukban a düh-

vezérelt nemi erőszak két altípusát különböztették meg, a *megtorló* és a *harag-izgalom* motivált erőszakot (Groth et al., 1977), azonban Groth 1979-es monográfiájában ez utóbbi külön kategóriaként, a szadista elkövetői profilként szerepel (Groth, 1979).

- a. *A megtorló erőszak* elkövetője a fentiekkel összhangban az áldozattal szembeni düh kifejezéseként követ el nemi erőszakot. Indítéka a bosszú, célja a megalázás.
- b. *A harag-izgalom* motivált vagy másnéven *szadista erőszak* esetében a szexualitás és az agresszió a szadizmusban egyesül, melyben szexuális izgalom maga a harag és a hatalom érzése. Az elkövető az áldozatának szándékos bántalmazásában, kínzásában, tehetetlenségében és szenvedésében talál kielégülést. A cselekmény gyakran bizarr vagy rituális jelleget ölt (például beöntést ad áldozatainak). Áldozatai jobbra valaminek a szimbólumai, amiket meg akar büntetni, vagy el akar pusztítani. A támadás szándékos, kiszámított és előre megtervezett, az előzőekkel szemben opportunistá vagy indulatvezérelt cselekmény nem jellemző rá. Az áldozatok általában idegenek, akiknek valamilyen közös jellemzőjük van (kor, nem, foglalkozás stb.), de kiválasztásuk tervezett, gyakran elrabolják, és néha meg is ölik őket. Az elkövetők mindazonáltal szociálisak, jól képesek elrejtetni természetüknek ezt az oldalát (Groth, 1979).

Groth munkájának jelentősége egyrészt abban rejlik, hogy felhívta a figyelmet arra: a nemi erőszak mítoszokkal szemben a szexuális erőszak nem az elkövető fékezhetetlen nemi vágyával függ össze, sokkal inkább az agresszivitással (Parti et al., 2016), illetve magyarázatot ad a szexuális indíttatású, de tényleges szexuális elemekkel nem járó bűncselekményekre is. Alapvetően a szexualitás és az erőszak dominanciájának motivációs tengelyén nyugvó tipológiája és megállapításai számos más későbbi elmélet alapját is képezték.

3.2.2. Knight és Prentky tipológiája

Raymund Knight és Robert Prentky 1990-ben készítette el a szexuális bűnelkövetőkre vonatkozó profiltipológiáját (MTC:R3)¹⁰, melynek jelentősége abban áll, hogy létrehozásakor az MTC:R3 volt az egyetlen empirikusan validált tipológiai modell a szexuális bűnelkövetők osztályozására (Knight & Prentky, 1990; Knight & Sims-Knight, 2016).

A tipológia alapvetően négy fő motivációs csatorna mentén összesen 9 altípust különböztet meg. A négy fő motiváció az erőszak-opportunizmus, a düh, a szexuális kielégülés és a bosszúvágy. A négy kategória sokban hasonlít Groth modelljéhez is, sok átfedés is található a

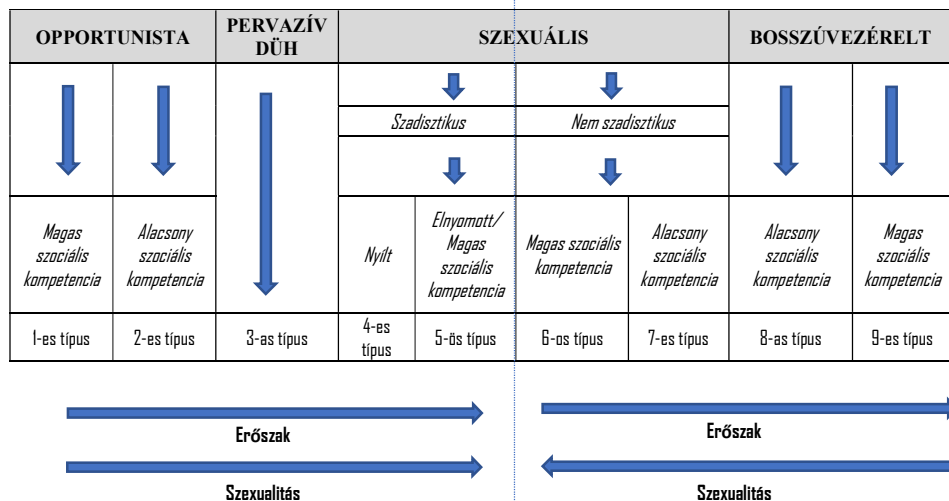
¹⁰ Massachusetts Treatment Center: Rapist Typology Version 3.

két tipológia között. A négy motivációs csatornából hármát további altípusokra bontottak, melynek egyik alapját a fő karakterjegy mellé társuló szociális kompetenciák adták (áttekinthetően lásd később: 3. ábra).

1. Az *opportunistá elkövetési mód* jellemzően impulzív, nem megtervezett a nemi erőszak, a szexuális erőszak a gyenge impulzuskontroll csak egy következménye a sok közül. Az erőszak alkalmazás és a düh elsősorban az áldozat ellenállásához köthető. A cél a pillanatnyi szexuális kielégülés, az áldozat fizikai, érzelmi „jólléte” nem érdekli.
2. A *pervazív düh* által motivált elkövetők a bennük lévő felgyülemlett haragot, indulatot fókuszálják az áldozatra, aki lehet nő, de férfi is. Fő motivációs hátterük a differenciálatlan düh. Az elkövetés hátterében agresszió és az impulzuskontroll hiánya áll. Agressziójuk indokolatlan mértékű (jórészt áldozat ellenállásának hiányában is), gyakran az áldozat halálához vezet.
3. A *szexuális indíttatású motivációt* további alkategóriákra bontották, így megkülönböztettek *szadisztikus*, illetve *nem szadisztikus* elkövetési módot. A szadisztikus elkövetésen belül további két alcsoport különíthető el, a *nyílt* és az *elnyomott szadizmus*.
 - a) Mindkét szadisztikus típus esetében jellemző, hogy a szexualitás és az agresszió teljesen egybemosódik. Az elkövetést tervezett, szadista, bizarr, rituális módszer jellemzi. A nyílt szadista típus esetén az erőszak egyértelmű manifesztációja jellemző. Viselkedése hasonló mintákat követ az előbbieken vázolt *pervazív düh* által motiváltakéval, a szadisztikus elkövetés azonban alapos tervezés következménye. Az elnyomott szadizmus esetén az erőszak szimbolikus, rejtett megnyilvánulása is jellemző lehet, emellett magas szociális kompetenciák jellemzik.
 - b) A *nem szadisztikus* elkövetők esetében a cselekmény hátterében a nőekkel kapcsolatos attitűdök, a szexualitás és a férfiasságukról alkotott torz énképük, az önmaguknak való bizonyításuk áll. Az erőszak alkalmazása alacsony intenzitású, az elkövetőnek nem áll szándékában bántani, büntetni áldozatait.
4. A *bosszú vezérelt* elkövető fókuszában a nők iránti düh és harag áll. Célja az áldozat degradálása és megalázása. Az erőszak nem megtervezett, impulzív és bár van szexuális vonatkozása, az erőszak maga nem jelent szexuális izgalmat az elkövetőnek. Az erőszak alkalmazása a verbalitástól a szélsőséges erőszak alkalmazásig, gyilkosságig terjedhet.

Az egyes motivációs tényezők közt eltérő mértékben, hangsúllyal szerepel az erőszak, illetve a szexualitás is. Egyes típusok közt hasonlóságok találhatóak a motivációban, de különbségek a megjelenési formában (például a szexuális motiváció, melynek megjelenési formái közt van a tipológia két szélsősége, hiszen a bizarr szadisztikustól a legalacsonyabb erőszakalkalmazással

jellemezhető típusig terjed), illetve ez visszafele is igaz, azaz több olyan eset is van, ahol a megjelenési forma bár hasonló, a motivációs motívum jelentősen eltérő lehet (például a pervazív düh és a nyílt szadizmus).

3. ábra 3.2.3. Knight & Prentky 1990; Knight & Sims-Knight, 2016 alapján a szerző szerkesztése.

A tipológia – bár végső soron egy kezelési központ alkalmazott kutatása – nem csak klinikai megfigyeléseken vagy kvalitatív feldolgozáson, hanem egy tervezett, többlépcsős kutatási projekt klaszterelemzésén alapul. Ahogy a fentiekben említettem, a tipológiát tudományódszertani szempontból is éppen ez az empirikus háttére teszi érdekessé.

A motiváció alapú tipológiák szintézise

Szexuális bűnelkövetőkre irányulóan sokféle és több célból készített tipológia született a fentiek továbbfejlesztéseként, újragondolásaként is, például Groth logikáját követő Robert R. Hazelwood, (Hazelwood, 2009) vagy Rachael D. Berger (Berger, 2000), illetve Knight és Prentky logikáját követő Barbaree és munkatársai (Barbaree, 1994). Mindazonáltal e kutatások és a tipológiák az erőszaktevőket szintén a bűncselekményük elsődleges motivációja alapján osztályozzák, azaz, hogy a nemi erőszak elsősorban szexuális vagy nem szexuális jellegű igényt elégít-e ki, illetve mennyiben jelentkezik a harag, valamint a dominancia és hatalom iránti igény, és hogy a bűncselekmény tervezett vagy impulzív volt-e (Robertiello & Terry, 2007). Ilyen típusú tipológiák egyfajta szintéziseként Gina Robertiello és Karren J. Terry készített összefoglaló táblát (4. ábra), mely jól szemlélteti a főbb értelmezési pontokat és karakterisztikákat is.

TÍPUS	MOTIVÁCIÓ	JELLEMZŐK
<i>Kompenzáló</i>	Szexuális	A cél eléréséhez szükséges erőszak alkalmazása Önértékelési zavarok Kortárs női csoportokkal való kapcsolat kialakítási készségének hiánya (udvarlási zavarok)
<i>Szadisztikus</i>	Szexuális	Az áldozat fájdalma és félelme okoz szexuális kielégülést Gyakran pszichopátiás elkövetés Az aktus magas fokú fizikai erőszakkal párosul
<i>Hatalom és kontroll motivált</i>	Nem szexuális	Agresszív, pszeudoszexuális elkövetői motívum Az elkövetői magatartás a hatalom és a dominancia kifejeződése A cél a megalázás és a dominancia, gyakran kötődik hozzá erős dühézés
<i>Opportunistá</i>	Nem szexuális	Gyakran más bűncselekmények kísérőjelensége Szituatív elkövetés Gyenge impulzuskontroll

4. ábra Szexuális bűnelkövetők tipológiáinak szintézise (Robertiello & Terry, 2007)

Az elkövető elsődleges motivációját saját kutatásomban is igyekeztem feltérképezni a bírósági ítéletek feldolgozása során. Vizsgálatomban nem tipológiaalkotási céllal, és kevésbé szofisztikált megközelítéssel fordultam a motiváció kérdéséhez, számomra inkább beavatkozási szempontok okán volt a kérdésnek relevanciája.

3.2.3. Groth és társainak gyermekmolesztálókra kialakított tipológiája

Az eddigiben bemutatott tipológiák alapvetően felnőtt férfi elkövetőkre vonatkoznak, akik áldozata jobbára felnőtt nő. A gyerek áldozatok Groth tipológiájának düh- és a hatalom vezérelt altípusában is megjelennek ugyan, de leginkább olyan kontextusban értelmezve, hogy az áldozat kora lényegében indifferens.

Ahogy a szexuális bűncselekmények magyarázóelméleteinél is látható volt, a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők karakterisztikája, motivációja jelentősen eltérő képet mutat, így számos tipológia született specifikusan erre a célcsoportra is, köztük a már hivatkozott szerzők közül Nicholas Groth és munkatársai (Groth et al., 1982), valamint Knight és Prentky már hivatkozott tanulmányában is külön tipológiát dolgozott ki a gyermekmolesztálókra (Knight & Prentky, 1990). A következőkben Nicholas Groth és társainak tipológiáját mutatom be, egyrészt mert a tipológiája egyben fontos fogalmi tisztázásokat is tartalmaz, másrészt tanulmányában a kezelésre és az elhelyezésre vonatkozóan is tesz megállapításokat.

A tipológiájuk első legfontosabb érdekessége, hogy fogalmilag leválasztják egymástól a gyermek erőszakolót és gyermekmolesztálót. Az angolszász irodalmakban jellemzően a gyermekmolesztáló (*child molester*) tágabb értelmet nyer, mint akár a magyar nyelvi jelentése sejtetné, így Knight és Prentky gyermekmolesztálóakra fejlesztett tipológiájában is megjelenik az akár szadisztikus elkövetés is (Knight & Prentky, 1990), de a korábban már vázolt implicit teóriák kapcsán (Ward & Keenan, 1999), illetve az alább még taglalt kriminológiai megközelítésekben is (Harris et al., 2009) a gyermekmolesztálót a gyermekekkel szembeni szexuális abúzust elkövetőként értelmezik.

Groth és munkatársai tipológiájának egy érdekessége tehát, hogy már a tipológia kezdeti felépítésében leválasztják az erőszakos és nem erőszakos elkövetőket.

- A *gyermekerőszakoló* fizikai bántalmazással vagy azzal való fenyegetéssel gyűri le az áldozat ellenállását, melynek fontos eleme a fizikai fölény megszerzése. A gyermek nem rábeszélés vagy zsarolás okán, hanem a fizikai bántalmazástól való félelmében végzi a szexuális tevékenységet. Mindazonáltal a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők jellemzően csak nagyon kis százalékban bántalmazzák a gyermekeket, így ebbe a kategóriába csak nagyon kevesen tartoznak.
- A *gyermekmolesztálók* teszik ki az elkövetői kör nagyobb részét, ők lényegében ráveszik, zsarolják a gyermeket azzal, hogy a figyelemért, elfogadásért, elismerésért és/vagy valamilyen anyagi „haszonért” cserébe szexuális tevékenységet végezzen. A tipológia részletesebben – a gyermekerőszakolók elenyésző száma miatt – csak ezzel az utóbbi típussal foglalkozik, további két alkategória felállításával.

A tipológia kiindulási pontja, hogy a gyermekerőszakolóval ellentétben, a gyermekmolesztáló pozitív érzelmi viszonyulást mutat a gyermek iránt. Folyamatos kapcsolatot igyekszik kialakítani a gyermekkel, amely magában foglalja a szexuális tevékenységet is, de túlmutat azon. A kapcsolat jellemzően nem szexuális cselekményként indul, és fokozatosan viszi bele a gyermeket a szexuális tevékenységekbe. Az elkövető kerüli a nyílt agresszivitást, így amennyiben a gyermek ellenáll a közeledésének, a gyermekmolesztáló fokozhatja a manipulációra tett erőfeszítéseit, de eredménytelenség esetén az elkövető végül egy másik, engedékenyebb áldozathoz, és csak ritkább esetben az erőszakhoz fordul. A modell a gyermekmolesztálókon belül újabb két kategóriát különböztet meg: a *fixált elkövető*, akinek elsődleges szexuális orientációja a gyermekek felé irányul, és a *regresszív elkövető*, akinek a kortársak felé irányuló elsődleges szexuális orientációja valamilyen stressz hatására tér el a gyermekkel való szexuális érintkezés irányába. A modell és az egyes elkövetői típusok jellemzőit az alábbiakban lehet összefoglalni.

Nicholas Groth tipológiája a gyermekekkel szembeni szexuális bűnelkövetőkre	
Gyermekerőszakoló	Jellemző a nyílt fizikai erőszak, az érzelmek ellenségesek, viszonylag alacsony számú elkövető.
Gyermekmolesztáló	A legtöbb elkövető idetartozik, ráveszik, zsarolják a gyermeket, a nyílt agressziót kerülik Pozitív érzelmi viszonyulást mutat a gyermek iránt
<i>Fixált gyermekmolesztáló</i>	<i>Regresszív gyermekmolesztáló</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Az elsődleges szexuális orientáció a gyermekekre irányul, mely kamaszkorban már jelentkezik - Az orientáció tartós és kényszeres - Nincs kiváltó stressz - Éretlen személyiség, az elkövető szorosan azonosul az áldozattal, és viselkedését a gyermek szintjéhez igazítja, és/vagy „álszülői” szerepet játszik - Elsősorban fiú áldozatok - Az elkövetőnek nincs, vagy csak kevés szexuális kapcsolata van kortársakkal, általában egyedülálló vagy érdekházasságban él. - Nem jellemző az alkoholizmus vagy a szerhasználat, a cselekmény elkövetésében sem jellemző annak szerepe. 	<ul style="list-style-type: none"> - Az elsődleges szexuális orientáció kortársak felé irányul, gyermek felé fordulása felnőtt korban jelentkezik - Fellelhető a kiváltó stressz - Az érintettség epizodikus, és a stressz mértékével együtt halványulhat, erősödhet - A kezdeti cselekmény jellemzőbben impulzív és nem előkészített - Helyettesítés: az elkövető konfliktusos felnőtt kapcsolatát pótolja a gyermekkel. Családon belüli elkövetés esetén a szülői szerepek is eltűnnek, az áldozat látszólagos felnőtt szerepbe kerül - Elsődlegesen lány áldozat - A gyermekkel való szexuális kapcsolat mellett kortárs kapcsolatok is jelen lehetnek, az elkövető jellemzően párkapcsolatban él - A cselekmény gyakran alkohollal is összefügg - Tradicionálisabb életstílus, de fejletlen, gyenge kortárs kapcsolatokkal

5. ábra A gyermekek elleni szexuális abúzust elkövetők tipológiája (Groth et al., 1982).

A gyermek hatalmi státusza nem azonos a felnőttével. A gyermekek együttműködhetnek ugyan, de nem képesek ténylegesen beleegyezést adni, így a gyermekkel való szexuális érintkezés a felnőtt részéről tulajdonképp mindig kényszerítő jellegű. Ez az, ami a cselekmények jogi szabályozásában is megjelenik. Groth és munkatársai így a gyermekkel való szexuális érintkezést a „hatalommal való szexuális visszaélésnek” értelmezik (Groth et al., 1982, p. 137). A modell alapvetően abból indul ki, hogy a szexuális vágy nem elsődleges meghatározója az ilyen cselekményeknek. A gyermekmolesztálás valójában pont a ’nem szexuális’ szükségletek szexuális kifejezése. Az elkövető a gyermekkel való szexuális érintkezésen keresztül próbálja kielégíteni az elismerés, elfogadás, a hatalom, a kontroll iránti pszichológiai szükségleteit. Az elkövető gondolkodásában a szexuális tevékenységet a gyermek elfogadásának és a vele való törődésének bizonyítékaként értelmezi (Groth et al., 1982).

3.2.4. Kriminológiai megközelítések – általános/sokoldalú – speciális elkövető

Ahogy a szexuális bűncselekmények szociokulturális háttérére irányuló magyarázómodelleknél is kitértem erre, a szexuális bűnelkövetőkre irányuló elméletek egyik sajátossága, hogy azok jellemzően specifikus elméletek, azaz bűnelkövetői magatartás „általános” magyarázóelméleteiként csak korlátozottan értelmezhetőek (Kyle, 2016). Ebből következik, hogy az elméletek megalkotói maguk is speciális elkövetői csoportként szemlélik a szexuális bűnelkövetőket (Harris et al., 2009).

Az egyik alapvetően kriminológiai jellegű tipológiai megközelítés abból indul ki, hogy a bűnelkövetők egy jelentős része alapvetően sokoldalú bűnözőként írható le, akik idővel sokféle bűncselekménytípusban vesznek/vehetnek részt, míg a speciális elkövetők jellemzően egyféle elkövetési profillal bírnak (például a fehérgalléros bűnözők vagy éppen a gyermekekkel szembeni szexuális bűncselekményt elkövetők). E modell alapján a sokoldalú szexuális bűnelkövető olyan bűnöző, aki egy kriminális életút meghatározott pontján egy szexuális bűncselekményt (is) elkövet, azaz a szexuális bűncselekmény az antiszociális, bűnözői viselkedésnek csak egy megnyilvánulása a sok közül. Ezzel szemben áll a speciális elkövetői profil, amely alapvetően egy profiltiszta elkövetési jelleget sejtet, és visszaesés esetén is elsősorban a szexuális cselekmények kockázata merül fel (Harris et al., 2009).

Az elméletek egyik további sajátossága, hogy abból a hipotézisből indul ki, miszerint a gyermek áldozatok esetén jóval nagyobb valószínűséggel találunk „speciális elkövetőt”, míg a felnőtt áldozatok esetében az „általános” vagy „sokoldalú” elkövetői modell dominál. A kutatások részeredményei ezt a képet persze árnyalják, de az valószínűsíthető, hogy a gyermek áldozatokkal bíró elkövetők esetében legalábbis a speciális elkövetési mód dominánsabb (Simons, 2017).

Harris és társainak 2009-es kutatása, Knight és Prentky vizsgálatához hasonlóan, szintén a Massachusetts Treatment Center adatbázisának retrospektív elemzésén alapul (Harris et al., 2009). Kutatásukban a bűnügyi nyilvántartási adatok alapján bontották a mintát „speciális elkövetői” és „sokoldalú elkövetői” csoportra. A vizsgált változók közt volt többek közt az alkohol- és szerhasználat, az iskolai alkalmazkodási zavar, a kamaszkori magatartászavarok, a kapcsolati problémák, a munkatapasztalat, a gyermekkori szexuális abúzus (áldozatként), csak ismert (nem idegen) áldozatok, a bármilyen típusú visszaesés, a pszichopátia stb., mely alapján az alábbi két elkövetői karakter rajzolódott ki:

- *Sokoldalú elkövetők:* Jellemző az alkohol- és szerhasználat, az iskolai alkalmazkodási zavar, a kamaszkori magatartászavarok, a visszaeső bűnelkövetés, illetve a speciális

elkövetőkhöz képesti magasabb arányban jelentkező pszichopátia (nem többségükre érvényes, de a speciális elkövetőkhöz képesti többszörös arány mutatható ki). Jellemzően felnőtt áldozattal bírnak.

- *Speciális elkövetők*: Jellemzőbb a gyermeki érzelmekkel való kongruencia, az azonos nemű áldozat, illetve, hogy az áldozat ismert volt az elkövető számára. Visszaesés, valamint fiatalkori devianciák kisebb arányban jellemzik. Jellemzően gyermek áldozattal bírnak.

Érdekesség, hogy speciális és a sokoldalú elkövetők nem különböztek egymástól a kapcsolati nehézségeket tekintve (szinte mindegyiküknek problémás volt a párkapcsolati háttere), vagy a gyermekkori szexuális abúzust érintő kérdésekben. A kutatás egyik hipotézise az volt, hogy a gyermek áldozatokkal és a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők valószínűbben fognak sokoldalú, illetve speciális elkövetői körbe kerülni, mely összességében nagyrészt igaz volt, bár gyermek áldozattal bíró elkövetők közt is voltak általános elkövetői profillal bírók és a felnőtt áldozatokkal bírók közel 12%-a specialista volt (Harris et al., 2009).

A szexuális bűnelkövetők „speciális” és „sokoldalú” elkövetői profilként való felosztásának a téma tudományos megközelítése szempontjából is van relevanciája, hiszen a modell kiindulási pontja eleve az (szemben a fentebb bemutatott elméletek felvetésével), hogy az elkövetők jelentős része nem különbözik egy általános bűnelkövetői profiltól. Más szempontból a bűnelkövetők fogvatartásának menedzsmentje szempontjából is kiemelten jelentős, hogy a szexuális bűnelkövetők mennyiben térnek el az „átlagos erőszakos” elkövetői kör karakterisztikájától.

Ennek okán a hazai börtönpopulációban is végeztünk hasonló, de egyszerűbb elemzést, melyben az elkövetők kriminális kiterjedtségeként értelmeztük, hogy az elkövető mennyire profiltiszta, illetve mennyire bír a szexuális jellegű cselekményektől eltérő típusú cselekményekkel. Az elemzés során indexet készítettünk, melyben az elkövetett bűncselekmények alapján egyfajta kriminális kiterjedtséget mértünk. Az elemzésben nem foglalkoztunk az elkövetett bűncselekmények számával vagy súlyossági fokával, kizárólag a bűncselekmények megléte volt releváns. A hazai eredmények – bár kevésbé komplex megközelítéssel és némileg más céllal is készültek – hasonló eredményeket mutattak a fenti kutatásokhoz, azaz a profiltisztaság a gyermek, míg a kriminális kiterjedtség a felnőtt áldozat esetén volt domináns (Drexler & Somogyvári 2015b; Somogyvári, 2022).

Az elkövető profiltisztaságára irányuló vizsgálatok (akár a tipológiában látott bináris felosztásként, akár indexként értelmeztük) elsősorban azért hasznosíthatóak, mert a jogi szempontú kategorizálás és a könnyen hozzáférhető kriminális adatok (áldozat életkora,

visszaesés, korábbi bűncselekmény) börtönkörülmények közt is könnyen azonosítható kategorizálást tesznek lehetővé, mely az eltérő karakterisztikáknak megfelelő intézkedéseket is segítik. Erre a témára a disszertáció kutatási fejezeteinél még részletesebben is kitérek.

3.2.5. Magas kockázatú szexuális bűnelkövetői tipológiák

A fenti tipológiák könnyű értelmezhetőségük mellett komplex szempontrendszerre és klinikai tapasztalatokra épülnek. Mindazonáltal más alkalmazott tipológiák is születtek, melyek vagy specifikus célcsoportra (például fiatalok) vagy klasszifikációs elvre építettek, melyek közül a visszaesési kockázatot fókuszba helyező tipológiák¹¹ lehetnek a téma szempontjából érdekesekek.

Ilyen kutatások Kaseweter és társainak (Kaseweter et al., 2016) vagy Ennis és társainak (Ennis et al., 2014) elemzése. Utóbbiak kutatása alapvetően egy forenzikus pszichiátria adatainak vizsgálatára épül, ahol jellemzően bírói rendelkezés alapján kivizsgálásra, illetve kezelésbe vonnak be terhelteket. Vizsgálatukban bűncselekmény-előélet, pszichoszexuális fejlődés, szexuális attitűdök, valamint a Static-2002R kockázatelemzési rendszer (lásd: 4.2. fejezet) visszaesési adatait vették alapul (Ennis et al., 2014). Kaseweter és társainak (Kaseweter et al., 2016) elemzése a korábbi fejezetekben már bemutatott szexuális bűnelkövetők nyilvántartásának kanadai adataira épül, viszont ellentétben az előbbi vizsgálattal, ebben az esetben az elemzésbe eleve csak magas visszaesési kockázatú elítélteket vontak be, elsősorban azzal a céllal, hogy differenciálni lehessen a beavatkozási területeket és intézkedéseket. A minta specifikusabb választása okán az alábbiakban Kaseweter és társainak tipológiájára térek ki bővebben.

Az elemzésben vizsgálták többek közt az elkövetők profiltisztaságát az áldozatválasztás terén (kizárólagosan felnőtt nők vagy gyerekek, esetleg vegyes életkori kategóriák találhatóak az áldozatok közt) azt, hogy ismerték-e az áldozatot, vizsgálták a fegyverhasználatot, a szadisztikus elkövetést, pedofília vagy más, nem erőszakos jellegű parafília jelenlétét, illetve a gyermekkori szexuális bántalmazást. A tipológiájukban végül három kategóriát állítottak fel a fenti változók alapján:

- *Kényszerítő gyermekmoleesztáló*: Jellemzően pszichiátriai értelemben vett pedofilok, így jellemző a gyermekekkel kapcsolatos szexuális fantáziák jelenléte, illetve a hasonló jellegű korábbi bűncselekmények előfordulása is. Az áldozatokat jobbra ismerték,

¹¹ Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy az elkövetői tipológiaalkotásba építik bele – mint egy változót – a visszaesési kockázatot.

szélsőséges erőszak alkalmazása, szadizmus csak elvétve, míg fegyverhasználat egyáltalán nem jellemző rájuk. Gyermekkori szexuális bántalmazás ebben a kategóriába tartozó elkövetőknél a legjellemzőbb.

- *Szexuális szadista elkövető*: Ahogy a kategória nevéből is sejthető, ebben az esetben jellemző az elkövetésben, illetve az elkövető szexuális fantáziáiban az erőszak és a szadizmus. Az áldozatát jobbra nem ismeri, jellemző a kiterjedt kriminalitás, a korábbi erőszakos és nem erőszakos bűncselekmények széles köre és általában a pszichopátiás jelleg.
- *Idegen fókuszú elkövető*: A kategória neve arra utal, hogy az elkövető jellemzően nem ismeri az áldozatát, az jobbra idegen. Az elkövetés opportunistá jellegű, az áldozatok jellemzően nők, mindazonáltal gyermekmolesztálási ügyek is többször előfordultak a korábbi bűncselekmények között. Pedofília és gyermekekkel kapcsolatos szexuális fantáziák azonban nem jellemzik, az opportunistá jellegből fakadó „elérhetőség” okán jelennek meg a gyermek áldozatok is. A cselekmény jellegében ritkán, de előfordul szadisztikus változat is. Erőszakos szexuális fantáziák és nem erőszakos parafilák, valamint ezekhez köthető nem erőszakos szexuális bűncselekmények előfordulása viszonylag magas (például exhibicionizmusból eredeztethetőek).

Az adatok alapján valójában a harmadik típusú, *idegen fókuszú elkövetőt* találták társadalmi szempontból a legveszélyesebbnek. Bár szintén a minta mindössze negyedét teszik ki, azonban ennél a kategóriánál merült fel leginkább a visszaesés valószínűsége, másrészt az emberöléssel végződő cselekmények is ebben a kategóriában voltak a legmagasabbak (Kaseweter et al., 2016). A legtöbben a *kényszerítő gyermekmolesztáló* kategóriába estek (a minta közel fele), mindazonáltal a kezelési lehetőségek talán az ő esetükben a legkedvezőbbek. A vizsgálat egyik érdekessége, hogy a magas kockázatú elkövetők mindössze negyede tartozott a szadisztikus elkövetők közé, akik meglepő módon „kedvezőbb” értéket mutattak a visszaesési kockázat, vagy az áldozat megölésének valószínűsége terén az idegen fókuszú elkövetőhöz képest.

Kaseweter és társai kutatása a disszertáció szempontjából két kérdéskörben is releváns. Az egyik a vizsgálat praktikus/gyakorlatias megközelítése. Bár a kutatásába bevont elítéltek magas kockázatát egy klinikai besorolás állapította meg, alapvetően az igazságszolgáltatás szűrőjén keresztül fókuszba került elítéltek adták a minta alapját, ami vizsgálati szempontból nagyon gyakorlatias jellegű, hiszen az intézményrendszereknek vélhetően erre a fogvatartotti közege kell intézkedéseket kialakítaniuk. A másik, ehhez köthető szempont, a társadalmi veszélyesség kérdése szintén gyakorlatias megközelítés, mivel nem az erőszak önmagában vett intenzitását,

szadisztikus jellegét, hanem a vélhetően emberöléssel végződő magas visszaesési kockázatot állítja a fókuszba.

3.2.6. A szexuális bűncselekményekre irányuló tipológiák áttekintése

A fentiekben bemutatott tipológiák mellett természetesen számos más felosztás is hivatkozható lett volna, némi önkényességgel elsősorban azokra tértem ki, melyek vagy módszertani alapját képezték más tipológiáknak, vagy olyan alkalmazott, rendészeti megközelítésből indulnak ki, melyek a disszertáció szempontjából relevánsak lehetnek. A következőkben – a korábbi fejezetekhez hasonlóan – egy áttekintő táblázatban összegzem a bemutatott tipológiákat és azok fontosabb hivatkozásait.

A TIPOLOGIÁK TARTALMI ÉS IRODALMI ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA			
Tipológia neve/szerzője	Lényege	Felosztása	Referencia
Nicholas Groth tipológiája	A nemi erőszaknak alapvetően három összetevője van: a <i>hatalom</i> , a <i>harag</i> és a <i>szexualitás</i> . E három tényező hierarchiája és egymáshoz való viszonya adja a különböző elkövetői karakterisztikákat.	<ul style="list-style-type: none"> • Hatalom vezérelt nemi erőszak: <ul style="list-style-type: none"> ○ Hatalommérvényesítő ○ Hatalommegerősítő • Düh-vezérelt nemi erőszak: <ul style="list-style-type: none"> ○ Megtorló erőszak ○ Harag-izgalom vezérelt 	<i>Groth et al., 1977</i> <i>Groth, 1979</i>
Knight és Prentky tipológiája (MTC:R3)	A tipológia négy fő elkövetői motivációs csatorna mentén összesen 9 altípust különböztet meg. A négy fő motiváció az erőszak-opportunizmus, a düh, a szexuális kielégülés és a bosszúvágy.	<ul style="list-style-type: none"> • Opportunista elkövetés • Pervazív düh motivált • Szexuális motiváció: <ul style="list-style-type: none"> ○ Szadisztikus ○ Nem szadisztikus 	<i>Knight & Prentky, 1990</i> <i>Knight & Sims-Knight, 2016</i>
A motiváció alapú tipológiák szintézise	A motiváció alapú tipológiák lényege, hogy az erőszak lehet szexuális vagy nem szexuális jellegű. Ezen belül értelmezhető a harag, valamint a dominancia iránti igény, és hogy a cselekmény tervezett, vagy impulzív.	<ul style="list-style-type: none"> • Szexuális: <ul style="list-style-type: none"> ○ Kompenzáló ○ Szadisztikus • Nem szexuális: <ul style="list-style-type: none"> ○ Hatalom és kontroll motivált ○ Opportunista 	<i>Robertiello & Terry, 2007</i>
Groth és társainak gyermekmolesztálókra kialakított tipológiája	A gyermekerőszakolóval szemben, a gyermekmolesztáló pozitív érzelmi viszonyulást mutat a gyermek iránt. Esetükben a kapcsolat jellemzően nem is szexuális cselekményként indul.	<ul style="list-style-type: none"> • Gyermekerőszakoló • Gyermekmolesztáló: <ul style="list-style-type: none"> ○ Fixált gyermekmolesztáló ○ Regresszív gyermekmolesztáló 	<i>Groth et al., 1982</i>
Sokoldalú (általános) – speciális elkövetői felosztás	Lényege, hogy a bűnelkövetők egy része alapvetően sokoldalú bűnöző, akik kriminális életútjuk során szexuális bűncselekményt (is) elkövetnek. A speciális elkövetők viszont alapvetően profiltiszták, nincs más jellegű cselekményük.	<ul style="list-style-type: none"> • Sokoldalú elkövetők • Speciális elkövetők 	<i>Simons, 2017</i> <i>Harris et al., 2009</i>
Kockázat alapú tipológiák	A tipológiák alapvetően a visszaesési kockázatokat helyezik fókuszukba, ennek mentén alkotják meg a csoportokat is.	<ul style="list-style-type: none"> • Kényszerítő gyermekmolesztáló • Szexuális szadista elkövető • Idegen fókuszú elkövető 	<i>Kaseweter et al., 2016</i>

6. ábra. A tipológiák tartalmi és irodalmi áttekintő táblázata

4. A fogvatartottak kockázatelemzési rendszereinek keretei

A disszertáció témája szempontjából a szexuális bűncselekményekre irányuló alkalmazott vizsgálati területek közül a kockázatelemzési rendszerekhez köthető kutatások, fejlesztések, illetve ezek gyakorlati megvalósításai a legfontosabbak. Már csak azért is, mert a fogvatartottakról hozzáférhető adatok és ismeretanyag jelentős részben e rendszerek fejlesztésének köszönhető, így a saját, a későbbiekben bemutatott kutatásom is a hazai kockázatelemzési rendszer adatbázisán alapszik. Másrészt a korábban bemutatott elméletek és tipológiák gyakorlati hasznosulásának egyik legfontosabb terepe a kockázatelemzési rendszerek fejlesztése, illetve a fogvatartottak klasszifikációja.

Ennek oka, hogy a fogvatartottakat felmérni kívánt kockázati tényezők elméleti és oksági háttere a korábban bemutatott elméletekben gyökeredzik, másrészt a kockázatelemzés kimeneteként felállított kezelési és beavatkozási irányok szakmai hátterét is ezek az elméletek adják. A kockázatelemzés tehát bizonyos szempontból az a pont, ahol a fogvatartottakra (így a szexuális bűnelkövetőkre) irányuló oksági elméletek és tipológiák, valamint a társadalomtudományi módszerek az intézményi gyakorlattal találkoznak.

A börtönökön belüli kockázatelemzési rendszerek sok szempontból hasonlítanak az előző fejezetekben bemutatott tipológiákhoz, annyiban legalábbis mindenképpen, hogy céljuk a fogvatartottak klasszifikációja és csoportba sorolása. Módszerük a tipológiákhoz hasonlóan alapulhat kvalitatív vagy kvantitatív jellegű adatfeldolgozáson, de céljuk és felhasználási körük is más. A modern kockázatelemzési rendszerek mögött jellemzően komoly empirikus kutatási háttér áll, azonban ezek végső célja, hogy gyakorlati használatban alkalmazható „eljárás” legyen, valamint egy döntéstámogató rendszer létrehozása, melynek kimenete mindenképp valamilyen kockázati kategória. Tehát míg a tipológia célja a modellalkotás, ami segít beazonosítani egy-egy elkövetői típust, addig a kockázatelemzés egy módszer (kimenetében egy kérdőív vagy egy strukturált interjúvázat), ami a rendelkezésre álló adatok alapján segít egy kockázat mentén kategorizálni a fogvatartottat.

A börtönökön belüli kockázatelemzési rendszerek nagyon specifikusak, és óriási szakirodalommal rendelkeznek. Ahogy fentebb már említettem, a későbbiekben bemutatott kutatásom is egy kockázatelemzési rendszer adatbázisán alapul, így az eredmények alkalmazhatósága is részben annak fejlesztésére irányulhat. A következő fejezetben ezért részletesebben is körbejáróm a kockázatelemzés rendszerét, annak logikáját, mindenekelőtt tisztázva azt, hogy börtönök szempontjából egyáltalán mi az a kockázat, amire az egyes

büntetés-végrehajtási rendszerek fókuszálnak, és ennek fényében mit értenek a különböző szakirodalmak a kockázatelemzés alatt, miért akarjuk értékelni, mérni, végül pedig, hogy hogyan akarjuk mérni azt. A módszerek és a nemzetközi gyakorlat bemutatása mellett pedig egy rövid kitérőt teszek a hazai rendszer bemutatására is.

4.1. Mi a kockázat, mi a kockázatelemzés és miért értékeljük a kockázatot?

A kockázat mint kifejezés értelmezése és használata széleskörű, ezért egységes definíciót is nagyon nehéz találni rá. A világ különböző (szak)területein (akár piaci, gazdasági, akár környezeti, szociológiai vagy éppen politikai) különböző definíciókat és ennek megfelelően számos kockázatelemzési rendszert, metodikát használnak (Rausand & Haugen, 2020), így a rendészet területén is széles körben, a bűnügyi kockázatelemzés terén, de az igazságszolgáltatás különböző (például pártfogás) területein is (Szabó, 2020, Lohner, 2019, Blomberg, 2010, James, 2015). Marvin Rausand és Stein Haugen a kockázatelemzés elméleti és gyakorlati működését bemutató monográfiájukban próbálták körbejárni a különböző megközelítéseket, melyek alapján, ha standard definíciót nem is, de egy értelmezési keretet fel lehet állítani.

A kockázat mindenképpen a *jövőre irányuló* fogalom, jellemzően negatív értelemben vett esemény, valamilyen *súlyossági szintű* veszély bekövetkezésének *valószínűsége* (Rausand & Haugen, 2020). Ez a keret a börtönökön belüli kockázatok és kockázatelemzés fogalmainak leírásához is használható, mindazonáltal szükséges tovább szűkíteni ennek értelmezését. A kockázatelemzés témakörét jellemzően a fogvatartottak visszaesési kockázatához köti a börtönügyi irodalom (James, 2015; Bonta & Anrews, 2007), azonban a kockázatok, azok elemzése, értékelése jóval szélesebb fogalomkörbe ágyazódik. A börtönök működésében ugyanis számtalan kockázati tényező merülhet fel, bár a gyakorlati megközelítésben a fogvatartottak valamely – az adott börtönrendszer szempontjából kockázatosnak ítélt – nem kívánatos magatartását értjük alatta.

4.1.1. A kockázat mint szakpolitikai, társadalmi konstrukció

Ha a kockázatokot társadalomtudományi szempontból próbáljuk meg értelmezni, nem mehetünk el amellett a megállapítás mellett, hogy a kockázat alapvetően egy társadalmi konstrukció. Ahogy Ulrich Beck fogalmazta:

„Ha korábban a kívülről érkező veszélyek miatt aggódtunk (az istenektől vagy a természettől), a mai kockázatok történelmileg új minősége belső döntésekből ered. Ezek egyidejűleg

tudományos és társadalmi konstrukciókon alapulnak. A tudomány az egyik oka, meghatározó közege és megoldási forrása a kockázatoknak, és éppen emiatt új tudományos piacokat nyit meg saját maga számára” (Beck, 1992.p.154.).

Beck megfogalmazása a kockázat és a társadalmi beágyazottság, valamint a tudomány, mint „médiüm” szerepét hangsúlyozza ki, ami a disszertációt tekintve két aspektusból is érdekes:

- Az, hogy mit tekintünk egy adott korban kockázatnak, és miként értelmezzük azt, egy választás, egy szelekció kérdése, mint ahogy annak is mélyen gyökeredző ideológiai, szociokulturális beágyazottsága van, hogy az egyes társadalmak, társadalmi csoportok mitől félnek, azaz mit tekintenek egyáltalán kockázatnak (Johnson & Swedlow, 2019).
- A későbbiekben részletesebben is bemutatni kívánt kockázatelemzési rendszerek, eszközök alapvetően egy várható esemény (például a szexuális bűnelkövető visszaesése) bekövetkezésének valószínűségére irányulnak. Ez alapján olybá tűnhet, hogy ez elsősorban egy matematikai kérdés, azaz, hogy a kockázat egy, a tudomány eszközeivel leírt és a tudomány eszközeivel kiszámolható egzakt és objektivizálható jelenség.

Bizonyos szempontból ez így is van, hiszen például egy adott függő változó és az arra ható független változók, prediktorok együttjárásának vizsgálata alapvetően valóban egy statisztikai – azaz matematikai – elemzés. Mindazonáltal az, hogy egyáltalán mit tekintünk kockázatnak, mennyi kockázatot vállalunk, mely kockázatok természetének felmérésére vagy kezelésére fordítunk egy adott területen energiát, már alapvetően egy döntés kérdése, mint ahogy az is, hogy mit tekintünk magas kockázatnak, vagy éppen alacsonynak.

Beck gondolatának egy másik aspektusa, hogy az elemzések és az empirikus kutatások részint pont ebből a társadalmi konstrukcióból merítik a piacukat, finanszírozásukat, mely egyben hozzájárul a kockázatok valós természetének feltárásához és kezelésük hatékony feltérképezéséhez.

Intézményi, szervezeti oldalról közelítve – és aprópénzre váltva az elméleti megközelítést – a fentiekből következik, hogy az, hogy éppen mit tart egy ország börtönrendszere kockázatos magatartásnak, az elsősorban a szakpolitikai elvárásoktól, ebből következően a szervezeti prioritásoktól és végül a fogvatartotti populáció jellegétől függ. Ebből következik, hogy azok jelentősen eltérőek lehetnek az egyes országokban, így van, ahol inkább a visszaesés kockázatára, máshol egyes speciális célcsoportok (pl. radikalizálódott, terrorveszélyes vagy

éppen a szexuális bűnelkövetők) bűnisméltására, vagy a szuicid kockázatokra, a droghasználatra fókuszálnak. A kockázatok egy része a fogvatartott szabadulása utáni várható viselkedésére irányul (például visszaesés), míg más kockázatok elsősorban a börtönön belüli kockázatokra vonatkoznak (biztonsági kockázatokhoz köthetően például szerhasználat vagy agresszivitás).

A börtön és a disszertáció szempontjából nézve tehát a kockázatok társadalmi beágyazottsága azt jelenti, hogy a szexuális bűncselekményekre irányuló kiemelt szakpolitikai figyelem annak társadalmi megítéléséből fakad, és a szexuális bűnelkövető mint kockázat megítélése, annak mértékének érzékelése is egy társadalmi konstrukció, mint ahogy a szakpolitikai beavatkozások is egy társadalmi, és nem kriminológiai jelenségre reflektálnak.

Azonban a börtön szempontjából ez egy adottság, egy körülmény, melyből következik, hogy van egy adott elkövetői csoport, mely vagy kiemelt biztonsági kockázatot, elhelyezési figyelmet, egészségügyi beavatkozást stb. igényel, kezelési programot kell biztosítani számukra, illetve működtetni kell egy intézményrendszert, ami a (kockázat)elemzést, megismerést biztosítja.

4.1.2. Mi a kockázatelemzés és miért értékeljük a börtönben a kockázatokat?

Ahogy a bevezető fejezetben már utaltam rá, a világ összes börtönének közös jellemzője, hogy jellemzően kevesebb ember őriz egy nagyszámú heterogén embertömeget, akiket akarattuk ellenére zártak be, mert súlyosan megszegték az adott ország normáit. A börtönök működésének legelemibb feltétele a fentiekből fakadóan a fogvatartottak feletti kontroll és a rend fenntartása. Az elmúlt évszázadban, évtizedekben természetesen az emberi jogi garanciális elemek, illetve a fejlett államokban olyan büntetési célok, társadalmi elvárások is meghatározzák a börtönök munkáját, mint például a társadalmi integráció segítése, a szükségletekhez igazodó reintegrációs és terápiás programok biztosítása. Ahhoz, hogy a börtön ezeket a kontroll- és társadalmi (re)integrációt támogató feladatokat el tudja látni, szükséges, hogy működése és feladatrendszere szempontjából releváns információval rendelkezzen a fogvatartottakról.

Ahogy a bv. szervezetekkel szembeni elvárások is, úgy a kockázatok és azok elemzésének, értékelésének metódusai, elemzési irányai és gyakorlati megvalósulásai is széles skálán mozogtak és változtak is az elmúlt évtizedekben. Azonban minden kockázatelemzés lényege, hogy a büntetés-végrehajtási rendszerek a saját szakmai szempontjaik szerinti kockázatokat a lehetőségekhez mérten felmérjék, melyek alapul szolgálnak az egyénre szabott beavatkozási, kezelési és biztonsági intézkedések kidolgozásához.

Összességében tehát a döntéstámogató tevékenység a fogvatartottakra irányuló információgyűjtési és megismerési folyamatot is tartalmazza, amelynek célja valamilyen klasszifikáció, azaz valamely kockázat kapcsán a fogvatartottak (pl. alacsony-közepes-magas kockázati besorolással) kategorizálása.

A XIX. század végétől kialakult modern börtönrendszerek „kockázatelemzési” gyakorlatának fókuszában a fogvatartottak személyes megismerése, illetve a börtön szakembereinek szakmai tapasztalata állt. Tauffer Emil (1845–1891) börtönigazgató, börtönügyi szakember leoglavai börtönben bevezetett gyakorlata jól példázza ezt a működést, ami a korát tekintve modern megoldásnak számított, de lényegi elemei még ma is megtalálhatóak:

„A közvetítő intézetbe¹² való áthelyezés tekintetében, az igazgató minden hónapban meghallgatja a házi tanácsnak, vagyis az intézet összes tisztviselőinek véleményét, anélkül, hogy elhatározásában a szavazatok többségéhez kötve volna. [...] A feltételes szabadon bocsátás kérdése tekintetében [...] Az eljárás a következő: [...] mindenik hivatalnok a legnagyobb gond és lelkiismeretességgel igyekszik a kérdéses fegyenczet jellemezni, s véleményét a pontos megfigyelés által nyert adatokkal indokolni. [...] Az így nyert bő anyag az igazgatóhoz kerülvén, ő a többi hivatalnok véleményére megjegyzéseit megtevén és saját véleményét külön is előadván, az összes irományokat a Bánhoz felterjeszti, ki a kérelmek tekintetében határoz.” (Tauffer, 1880 p. 37-38)

A börtönökön belül a különböző szakterületekből összeállított bizottságok és a bizottsági döntések, sőt, az ezek alapját képző (szakmai tapasztalatokon és a fogvatartott személyes megismerésén alapuló) javaslatok – mint megismerési és döntési metódus – gyakorlatilag a mai napig meghatározóak egyes büntetés-végrehajtási rendszerek működésében (a hazaiban is). Egy másik századfordulós idézet jól rávilágít a fogvatartottak megismerésének problémájára és a modern kockázatelemzési rendszerek szakmai igényére is:

„A fő kérdés az, hogy mily egyéneket sorozunk a közvetítő osztályba. Ha az igazgató kiismerni igyekszik a fegyenczetet, ha lelkiismeretes pontossággal jár el, ha az intézmény sikere szívéen fekszik, lehetetlen, hogy a legjobb eredményt fél ne mutassa. — Áldásos sikerűnek bizonyult ez Irhonban. — A lélektan törvényei egyformák. Miért ne valósíthatnák mi is? Bizalmi kérdés lehet ez nálunk az igazgató képessége s ügyszeretete iránt.” (Megyery, 1905, p. 188)

Megyery István (1859–1931) koronaügyész-helyettes, jelentős hazai jogi gondolkodó írása plasztikusan világít rá a fogvatartottak besorolási problémájának kockázati természetére. Azaz,

¹² A jó magaviseletű, legalább három évi fegyházra vagy börtönre ítélt fogvatartottak kerülhettek az alapvetően enyhébb rezsimű közvetítő intézetbe, ha a büntetésük kétharmad részét kitöltötték (lásd: Megyery, 1905. p. 513)

hogyan az alkalmazott módszer sikere a börtön vezetőségének (tágabb értelemben a döntéseket előkészítő személyi állományának) „képességén”, illetve „szívén fekszik”. A modern kockázatelemzési rendszereket tulajdonképpen pontosan ezért hozták létre. A Megyery István által megfogalmazott szakmai igények mellett a kriminológiai kutatások is nagyon régóta foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen tényezők mentén lehet értelmezni a fogvatartottak kockázatait. Az Egyesült Államokban már az 1920-as évektől készültek a börtönpopulációra fókuszáló empirikus kutatások, és komoly statisztikai vizsgálatokat végeztek a visszaesési kockázatokra vonatkozóan (Witmer, 1927; Duncan, 1931; Tibbits, 1931; Tibbits, 1932). Az a szervezeti igény, hogy a börtönök a felügyeletük alatt álló fogvatartottakat megismerjék, egyidős a modern börtönök kialakulásával, ez a magyar börtönügyi gondolkodásban is több mint 100 éve központi kérdése a börtönrendszerek szakmai irodalmának és az empirikus börtönkutatásoknak. Ez az igény és ez a szakmai feladat független attól, hogy egy adott korban vagy országban van-e a megismerési folyamatot, illetve az ahhoz hozzákötődő eljárásokat konkrétan kockázatelemzésként nevesítő szabályzó, eljárásrend, vagy sem. Hiszen annak ismerete, hogy melyik fogvatartott együttműködő vagy veszélyes, a foglároknak száz évvel ezelőtt is jól felfogott érdeke volt.

4.1.3. A modern kockázatelemzési rendszerek kialakulásának háttere

Összefoglalva tehát, a kockázat a fogvatartott várható jellemzően nem kívánatos viselkedését jelenti, mely a börtön funkcionális működésével, biztonságával vagy egyéb szakmai feladataival, jogszabályi céljaival áll összefüggésben. A működés biztosítása érdekében szükséges ezen kockázatokra irányuló információkkal rendelkezni, azaz megismerni a fogvatartottakat. Ennek a módszere, feldolgozási módja, az információk klasszifikációs célú használata a kockázatelemzés.

A fogvatartottak kockázatelemzési rendszerének elméleti irodalma és a fogvatartotti kockázatokra irányuló kutatások tehát régre nyúlnak vissza, a modern kockázatelemzési rendszerek – mint rendszeresített eljárások – azonban újabb keletűek. Az elmúlt száz évben rengeteg olyan változás volt, amely meghatározta a börtönökkel szembeni társadalmi elvárásokat, a működést befolyásoló jogi kereteket is, melyek hatással voltak a kockázatelemzési rendszerek fejlődésére.

A szakpolitikák és a börtönök szintjén már a 20. század második felében megjelent a fogvatartottak valamely módszer alapján történő kockázati osztályozása (Turner et al., 2013; Desmarais & Singh, 2013; Bonta & Andrews, 2007), melynek nyomán a 2000-es évektől, már

nemzetközi ajánlásokban kiemelik a kockázatelemzés jelentőségét. Kiemelendő ezek közül az Európa Tanács Rec (2006)2 ajánlása, az úgynevezett Európai Börtönszabályok, mely kihangsúlyozza mind a biztonsági, mind a kezelési területeken a kockázatok felmérésének szükségét. Azaz a fogvatartás körülményeit meghatározó döntéseknek a fogvatartottak kockázati szintjeiből kell következniük (pl. egy biztonsági intézkedés elrendelése vagy egy célzott reintegrációs program kiválasztása). Ezek is elsősorban azokon a területeken relevánsak, ahol a kockázatok és a döntési felelősség súlya kiemelkedő mértékű. Így az Európa Tanács a hosszúidős elítéltek (Rec(2003)23) és a veszélyes elkövetők (Rec(2014)3), valamint – a disszertáció témája szempontjából is kiemelt jelentőséggel bíró – szexuális bűnelkövetők (Rec(2021)6) kapcsán kiadott ajánlásában szintén hangsúlyos elemként jelenik meg a kockázatelemzés jelentősége.

A büntetés-végrehajtás feladatköre, a bv. szervezettel szembeni elvárások és a fogvatartásra vonatkozó jogi garanciális elemek fejlődése és kiterjesztése magában hordozza, hogy azon döntéseket, melyeknek súlyos jogkövetkezményei vannak – kihatással lehetnek a szabadságvesztés tartamára (pl. a feltételes szabadságra bocsátás), a büntetés szigorúságára vagy a fogvatartott életfeltételeit nagyban meghatározó besorolásokra –, ezért átlátható, alátámasztható és védhető szakmai alapokra kell helyezni. Azaz a kockázatelemzést *'a fegyenczek szíven viselt kiismerésén'* túl valamilyen szakmai módszertani és eljárásrendi keretbe kell helyezni.

Az emberi jogi normáknak, nemzetközi ajánlásoknak való megfelelés, a feladatok professzionális végrehajtása mellett, a szakpolitikai döntéshozatal igénye, hogy a szervezetek megfelelően mérjék fel a kihívásokat (kockázatokat), és azokra megfelelően, a forrásokat felelősen felhasználva reagáljanak.

A szakpolitikai és nemzetközi elvárások mellett az infrastrukturális lehetőségek adták a modern kockázatelemzési rendszerek kialakulásának feltételeit (Blomberg et al., 2010). A modern rendszerek abban is különböznek a 100 évvel ezelőtti metódustól – ahogy a fentiekben utaltam rá –, hogy a szakmai eljárásrend egyúttal standard megismerési eljárást is feltételez. Ehhez képest az informatikai megoldások nyújtották azt a többletet, ami a (későbbiekben is bemutatott) kockázatelemzési rendszerek fejlődését elősegítette.

A fenti tényezőkkel rengeteget fejlődtek a fogvatartottak megismerésére vonatkozó eljárásrendek, metódusok is, így e változó környezetben és egyben annak eredményeként került hazánkban is kialakításra, és került be a törvényi szabályozásba a kockázatelemzési és kezelési rendszer, illetve annak szakmai működését (és a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kezelési

értékelési feladatokat) is garantáló Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet (KKMI). A hazai intézményrendszert és annak megoldásait a későbbiekben külön fejezetben taglalom.

4.2. A kockázatelemzési eljárások módszertani háttere

Ahogy fentebb jeleztem, a fogvatartottak megismerésére, várható magatartására, veszélyességére reagáló döntések, a klasszifikáció igénye és valamilyen típusú megoldása már 100 éve is jelen volt a börtönügyi gondolkodásban. Ezt a megoldást nevezhetjük strukturálatlan szakmai döntési rendszernek, melynek tehát lényege, hogy az értékelést legfeljebb laza szempontrendszerek vagy eljárásrendek mellett készíti a személyi állomány (akár különböző szakterületek), például egy bizottsági döntés keretében. Ez nem azt jelenti, hogy megalapozatlan döntéseket hoznak, hiszen a strukturált szakmai döntések (lásd lejjebb) is a szakmai tapasztalatokon alapulnak. Ennek viszont lényege, hogy nincs mögötte egy standard metódus vagy szempontrendszer. A modern kockázatelemzési rendszerek tulajdonképpen az alkalmazott módszerekben, az adatok feldolgozásában jelentenek újdonságot a 100 évvel ezelőtt vagy a jelenleg is működő strukturálatlan kockázatelemzéshez képest.

A modern kockázatelemzési rendszereknek sok típusa és módszertani megoldása létezik annak mentén, hogy miként és milyen típusú adatokat gyűjtenek, és azokat milyen módon dolgozzák fel. Az adatok gyűjtésének módja és elemzésének módszertani iránya szerint a modern rendszerekben alapvetően két fő gyakorlat létezik (Desmarais & Singh, 2013).

- Az egyik az úgynevezett *aktuárius* módszer, mely alapvetően egy kérdőív alapú megoldás. Használatában a személyes szakmai ítélet kevés teret kap, egyedi mérlegelést nehezen tud megjeleníteni. Előnye, hogy viszonylag objektív, gyors, könnyen mérhetővé tehető, használatához nem kell nagy szakmai tapasztalat. Hátránya, hogy egyedi vagy kérdőívben nehezen értelmezhető információk feldolgozására nem kifejezetten alkalmas, a szakmai tapasztalatot nem tudja magába építeni, zömében statikus adatokra alapoz. Már maga az „aktuárius” kifejezés is arra utal, hogy az eljárás a banki kockázatelemzés gyakorlatára emlékeztet leginkább, számszerű és praktikus hatásfelmérésre épül.
- A *strukturált szakmai döntéseken* (angolul: *Structured Professional Judgement*, rövidítve: *SPJ*) alapuló kockázatelemzési rendszerek működési elve, hogy az értékelést végző szakember egy strukturált, részletesen kidolgozott szempontrendszer alapján értékeli az egyes kockázati tényezőket, ami jellegében egy meghatározott szempontrendszer alapján értékelt strukturált interjúra emlékeztet

Előnye, hogy nagyon magas információtartalommal bír, erősen épít az értékelést végző személy képzettségére, felkészültségére, szakmai tapasztalatára. Hátránya is ebben rejlik, hiszen használata időigényes, képzett (viszonylag magas szakmai minimumszinten), célzottan felkészített állományt igényel.

A modern kockázatelemzési rendszerek próbálják ezt a két megközelítési módot egyszerre alkalmazni, mintegy kiegészítve egymást.

Az adatok gyűjtésének módszere mellett azok jellege szempontjából is fontos két típust megkülönböztetni: a statikus és a dinamikus adatokat (James, 2015, Szabó, 2012, Bonta & Anrews, 2007).

- *A statikus adatok* jellemzően historikus adatok, melyek az idő múlásával nem változnak, tényjellegűek. Ilyen például a születési idő, az elkövetett bűncselekmény, a gyermekkori kriminalitás adatai stb.
- *A dinamikus adatok* viszont az idő múlásával változhatnak. Ilyen például az iskolai végzettség, az attitűdök vagy akár a fogvatartott börtönön belüli együttműködő magatartása, fegyelmi helyzete. Ez utóbbi adatok részben az aktuális kockázat szempontjából hordoznak relevánsabb információkat, másrészt mivel változtathatóak, így a kezelési, beavatkozási szempontból is kiemelt jelentőségűek.

Az adatok gyűjtésének módja és felhasználása alapján a szakirodalom jellemzően négy fejlődési szakaszt (generációt) különböztet meg a kockázatelemzési rendszerek terén (Turner et al. 2013; Blomberg et al. 2010; Desmarais & Singh, 2013; Bonta & Anrews, 2007).

- *Az első generációs rendszerek* tulajdonképp a strukturálatlan szakmai döntési rendszernek felelnek meg, azaz a rendelkezésre álló dokumentumok alapján való kategorizálást. Ez a hazai rendszerben például a pszichológusok által készített feljegyzéseket vagy az általuk készített besorolások mögötti szakvéleményt jelenti, esetleg olyan bizottsági döntéseket, melyek háttérben feljegyzések, szakvélemények, bírósági dokumentumok állhatnak, melyek mély információtartalmat biztosítanak, de leginkább eljárásrendi módszertanok szabályozzák őket. Előnye, hogy a mérlegelési szempontokban kevesebb a módszertani kötöttség, széleskörű információs bázisra épít. Hátrányai is ebből fakadnak, azaz a módszer erősen épít a börtön személyi állományának szakmai felkészültségére és a fogvatartottal való interakciók során gyűjtött benyomásokra. Nincs standard eljárásrendje, bizonyos döntési, kategorizálási mechanizmusok időigényesek lehetnek.

- *A második generációs rendszerek* az 1970-es évektől jelentek meg, jellemzően statikus elemekre épülő, egységes, standard kérdőíveken alapultak. Alkalmazásuk előnye az egységes szempontrendszer, a statisztikai feldolgozásra, mérésére alkalmas adatgyűjtés, illetve a gyorsaság, valamint az, hogy alkalmazásuk nem igényel kiemelkedő tapasztalatot, tudást. Hátrányuk, hogy zömében statikus, a bűncselekményre, illetve az elkövető előéletére vonatkozó információkra építenek.
- *A harmadik generációs rendszerek*, az előbbieken jelzett kritikákra reagálva, már a dinamikus faktorokra is építenek, és nem pusztán a rendelkezésre álló információkra alapoznak, hanem a témában készült kutatási eredmények alapján relevánsnak vélt dinamikus tényezőkről is gyűjtnek információkat. A dinamikus faktorok jelentősége azért is fontos, mert kijelölnek beavatkozás irányokat is. Fontos továbbá felismerni azt, hogy bár strukturált, átlátható adatgyűjtés nélkül nem, de kizárólag tesztek alapján sem lehet megfelelő értékelést végezni. A harmadik generációs rendszerekbe már beépültek a strukturált szakmai döntés alapú megoldások (vagy eleve azok). Fontos „generációs” különbség, hogy ezek a tesztek, elemzési eszközök már mind valamilyen szintű empirikus háttérrel bírnak, azaz a felmért tényezőket, rizikófaktorokat jellemzően statisztikai háttérelmések alapján súlyozzák, egyfajta becslést, predikciót adva a kockázati szintre.
- *A negyedik generációs rendszerek* a harmadik generációs rendszerekhez képesti különbsége, hogy szélesebb körben próbálják a kockázati tényezőket értelmezni, és integrálják a kezelési és beavatkozási igények felmérését is.

A különböző rendszerek között meglévő különbségek – bár fejlődési szintként hivatkozunk rájuk – nem feltétlenül minőségi differenciát jelentenek, inkább módszertanukban és felhasználási körükben van igazán eltérés. A strukturálatlan rendszerekhez képest a többi megoldásnak nagyobb a hatékonysága (Desmarais & Singh, 2013), de például a második generációs rendszerek predikciós ereje semmivel sem rosszabb, mint a harmadik, negyedik generációs megoldásoké, azonban a dinamikus változók beemelése a beavatkozási irányokat is elővetíti, így alkalmazási lehetőségük szélesebb körű (Turner et al., 2013).

4.2.1. A kockázatelemzés és a kezelés összefüggése

A modern kockázatelemzési rendszerek egyik lényegi fejlődési velejárója a kezelési rendszerekkel való szakmai integráció. Azaz, a kockázatok kimutatásának elsősorban akkor van értelme, ha azokat valamilyen célzott kockázatkezelési beavatkozás kíséri. Ez a beavatkozás

lehet például biztonsági intézkedés, biztonsági kockázati besorolás vagy egy terápiás kezelési program is. Ahogy a fentiekben látható volt, a modern rendszerek alapjaiban építenek a dinamikus kockázati tényezőkre, a kriminogén szükségletek felmérésére, melyek dinamikus jellegükből fakadóan idővel – megfelelő beavatkozások hatására – változtathatóak. Így a kockázatelemzés kapcsán feltárt kockázati tényezők mentén lehetőség nyílik beavatkozási rendszerek fejlesztésére és alkalmazására.

A kockázatelemzés és kezelés rendszerben való értelmezésének másik gondolati alapja a szakmai pragmatizmus lehet. Egy példával élve a kezelés oldaláról nézve a rendszer lényege az, hogy aki agresszivitás szempontjából magas kockázatú, azt vonják be egy agressziókezelő programba. De azt vonják be, *akit kell*, és akit kell, azt *vonják be*, tehát a „megfelelő embernek a megfelelő programot” elvnek kell érvényesülnie, amit a kockázatelemzés hatékonyan tud támogatni.

Kockázati szempontból nem érintett elítéltek kockázatkezelő programot felkínálni nem csak erőforráspazarló vagy értelmetlen, de kontraproduktív is lehet, az intenzív beavatkozások az alacsony visszaesési kockázatú fogvatartottak rizikófaktorát növelhetik (Bonta & Andrews, 2007; Harkins & Beech, 2007). A harmadik és főleg a negyedik generációs kockázatelemzési és kezelési rendszerek elvi alapja a kockázat-szükséglet-reszponzivitás (angolul: Risk-Need-Responsivity, röviden: RNR) modell (Bonta & Andrews, 2007; Szabó, 2012), melynek kidolgozása D. A. Andrews és James Bonta nevéhez fűződik (Bonta & Andrews, 2007). A modell működésében három alapelv érvényesül:

- A *kockázati elv*, azaz az elítélteket kockázati kategóriába kell sorolni, és a kezelés intenzitását ehhez a kockázati szinthez kell igazítani.
- A *szükségleti elv*, melynek lényege, hogy a beavatkozásoknak a dinamikus tényezőkre (*kriminogén szükségletekre*) kell reagálniuk.
- A *reszponzivitás elve*, azaz a programokat a fogvatartottak tanulási stílusához, képességéhez, erősségeihez kell igazítani, ezzel összefüggésben erősíteni kell képességüket arra, hogy például a viselkedésterápián alapuló programokba hatékonyan bevonható legyenek.

Az RNR modell jelentősége nem csak a kockázatelemzésben érvényesül, de jelentősen meghatározza a modern kezelési és terápiás módszertanok szakmai és működési kereteit (lásd: kezelések módszertanára irányuló fejezet). A Kockázatelemzést és Kezelést a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlat és jogi szabályozás is fogalomként kezeli (lásd Bv. Törvény 92. §), melynek szakmai kereteiről későbbi fejezetekben részletesebben is írok.

4.2.2. Kockázatelemzési eszközök

Az alkalmazott kockázatelemzési eszközök nagyon széles skálán mozoghatnak; alkalmazási szempontjaik közül az egyik legfontosabb kérdés, hogy azok mire irányulnak, azaz milyen kockázatot akarnak vele mérni, illetve milyen szakmai kimenete van az elemzésnek (James, 2015). A kockázatelemzési eszközök/módszerek használatában fejlesztési szempontból két irány figyelhető meg. Az egyik megoldás a saját fejlesztésű (angolul: „tailor made”) rendszerek kialakítása, mely előnye, hogy igazodik az adott ország jogi rendszeréhez, eljárásrendjeihez, szakpolitikájához és fogvatartotti populációjához. Ilyen típusú rendszer a svéd RBM-B, a cseh SARPO vagy hazai Prediktív Mérőeszköz (továbbiakban: PME).

A másik megoldás, amikor licenz alapján használnak eszközöket (ugyanazzal a szerzői jogi feltételrendszerrel, mint bármely más pszichológiai tesztet). Ennek előnye, hogy a fejlesztést megelőző több éves kutatási projekteket már valamelyik ország börtönrendszere vagy kutatóműhelye elvégezte, így validált, érvényességükben statisztikailag is igazolt battériák, amelyek akár nemzetközi összehasonlítások és nagyon nagy elemszámmal végezhető kutatások terén is komoly hozzáadott értékkel bírnak. Több ország vegyes modellt alkalmaz, és saját fejlesztésű kockázatelemzési rendszerei mellett célzottan használ licenzelt battériákat. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány ismertebb licenzelhető (vásárolható) kockázatelemzési battériát foglaltam rendszerbe, melyek jól illusztrálják, mennyire sokféle fejlesztéssel dolgoznak a különböző országok, és azok milyen különböző kockázati tényezőkre reagálnak (a szexuális bűnelkövetőkre vonatkozó kockázatelemzési rendszerekre később, külön alfejezetben térek ki).

Kockázatelemzési rendszerek és vizsgált kockázataik	
COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions)	Általános visszaesési kockázat
LSI-R (Level of Service Inventory-Revised)	
OASys (Offender Assessment System)	
ORAS (Ohio Risk Assessment System)	
SARA (Spousal Assault Risk Assessment)	Családon belüli erőszak kockázata
SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk in Youth)	Fiatalkorúak erőszakosságának kockázata
PYVS (Prison Youth Vulnerability Scale)	Fiatalkorúak sérülékenységének kockázata
VRAG (Violence Risk Appraisal Guide)	Erőszakosság kockázata
VERA/VERA-2 (Violent Extremism Risk Assessment)	Radikalizációs kockázat
ERG22+ (Extremism Risk Guidance 22+)	
RADAR-iTE	
RRAP (Radicalisation Risk Assessment in Prisons)	
SCOPE (Suicide Concerns for Offenders in Prison Environment)	Szucidumok kockázata

7. ábra Kockázatelemzési rendszerek (adatok forrása: Haarsma et al. 2020; Fernandez, & de Lasala 2021; James, 2015).

Általában elmondható, hogy a kockázatelemzési rendszerek jelentős része általános visszaesési, egy kisebb része szűkebben definiált kockázatokra irányul. Egy markáns részét képezik a tesztbattériáknak azok a tételek, amelyek társadalmi szempontból kiemelt jelentőséggel bíró rizikófaktorokra irányulnak, és amelyek túlmutatnak a büntetés-végrehajtás elemzési és kezelési gyakorlatán (például a radikalizációs kockázat).

Az elemzés irányán belül, azaz a mérni kívánt kockázat terén két fő szempont merülhet fel: a bv. intézetben belüli viselkedés (öngyilkosság, agresszió, szökés stb.) és az általa jelentett kockázat, illetve a bv. intézetben kívüli bűnelkövetés, azaz az általános vagy specifikus visszaesés (például szexuális vagy más erőszakos bűncselekmények) kockázata.

A belső kockázatok értékelésére kidolgozott elemzési eljárások közül megemlítené az öngyilkossággal kapcsolatban (Perry & Olason, 2008) például a SCOPE (Suicide Concerns for Offenders in Prison Environment) vagy a fiatalkorúak sérülékenysége (öngyilkosság, bántalmazás) kapcsán kidolgozott rendszerek (Tie & Waugh, 1999) PYVS (Prison Youth Vulnerability Scale).

A visszaeséssel kapcsolatban a kanadai LSI-R (Level of Service Inventory-Revised) vagy a brit rendszert OASys-t (Offender Assessment System) kell megemlíteni (Watkins 2011; Moore, 2015). A két rendszer széles körben használt megoldás, számos ország használja vásárolt termékként vagy fejlesztési alapként saját rendszerük kidolgozásához. Számos ország alkalmaz ezek mellett speciális elemzőeszközöket is a gyakorlatában. Példaként szolgálhatnak a fogvatartotti radikalizáció kapcsán (Fernandez & de Lasala, 2021) a VERA (Violent Extremism Risk Assessment) különböző változatai, vagy a szintén erőszakos radikalizáció ellen kifejlesztett rendszer az ERG22+ (Extremism Risk Guidance 22+).

A kockázatbecslés eredményeinek értelmezése

A kockázatelemzési rendszerekről beszélve fontos leszögezni azok szakmai limitációit is. A kockázatelemzés alapvetően döntéstámogató funkcióként szolgál, de az értelmezni kívánt kockázat jellegéből fakadóan a jövőre irányul. Ez így volt 100 éve is, amikor egy bizottságban mindenki a legjobb szakmai tudása szerint értékelte a fogvatartottat. A modern kockázatelemzés igazi előnye az egységes adatgyűjtésben és az átlátható döntési, értékelési mechanizmusokban, továbbá az adatok statisztikai feldolgozhatóságában rejlik. Azonban van néhány szempont, amit figyelembe kell venni mind az elemzési módszerek használatában, mind az eredmények értelmezésében is (Riley et al., 2006).

Először is a fogvatartotti populáció egy heterogén csoport, de még ezen belül is az erőszakos szexuális bűnelkövetők is nagyon tág és differenciált kört alkotnak. A kockázatelemzési eszközök használatukban óhatatlanul is azzal az ellentmondásos igénnyel kell szembenézzenek, hogy minél szűkebb a célcsoport, annál megbízhatóbbak az eredményei, de annál kevésbé használhatóak az intézményi gyakorlatban. Így a kockázatelemzési módszerek alkalmazásában egyes – a kockázat szempontjából lényeges – fogvatartotti alcsoportok tulajdonságai rejtve maradhatnak (Riley et al., 2006).

A kockázatelemzési rendszerek szakmai használhatóságának, tudományos értékének, alátámasztottságának fontos értékmérője a tesztek predikciós ereje (Turner et al., 2013). Bizonyosságot azonban semelyik statisztikai rendszer nem tud nyújtani (James, 2015), még közelítőleg sem. A modern rendszerek eredményessége annyiban értelmezhető, hogy egy strukturálatlan információgyűjtésre alapozó rendszerhez képest, amelyik a döntéseit a „szívügyre” és a „szakmai képességre” bízta (ami mély információs lehetőséget, de az értékelő képességétől függően hektikus eredményességet ad), egy strukturált kockázatelemzési rendszer viszonylagos stabilitással becsül meg helyzeteket, így egyenletesebb színvonalon tud támogatást nyújtani kritikus döntési helyzetekben.

További nehézség a sikert vagy a sikertelenséget igazán jól követni. Akit például nem engednek ki feltételes szabadságra, annál sosem lehet megtudni, hogy megszegte-e volna a magatartási szabályokat (fals pozitív), illetve a magas kockázatú fogvatartottak esetében (jó esetben) az intézményrendszer beavatkozási, kezelési eszközökkel próbál változtatni az elítélt rizikófaktorain.

Szintén problémás lehet, hogy pont a magas látenciájú cselekmények (szexuális bűncselekmények például) esetén torz lesz a kockázatbecslés predikciós erejének nyomon követése (Riley et al., 2006). Fontos tehát leszögezni, hogy a kockázatelemzés, a predikció, azaz a várható viselkedés bekövetkezésének alacsony/közepes/magas kockázata, kizárólag becslésként értelmezhető, és nem bizonyosság vagy jóslás, függetlenül attól, hogy van-e mögötte matematikai számítás, vagy nincs.

4.2.3. A kockázatelemzés nemzetközi gyakorlata és intézményi megoldásai

A kockázatelemzés gyakorlati kivitelezésére, azaz arra, hogy milyen szervezeti-intézményi megoldások mellett végzik az egyes országok a konkrét eljárást, több alternatívát is találunk. A kockázatelemzési rendszerek intézményi megoldásainak európai gyakorlatát elsősorban a

European Organization of Prison and Correctional Services (továbbiakban: EuroPris) adatainak felhasználásával kísérlem meg felvázolni.

Az EuroPris az Európai Unió bv. szervezeteit tömörítő szervezet, melynek egyik fő célja a tudás és a tapasztalattmegosztás. Az EuroPris keretében az egyes országoknak van lehetősége „körkérdéseket” megfogalmazni, melyekre az egyes bv. szervezetek önkéntesen válaszolhatnak. Az EuroPris tudásmenedzsment rendszere a válaszokat és a témákat tematikusan gyűjti, és részben nyilvánossá is teszi azokat.

Kockázatelemzés témakörében 2017-ben ([URL](#)), 2019-ben ([URL](#)) és 2020-ban ([URL](#)), illetve annak szervezeti megoldásáról 2020-ban ([URL](#)) volt adatgyűjtés és adatközlés az egyes országok gyakorlatát illetően. A továbbiakban e négy adatgyűjtés adatai alapján mutatom be a kockázatelemzés európai gyakorlatát.¹³

Intézményi megoldások

Az adatgyűjtéseket összegezve, a kockázatelemzés gyakorlati kivitelezésénél két fontos téma volt, melyeket érdemes kiemelni. Az első ilyen téma a kockázatelemzési rendszerek, módszerek, eszközök háttérének, fejlesztésének kérdése (saját fejlesztés (tailor made rendszerek), licenz alapján használt eszközök rendszeresítése vagy vegyes modellek).

A másik fontos téma pedig a kockázatelemzés konkrét gyakorlata, tehát az, hogy hol és kik készítik a kockázatelemzést. A gyakorlat azt mutatja, hogy több ország az egyes börtönök szintjén működteti az elemzési rendszereket, mások központi kivizsgáló/elosztó/értékelő intézeteket hoztak létre, illetve léteznek ezeknek vegyes megoldásai is.

- Az egyik kivitelezési mód, hogy a kockázatelemzést a fogva tartó *intézetek szintjén* végzik, azaz ott, ahol a fogvatartott tartózkodik. Ebben az esetben valamilyen központi módszertan, eljárásrend alapján végzi az erre felkészített állomány az elemzési eljárást. Előnye, hogy a megismerést és az elemzést végző intézmény egyben a fogva tartó helyszín, így logisztikai egyszerűsége mellett a fogvatartott kockázati szintjének újraértékelését, finomhangolását is egy azon intézet végzi.
- A másik alternatíva a központosított megoldás, ha a kockázatelemzést *speciális, erre létrehozott intézetben* (reception/assessment center) végzik. Ennek előnye, hogy az elemzést végző személyi állomány, a tudás és tapasztalat szakmai koncentrációja révén, nagyobb erőforrásként fordítható a fogvatartottakkal kapcsolatos mélyebb elemzésére. A megoldás lényege, hogy az elítélt büntetésének kezdetén központi intézetbe kerül,

¹³ <https://www.euoprpris.org/epis/kms/>

ahol a kockázatelemzést elvégzik, és annak eredményei alapján innen szállítják a tényleges végrehajtó intézetbe, ahol a büntetését fogja letölteni. Ebből az elosztó intézeti szerepből következik, hogy a vizsgálati eredmények alapján a fogvatartottakat ott helyezik el, ahol a felmért biztonsági és fogvatartási kockázatokra leginkább megfelelő választ tudják adni (pl. a bv. intézet biztonsági besorolása, intézeti munkáltatás, családi kapcsolattartás vagy speciális részlegen elhelyezés).

- Több országban alkalmaznak *hibrid megoldást*, ahol a főszabály szerint az egyes börtönökben végzik a kockázatelemzést, és az elítéltek csak egy speciális részével foglalkozik központi intézet (a hazai gyakorlat is ehhez hasonló). Példa lehet a szexuális bűncselekmények, az erőszakos bűncselekmények egyes kiemelt esetei vagy a terrorcselekményekben érintett kör. Szintén ebbe a hibrid kategóriába sorolható meghatározott kiemelt súlyosságú cselekmények esetén – mint szakmai garanciális elem –, hogy a központi szerv szakmai szupervíziót gyakorol a kockázatelemzés felett, de az értékelést elődegesen a fogva tartó bv. intézet végzi.

Az, hogy melyik ország, milyen megoldási keretek között működteti a kockázatelemzési rendszerét, nagyban függ az infrastrukturális lehetőségektől, a jogi hagyományoktól, illetve az adott bv. szervezet működési racionalitásától.

Példák a kockázatelemzés nemzetközi gyakorlata

A kockázatelemzés nemzetközi gyakorlatában a célokat, az alkalmazott eszközöket és az intézményi megoldásokat tekintve, számos megvalósítási forma fordul elő. Az alábbiakban bemutatott államok kiválasztása némi önkényességgel készült, célja elsősorban az, hogy a fentiekben is vázolt különböző megoldásokat, azok kombinációit lehessen vele illusztrálni.

- *Belgium*: A kockázatelemzés gyakorlatát a helyi börtönben végzi az úgynevezett pszichoszociális szolgálat, amely egy szociális munkásokból, pszichológusokból és pszichiáterekből álló team. A kockázatelemzés célja, hogy az eltávozások, az elektronikus monitoring, a feltételes szabadságra bocsátás területén tudjon döntéstámogatásként funkcionálni. A rendszer egyik sajátossága, hogy a terrorizmus miatt elítélt fogvatartottak kockázatelemzése fölött az országos parancsnokság Központi Pszichoszociális Szolgálat kontrollfunkciót gyakorol. A gyakorlatban széles körben alkalmaznak elemzési eszközöket, teszteket az erőszakos elkövetésre, a szexuális bűnelkövetőkre vagy például a radikalizáció kapcsán, többek közt: VRAG (Violence Risk Appraisal Guide), Static-99, VERA-2R, SVR-20 (Sexual Violence Risk), HCR-20V3 (Historical Clinical Risk).

- *Svédország*: Svédország saját fejlesztésű kockázatelemzési eszközt használ (Risk-, Behovoch Mottaglighetsbedömning RBM-B), mely általános, erőszakos, erőszakos szexuális visszaesési kategóriákba/fokozatba sorolja be (alacsony/közepes/magas kockázati kategóriákba) a fogvatartottakat. Speciális esetekben szintén használnak széles körben elterjedt eszközöket, mint a Static-99, az SVR-20 vagy a HCR-20V2. A kockázatelemzést minden fogvatartottal elvégzik, azonban a 4 év feletti ítélet esetén az elítéltek kockázatelemzését már külön intézetekben végzik, különösen a feltételes szabadságra bocsátás, az eltávozások és az általános bv. intézeti elhelyezés tekintetében.
- *Csehország*: A cseh büntetés-végrehajtás (Svédországhoz hasonlóan) saját fejlesztésű kockázatelemzési eljárást dolgozott ki. A SARPO rendszert 2003-tól kezdték fejleszteni. A 2006-ban kísérleti fázisban bevezetett elemzőeszköz eredetileg a brit OASys licenzén alapult, ám több tesztelési fázison átesett, így Csehországban egy többlépcsős projekt keretében végül saját fejlesztésű programot vezettek be (Jiricka et al. 2014). A rendszert végül 2012-től terjesztették ki valamennyi cseh bv. intézetre. A kockázatelemzést helyi szinten végzik el az egyes börtönökben.
- *Horvátország*: Kelet-Európában a fogvatartottak kockázatelemzésében Horvátországnak vannak a legrégebbi tapasztalatai, mely a hazai fejlesztések alapját is képezték (Bogotyán et al., 2016). Kockázatelemzési rendszerük 1987 óta működik, melynek végrehajtását egy központi intézet (Diagnosztikai Központ) látja el. Minden 6 hónapnál hosszabb ítélettel bíró elítélt a központi intézetben kezdi a szabadságvesztés végrehajtását. Az központi intézet által alkalmazott kockázatelemzés a visszaesésen kívül a belső rizikófaktorokra, így az erőszakosságra és a függőségre fókuszál.
- *Németország*: Németországban az egyes szövetségi tartományok eltérő gyakorlatot folytatnak, de példának okáért a szászországi gyakorlat hasonlít a belga megoldáshoz, azaz széles körben végeznek bv. intézeti szinten tesztek (LSI-R, HCR-20), melyekért a helyi pszichológiai osztályok felelősek. A magas besorolások felett azonban a központi szerv gyakorol kontrollt. Mecklenburg-Elő-Pomeránia gyakorlatában fő szabály szerint a bv. intézetekben végzik az elemzést, azonban négy év ítélettartam feletti szexuális elkövetők, emberölésért elítéltek, illetve preventív őrizetben lévők kockázatelemzéséért egy központi intézet felel.

4.3. Szexuális bűnelkövetők elemzése / kockázatelemzése

A kockázatelemzési rendszereknek és azok fejlesztésének egy külön ágát képezik a szexuális bűnelkövetőkre irányuló metódusok, melynek egyik okát abban is kereshetjük, hogy a hagyományos kriminológiai modellek nem, vagy csak korlátozottan tudják magyarázni a szexuális bűncselekményeket. A kiemelt vizsgálati fókusz okát másrészt a cselekmények különösen negatív társadalmi megítélésében kell keresni, de – ahogy a büntetőpolitikai intézkedésekkel kapcsolatos korábbi fejezetekben is látható volt – jogalkotási és szakpolitikák szempontból is kiemelt érdeklődés kíséri az elkövetői csoportot (Riley et al., 2006).

Ahogy a fentiekben már említettem, a különböző büntetés-végrehajtási rendszerekben funkciójukat, a mérni kívánt a kockázat jellegét (biztonsági, fogvatartási, visszaesési) tekintve is sok fajta elemzési rendszert használnak. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló megoldások (főleg a validált tesztek) azonban szinte kizárólag a visszaesésre irányulnak. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kockázatelemzési rendszerek módszertanukban nem különböznek a korábban bemutatott megoldásoktól, így metodikailag két irányba létezik: az egyik a statikus, a másik a dinamikus változókkal operáló rendszerek. A megoldások között a lényegi különbség abban ragadható meg, hogy a dinamikus rendszerek közvetlenül a kezelési, beavatkozási területekre irányulóan is megkísérelnek választ adni.

A dinamikus és statikus változók szerepéről és főbb különbségeiről a korábbi fejezetekben már esett szó. A statikus változók lényege az állandóságuk, azaz nem változtatható, jellegében historikus adatokat jelölnek. A szexuális bűncselekmények vonatkozásában például az elkövető kora, neme, kriminális előélete, gyermekkori traumái, a bűncselekmény vonatkozásában az áldozat kora, neme és az elkövető, áldozat közti viszony.

A dinamikus tényezők ezzel szemben idővel változhatnak és változásuk (irányuktól függően) a kockázat mértékét tudja redukálni vagy éppen erősíteni. Jellegükből fakadóan a kezelési beavatkozások is ezekre a tényezőkre irányulnak. A dinamikus tényezők közül is megkülönböztethetünk stabil és akut változókat (Hanson, 1998; Beech et al., 2003). A stabil dinamikus tényezők elvben változtathatóak, de jellemzően stabilan integrálódott tulajdonságok, így csak hosszú idő alatt értelmezhető változásuk is. Ilyenek lehetnek a deviáns szexuális preferenciák, a nemi erőszakot támogató attitűdök, a szelfregulációs problémák stb. (Ward et al., 2006). Az akut tényezők ezzel szemben gyorsan változhatnak, mint a szexuális izgalmi szint például (Hanson, 1998), és jellemzően a szexuális bűncselekmény elkövetési kockázatának akut (közeljövőre irányuló) jellegére utal, például akut stresszhelyzet (Ward et al., 2006).

A szexuális bűnelkövetőkre alkalmazott kockázatelemzési eszközök a gyakorlatban

A korábbiakban bemutatott kockázatelemzési battériákhoz hasonlóan a szexuális bűncselekményekre irányulóan is számos validált eszköz áll rendelkezésre, melyek közül néhányat a fentiekben már röviden bemutatam. Természetesen ezeken kívül is lehet további példákat hozni:

A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésére szolgáló elterjedtebb rendszerek
SVR-20 (Sexual Violence Risk)
SORAG (Sex Offender Risk Appraisal Guide)
RRASOR (Rapid Risk Assessment for Sexual Offence Recidivism)
SACJ (Structured Anchored Clinical Judgment)
Static-99
STABLE-2007
SONAR (Sex Offender Needs Assessment Rating)
SOTIPS (Sex Offender Treatment Intervention and Progress Scale)
MnSOST-R (Minnesota Sex Offender Screening Tool—Revised)
A-SOAP (Adult Sex Offender Assessment Protocol)
J-SOAP (Juvenile Sex Offender Assessment Protocol)

8. ábra *A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésére szolgáló elterjedtebb rendszerek (adatok forrása: Beech et al., 2003; Prentky & Burgess, 2000)*

A fent bemutatott battériák között számtalan hasonlóság és néhány lényeges eltérés is tapasztalható. Van néhány rövidebb kérdéssor, amely kizárólag egy visszaesési kockázat viszonylag nagy megbízhatóságú kockázati szintjének meghatározására alkalmas eszközként értelmezhető (ilyen pl. a RRASOR), illetve van, ami hosszabb, és így mélyebb elemzést, kezelési irányok kijelölését (pl. az A-SOAP, a STABLE- 2007, vagy a SOTIPS) is lehetővé teszi. Vannak olyanok, amelyek szigorú pontérték alapján határozzák meg a kockázati szinteket (aktuárius jelleggel), míg mások strukturált szakértői véleményekhez adnak támpontot, vagy feltételezik más pszichológiai tesztek (pl. pszichopátia tesztek) meglétét (pl. SVR-20, vagy a SORAG). A fenti tesztek többsége zömében a rizikófaktorokra koncentrál, ugyanakkor vannak, amelyek megjelenítenek protektív tényezőket is (pl. MnSOST-R vagy a SORAG), egyes tesztek pedig speciális célcsoportra (pl. fiatalkorúakra, lásd: J-SOAP) vannak kifejlesztve.

Az fentiekben (4.2.2. fejezetben) ismertetett strukturált szakmai döntések és aktuárius megoldások mellett a szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésével foglalkozó irodalmak még egy altípust, a *kiigazított aktuárius* megoldást különböztették meg (Ward et al., 2006; Beech et al., 2003). A különböző eszközök és megoldások közt alapvetően nem minőségi különbségek vannak, inkább felhasználási körökben vannak eltérések. A következőkben néhány konkrét

eszköz példáján mutatnám be a kockázatelemzési eszközök felhasználási lehetőségét, illetve az egyes módszertani megoldások előnyeit és hátrányait.

- 1) Az első módszertani irányt, a *strukturált szakmai döntéseket*, Ward és társai kutatásvezérelt klinikai értékelésnek (research-guided clinical judgement) nevezték (Ward et al., 2006), lévén, hogy a strukturálatlan értékelésekhez képest egy keretrendszert ad, melynek tényezői, elemei alapvetően a szexuális bűnelkövetőkre/bűncselekményekre irányuló kutatási eredményeken alapulnak. Az egyik legismertebb ilyen eszköz a kanadai fejlesztésű SVR-20 (Sexual Violence Risk Assessment Instrument). A baktéria egyaránt épít statikus, historikus kockázati elemekre (pl. korábbi szexuális vagy erőszakos bűncselekmények), stabil dinamikus tényezőkre (pl. szexuális bűncselekményeket támogató vagy elnéző attitűdök) és akut kockázati tényezőkre (pl. a társas támogató közeg elvesztése/hiánya). Az SVR-20 nagy szabadságot ad a kitöltést végzőknek, hogy az egyes kockázati tényezőket és az értékelés alá vontak végső kockázati besorolását az adott helyzetnek megfelelően értékelje (Beech et al., 2003). Előnye tehát, hogy nagyon széles skálán értelmezi a kockázatokot, az eredményekből és a felmért adatokból kiindulva intervenciók stratégiákat is fel lehet építeni, hátránya, hogy az eszköz eredményessége az azt alkalmazó állomány képességétől/tapasztalatától függően változik (Ward et al., 2006).
- 2) A *tisztán aktuárius* rendszerek, a fentiekkel szemben, kvázi kérdőívek, checklist-ek, melyeken belül az egyes tényezőkhöz pontértékeket rendelnek, és azok összege alapján rajzolódik ki egy sávos (például alacsony-közepes-magas) kockázati besorolás. Az aktuárius rendszerek által számba vett tényezők és azokhoz rendelt pontértékek mögött komoly statisztikai és validálási vizsgálatok állnak, így jobbra felül is múlják az előzőekben bemutatott klinikai értékelések predikciós erejét (Hanson, 1998; Ward et al., 2006). Ilyen eszköz például a szintén kanadai fejlesztésű, de más észak-amerikai és angliai mintákon is validált RRASOR (Rapid Risk Assessment for Sexual Offence Recidivism).

A RRASOR előnye, hogy egyszerű és gyors, mindössze 4 tételből álló kérdőív (lásd: 9. ábra), mindamellett, hogy elfogadható, átlagos predikciós értékkel is bír (Beech et al., 2003). Hozzá kell tenni, hogy a rendszer másra nem is alkalmas, minthogy a visszaesés mértékéről adjon információt.

Rapid Risk Assessment for Sexual Offense Recidivism (RRASOR)	
Items:	
1. Prior sex offenses (not including index offenses; include arrests and/or convictions)	
none (no known priors)	= 0
1 conviction <i>or</i> 1 or 2 charges	= 1
2 or 3 convictions <i>or</i> 3, 4, or 5 charges	= 2
4 or more convictions <i>or</i> 6 or more charges	= 3
2. Age at release (current age at time of assessment)	
age 25 or older = 0	
age 18–24.99* = 1	
*(RRASOR is not intended for those younger than 18 at time of exposure to risk)	
3. Victim gender	
Only female victims = 0	
(all known sexual offenses are against females)	
Any male victim = 1	
(if offender has ever committed a sexual offense against a male victim)	
4. Relationship to victim	
Only related victims = 0	
(related victims include spouses, biological and stepchildren, parents, grandchildren, in-laws, nieces, nephews, cousins, and so forth; offenders in a parental role to a victim living in the same household are related)	
Any unrelated victims = 1	
The RRASOR score is the sum of the four items, ranging from 0 to 6.	

9. ábra A RRASOR kérdőív jellegű értékelési rendszere (Prentky & Burgess, 2000)

Szintén előnye, illetve inkább alkalmazási

sajátossága, hogy nem igényel személyes interjút vagy ítéleti (igazságszolgáltatási) adatokból nem hozzáférhető információk meglétét. Így elsősorban ott alkalmazható elfogadható predikciós értékkel, ahol a fogvatartott jelenléte nem biztosítható, vagy együttműködése, kooperativitása megkérdőjelezhető (például a teszt eredménye meghatározhatja a feltételes szabadságra bocsátást, azaz a korábbi szabadulás lehetőségét). Hátránya, hogy kizárólag historikus adatokkal operál, így nem lehet tudni, hogy a bűncselekmény elkövetéséhez képest van-e változás az elkövető személyiségében, attitűdjeiben, hogy reszponzív volt-e a biztosított kezelési programokra, terápiára stb. (Ward et al. 2006; Hanson, 1998), illetve pont a zártságából és egyszerűségéből fakadóan nem tud reagálni „atipikusabb” elkövetőkre, nincs benne értékelői szabadság vagy eltérítési lehetőség (Hanson, 1998). Mindazonáltal ennek a tesztnek ez nem is célja, hiszen lényegi eleme, hogy gyors, jelentős szakértelem nélkül használható a fogvatartott együttműködésének hiányában is.

Természetesen vannak hosszabb, több tényezőt is figyelembe vevő aktuárius rendszerek is, például a SORAG (Sex Offender Risk Appraisal Guide), mely a korábbi fejezetekben bemutatott VRAG (Violence Risk Appraisal Guide) módosított változata. Az eszköz alapvetően erőszakos, magas profilú elkövetőkre kifejlesztett visszaesési kockázat mérésére alkalmas battéria. Széles információs bázisra épít, azonban feltételezi például a Pszichopátia Checklist felvételét, illetve DSM kritériumoknak való megfeleltethetőség vizsgálatát is. A SORAG hátránya is alapvetően ebből fakad, hiszen

magasan képzett és speciálisan felkészített állományt feltételez, és a kockázatelemzés akár 2-4 órát is igénybe vehet (Prentky & Burgess, 2000; Riley et al., 2006). Mindazonáltal a RRASOR-höz hasonlóan pontérték alapú merev rendszert jelent.

- 3) *A kiigazított aktuárius* megközelítések többek közt a fenti, tisztán aktuárius rendszerek merevségére hivatottak választ adni. Lényegük, hogy kiindulási alapjukat szintén egy aktuárius, statikus alapokon nyugvó megközelítés adja, de azt dinamikus tényezők figyelembevételével az értékelés során ki lehet igazítani, el lehet a merev értékelési rendszer eredményeit téríteni (Hanson, 1998; Ward et al., 2006). Ezen rendszereknek a használatában nem pusztán a merev értékelés kiigazítása a fontos, hanem a dinamikus változók beépítésével a kezelési szükségletek meghatározása is. Ilyen eszköz például a SONAR (Sex Offender Need Assessment Rating) melynek már a neve is szükséglet elemzésre utal (Need Assessment). A SONAR rendszer összesen 9 dinamikus változóval operál, melyek közül 5 stabil (például intimitás deficitek, szexuális erőszakot támogató attitűdök), 4 akut (például szerhasználat) változó. Jellegéből fakadóan tehát szintén feltételezi különböző pszichometriai tesztek felvételét, annak minden (személyi és infrastrukturális) feltételével együtt (Beech et al., 2003).

A bemutatott felhasználási irányok és konkrét tesztek esetén tehát alapvetően az alábbi tényezők határozzák meg, hogy mit és mire, milyen előnyök és hátrányok mentén lehet használni:

- Fontos meghatározni, hogy a cél elsősorban a visszaesés kockázatának becslése, vagy kezelési beavatkozási irányok, illetve akut, helyzeti kockázatok is a vizsgálat fókuszába tartoznak-e.
- Jelentősen meghatározza a lehetőségeket, ha a fogvatartott vagy az elemzésbe bevont páciens személyes érdekei miatt manipulálni akarhatja az eredményeket, főleg, ha léthelyzetét, fogvatartását esszenciálisan meghatározó kimenettel, jogkövetkezménnyel bír az elemzés eredménye. Így az eszköz megválasztásnál fontos, hogy a fogvatartott vagy az elemzésbe bevont páciens elérhető-e egyáltalán, vagy dokumentumok alapján kell/javasolt (a manipulativitás kivédése érdekében vagy az együttműködés hiányában) az értékelést megcsinálni.
- A különböző eszközök eltérő felkészültséget, tapasztalatot, akár végzettséget is igényelnek. A RRASOR felvétele gyakorlatilag nyilvántartási dokumentumok alapján lehetséges, míg más módszerek különböző klinikai tesztek felvételét igénylik, elkészítésükben, értékelésükben is ennek megfelelően időigényesek.

Ezen a ponton fontos kitérni egy másik mérlegelendő aspektusra. Minél több értékelési szabadságot ad egy rendszer, és minél nagyobb felkészültséget, tapasztalatot igényel annak használata, annál nagyobb szerepe lesz az értékelők speciális felkészítésének, és annál nagyobb lesz a módszer megbízhatósága csökkenésének a veszélye. Azaz a megítélői megbízhatóság (angolul: „interrater agreement”) kritikus pontja a dinamikus változókkal is operáló strukturált szakmai döntéseknek és a kiigazított aktuárius módszereknek. A RRASOR és SORAG megítélői megbízhatósága (pont egyszerűségéből fakadóan) például más aktuárius (de kevésbé egzakt kérdésekkel is operáló) rendszerekéhez képest is nagyobb (Smid et al., 2014).

A bemutatott irodalmakban és a nemzetközi gyakorlatban elsősorban angolszász eredetű fejlesztésekkel találkozunk, melynek okát többek közt a 2. fejezetben bemutatott büntetőpolitikai eszköztár (európaihoz képest legalábbis szélesebb vagy koncentráltabban előforduló) kiterjedtségében is kereshetjük (Hanson, 1998; Riley et al., 2006). A biztonsági őrizet (Civil Commitment), illetve például a regisztrációs és utánkövetési rendszerek kiterjedt működtetése okán több, a fentiekben is bemutatott eszközt is az Egyesült Államokban, illetve Kanadában kutattak/fejlesztettek ki, mindazonáltal az európai gyakorlatban is megtaláljuk használatukat ([URL](#); [URL](#); [URL](#)). Litvánia és Spanyolország például az SVR-20, Belgium az SVR-20 mellett a STATIC-99 rendszert használja. De emellett Svédország, Anglia és Wales, Skócia, Ausztria és több német tartomány is használ valamilyen típusú validált vagy épp saját fejlesztésű, illetve egyedi eljárásrend alapján működtetett kockázatelemzési módszert szexuális bűnelkövetők megismerésére, az általuk képviselt kockázat elemzésére. A hazai gyakorlatban szintén nem ismeretlen a szexuális bűnelkövetők kockázatértékelése, melynek megoldásait a későbbiekben külön fejezetben mutatom be.

4.4. A kockázatelemzés és szexuális bűncselekmények magyarázómodelljeinek találkozási pontjai

Ahogy a fejezet bevezetőjében is említettük, a kockázatelemzési eszközök jelentik azt a pontot, ahol az elméleti keretek és az intézményi alkalmazott megoldások, valamint ezek tudományos megközelítései találkoznak. A kockázatelemzési rendszerek elsősorban egyes vizsgálandó jelenségek (kockázat) és azokkal összefüggést mutató attribútumok, tulajdonságok, változók (prediktorok) jellemzően statisztikai együttjárásán alapulnak. Arra keresnek tehát választ, hogy mely elkövetői jellemzők mutatnak statisztikai összefüggést valamely fogvatartási vagy fogvatartotti kockázattal (sziucidumok, visszaesés stb.).

Az alkalmazott megoldások tulajdonképpen alkalmazott társadalomtudományi módszerek, és annak eredményei is ilyen értelemben használhatóak. A kockázatelemzési rendszerek a fogvatartottak klasszifikációját segítik elő, de az eredmények számos hozzáadott értéket is képviselnek. Így például az elkövetők áldozathoz való viszonya, ismeretségi szintje, az erőszak alkalmazásának szintje, visszaesési mutatói stb. Ezek a tényezők mind fontos kutatási eredmények például a nemi erőszakhoz köthető mítoszok vagy akár a rendészeti profilalkotás kapcsán is. Azonban ezek az eredmények csak az elkövetői csoportok és azok egyes jellemzőinek, kockázati tényezőinek feltárására alkalmasak, esetleg az egyes változók, attribútumok és a vizsgálandó tényező közötti kapcsolat statisztikai erejére adnak választ, arra viszont nem, hogy miért azok a konkrét tényezők lesznek fontosak. Egy példával élve a kockázatelemzési rendszerek és azok mögött álló kutatások például rá tudnak világítani arra, hogy az áldozat neme és az áldozathoz fűződő viszony, illetve a korábbi kriminalitás fontos prediktora lesz a visszaesésnek, de arra nem, hogy miért. A korábbiakban bemutatott – a szexuális bűncselekmények etiológiájára irányuló – elméleti keretek és tipológiák eredményeiből kiindulva viszont sokkal jobban értelmezhetőek az eredmények is.

Beech és Ward (2004) a kockázatelemzési rendszerek, illetve a szexuális bűncselekményeket magyarázó elméletek összefüggéseinek, kapcsolódási pontjainak értelmezésére egy külön magyarázómodellt alkottak meg (Beech & Ward, 2004). A modell a magyarázóelméletek és a kockázatelemzési rendszerek összefüggéseit és fogalmi megfeleltethetőségeit foglalja keretbe és illusztrálja egy áttekinthető ábra segítségével.

10. ábra. A magyarázóelméletek és a kockázatelemzési rendszerek összefüggései (ábra forrása: Beech & Ward, 2004)

A modell abból indul ki, hogy a kockázatelemzési rendszerekben használt (statikus/historikus, illetve stabil és akut dinamikus) változók alapját a szexuális bűncselekményekre irányuló

magyarzóelméletekben is használt disztális, azaz oksági és proximális, azaz kontextuális tényezők (lásd részletesebben: 3. fejezet) képzik.

1. Modelljük alapvetően épít az elkövetés háttérében álló disztális tényezőkre, azaz a szexuális bűncselekmények elkövetésében hajlamosító vagy sérülékenységet okozó faktorokra, különösen a III. és II. szintű elméletek kapcsán már említett (lásd: 3. fejezet) fejlődési és kötődési problémákra (Marshall & Barbaree, 1990; Marshall, 1993).
2. A kockázatelemzési eszközökben használt statikus és stabil dinamikus tényezőket a sérülékenységet meghatározó változókként azonosítják a modellben. Azaz a fenti elméletekben lefektetett disztális tényezők egyfajta „markerei” lesznek a kockázatelemzési eszközökben használt – mint mérhető változókra átfordított – tényezők.
3. Az akut változók kapcsán a modell értelmezésében vannak „saját jogon” is értelmezhető akut dinamikus változók (például a nemi erőszakot támogató attitűdök). Azonban az akut változók köréből kiváltva egy új faktort is beemeltek, a *kontextuális/kiváltó tényezőket*, melyek önmagukban kevésbé értelmezhetőek, de a stabil dinamikus tényezőkkel kapcsolatba lépve előhozhatnak olyan állapotokat, melyek szexuális bűncselekményeket előidézhetnek. Ilyen például a szerhasználat, a potenciális áldozatokhoz való könnyű hozzáférés, az érzelmi tényezők (akut stressz, érzelmi összeomlás). A kontextuális tényezők és a stabil dinamikus tényezők kapcsolata eredményezheti tehát szintén akut dinamikus változók kialakulását.

Egy példával élve, Marshall és Barbaree elmélete alapján a diszfunkcionális családi háttér és az ebből fakadó alacsony önértékelés eredményezhet negatív, nemi erőszakot támogató attitűdöket (Marshall & Barbaree, 1990). A modell alapján az abuzív családi háttér, a kötődési problémák, az alacsony önértékelés a disztális tényezőket fogják jelenteni, melyekből következhetnek olyan statikus elemek, mint a családi, párkapcsolati háttér (illetve annak hiánya), antiszociális magatartásjegyek (valamilyen fokú és kiterjedtségű kriminalitás) és olyan stabil dinamikus tényezők, mint az attitűdök. Ez utóbbiak azonban már a Marshall és Barbaree elméletében is megfogalmazott oksági tényezők markerei, melyek a nemi erőszak kapcsán egyfajta sérülékenységet jelölnek. Amennyiben például a stabil dinamikus változóként értelmezhető attitűdök találkoznak egy kontextuális változóval, (például alkoholos befolyásoltsággal vagy egy extrém érzelmi állapottal), úgy akut dinamikus változóként deviáns fantáziákat és gondolatokat eredményeznek.

Beech és Ward terjedelmes tanulmányukban hosszan és részletesen elemzik a különböző szintű magyarzóelméletekben és a kockázatelemzési rendszerekben használt statikus és dinamikus

változók kapcsolatát. A disszertációban több olyan magyarázómodellt is bemutattem, mely a szerzőpáros által is kiemelésre kerül, azonban ezek részletes bemutatásától eltekintek.

Mindazonáltal azt a saját kutatásom szempontjából is fontos kiemelni, hogy ez az a keresztmetszet, ahol az alkalmazott és alapvetően társadalomtudományi módszertan által vezérelt kockázatelemzési és klasszifikációs célú rendszerek és az alapvetően pszichológiai megközelítésű magyarázómodellek találkoznak. Ez részben azért is fontos, hogy látni lehessen, hogy az alkalmazott megközelítések mögött is fellelhetőek (és fellelhetőnek is kell lennie) a magyarázóelméletek eredményei, illetve ez fordítva is érvényes, azaz a magyarázóelméletek klinikai megközelítéseit vissza kell tudni igazolni nagyszámú elkövetőre irányuló, gyakorlati alkalmazás során is. Így ideális esetben a különböző megközelítések eredményei egymást tudják támogatni.

4.5. Az általános kockázatelemzés és a szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésének hazai gyakorlata

A kockázatelemzést és -kezelést mint fogalom párt a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlatba a Bv. Törvény emelte be, részleteit a törvény 92-94. §, valamint a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet (továbbiakban IM Rendelet) 29-32. § szabályozza. A hazai rendszer sajátossága, hogy a jogszabályban konkrétan meghatározott kockázati tényezőkre irányul (legalábbis azokra mindenképpen szükséges irányuljon).

A korábbiakban bemutatott kockázatelemzési rendszerekhez képest jelentős különbség, hogy elsősorban belső, azaz a fogvatartási kockázatokra fókuszál és csak döntéstámogató szerepe van. A kockázatelemzés kimentének nincsenek olyan jogkövetkezményei, mint több egyéb ország gyakorlatában, azaz a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége vagy „biztonsági őrizet” elrendelése (lásd: 2.1.2. fejezet). A kockázatelemzés során – a jogszabályi rendelkezésnek megfelelően – az alábbiakban meghatározott kockázatok köre kerül felmérésre:

- fogolyszökés és annak kísérlete,
- öngyilkosságra vagy önkárosításra irányuló szándék, magatartás,
- bármely személy elleni erőszakos cselekmény vagy annak kísérlete,
- a bűnözői, illetve a fogvatartotti szubkultúrában betöltött vezetői, szervezői, végrehajtói szerep, tevékenység (akár saját személyiség, fizikai erő vagy társas kapcsolatok révén),
- a bűnözői, illetve a fogvatartotti szubkultúrában betöltött alacsony, kiszolgáltatott, veszélyeztetett szerep, sérülékenység,

- pszichoaktív szerrel való visszaélés,
- visszaesés.

A másik fontos sajátossága a hazai gyakorlatnak az intézményi megoldás. A jogszabály alapján a kockázatelemzés működtetéséért a KKMI a felelős, azonban a törvény egy elítéltek befogadására alkalmas intézményt (kvázi börtönt) feltételez, ami azonban költségvetési okokból a jogszabályi verziójában nem valósult meg.

A KKMI a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (továbbiakban: BvOP) főosztályi besorolású szervezeti eleme, amely azonban továbbra is a kockázatelemzés működtetéséért felel. Önálló intézmény hiányában 2021-ig a kockázatelemzést a KKMI által kidolgozott és felügyelt módszertan alapján elsősorban a bv. intézetekhez delegáltan működtette a bv. szervezet. 2021-től, belügyminisztériumi támogatással a Budapesti Fegyház és Börtön területén került kialakításra egy elítéltek befogadására is alkalmas részleg, melyben megkezdődhetett egy meghatározott elítéltek kör központi befogadása és kivizsgálása (kockázatelemzése). A kockázatelemzés hazai intézményi megoldása tehát alakulóban van, de alapvetően egy kettős struktúrát láthatunk az elmúlt évek során:

- Az elítéltek legnagyobb hányadát érintve, központi módszertan alapján egy szoftveres háttérfelülettel megtámogatva a bv. intézetekben működik a kockázatelemzés.
- Meghatározott elítéltek körében azonban, már központilag zajlik a kockázatelemzés, így a cselekmény tárgyi súlyát figyelembe véve, a szexuális bűnelkövetők, az emberölések minősített esetei, illetve a hosszú ítéletes (15 év feletti ítélet) a KKMI központi, budapesti részlegére kerülnek szállításra, amint jogerőssé válik ítéletük.

A jogszabály alapján a kockázatelemzést az egy év hat hónap tartamot meghaladó szabadságvesztésre ítéletknél kell elvégezni, a gyakorlat azonban ennél tágabb kört érint. Valójában minden elítélttel elvégzik a kockázatelemzést, illetve fogvatartási státuszától függetlenül mindenkivel (akár letartóztatottakkal is), akiknél súlyos fogvatartási kockázatok merültek fel, így valamilyen súlyos rendkívüli esemény elkövetője, illetve sértettje, elszervedője volt (bántalmazás, kábítószer csempészése stb.).

A kockázatelemzés célja

A kockázatelemzés hazai gyakorlatának értelmezésében fontos figyelembe venni, hogy az nem pusztán egy konkrét kockázati besoroláshoz kidolgozott bázis, hanem több, komplex funkciót szükséges kiszolgáltatnia:

- A kockázatelemzési rendszernek természetesen biztosítania kell, hogy a jogszabályban megjelenített kockázatok értékeléséhez megfelelő módszertani és eljárási kereteket biztosítson.
- A kockázatelemzés elkészítése első esetben a fogvatartott befogadásához kötődik. A befogadási eljárás célja többek közt a fogvatartott megismerése, és az információk alapján a fogvatartott elhelyezése, egyéni reintegrációs tervének kialakítása, foglalkoztatási lehetőségeinek feltérképezése. A befogadási eljárás természetesen ennél komplexebb folyamat, és a kockázatelemzés tulajdonképpen ennek a folyamatnak a része. Kialakításában fontos szempont volt, hogy a befogadási eljárást minél erősebben tudja támogatni, egyes folyamataiban kiváltani.
- Fontos szempontja a kockázatelemzésnek, hogy beavatkozási lehetőségek kialakításában tud támpontként szolgálni, különösen a kiemelt fogvatartotti célcsoportoknál. A beavatkozási lehetőségek lehetnek reintegrációs vagy terápiás jellegű programok, biztonsági intézkedések, speciális részlegre helyezések stb.
- A kockázatelemzés a fogvatartottak egyes attribútumairól adatbázis jelleggel tárol nagyon sok információt, mely egyes fogvatartási jellemzők kapcsán ki tud szolgálni nemzetközi kötelezettségekből/együtműködésekből fakadó adatigényeket is, így például az European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) számára szolgáltatott éves adatszolgáltatást is ([URL](#) 238-240 p.).
- A kockázatelemzés során összegyűlt adatok és információk stratégiai elemzések alapját is képezhetik, hiszen az egyes kockázatok felmérése során összejött adatok statisztikai feldolgozása a bv. szervezet beavatkozási irányainak meghatározásához adhatnak támpontot. Így a fenti példánál maradva, a fogvatartottak által preferált kábítószeres jellegének, azoknak éves szintű trendjeinek elemzése, hozzájárul a bv. szervezet kábítószerstratégiáinak kialakításához, valamint hatékony biztonsági és kezelési programok kidolgozásához. Jelen disszertáció is lényegében ezen az adatbázison alapul.

A fentiekben megfogalmazott igényekből is látható, hogy a hazai gyakorlat kidolgozásánál és összeállításánál széleskörű igényeknek kellett megfelelni, így a kialakított rendszer túlmutat a korábbi fejezetekben bemutatott, sokszor kimondottan rövid, célorientált tesztbattériákon.

4.5.1. Az általános kockázatelemzés eszköze és keretei

Ahogy a korábbiakban említettem, a kockázatelemzés intézményileg két irányra tagozódik. Az elítéltek többségét illetően a bv. intézetek helyi szinten végzik a kockázatelemzést, míg a

kiemelt tárgyi súlyú elítélti kör esetében már központilag zajlik a kockázatelemzés, mely módszertanilag tartalmazza a bv. intézeti gyakorlatot is, azonban azt kiegészíti más eljárásokkal. Ezt a speciális eljárást, mely például a szexuális bűnelkövetőkre is irányul, külön alfejezetben mint „speciális kockázatelemzési eljárást” mutatom be.

A kockázatelemzés eszköze

A kockázatelemzés eszköze a PME, amely technikailag egy szoftver, és mint ilyen, áttekinthető keretet biztosít a kockázatelemzés alapját képző kérdőíveknek, a kérdőívek kitöltésének, az adatok gyűjtésének, illetve a kérdőívek kérdéseire adott válaszok alapján a kockázati szintek megjelenítésének. A kockázatelemzés során a bv. intézetek négy különböző szakterülete vesz részt, egymástól függetlenül hallgatnak meg fogvatartottakat, és töltenek ez alapján adatokat a PME rendszerébe. A négy szakterület bár ugyanabba a szoftverbe tölti az adatokat, technikailag négy különböző kérdőívet vesz fel a fogvatartottakkal:

- A nyilvántartási szakterület a kriminális háttérre, a korábbi és jelenlegi fogvatartásra vonatkozóan adja meg például az ítélet adatait, a visszaesésre vonatkozó információkat. Elsősorban tehát statikus, a közhites nyilvántartásból kinyerhető, a bűncselekmények jellegéből és a fogvatartott kriminális karrierjéből fakadó adatokkal támogatja a kockázatelemzést.
- A reintegrációs szakterület a fogvatartott kapcsolattartására, családi háttérére, iskolázottságára, foglalkoztatottsági és anyagi helyzetére, lakhatási viszonyaira, szerhasználati és egyéb függőségekkel kapcsolatos múltjára vonatkozóan rögzít adatokat.
- Az egészségügyi szakterület az általános egészségi állapotról és betegségek meglétéről, a gyógyszeresedés tényéről, valamint az anamnézis alapján a szuicid vagy a szerhasználói előéletről ad információkat.
- A pszichológia szakterület kérdőíve a leghosszabb, mely a pszichiátriai előzmények, az öngyilkosság, az önkárosítás, a pszichoaktív szer-használat, illetve a fogvatartott antiszociális attitűdjei, agresszivitása területén gyűjt és értékel információkat.

A négy szakterület négy különböző kérdőívének megfelelően a szoftver moduláris felépítésű, az adatok szenzitív jellegét figyelembe véve jogosultsági rendszere is komplex, hierarchikus szinten került kidolgozásra. Így a nyilvántartási szakterület csak a saját adatait láthatja, míg a reintegrációs szakterület láthatja a nyilvántartásét is, az egészségügy a sajátja mellett az előző kettőt is, míg a pszichológusok mindenki más moduljának adatait láthatják. A

kockázatelemzést, azaz a fenti modulok szerinti kérdőív felvételét első alkalommal az elítelt befogadásakor kell elvégezni, azonban egyes, a fogvatartást befolyásoló eseményekhez köthetően (rendkívüli események, intézetváltás stb.) a kockázatelemzést újra el kell végezni.

A kockázatelemzés módszertani logikája

A hazai kockázatelemzési rendszer módszertani logikája nagyban hasonlít a korábbi fejezetekben bemutatott eszközök működési elvéhez, azaz az egyes kockázatokhoz köthetően a kérdőív meghatározott kérdéseire adott válaszokhoz pontértéket rendel. A pontértékek fogják meghatározni a kockázat szintjét. Ilyen értelemben a PME tehát alapvetően egy aktuárius jellegű metodikára épít.

A kérdőív jelentős részben a fogvatartottak önbevallásán alapuló válaszokkal operál, azonban tartalmaz a kitöltő szakmai megítélésére irányuló kérdéseket is. Működésében tehát leginkább a kiigazított aktuárius rendszerekhez hasonlít (lásd: 4.3. fejezet), ugyanis a kitöltőknek a kérdőív pontértékei alapján kiadott kockázati szintet van lehetőségük szakmai indoklás mellett kiigazítani. A pontértékek alapján a kockázati szint lehet: alacsony/közepes/magas érték.

A négy szakterület mindegyike külön-külön is ad egy kockázati szintet az egyes kockázatokhoz (a nyilvántartási és reintegrációs szakterület értékelése összeadódik), azaz technikailag 4 szakterület 4 különböző kockázatértékelése zajlik le. Az összesített érték mindig a legmagasabb mért kockázathoz igazodik.

Egy plasztikus példával lemodellezve a működést: ha egy fogvatartott a reintegrációs tiszt és a pszichológus részére azt közvetíti, hogy sosem fogyasztott kábítószer, úgy az általuk töltött modul szerhasználati kockázati szintje alacsony lesz. Ugyanakkor az egészségügyi modul felvétele során az eljáró orvos számára az anamnéziséből kiderül, hogy az egyénnek volt szerhasználati múltja, vagy a fogvatartott akut elvonási tünetei kapcsán gyógyszeres kezelést igényel az orvostól, akkor ennek nyomán a kockázati érték magas lesz.

SZAKTERÜLET									
Kockázat/ kockázati szint	Nyilvántartás, reintegráció			Egészségügy			Pszichológia		
	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas
Szerhasználat	x					x	x		

11. ábra A kockázatelemzési rendszer működési logikája

Mivel az egyik szakterület (egészségügy) magas kockázatot mért, ezért a fogvatartott végső szerhasználati szintje is magas lesz. A szenzitív adatra való tekintettel és a jogosultság okán a reintegrációs tiszt nem fogja tudni, hogy a fogvatartott mely válasza miatt lett a szerhasználat értéke más, csak a végső értéket fogja látni, hogy a szerhasználat az egészségügyi terület szerint magas.

A külön moduláris elven kialakított pontozásnak vannak előnyei és hátrányai is. Hátránya leginkább az, hogy a kockázatértékelés során a rendszer nem használja a teljes információk lehetőségét, és önmagát módszertanilag kisebb körökbe (jelen esetben négy külön szakterületre) „bezárva” a kockázatokot szűkebb tematikájú kérdőívek mentén értékeli.

Előnye elsősorban a szervezeti keretek mentén értelmezhető. Egyrészt akkor is tud valamilyen kockázati szintet megjeleníteni, ha egyik vagy másik szakterület valamilyen okból nem tudja meghallgatni a fogvatartottat. A másik fontos érv, hogy a kockázatelemzésnek nincs önálló dedikált állománya, így azt a különböző területek kollégái, így a reintegrációs tisztek és a pszichológusok általános tevékenységük részeként végzik, így viszont a szenzitív adatokat is ennek megfelelően kell lehatárolni rendszerszinten is. A harmadik érv az adatfelvétel bizalmi jellege volt. Azaz a kockázatértékelés eredménye, megbízhatósága erősen függ attól, hogy a fogvatartott és a személyi állomány között ki tud-e alakulni egy megfelelő bizalmi helyzet, ami alapján ki lehet alakítani a raportot. A moduláris elven kialakított értékelés azt segíti elő, hogy ez ne egy kitöltőn múljon. Így, a példánál maradva, legalább három különböző embernek van lehetősége a fogvatartottal a szerhasználati múltjáról beszélni, és azt kockázati szempontból értékelni.

Összességében a hazai kockázatértékelés a korábban bemutatott rendszerek módszertani kereteit is figyelembe veszi, de alapvetően mind szakmai kereteiben, mind eljárásrendjében, szoftveres háttérben egyedi fejlesztésű (tailor made) rendszer. Fő sajátossága, hogy elsősorban belső kockázatokra irányul, eredményének nincs közvetlen jogkövetkezménye a fogvatartottra nézve. Szakterületi szempontból moduláris felépítésű, és funkciójában a kockázatelemzés mellett más szakmai tevékenységek támogatását is biztosítania kell.

4.5.2. A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésének hazai gyakorlata

Ahogy az előző fejezetekben többször említettem, a kockázatelemzés szakmai tevékenységének jelentős részét a helyi bv. intézetek végzik, a PME rendszerére alapozva. Van ugyanakkor egy másik, központi szintje is a kockázatelemzésnek, melyet kiemelt tárgyi súlyú

bűncselekmények esetén központilag végez a BvOP a KKMI által. A disszertáció témája szempontjából ezen belül is a szexuális bűncselekmények a relevánsak. Így a hatályos belső szabályzók alapján azon felnőtt férfi fogvatartottat, akivel szemben az illetékes bíróság a Btk. XIX. fejezete alapján szab ki jogerős, letöltendő szabadságvesztést, a KKMI által működtetett részlegre kell szállítani.

A fogvatartottak a Bv. Törvény 92. § (2) bekezdése alapján a főszabály szerint 30 napig tartózkodhatnak a részlegen, melyet indokolt esetben újabb 30 nappal hosszabbíthat meg a KKMI vezetője. Ezt meghaladó ideig csak a terápiás programokba való bevonás esetén vagy a nyilvántartásért és szállításokért felelős BvOP szakterület logisztikai okokból történő kérése miatt tartózkodhat a fogvatartott. A KKMI a bv. intézetek által is végzett PME alapú kockázatelemzést is elkészíti, azonban azt kiegészíti egy mélyebb, célcsoportspecifikus kivizsgálással.

A kivizsgálás célja – jogszabályi meghatározás alapján – a fogvatartott általános és fogvatartási kockázataira, különösen a szexuális bűncselekményéhez köthető visszaesési kockázatára figyelemmel egy kockázatértékelési összefoglaló jelentés elkészítése. A kivizsgálás során figyelembe kell venni a fogvatartott kockázati és protektív tényezőit, mely alapjaiban épít a kockázatelemzési rendszer már korábban bemutatott szakmai kereteire is. Így a kockázatelemzés során ebben az esetben is figyelembe kell venni az addikciókat, a pszichiátriai hátteret, a szuicidumokat (öngyilkosság és önkárosítások egyaránt), a kapcsolattartás minőségét, a szűkebb támogató környezet kriminalitását, a fogvatartott szocio-ökonómiai státuszát, fegyelmi helyzetét, kriminális karrierjét, attitűdjeit stb. A kivizsgálásokat és az értékelést annak fényében kell elkészíteni, hogy az a bv. intézetek részére a szexuális bűncselekmények és az egyéb erőszakos rendkívüli események megelőzése kapcsán szakmai támogatást nyújtson. A kivizsgálások során fel kell mérni a Bv. Törvény 132. § (1), illetve a Rendelet 32. § alapján a szexuális bűnelkövetők – bűncselekményhez köthető visszaesési kockázatát, valamint a részükre felajánlott, a visszaesés valószínűségét csökkentő terápiás jellegű foglalkozásokra való bevonhatóságot. Ezen belül is kiemelten a fogvatartottak intenzív kezelési programba való bevonhatóságát, arra való alkalmasságát, illetve motivációját.

A kivizsgálás kimenete a KKMI esetében nem csak egy kockázati érték, hanem egy komplex értékelési jelentés. Ez tartalmazza a PME kockázati értékeit is, de egyben más, a fogvatartott kockázatival kapcsolatos főbb információkat is. A helyi szintű kockázatelemzési eljárásban a PME önmagában csak támpontként szolgál a bv. intézeti kezeléshez és elhelyezéshez, viszont a KKMI kivizsgálási jelentései ezen túlmutatva már konkrét javaslatokat fogalmaznak meg az

elhelyezésre vonatkozóan a célintézet számára, szükség esetén egy speciális részlegre, illetve a reintegrációs vagy kockázatkezelő program típusára is.

A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésének speciális eszköze

A szexuális bűnelkövetők visszaesési kockázatainak megállapításánál az előző alfejezetben bemutatott PME mellett a KKMI által, a szexuális bűncselekmények bűnismétlési elemzésére rendszeresített kockázatértékelési kérdőív is segítségül szolgál.

„A KKMI szexuális bűnelkövetők kockázatértékelésére kidolgozott kérdőíve a Static-99, az SVR-20, valamint a SOTIPS kockázatelemzési eszközök módszertani kereteit felhasználva készült, figyelembevéve a hazai célcsoport sajátosságait, illetve az értékelést végző személyi állomány tapasztalatait. A kérdőív jelenleg nem validált, eredményeinek nincs közvetlen jogkövetkezménye. A kérdőív elsősorban a fogvatartott bűncselekményhez köthető megismerését szolgálja, mely egy komplex elemzési és vizsgálati folyamatba ágyazódik be.”
(BvOP, 2022)

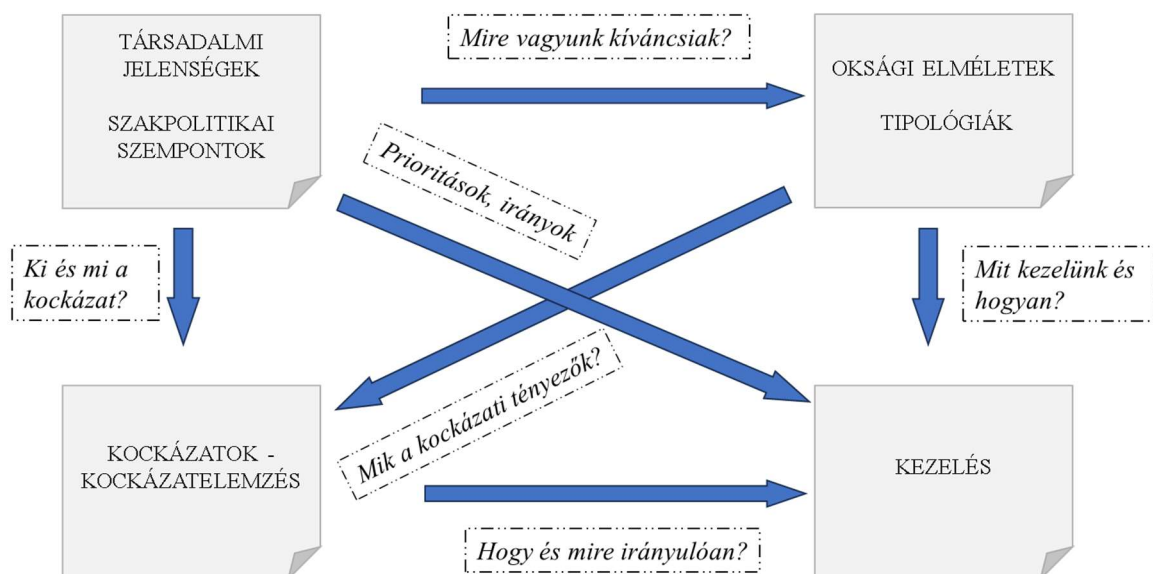
A kérdőív – hasonlóan a korábbi, 4.3 fejezetben hivatkozott szexuális bűnelkövetőkre fejlesztett eszközökhöz – elsősorban az elkövetett szexuális bűncselekmény jellegére, az elkövető egyéb kriminogén tényezőire, valamint a cselekménnyel és az áldozatokkal kapcsolatos attitűdjeire irányul. Fontos azonban, hogy a kockázatértékelésnek nincs közvetlen jogkövetkezménye, így annak eredménye nem befolyásol semmilyen, a fogvatartott élethelyzetét meghatározó intézkedést. Hasonlóan a kockázatértékelés egészéhez, a szexuális bűncselekmények bűnismétlési elemzésére rendszeresített kockázatértékelési kérdőív is elsősorban a kezelési beavatkozások kijelölésére szolgáló döntéstámogató eszköz.

Mivel a kockázatértékelés egészének célja a fogvatartási kockázatok megjelenítése, és hogy támpontul szolgáljon az elhelyezés és kezelési beavatkozások megválasztása terén, így a szexuális bűnelkövetők speciális kockázatelemzési eszköze leginkább egy, a beavatkozási szükségleteket felmérő döntéstámogató kérdőívként értelmezhető.

5. Kapcsolódási pontok: Az elméleti megközelítések, illetve az empiria szerepe, egymásra hatása

A disszertáció első felében igyekeztem azon elméleti kereteket bemutatni, melyek a vizsgálat szempontjából relevánsnak tekinthetők. Ez három főbb témát, a szexuális bűncselekmények társadalmi, szakpolitikai aspektusait, a szexuális bűncselekmények oksági modelljeit és elkövetői tipológiáit, valamint a szexuális bűnelkövetők kockázati, kockázatelemzési értelmezését, áttekintését foglalta magában. A disszertáció további részében mindenekelőtt két kutatási blokk, egy kvantitatív és egy kvalitatív vizsgálat eredményeit kívánom bemutatni. Mindezek után a dolgozatban egy további elméleti jellegű fejezet is helyet kapott, melyben a kezelés és az elhelyezés kérdéseit mutatom be röviden. Bár jellegében az is inkább irodalmi feldolgozásnak tekinthető, elsősorban logikai okokból a disszertáció végére strukturáltam.

A disszertáció főbb alfejezetei több szálon is kötődnek egymáshoz. A külön fejezetekbe strukturált elméleti blokkok közt is vannak kapcsolódási pontok, bizonyos konstellációkban építenek is egymás eredményeire, azonban mégis eltérő megközelítéseket, sajátos logikát és irodalmi háttérrel feltételeznek. Talán éppen ezért is célszerűnek láttam egy külön alfejezetben összefoglalni és szemléltetni ezen megközelítések egymásra gyakorolt hatását, kapcsolódását, hogy ezáltal megteremtsek köztük egy logikai hidat, amely érthetőbbé teszi a disszertáció felépítését is. A következőkben mindenekelőtt a különböző elméleti megközelítések közti logikai összefüggések főbb elemeit kívánom bemutatni egy kapcsolati ábra segítségével.

12. ábra. A disszertáció elméleti blokkjai közti összefüggések

5.1. Az elméleti megközelítések kapcsolódási pontjai

A következőkben az ábrán már felvázolt főbb elméleti blokkok közti összefüggéseket szeretném jobban kibontani, kitérni annak mibenlétére, illetve ennek fényében az empirikus vizsgálatok relevanciájára is szeretnék röviden rámutatni

5.1.1. A szakpolitikai és társadalmi aspektusok kapcsolódási pontjai

A szexuális bűncselekmények társadalmi megítélése és ehhez kapcsolódóan a szakpolitikai szempontból kiemelt szerepe alapvetően határozza meg a szexuális bűncselekményekre irányuló tudományos érdeklődés, jogi és intézményi válaszok jellegét és intenzitását.

- A tudományos érdeklődésre is hatással lesz tehát az a tény, hogy a társadalmi megítélés és szakpolitikai szempontokból is kiemelt szerepet kapnak a szexuális bűncselekmények, ami segíti a kutatásokat, illetve a kapcsolódó intézményrendszer finanszírozását is. Nagyon profán módon megfogalmazva, nem véltelenül lenne nehezebb elméleti összefoglalót készíteni a zsebtolvajlás társadalmi, pszichológiai és kriminológiai összefüggéseiről szóló monográfiákból. Holott – a nem erőszakos jellegből fakadó – relatív alacsonyabb társadalmi veszélyességük ellenére, és egyben mellett, a zsebtolvajok száma és visszaesési kockázata vélhetőleg magasabb, mint például az esetben vizsgált szexuális bűnelkövetésnek. Az általános kriminológiai és a vagyon elleni cselekményekre irányuló elméletek mellett a zsebtolvajlás specifikus irodalma mégis sokkal szűkebbnek tűnik. Azaz, hogy mire vagyunk kíváncsiak, a tudományos, szakmai érdeklődés mit tart prioritásnak, azt erősen meghatározza annak társadalmi, szakpolitikai beágyazottsága is.
- Ezzel összefüggésben értelmezhető az is, amire már a korábbi fejezetekben utaltam, hogy a kockázat alapvetően társadalmi konstrukció. Ennek megfelelően a kockázatelemzési rendszerek fejlesztési irányai, eljárásai, intézményrendszere is csak szakpolitikai prioritások mentén értelmezhető.
- Hogy mi a kockázat, és milyen erőforrásokat áldozunk annak felmérésére, és nem utolsó sorban kezelésére, szintén csak ennek megfelelően értelmezhető. Ebbe beleérthetjük azt is, hogy egyáltalán milyen típusú és kire/mire irányuló kezelési megoldások születnek, legyen az akár terápiás program vagy speciális részleg, esetleg egy dedikált biztonsági intézkedés. A hazai intézményrendszerben is például a szexuális bűnelkövetők kezelése az egyetlen olyan jogszabályi szinten előírt program, amelyet

jogszabályban, tételesen meghatározott bűncselekményt elkövetők esetén kell(!) működtetni.

5.1.2. Az oksági elméletek kapcsolódásai

A disszertáció első felében bemutatott oksági elméletek, tipológiák elsődlegesen arra keresik a választ, hogy miért lesz valaki szexuális bűnelkövető, mi áll a cselekmény háttérében, illetve, hogy milyen jellemzőkkel lehet leírni a szexuális bűncselekményt és annak elkövetőjét. Mindemellett ezen oksági modellek és tipológiák képezik az alapját a kockázatelemzés egyes módszertani megoldásainak, valamint a terápiás beavatkozásoknak is.

- A kockázatelemzés és az oksági modellek kapcsolódási pontjait egy külön alfejezetben vázoltam fel tömören (lásd: 4.4. fejezet). Ennek lényege, hogy a kockázatelemzési eszközök jelentik azt a pontot, ahol az oksági modellek és az intézményi, alkalmazott megoldások találkoznak. A kockázatelemzési rendszerek elsősorban az egyes kockázatok – jelen esetben a szexuális bűncselekmény (ismételt) elkövetése – és azokkal összefüggést mutató attribútumok, tulajdonságok, változók (prediktorok) jellemzően statisztikai együttjárásán alapulnak. Azonban a kockázatelemzési eszközök csak az egyes változók, attribútumok és a vizsgálandó tényező közötti kapcsolat statisztikai erejéről szólnak, arról viszont nem, hogy miért azok a konkrét tényezők lesznek fontosak. Egy példával élve: a kockázatelemzési rendszerek és azok mögött álló kutatások például rá tudnak világítani arra, hogy az áldozathoz fűződő viszony fontos prediktora lesz a visszaesésnek, de arra nem, hogy miért. Az oksági modellek és tipológiák eredményeiből kiindulva viszont a kockázatelemzési eszközök és eljárások fejlesztése és eredményeinek értelmezése is hatékonyabb lehet. Az elméleti irodalmak eredményei segíthetik, gyorsíthatják a célzott kockázatelemzési rendszerek fejlesztését, az összfüggések magyarázatát, vagy látszólagos összefüggések kiszűrését is.
- A kezelési programok háttéréről a későbbiekben még külön fejezetben is beszámolok (lásd: 8. fejezet). Összefoglalva azonban az elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben a szexuális bűnelkövetők kezelésének meghatározó irányát a kognitív-viselkedésterápián alapuló programok adták. A programok elméleti alapját viszont a disszertációban is bemutatott oksági modellek fektették le, így azok alapvetően építenek a korábban is vázolt kognitív torzításokról szóló és a szelfregulációs elméletekre stb.

5.1.3. A kockázatelemzés logikai összefüggései

A három másik elméleti megközelítés között a kockázatelemzés bizonyos értelemben egy érdekes összekötőelemként funkcionál, Tehát ez a többi dimenzió egyfajta metszéspontjának is tekinthető.

- Ha abból indulunk ki, hogy a kockázat kijelölése, definiálása egy társadalmi konstrukció, akkor a kockázatelemzés a szakpolitika és az oksági modellek intézményi metszéspontjában található.
- Emellett mindennek egy picit más logikai aspektusa volt, amit a fentiekben már írtam, hogy a kockázatelemzési eszközök jelentik azt a pontot, ahol az oksági modellek és az intézményi alkalmazott megoldások találkoznak.
- A kockázatelemzés harmadik metszéspontja a kezelési rendszerekkel való fogalmi, működési együttjárása (lásd: 4.2.1. fejezet). A modern kockázatelemzési rendszerek egyik lényegi eleme ugyanis a kezelési rendszerekkel való integráció. Azaz a kockázatok kimutatásának igazi értelmét az adja, ha azokat valamilyen célzott kockázatkezelés kíséri. A kockázat kezelése sokféle lehet, akár egy biztonsági intézkedés vagy akár egy terápiás program. Azt azonban fontos lehet ismételtén kiemelni, hogy a kockázatok kezelése legalább annyira szakpolitikai kérdés, mint maga a kockázat értelmezése.

5.1.4. A kezelési rendszerek kapcsolódási pontjai

Ahogy a korábbi ábrán és a fenti leírásokban is látható volt, a kezelés kérdése sok szempontból már egyfajta végpontként, következményként értelmezhető, míg a másik három (a társadalmi és szakpolitikai, az elméleti és intézményi, valamint a kockázati) aspektus egyfajta praktikus, megoldásorientált kimenete. Ez az a terület tehát, ahol a szakpolitikai megoldások, az oksági modellek és a kockázatelemzés alapján kidolgozott intézkedések, programok valamilyen hatékonysággal, valamilyen kimeneti eredménnyel megvalósulnak. Természetesen ennek is hatalmas elméleti irodalma van akár a terápiás módszerek, irányok, akár azok hatékonysága tekintetében. A kezelés kérdése (a disszertáció szempontjából is) legalább annyira elméleti, mint gyakorlati kérdés tehát. Mindazonáltal mégis csak ez az a pont, ahol a szexuális bűncselekményre adott intézményi megoldás találkozik magával a szexuális bűnelkövetővel. Ez egyfajta próbaköve is a szakpolitikai elgondolások, az elméleti modellek és a kockázati logika által implikált megoldásoknak.

A fentiek mellett a kezelési beavatkozások működése, működőképessége (vagy éppen annak nehézsége, diszfunkciója) fontos visszacsatolásként is szolgálhat, hogy mennyire adekvátak a szakpolitikai elgondolások, milyen más kutatási irányok, megválaszolatlan kérdések merülnek fel a szexuális bűnelkövetők kapcsán, mennyire tudják támogatni ezek az elméletek a jelenség kezelését, illetve mennyire sikerül megfelelően értelmezni a kockázat jellegét, mibenlétét, annak szintjét.

5.2. Adatelemzések, az empiria szerepe

Az elméleti megközelítések számos ponton kötődnek egymáshoz, mely kapcsán a fentiekben pusztán saját logikai szempontjaim szerint vázoltam fel pár gondolatot, ami talán segítheti a disszertáció struktúrájának megértését. Az elméleti keretek, elméleti blokkok közti kapcsolat mellett fontos lehet szót ejteni azonban az adatelemzések és az empiria szerepéről is.

Általánosságban elmondható, hogy a tág értelemben vett társadalomtudományi elméletek (és a téma kriminológiai, szociológiai, pszichológiai, szakpolitikai megközelítései) mögött jellemzően megtalálhatóak az empirikus kutatások. De mégis érdemes lehet rávilágítani a disszertáció elején megfogalmazott kutatási céloktól függetlenül is, hogy miként kapcsolódnak az elméleti keretek a kutatásomhoz, miben rejlenek az irodalmi feldolgozás és az empirikus vizsgálatok találkozási pontjai. Azaz, ahogy a disszertációt előkészítő műhelyvitán is felmerült, hogyan kapcsolódnak a gyakran terjedelmes, különböző logikai megközelítéssel bíró irodalmi fejezetek az azoktól sok esetben látszólag független kutatási blokkokhoz, fejezetekhez.

A kapcsolódási pontokat, az összefüggések jellegét három eltérő irányból értelmeztem: 1) a kutatás jellege, logikája, 2) a kutatás célja, illetve 3) az empirikus vizsgálat oldaláról.

- Mindenekelőtt ismét fontos lehet kitérni az induktív/deduktív kutatási logika kérdéseire (lásd: 1.1. fejezet). A deduktív kutatás egy mérhető, igazolható állításból indul ki, így világos kutatási célt feltételez, mely elősegíti az adekvát módszertani keretek megválasztását és a kutatás eredményeinek világos interpretációját. Ez a logika segíti az irodalmi feldolgozás letisztultságát, célozottabb megválasztását is.

Ez nem azt jelenti, hogy az induktív vizsgálat esetén a kutató ne lenne tisztában saját vizsgálati céljaival, kutatási kérdésével. Egy feltáró, exploratív jellegű elemzés viszont - talán pont jellegénél fogva - igényli a szélesebb elméleti feldolgozást, még akkor is, ha az empirikus vizsgálatban az adatok értelmezésénél nem is feltétlenül fog minden elméleti irány explicit visszaköszönni. A deduktív logika behatárolja a kutatás

szempontjából releváns elméletek körét. Azonban az induktív megközelítés jellegénél fogva szélesebb körből merít, mint amit a kutatás megkívánna, ami azonban csak utólag válik egyértelművé. A disszertációm ezért is kívánta meg a szélesebb körű irodalmi feldolgozást, melyben a különböző elméleti megközelítések (büntetőpolitika, oksági modellek, kockázati szempontok stb.) gyakran csak áttételesen kötődnek egymáshoz.

- A kutatási célok kapcsán ki kell emelni, hogy a téma feldolgozásában egy intézményi, kockázati megközelítést választottam (lásd: 1. fejezet). A kockázati megközelítés önmagában is egy központi, integráló szerepet tölt be (lásd 3. pont), melynek megértéséhez tágabb elméleti megközelítés önmagában is elengedhetetlen. Így az intézményi, kockázati logika a szakpolitikai aspektusok, míg az eredmények értelmezése, magyarázata az oksági modellek és tipológiák bemutatása nélkül lenne nehézkes.
- A fentiekben összefoglalt okok miatt a disszertációban tárgyalt elméleti fejezetek feldolgozása attól függetlenül is szükségszerű, hogy az empirikus blokkokban azok mennyire tükröződnek vissza explicit módon. A téma intézményi megközelítésű, de tudományos szempontú feldolgozása feltételezheti is talán, hogy az általánosabb magyarázóelméletek irányából közelítünk az alkalmazott nézőpont felé úgy, hogy közben az általános kontextus is megmarad. Az empiria szemszögéből tekintve a disszertációban bemutatott elméleti keretek egyrészt a „*bemeneti*” oldalon már tervezési szinten is meghatározták a vizsgálat kereteit, majd az *elemzés logikáját, az adatok értelmezését*, míg a „*kimeneti*” oldalon annak használhatóságát.
 - o *Bemeneti* oldaláról tekintve mindenekelőtt a szexuális bűncselekmények szakpolitikai, társadalmi aspektusai alapvetően határozták meg a témaválasztást, hogy miért ezzel foglalkozom, miért ennek a témának, elkövetői körnek van dedikált intézményrendszere, ami lehetővé tette egyáltalán a kutathatóság általam választott jellegét, az adatok hozzáférhetőségét (lásd: 1.2. fejezet).
 - o A kutatás során rendelkezésre álló adatok köre, jellege egyfelől adott volt (lásd: 6.1. fejezet), másfelől az elméleti irodalmak, oksági modellek, kockázatelemzési megoldások és irányok meghatározták, hogy az adott lehetőségek figyelembevételével melyek lettek a tényleges vizsgálati jellemzők.
 - o Az *elemzési* oldalon az adatok értelmezését, tágabb irodalmi kontextusba helyezését is támogatta a szélesebb irodalmi feldolgozás, tehát azt, hogy mit tartok érdekesnek, mire érdemes felhívni a figyelmet, felfedezhetőek-e mások által is felvetett tendenciák stb. Ebben különösen fontos lehet elméleti oldalról

nézve az erőszakosság tettenérése, akár elkövetőként, akár fogvatartottként, az elkövetést, visszaesést meghatározó tényezők (attitűdök, szerhasználat), a gyermekkori jellemzők (intézeti háttér, fiatalkori devianciák), a kriminalitás jellege stb. (lásd: 6.3. fejezet). Az elemzési irányok, súlypontok választásában tehát még akkor is nagy relevanciával bírnak az oksági modellek, tipológiák, ha a vizsgálatnak nem volt célja ezen elméletek validálása.

- *Kimeneti oldalon* alapvetően az adatok használhatóságát, további kutatási irányok meghatározását is segíti a szélesebb irodalmi feldolgozás. A konkrét intézményi javaslatok (speciális részleg működtetése például), kezelési lehetőségek mellett az eredmények használhatósága szakpolitikai szinten is adott lehet. Elméleti szempontból azon vizsgálati részeredmények is relevánsak lehetnek, ahol a saját eredményeim nem, vagy csak részben egyeztek más kutatók adataival (lásd: 6.3. fejezet)

A disszertációban bemutatott elméleti megközelítések és a következő fejezetekben bemutatni kívánt kvantitatív és kvalitatív vizsgálati elemek látszólag független, önmagukban álló blokkokként jelennek meg, mégis sok ponton kötődnek egymáshoz. Ennek a fejezetnek a célja is az volt, hogy egyfajta összefoglalóként és átvezetőként szolgáljon, mintegy hidat teremtve a disszertáció főbb fejezetei és két nagyobb logikai egysége, az elméleti és az empirikus elemzés között.

6. A szexuális bűnelkövetők hazai börtönpopulációjának karakterisztikája

A következő fejezetekben a disszertációm keretében végzett kutatás módszertani koncepcióját és eredményeit mutatom be. A kutatás célja az elítélt erőszakos szexuális bűnelkövetők magyar börtönpopulációjának vizsgálata. A kutatás szempontjából különösen fontos volt, hogy a vizsgált tényezők, illetve az eredmények támpontot tudjanak nyújtani az elhelyezés, a biztonság és a kezelés kérdésében, valamint támogatni tudják a hazai kockázatértékelési rendszerek fejlesztését. Azaz támogatni tudjon egy fogvatartási szempontú klasszifikációt, ezáltal a szexuális bűnelkövetők börtönökön belüli menedzsmentjére létrehozott hazai intézményrendszer működését.

A korábbi fejezetekben bemutatott elméletek és tipológiák számos eleme vagy akár egésze visszatükröződik a későbbiekben bemutatott eredményekben is. Fontos leszögezni, ahogy az már korábban is említésre került, a kutatásnak nem célja a pszichológiai profilalkotás vagy a bemutatott elméletek, tipológiák hazai mintán való igazolása/reprodukálása. A vizsgálatok irányát elsősorban a fogvatartási szempontból releváns adatok feldolgozása jelöli ki sajátos börtönszociológiai megközelítéssel, amiben kiemelt értelmezési szerepet kap az is, hogy a szexuális bűnelkövetőt mint fogvatartottat értelmezem.

6.1. A kutatás módszertani összefoglalója

A fentiek figyelembevételével a következő fejezetekben a kutatást és annak eredményeit az alábbi keretek között mutatom be:

- Módszertani összefoglalásként röviden fel kívánom vázolni, hogy pontosan milyen körre irányul a kutatás, továbbá, hogy a kutatás egyes elemeiben milyen jellegű adatbázist használok, illetve azokon belül milyen jellegű adatokat kívánok elsősorban elemezni. A részletesebb módszertani kérdéseket, elemzési metódusokat az egyes részfejezeteknél külön kiemelem.
- A rendelkezésemre álló fogvatartotti adatokból elsőként a szexuális bűnelkövetők fogvatartási, demográfiai alapstatisztikáit mutatom be.
- Ezt követően a kockázatelemzési rendszer adataiból kiindulva, egy szélesebb adatkörre építve tudom elemezni a fogvatartottak kriminalitását, kockázati szempontokból releváns jellemzőit, egyes attitűdjeit, a velük foglalkozó állomány szakmai benyomásait.

- Végül pedig az érintett kör ítéletkiadmányainak elemzéseire alapozva, elsődlegesen olyan adatok feldolgozását végzem el, melyek a fogvatartotti nyilvántartásokból nem kinyerhetőek.

A hazai adatok feldolgozása eredményeinek fényében térek rá a kezelés és az elhelyezés elméletének, valamint hazai gyakorlatának bemutatására. Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy kikre és kikre nem irányul a kutatásom. A vizsgálatokban csak erőszakos, felnőtt korú, férfi elítélt elkövetőket vizsgállok, amelynek alapvetően három fő oka van. A szexuális bűncselekmények körét a Btk. XIX. fejezete tartalmazza, mely széles elkövetői kört fed le, a nemi erőszaktól a vérfertőzésen át a prostitúcióhoz köthető cselekményekig bezárólag. Ennek megfelelően – részben kezelési és elhelyezési kérdések miatt – elsősorban arra a célcsoportra fókuszálok, melyek a bv. szervezet szakmai fókuszában és a jogszabályi kötelezettségek miatt is magasabb prioritásként szerepelnek.

Mindemellett a nem erőszakos szexuális bűncselekményért szabadságvesztés büntetést töltő fogvatartottak aránya elég alacsonynak tekinthető, amely további alcsoportokra bomlik, így például jogi és kriminológiai szempontból is célszerű különválasztani a prostitúcióval összefüggő cselekményeket és például a vérfertőzést is. Az alacsony elemszám mellett a disszertáció fókuszától jelentősen eltérő kriminológiai sajátossággal bíró csoportoknak tekinthetők, így a vizsgálat nem terjed ki rájuk.

Mindemellett az erőszakos és nem erőszakos cselekmények kapcsán módszertanilag kérdéses volt a szexuális visszaélés (korábbi terminológiában megrontás) kategorizálása. A szexuális visszaélés kriminológiai és pszichológiai szempontból sok hasonlóságot mutat a tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett szexuális kényszerítéshez. Mindazonáltal végül jogi oldalról vizsgáltam az egyes kategóriákat. A Btk. értelmező rendelkezéseit figyelembe véve a 459. § 26. e) alapján az erőszakos szexuális bűncselekmények közé a szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak, valamint a korábbi Btk.¹⁴ szerint elítélt fogvatartottak esetén az erőszakos közöszülés és a szemérem elleni erőszak tartozik. Így a kutatásban az egyértelmű fogalomhasználat okán ezen bűncselekményeket vettem alapul¹⁵.

A vizsgálati fókusz tisztázásán túl szükséges szót ejteni az adatbázisok háttéréről is. A kutatás a magyar adatokra szorítkozik, háttérét két külön adatbázis adja. Az első a bv. szervezet fogvatartotti populációjának adatait nyilvántartó rendszer: a fogvatartotti nyilvántartás, illetve

¹⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: korábbi Btk.)

¹⁵ A fogvatartotti nyilvántartásban a jellemző bűncselekmény az ítélet alapjául szolgáló jogszabály szerint van rögzítve. Így, ha valakit még a korábbi Btk. alapján ítélték el, úgy a nyilvántartásban nem szexuális erőszak, hanem erőszakos közöszülés szerepel.

annak szoftveres háttere a FONIX3, (továbbiakban FONIX3), valamint az előző fejezetben bemutatott kockázatelemzési rendszer háttérét nyújtó PME.

1. A FONIX3 tartalmazza a fogvatartás során releváns fő alapadatokat (a fogvatartottak személyi adatait, a korábbi fogvatartásának adatait, jutalmakat, fenyegetéseket, munkáltatással kapcsolatos és a szabadulásához szükséges adatokat, annak várható idejét stb.). Ebből az adatbázisból nyertem ki 2023. márciusi adatlekérés alapján a főbb demográfiai és fogvatartási alapjellemzőket.
2. A kockázatelemzési rendszer adja az elemzés másik háttérét, mely a PME 2023. márciusi adatainak feldolgozását jelenti. A PME adatbázisára építkezve elsősorban a kriminális előéletére, családi háttérére, szocio-ökonómiai helyzetére, börtönön belüli magatartására, pszichológiai és egészségügyi állapotára vonatkozóan gyűjtött adatokat dolgozom fel. Az elemzésben a fogvatartottak önbevallásán alapuló adatokat és attitűdöket, valamint a személyi állomány részéről adott kiegészítő információkat, szakmai megítéléseket is igyekszem beépíteni.

A két adatbázis tehát elsősorban kriminológiai alapjellemzők, valamint a fogvatartás szempontjából releváns adatok széles körének statisztikai feldolgozását teszi lehetővé, így a fogvatartottak kriminális karrierjének, kriminális kiterjedtségének, a zárt intézeti viszonyok közti magatartásának, erőszakosságának, attitűdjeinek vizsgálatát. A statisztikai adatokból mindemelett sok olyan információ és eredmény kinyerhető, amely alkalmas lehet a magyarázóelméletek és tipológiák során megjelenített elkövetői attribútumok hazai mintán való modellezésére is (habár a kutatásnak ez nem fő célja).

Mindazonáltal a fogvatartási jellemzőkre fókuszáló adatbázisok számos korlátozó keretet is szabnak a vizsgálatnak. Egyrészt – bár a PME alapvetően egy kérdőív– elsősorban igazgatási céllal készült és a kockázatelemzés mellett széles körben kell szervezeti funkciókat kiszolgáltatnia (lásd: 4.5. fejezet). A PME ugyanis nem egy meghatározott céllal előkészített és megtervezett kutatás érdekében készített adatfelvétel. Azaz, bár az adatbázis értékes börtönszociológiai, kriminológiai, pszichológiai adatokat is tartalmaz, azok nem kutatási céllal készültek, így az adatbázis – vitathatatlan értéke ellenére – egy igazgatási tevékenység járulékos hozadéka. Ennek a kutatás korlátait is meghatározó következménye, hogy a változók és azok értékei eleve adottak, azon változtatni utólag csak korlátozottan lehet (össze tudom vonni, át tudom kódolni stb., de az alapváltozón módosítani nem tudok). A minta adott, bővíteni, kiterjeszteni nem lehet. Az egyes szakterületek adatfeltöltési szintje eltérő (azaz egyes fogvatartottak esetében előfordulhat, hogy rendelkezésre állnak a pszichológiai adatok, de az egészségügyi nem),

illetve azt is figyelembe kell venni, hogy az adatok jelentős részben a fogvatartottak önbevallásán alapulnak, és azok valóságtartalmát az adatok feltöltését végző kollégák nem vizsgálják.

Szintén fontos, hogy a fogvatartotti adatbázis bár nagyon széles változókörrel rendelkezik, ennek egy része olyan fogvatartási témákra irányul, melynek a kutatás témája szempontjából nincs relevanciája, így azok a vizsgálatokba nem kerültek be. A vizsgálat szempontjából fontos, de a fogvatartási adatokból nem kiolvasható például az áldozathoz való viszony, az erőszak alkalmazásának módja vagy szintje, az áldozat és az elkövető életkörülményei. Ezért külön fejezetben bemutatva az eredményeket egy kvalitatív adatfeldolgozást is beépítettem a kutatás menetébe, amely alapvetően egy szűkebb minta ítéletkiadmányainak feldolgozását jelentette. Az adatlekérések tulajdonképpen az informatikai rendszerből lekérdezhető Excel adatbázisok, melyek fogvatartotti azonosítókhoz köthetően tartalmazzák az egyes elítéltekhez rendelhető információkat. Az adattáblák tisztítását követően az adatfeldolgozást a KKMI által használt SPSS Statistics 29.0 szoftverrel végeztem. A különböző adatbázisok felépítésére, vizsgálati mintáinak összeállítására, a statisztikai feldolgozás és szövegelemzés módszereire a kutatás egyes elemeire vonatkozó alfejezetekben külön-külön kitérek.

6.2. A szexuális bűnelkövetők alapadatai

A szexuális bűnelkövető egy jogi kategória, melynek több aspektusára (betegség, pedofília stb.) a disszertáció első fejezeteiben is kitértem. Amit azonban fontos ismételtelen leszögezni, hogy a jogi kategória jellegéből fakadóan az egyes országok azt értik szexuális bűnelkövető alatt, amit az adott állam büntető törvénykönyve annak tart. Ebben viszont jelentős eltérések lehetnek akár a bűncselekmények körét tekintve is; például szexuális bűncselekmény-e, aki bordélyházat üzemeltet? Hazánkban igen, de ahol legális a prostitúció ilyen formája, ott ez nyilván máshogy jelentkezik a büntető törvénykönyvben is. Más lehet a szexuális cselekmények beleegyezési korhatára is, ami szintén jelentősen alakíthatja az egyes országok szexuális bűnelkövetőinek börtönpopulációját.

A korábbiakban bemutatott elméletek, tipológiák hátterét jellemzően börtönpopuláción, kezelési központokban vagy legalábbis az igazságszolgáltatás által elrendelt intézkedés alá vont populáción végzett kutatások adták. Azonban szintén az egyes országok eltérő büntetőgyakorlatából fakadóan, nem feltétlenül ugyanaz a bűnelkövetői kör kerül szabadságvesztés büntetés okán börtönbe vagy legalábbis intézményi keretek közé, így a kutatások alapját képző minták is jelentős különbségeket rejthetnek magukban. Ezeket a

szempontokat figyelembe kell venni akár nemzetközi összehasonlító statisztikák, akár egyes fogvatartotti jellemzők vizsgálati eredményeinek bemutatásánál, összehasonlításánál is.

6.2.1. Fogvatartotti alapadatok és a szexuális bűnelkövetők aránya a börtönpopulációban

A kutatáshoz használt adatbázis összeállításának időpontjában¹⁶ összesen 20 525 büntetés-végrehajtási jogviszonnal rendelkező személy szerepelt a büntetés-végrehajtás nyilvántartásában. Az elemzésben azonban egy szűkebb mintát vettem alapul, így kizárólag a jelenlévő fogvatartottakat emeltem be a kutatás alapjául szolgáló adattáblába, így például a reintegrációs őrizetbe helyezett vagy a büntetés-félbeszakításon lévő személyeket (akik ténylegesen tehát nem voltak aktuálisan zárt, intézeti keretek közt fogvatartva) kizártam a mintából. A vizsgált teljes fogvatartotti populáció így 20 152 fő. A húszezer fő feletti létszám az elmúlt évtizedet tekintve hazai viszonylatban is magasnak tekinthető, ami európai összehasonlításban egyben magas bebörtönzési rátát is jelent (Aebi et al., 2022). A fogvatartási jogcím szerinti eloszlása alapján a populáció jelentős része elítélt, közel negyede letartóztatott (korábbi terminusban előzetes letartóztatás), míg közel 10%-a valamilyen egyéb jogcímen van fogva tartva. A fogvatartottak közel 93%-a férfi, a fiatalokúak bv. intézeteiben összesen 153 fő van elhelyezve, ebből 18 éven aluli mindössze 33 fő¹⁷. A teljes jelenlévő fogvatartotti populáció 5,4%-át teszik ki azok, akiket szexuális bűncselekmény miatt tartanak fogva, ami összesen 1092 főt jelent. Az 1092 fő közel 97%-a férfi (mindössze 35 fő nő), és fél százaléka (5 fő) 18 éven aluli.

Szexuális bűncselekmény kapcsán fogvatartottak megoszlása		
	N	%
Teljes fogvatartotti populáció	20152	100,0
Ebből szexuális bűncselekmény okán fogvatartott	1092	5,4
A szexuális bűncselekményért fogvatartott 1092 főből:		
Letartóztatott	254	23,3
Elítélt	838	76,7
A 838 fő elítéltből nő	35	3,2
A 838 fő elítéltből 18 éven aluli	5	0,5

1. táblázat

A női fogvatartottak különösen érdekes szegmense a szexuális bűnelkövetőknek, annak ellenére, hogy létszámuk nagyon csekély. A szakmai érdekessége elsősorban abból fakad, hogy a disszertáció korábbi fejezeteiben bemutatott elméletek, oksági modellek csak korlátozottan értelmezhetőek az esetükben. Mindazonáltal a büntetés-végrehajtás keretein belül is készültek

¹⁶ Az adatlekérés időpontja 2023. március 5.

¹⁷ A 18 éven aluliak mindenképpen fiatalokúak bv. intézetében kerülnek elhelyezésre, azonban ott akár 21 éves korukig is maradhatnak.

korábban elméleti és statisztikai elemzések is a témában (Drexler & Somogyvári 2015a; Drexler & Somogyvári 2015c). A mintában 35 fő nő volt szexuális bűncselekmény miatt fogva tartva, ebből 29 fő elítélt, és jellemzően erőszakos szexuális cselekményekért töltnek szabadságvesztést (meglepő módon csak 12 fő volt visszaélés vagy egyéb, például prostitúcióval összefüggő cselekmény miatt bv. intézetben). A szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban a fentiek fényében is elmondható, hogy az átlag fogvatartotti populációhoz képest is magasabb a férfi elkövetők aránya. A vizsgálat további menetében jellemző bűncselekmény alapján válogattam ki a szexuális bűncselekményben érintett fogvatartottakat.

Fogvatartottak jogcím szerinti eloszlása (%)		
Jogcím	Teljes fogvatartotti populáció (N=20152)	Szexuális bűncselekmények (N=1092)
Elítélt	66,0	76,7
Letartóztatott	24,5	22,6
Elzárás/Büntetőjogi elzárás	4,6	0,1
Közérdekű munka átváltoztatása/ pénzbírságot helyettesítő elzárás (fogház)	3,5	0,2
Kényszergyógykezelés	1,1	0,3
Előzetes kényszergyógykezelés	0,1	0,0
Egyéb	0,1	0,1

2. táblázat

A szexuális bűncselekmény miatt fogvatartottak közel 77%-a elítélt (838 fő), egyéb jogcímen elenyésző létszámban vannak jelen (például elzárás), ők jellemzően az egyéb nem erőszakos bűncselekményt elkövetők köréből kerülnek ki. Az elemzés további részében az elítéltekre fogok koncentrálni, azaz a mintát tovább szűkítettem a jogerős büntetésüket töltő szexuális bűnelkövetőkre. A szexuális bűnelkövetők teljes elítélti köre 838 főt tesz ki, akiknek 86%-a erőszakos cselekmény miatt tölti szabadságvesztés büntetését.

Szexuális bűncselekmények kapcsán elítéltek száma és aránya (N=838)		
Elkövetési jelleg	Összes elítélthez képesti %	Szexuális bűncselekményeken belüli %
Erőszakos szexuális	5,4	86,3
Szexuális visszaélés	0,3	4,7
Gyermekpornográfia	0,2	2,5
Prostitúcióhoz köthető bűncselekmények	0,2	2,4
Szeméremsértés	0,2	2,4
Gyermek prostitúcióhoz köthető cselekmények	0,1	1,2
Vérfertőzés	0,0	0,6
Összesen:	6,3	100,0

3. táblázat

A bűncselekmény típusa szerinti bontásból is látható, hogy nagyon heterogén elkövetői kör jelenti a vizsgálat fókuszát. Társadalmi veszélyességük és számosságuk miatt az erőszakos

elkövetők sajátosságai bírnak a legnagyobb relevanciával, mindazonáltal a nem erőszakos elkövetői csoportok nagyon alacsony elemszáma okán statisztikai, kvantitatív módszerekkel történő vizsgálatuk módszertanilag sem lenne feltétlenül adekvát. A későbbiekben többek közt ezért is láttam indokoltnak a mintát kizárólag az erőszakos elkövetőkre szűkíteni.

A disszertáció témájának megfelelően a kutatás további részében ezt a mintát is az erőszakos szexuális bűncselekményt elkövető felnőtt korú, elítélt férfiakra szűkítem le.

6.2.1.1. *A szexuális bűnelkövetők aránya a nemzetközi statisztikákban*

A cselekmények erőszakos jelleg alapján való felosztási logikája a nemzetközi statisztikákban is megjelenik. A szexuális bűncselekményekért elítéltek létszámstatisztikáinak (európai) összehasonlításához az Európa Tanács és a svájci Lausanne-i Egyetem közös projektje, a SPACE-I (Statistiques Pénales Annuelles du Conseil de l'Europe) börtönstatisztikai adatgyűjtése adja az alapokat. A SPECE kiadványai (Aebi et al., 2015-2021) már az 1990-es évek elejétől szolgáltatnak átfogó, standard viszonyítási alapot az európai börtönügyi statisztikák elemzéséhez. Az adatok az alapvető trendek mellett rávilágítanak a szexuális bűncselekmények már említett jogi terminológiai nehézségeire is. A szexuális bűncselekményekre vonatkozóan a SPACE kétfajta adatkört jelenít meg: a „Rape” és az „Other types of sexual offence”, azaz a szexuális erőszakot, valamint az összes többi szexuális cselekményt. Az adatok alapján fontos megemlíteni, hogy a két kategória több ország adatszolgáltatásában nem elválasztható, és – ahogy erre már többször kitértem – az eltérő jogrendszerek és terminológiák használata miatt az egyes kategóriák tartalma, a lefedett cselekmények köre az egyes országokban szintén különböző lehet.

Az Európa Tanács tagállamaiban a szexuális bűnelkövetők százalékos aránya a börtönpopuláción belül			
	Szexuális erőszak	Egyéb szexuális bűncselekmény	Összesen
2020	4,7	3,9	8,8
2019	5,1	5,1	10,2
2018	4,6	3,9	8,5
2017	nincs adat		
2016	4,5	3,3	7,8
2015	3,9	3,7	7,6

4. táblázat Forrás: SPACE-I 2016-2021

A SPACE statisztikák adatainak értelmezéséhez hozzá kell tenni, hogy abba az Európa Tanács minden tagállama szolgáltathat adatot, így San Marino, Monaco, Liechtenstein, Luxemburg is, ahol a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban akár 0-s vagy az alacsony létszámból fakadó extrém magas értékek is előfordulhatnak. Így a 2020-as adatokban Monaco 7 fő

fogvatartottjából az „egyéb szexuális bűncselekményt” elkövető 1 fő az ország börtönpopulációjának több mint 14%-át tette ki (Aebi et al., 2021. p. 50-51). A SPACE kiadványok tetemes mennyiségű adat feldolgozását feltételezik, így jelenleg (2023. március) csak a 2020-as adatok érhetőek el már publikált állapotban. A SPACE adatok alapján a hazai populáció az európai arányokhoz mérten látszólag alacsonyabbnak tekinthető (6,3%), ám ha a magyarországi jogrendszer alapján az erőszakos szexuális bűncselekményeket összesítjük (5,4%), akkor az megfeleltethető (sőt, magasabb is) a SPACE statisztikák „rape” kategóriája európai átlagának. Szembetűnő különbség az „egyéb szexuális bűncselekmények” erősen eltérő arányában van. Ennek oka lehet a nem erőszakos cselekmények mögötti nagyobb hazai látencia vagy az ítélkezési gyakorlat és jogi terminusok adminisztratív különbözősége is. A börtönstatisztikák például általában a jellemző bűncselekményre vonatkoznak, nem az összes vagy valaha elkövetett bűncselekményre. Azaz, ha például valakinek prostitúcióval összefüggő cselekményei mellett más – az adott jogrendszerben – súlyosabb bűncselekménye is van (pl. emberölés vagy emberkereskedelem), akkor ez utóbbi mentén kerülnek be a bűnügyi statisztikákba. Hogy mi a súlyosabb bűncselekmény, és azt ki, hogyan kategorizálja, az viszont az adott ország módszertani megoldásaitól függ.

A bűnelkövetői jellegből fakadó módszertani sajátosságokból adódik, hogy bár rengeteg tanulmány és sok empirikus elemzés születik, de ezek összehasonlíthatósága, így validitása is, korlátozott. A nemzetközi adatok tehát csak jelzésértékűek, a cselekmények volumenét vagy a látencia mértékét nem lehet vele kifejezni.

6.2.2. Az erőszakos szexuális bűnelkövetők áldozat életkora szerinti megoszlása

Az általános megoszlást követően az áldozatok életkora különösen fontos kérdés, hiszen az elméleti, oksági modellek, tipológiák mellett a büntetőjogi minősítésnek is ez az alapja. A büntetés-végrehajtás jellemző bűncselekményeken alapuló adatbázisából azonban gyakran csak a bűncselekmény általános típusa derült ki, a minősítés tényleges jellege azonban nem (például szexuális erőszak a jellemző bűncselekmény, de ebből nem derül ki, hogy 12 éven aluli az áldozat).

A büntetés-végrehajtás természetesen rendelkezik az információval az ítéleti dokumentumok alapján, de a nyilvántartási rendszerből lekérhető, statisztikai feldolgozásra alkalmas adatként egyértelműen nem beazonosítható. Így ezen eseteket szintén kiszedtem a mintából. Az áldozati kategória szerinti bontás után a minta összesen 766 főre csökkent, a többi esetben ugyanis a nyilvántartási rendszerből nem derült ki egyértelműen az áldozat életkora. A disszertációban

egyszer már közölt táblázat alapján is látható, hogy a Btk. több életkori kategóriát is használ az egyes tényállásokhoz köthetően (lásd: 1.3.2.1. fejezet), ráadásul a mintába került fogvatartottak közül többnek még a korábbi Btk. alapján volt kiszabott ítélete.

Vizsgálati kategóriák bontása		
	Btk.	Korábbi Btk.
Gyermek áldozat	196. § szexuális kényszerítés 14 éven aluli sértett 197. § szexuális erőszak 12 éven aluli sértett	197. § szexuális erőszak 12 éven aluli sértett 196. § szemérem elleni erőszak 12 éven aluli sértett
Fiatalkorú áldozat	196. § szexuális kényszerítés 18 éven aluli sértett 197. § szexuális erőszak 18 éven aluli sértett	
Felnőtt áldozat	196. § alapesete 197. § alapesete	197. § alapesete 198. § alapesete

13. ábra

A táblázat alapján látható, hogy valójában nem tudtam létrehozni a sértett életkora szempontjából teljesen homogén csoportokat, hiszen a szexuális kényszerítés esetén a minősítés határa 14, míg a többi esetben ez 12 év. Ezt csak abban az esetben tudtam volna feloldani, ha ezt a kategóriát kiviszem a mintából, azonban ez a kutatás szempontjait tekintve nem lett volna előnyös. És bár az áldozati életkorra irányuló kategóriák alapvetően jogi, mintsem tisztán demográfiai értelemben vett életkori csoportok, az egyszerűség kedvéért gyermek, fiatalkorú és felnőtt áldozatként nevezem a fentiekben bemutatott – jogi minősítések alapján összeállított – kategóriákat.

Szexuális bűncselekmények kapcsán elítéltek száma és aránya az áldozatok életkora szerint		
Áldozat életkora	Fő	Szexuális bűncselekményeken belül (%)
Gyermek áldozat	277	36,2
Fiatalkorú áldozat	167	21,8
Felnőtt áldozat	322	42,0
Összesen:	766	100,0

5. táblázat

Az adatok alapján kiemelendő, hogy a szexuális bűncselekményekért elítéltek nagyobb részének (fiatal és gyermekkorú áldozat összesen 58%) 18 éven aluli áldozata van. Ez a szám összecseng a korábbi hazai kutatásokkal is (Szabó, 2019; Parti et al., 2017), bár nemzetközi kitekintésben árnyaltabb képet kapunk. Egyes irodalmak a hazai adatokhoz hasonlóan több 18 év alatti áldozattal bíró elkövetőkről számolnak be (Kong et al., 2003; [URL](#); [URL](#)), míg máshol ez a tendencia nem érvényesül (Perkins, 1997; Stiernströmer et al., 2022). Fel kell hívni azonban a figyelmet a disszertáció során eddig is, és a későbbiekben is többször hangsúlyozott tényre, hogy ezen statisztikák nemzetközi összehasonlíthatósága korlátozott. Amellett, hogy eltérőek lehetnek a bűncselekmények mintázatai és előfordulásai is, az adatokat a helyi szabályozás által meghatározott büntetőpolitikai gyakorlat is erősen befolyásolja. Más

országokban eltérőek lehetnek a bűncselekmény-besorolások, a szabadságvesztés büntetés kiszabási gyakorlata, és nem utolsósorban az áldozat szerinti életkori besorolások büntetőjogi vagy statisztikai alkalmazása. Csak egy példával illusztrálva, az erőszakos szexuális bűncselekményekre vonatkozó 2022-es angliai statisztikák (a jogi minősítéstől függetlenül) a felnőtt kategóriákba a 16 évnél idősebb áldozatokat sorolták ([URL](#)).

6.3. A szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjának karakterisztikája

A disszertáció gerincét képező kutatás a kockázatelemzési adatok feldolgozására épül, így a vizsgálat következő lépésében azonosítószámok alapján összefűztem az előző fejezetekben használt FONIX3 fogvatartotti nyilvántartást és a kockázatelemzési adatbázist. Így a fogvatartási alapjellemzőket és a kockázati tényezőket együtt tudtam vizsgálni. A vizsgálat következő részében röviden kitérek a kvantitatív kutatási blokk módszertani kereteire, illetve a használt csoportosításokra, majd a szexuális bűnelkövetők jellemzőit az alábbi logikai bontás mentén dolgozom fel:

- Fogvatartási jellemzők
- Az elkövető demográfiai adatai, iskolázottsági és munkaerőpiaci háttere
- Kriminálitási jellemzők
- Fiatalkori devianciákra vonatkozó adatok
- Fogvatartási kockázatokra irányuló adatok.

A disszertáció során következő fejezeteinek elsődleges célja, hogy több dimenzió mentén tudjam feltérképezni és bemutatni az erőszakos szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjának hazai karakterisztikáját és egyben a különböző elkövetői csoportok egymáshoz és az átlag fogvatartotti populációhoz képest eltérő jellemzőit, valamint beavatkozási szükségleteit. A vizsgálatok során elsősorban azokra a területekre fókuszálok, melyek intézményi szempontból is meghatározóak, azaz a kezelés, az elhelyezés és a biztonság szempontjából is relevánsak.

6.3.1. A kutatás módszertani háttere

A kockázatelemzési adatbázis adja tehát az elemzés gerincét, mely a 2023. március 5-i adatlekérés pillanatában 12 186 fő elítélt adatait tartalmazta teljeskörűen. Ahogy korábban bemutatásra került (lásd: 4.5. fejezet), a magyarországi büntetés-végrehajtás által használt kockázatelemzési rendszer elsősorban a kriminális előéletére, családi hátterére, szocio-ökonomiai helyzetére, börtönön belüli magatartására, pszichológiai és egészségügyi állapotára vonatkozóan gyűjt adatokat, elsősorban a börtönökön belüli kockázatokkal (pl. agresszivitás,

szerhasználat, szuicidum) összefüggésben. Az adatelemzések során felhasználók nyilvántartási objektív adatokat (bűncselekmény jellege, demográfiai adatok stb.), a fogvatartottak önbevallásán alapuló adatokat és attitűdöket, valamint a személyi állomány részéről adott kiegészítő információkat, szakmai megítéléseket egyaránt.

A kutatás következő lépésében összefűztem a fogvatartotti alapadatokat és a kockázatelemzés adatbázisát. Az összefűzött adatbázisból – a disszertáció témájának megfelelően – leválogattam a nőket, a 18 éven aluliakat és minden olyan egyéb jogcímen fogvatartottat, aki nem elítélt, illetve akivel a kockázatelemzési kérdőív adatai valamilyen okból kifolyólag nem kerültek felvételre.¹⁸ A teljes adatbázisban így 10 692 fő maradt.

A mintába összesen 618 fő erőszakos szexuális bűnelkövető adata került be, míg az adatbázisban szereplő nem szexuális bűnelkövetői körből létrehoztam egy randomizált, megközelítőleg 5%-os kontrollcsoportot, összesen 498 fővel. Az így kapott minta tehát összesen 1116 fős lett. Az alábbiakban egy összefoglaló ábrán igyekszem bemutatni, hogy a két különböző adatbázis összefűzésével milyen logikai lépések és szűkítések mellett állt össze a vizsgálathoz létrehozott minta.

A vizsgálati minta összeállításának menete						
N						
Fogvatartotti nyilvántartás				Elérhető adat a kockázatelemzési rendszerben		
Teljes fogvatartotti populáció	Ebből szexuális bűncselekmény okán fogvatartott (elítélt és letartóztatott)	Szexuális bűncselekmény okán elítélt	Áldozat életkora a Btk. minősítés alapján beazonosítható	Szexuális bűncselekmény okán elítélt felnőtt férfi	Nem szexuális bűnelkövetők randomizált, kontrollcsoportja	Random, nem szexuális elkövetőkkel kiegészített minta
20152	1092	838	766	618	498	1116
➔						

6. táblázat

A vizsgálat előkészítéseként fontosnak láttam meghatározni, hogy mi legyen az a fő logikai irány, ami az elemzés szempontjait meghatározza. A vizsgálat egyik elsődleges szempontjaként az áldozat életkora szerinti csoportosítást határoztam meg, melyet alapvetően az alábbiak indokoltak:

- Egyrészt a korábbi fejezetekben bemutatott elméleti irodalmak és tipológiák egyik kiemelt eleme volt az áldozat életkora, mely a cselekmény mögötti oksági tényezőket, az elkövetés jellegét, így a kezelési szükségleteket is behatárolta. Az áldozat életkora szerinti felosztás

¹⁸ A PME kérdéssort minden újonnan befogadott elítélttel kell felvenni a 2018. augusztus 1-jei rendszerbe állítása óta. A fel nem vett kérdőívek legnagyobb valószínűséggel azon elítélteket takarja, akik ezen dátum előtt kezdték meg jogerős szabadságvesztés büntetésüket, és utólag már nem került sor a kockázati besorolásra. Kisebb valószínűséggel és vélhetőleg kisebb esetszámban szerepelhetnek, akik adminisztratív okból nem szerepelnek az adatbázisban.

azonban nemcsak a cselekmények okságát, motivációit leíró elméletekben jellemző, de a szexuális bűnelkövetők speciális attribútumaira irányuló szűkebb spektrumú vizsgálatokban is. Így a további fejezetekben bemutatott eredmények értelmezésének tágabb irodalmi kontextusba helyezése is ezt indokolta.

- Egy másik kiemelt oka ennek a felosztásnak a szervezeti szempontú, alkalmazott megközelítés, hiszen a bv. szervezet alapvetően a Btk. kategóriái alapján tart fogva elítélteket, illetve a bv. szervezet számára a jogszabály is áldozati életkor alapján fogalmaz meg kezelési és beavatkozási kötelezettségeket.

Az áldozat életkori felosztásának korábban bemutatott logikai menetét követve (5.2.2. fejezet) a 618 fő erőszakos szexuális bűnelkövetőből 270 fő esetén az áldozat felnőtt korú, 136 fő esetén 18 éven aluli fiatalkorú és 212 fő gyermekkorú. A későbbi részletesebb vagy árnyaltabb elemezhetőség kedvéért a 498 fős kontrollcsoportot felosztottam erőszakos (185 fő) és nem erőszakos (313 fő) elkövetőkre. Az erőszakos elkövetők közé soroltam az emberölést, a testi sértést, a kapcsolati erőszakot, a hivatalos személy elleni erőszakot és a garázdaság minősített eseteit. A nem erőszakos kategóriába az összes többi elítéltet.

Jelen vizsgálatban mind a szexuális bűnelkövetők, mind a kontrollcsoport mintája a mintavétel pillanatában a bv. szervezetben jelenlévő felnőtt férfi elítéltekből került kiválasztásra. A kontrollcsoport, mint kifejezés mindazonáltal magyarázatra szorul annyiban, hogy nem egy meghatározott behatás kimenetének vizsgálata okán emeltem be a kutatásba. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló vizsgálatokban a „kontrollcsoport” kifejezés használata kutatómódszertani szempontból például a terápiás hatékonyságra irányuló kutatásokban lenne helyes. Ugyanakkor, bár módszertani szempontból a fogalomhasználat nem a legegészségesebb, úgy fogalmaznám meg, hogy az általam értelmezett kontrollcsoport célja, hogy a hazai felnőtt férfi elítélt populáción belül rá tudjon világítani arra, hogy milyen különbségek fedezhetőek fel a szexuális és nem szexuális bűnelkövetők kriminológiai és börtön-szempontú fogvatartási kockázatai között.

A vizsgálati minta összetétele		
	N	%
Gyermek áldozat	212	19,0
Fiatalkorú áldozat	136	12,2
Felnőtt áldozat	270	24,2
Kontroll csoport erőszakos	185	16,6
Kontroll csoport nem erőszakos	313	28,0
Összesen:	1116	100,0

7.táblázat

Összességében tehát a vizsgálat további menetét a fenti mintával és logikai felosztással végeztem. Az elemzés szempontjából fontos kiemelni, hogy ahogyan azt már korábban is említettem, a felhasznált adatbázisokat igazgatási tevékenységet támogató szoftverekből nyertem ki, így a vizsgálatban felhasználható adatok és a változók köre adott volt. Az adatbázisok jellegéből fakadóan alapvetően kategoriális változók állnak rendelkezésre, melyek keresztábra elemzéssel kerültek vizsgálatra, az esetenként megjelenített „hiányzó” (missing) értékek pedig azokat az eseteket takarják, ahol a fogvatartott nem válaszolt a feltett kérdésre, vagy esetében a válasz nem volt releváns.

6.3.2. Fogvatartási jellemzők

A fogvatartási jellemzők alatt azokat az tényezőket értem, melyek a fogvatartott ítéletével, fogvatartási jogviszonyával kapcsolatosak, és melyek alapvetően kijelölik a büntetés-végrehajtásának jogi/szervezeti kereteit. Ezek közül az egyik legfontosabb az elítéltek végrehajtási fokozata és az ítélet tartama. A szervezeti szempontok mellett ezek relevanciája abban is áll, hogy az ítélet tartama és a végrehajtási fokozat fejezi ki legerősebben a cselekmények tárgyi súlyát, társadalmi veszélyességét és az elkövetőkre irányuló büntetőpolitikai szigor is. A végrehajtási fokozatokat a Btk. egyes bűncselekmények súlyához köti, annak megállapítása az ítélező bíró jogköre. A végrehajtási fokozat tehát a meghozott ítélet része, amely a bűncselekmény súlyából és az elkövető kriminális háttéréből következik. A végrehajtási fokozatok a fogház, a börtön és fegyház. A fogház a legenyhébb, a fegyház a legszigorúbb végrehajtási fokozat, mely a disszertáció írásakor alapvetően határozta meg a fogvatartottak életrendjét (kapcsolattartás, például látogatófogadás, telefonálás keretei, biztonsági intézkedések kiterjedtsége, szigora stb).¹⁹ A hazai gyakorlat, mely a fogvatartottak bv. intézeteken belüli elsődleges rezsimjét az ítélet részeként értelmezi, az európai gyakorlattól teljesen idegen, az jellemzően a börtönök feladata, hogy a kockázati szinteknek megfelelően kategorizálja a fogvatartottakat.

¹⁹ 2024 március 1-jétől a fokozatok szerepét nagyrészt a kategóriarendszer váltotta fel, de az adatok elemzésénél ennek még nem volt relevanciája, az elemzés megállapításait ez nem változtatja.

Áldozat kora	Végrehajtási fokozat (%)					N	
	Fogház	Börtön	Fegyház	Fiatalkorú fogház ²⁰	Fiatalkorú börtön		Összesen
Gyermek áldozat	0,5	19,8	78,8	0,0	0,9	100,0	212
Fiatalkorú áldozat	0,7	13,2	83,1	0,0	2,9	100,0	136
Felnőtt áldozat	1,1	34,1	63,3	0,0	1,5	100,0	270
Kontroll csoport erőszakos	1,1	44,9	54,1	0,0	0,0	100,0	185
Kontroll csoport nem erőszakos	4,8	70,9	23,3	0,6	0,3	100,0	313
Összesen (sorszázalék):	2,0	40,9	55,9	0,2	1,0	100,0	1116

8. táblázat

Látható, hogy a szexuális bűncselekmények jellemzően a legszigorúbb, fegyház fokozatba tartoznak, ami önmagában nem meglepő, hiszen a cselekmények büntetőjogi és társadalmi megítélése is szigorú, így a fegyház fokozat felülreprezentáltsága alapvetően a Btk.-ból automatikusan következik. A disszertáció szempontjából azonban a végrehajtási fokozat két szempontból mindenképpen fontos:

- Egyrészt, a különböző végrehajtási fokozatban lévő fogvatartottakat jogszabályi okokból el kell különíteni egymástól, ami egyben azt is meghatározza, hogy kiket zárunk össze, ami a börtön belső működését és a kockázati forrásokat tekintve különösen meghatározó.
- Másrészt, ahogy fent már említettem, a végrehajtási fokozat meghatározza az életrendet és a biztonsági igényeket is.

Ez a két tényező a felmerült kockázatokat (agresszivitás, áldozattá válási kockázat stb.) és azok kezelési lehetőségeit is egy ennek megfelelő szervezeti kontextusba helyezi. Az ítélettartamokat tekintve az látható, hogy a szexuális bűncselekmények elkövetőinek több mint 80%-a minden csoportban 5 év feletti ítélettartammal bír (a fiatal és gyermekkorú áldozatok esetén ez 90%), míg a kontrollcsoportok esetén még az erőszakos minta is enyhébb ítéleteket feltételez.

Áldozat kora	Ítélet tartama (%)					N
	0-2 év	2-5 év	5-10 év	10 év felett	összesen:	
Gyermek áldozat	0,5	5,2	55,2	39,2	100	212
Fiatalkorú áldozat	0,7	6,6	47,1	45,6	100	136
Felnőtt áldozat	0,7	12,6	58,0	28,6	100	270
Kontroll csoport erőszakos	10,2	29,9	33,9	26,0	100	185
Kontroll csoport nem erőszakos	28,5	53,2	15,7	2,6	100	313
Összesen(sorszázalék):	10,0	24,7	40,3	25,0	100	1116

9. táblázat

A disszertáció szempontjából az ítélettartam az intézményi következményei miatt is fontosak, hiszen egy olyan elítélte populációról van szó, akinek kockázatait börtönön belül is nagyon

²⁰ A mintába csak 18 éven felüli elkövetők kerültek, azonban, ahogyan az már említésre került, a hazai szabályozás alapján fiatalkorúak bv. intézeteiben 21 éves korukig maradhatnak az elítéltek.

hosszú távon kell értelmezni és kezelni is, szabadulás utáni visszaesési kockázatait pedig egy hosszú bv. intézeti tartózkodás fényében kell tervezni, menedzselni.

6.3.3. Az elítéltek szocio-demográfiai adatai

A következőkben a szexuális bűnelkövetők demográfiai és iskolázottsági, munkaerőpiaci hátterére vonatkozó adatokat mutatom be. Az alapvető kérdés az volt, hogy vajon van-e érdemi különbség a különböző elkövetői csoportok között, illetve a kontrollcsoporthoz képest. Az iskolázottság és a munkaerőpiaci tapasztalat alapvetően határozza meg a szabadulást követő társadalmi integráció esélyét, egyben kijelöli a fogvatartás során biztosított reintegrációs programok irányait is. Mindemellett közvetett módon hatással lehet a kezelési programokba való bevonhatóságra, illetve azok hatékonyságára is (lásd: rezponzivitás elve, 4.2. fejezet). A demográfiai adatok ezen felül kihatással lehetnek a fogvatartási kockázatokra, illetve azokkal szembeni protektív tényezőkre, illetve a bűnismétlésre is.

Demográfiai adatok

Az életkori jellemzők alapján elmondható, hogy az elítéltek átlag életkora önmagában sem alacsony (A FONIX adatbázisa alapján a teljes elítélti populáció esetén 39 év), mely a kontrollcsoport esetén mindkét bűncselekmény csoportot (erőszakos és nem erőszakos) tekintve közel megegyezett.²¹ Ehhez képest a gyermekáldozatok esetén az elkövető átlag életkora kicsivel 45 év felett van, a fiatalkorú áldozatok esetén közel 42, míg a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők 40, azaz már nagyjából megegyeznek az átlagpopulációéval. Összességében az látható, hogy minél fiatalabb az áldozat, annál idősebb az elkövető. A szexuális bűnelkövetőknek ezek az életkori sajátosságai nem tekinthetők hazai jelenségnek, az átlag fogvatartotti populációtól való – a hazai adatokhoz hasonló – életkori eltérések a szakirodalmakban is visszatükröződnek (Hanson, 2002; Gullotta et al., 2020).

Demográfiai adatok				
	Átlag életkor	Gyerekek száma		N
		Átlag (%)	Gyermektelen (%)	
Gyermek áldozat	45,1	1,3	47,2	212
Fiatalkorú áldozat	42,3	1,1	55,1	136
Felnőtt áldozat	40,9	1,2	54,8	270
Kontroll csoport erőszakos	38,8	0,9	58,9	185
Kontroll csoport nem erőszakos	38,9	1,3	50,2	313
Összesen:	38,8	1,2	52,8	1116

10. táblázat

²¹ Fontos emlékezni arra, hogy a teljes mintából kikerültek a fiatalkorú elítéltek. Alacsony létszámukat tekintve azonban jelentősen nem változtatna az értékeken.

A gyermekek számát tekintve a rendelkezésre álló adatok alapján a fogvatartottak enyhé többségének nincs gyereke (52,8%). A gyermektelen fogvatartottak a legkisebb arányban a gyermekáldozattal áldozattal bíró szexuális elkövetők közül kerültek ki (47,2%), míg legnagyobb arányban a kontroll csoport erőszakos elkövetői (58,9%) közül. De összességében nem fedezhető fel érdemi különbség az egyes kategóriák, illetve a kontrollcsoport között. Ezen az sem változtatott, ha a szélsőségesen sok gyermekszámot jelentő eseteket (10 gyerek felett) kizedtem az elemzésből, illetve, ha a vizsgálatot arra szűkítettem, hogy van-e egyáltalán, vagy nincs gyermek. Hozzá kell tenni, hogy a gyermekek számát önbevallás alapján rögzíti a bv. szervezet és csak ügyviteli funkcióval. Sok fogvatartott esetén merülhet fel, hogy a gyerekek elől titkolják, hogy börtönben vannak, így nem is nyilatkoznak a gyerekeikről vagy azok számáról, illetve előfordulhat, hogy nem tudnak arról, hogy van gyermekük.

Következő vizsgálati szempontom a családi állapot volt, melynek tekintetében a fogvatartottak önbevallását figyelembe véve látható, hogy kicsit több mint fele él házasságban vagy valamilyen tartós párkapcsolatban.

Áldozat kora	Családi állapot (%)				N
	Házás	Együtt él	Egyedülálló, elvált	Egyéb	
Gyermek áldozat	27,4	26,0	44,7	1,9	212
Fiatalkorú áldozat	17,6	36,6	42,7	3,1	136
Felnőtt áldozat	13,5	33,7	51,3	1,5	270
Kontroll csoport erőszakos	10,3	34,2	53,3	2,2	185
Kontroll csoport nem erőszakos	18,6	37,8	42,0	1,6	313
Összesen (sorszázalék):	17,5	33,8	46,8	1,9	1116

11. táblázat

Érdekesség lehet, hogy a gyermekáldozatokkal bíró elítéltek esetén volt a jogi értelemben véve leginkább rendezett (házás) a családi háttér, míg a többi elkövetői csoportban az egyéb jogcímen (együtt él, de nem házás) való együttélés volt jellemzőbb. Az egyedülálló vagy elvált kategóriában a legmagasabb arányban a felnőtt áldozattal bíró elkövetők és a kontrollcsoport egyéb erőszakos elkövetői álltak. Összességében tehát legfeljebb jelzésértékű lehet, hogy az adatok alapján a gyermekáldozatokkal bíró elítéltek bírtak formálisan(!) a leginkább rendezett családi háttérrel.

A családi állapotra vonatkozó adatok persze, önmagukban nem bírnak relevanciával, még fogvatartási szempontból sem. Ez egy önbevallás alapú kategória, így ebből nem következik sem a család támogató hozzáállása, sem az, hogy ezek a párkapcsolatok mennyire erősek, mennyire szűnnek/szűntek meg az évek során. Sőt, arra kérdésre, hogy van-e stabil párkapcsolata (a hivatalos minőségtől függetlenül stabil-e) már eltérő eredmények jelentkeztek, ott a válaszadók kevesebb, mint fele válaszolt igennel (45,5%).

Áldozat kora	Jogviszonytól függetlenül van stabil párkapcsolat (%)	N
Gyermek áldozat	39,3	212
Fiatalkorú áldozat	44,5	136
Felnőtt áldozat	36,8	270
Kontroll csoport erőszakos	40,6	185
Kontroll csoport nem erőszakos	61,0	313
Összesen:	45,5	1116

12. táblázat

Az adatok alapján a szexuális és az egyéb erőszakos elkövetők között nincs erős különbség, a stabil párkapcsolattal rendelkezők aránya a kontrollcsoport nem erőszakos elkövetőinél volt kirívóan magasabb (61%). A párkapcsolat stabilitása a kapcsolattartási esélyek miatt érdekes. A kapcsolattartás, annak fenntartása, a bv. szervezet szempontjából különösen fontos kérdéskör. Egyrészt a fogvatartottak mentális egészsége szempontjából is releváns a kapcsolattartás rendezettségének elősegítése, másrészt a reintegrációs esélyeket is nagyban segíti egy támogató közeg (feltéve természetesen, ha a közeg támogató).

Iskolázottság és munkaerőpiaci tapasztalat

Az iskolázottság és munkaerőpiaci tapasztalat jelentősége a börtönkörülmények között abban ragadható meg elsősorban, hogy rendelkezik-e egyáltalán a fogvatartott a munkaerőpiaci integráció minimumfeltételeivel? Ez a kérdés a visszaesési kockázatok és az arra reagáló beavatkozási irányok prioritásai miatt is kiemelten fontos. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kezelési lehetőségek eredményességét is jelentősen befolyásolja, hogy a bűncselekmény elkövetését meghatározó területekre (például kognitív torzítások) irányuló kezelésekk mellett, milyen alapvető reintegrációs szükségletek merülnek fel a különböző csoportokban.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatokat a börtönök fő szabály szerint önbevallás alapon rögzítik, de ha fogvatartott szeretne továbbtanulni vagy szakmájához köthetően fogvatartotti munkáltatásban részt venni, úgy az iskolai végzettséget igazoló dokumentumokat be kell mutatnia. Az iskolai végzettség adat szerinti rögzítése egy nagyon sok tételből álló változót jelent (1-től 12 osztályig, külön rögzítve az érettségit, szakmunkásképzőt stb.). Az egyszerűbb elemezhetőség kedvéért összevonva az értékeket azt néztem, hogy van-e az elítélteknek legalább 8 általános végzettsége, illetve bármilyen szakképzettsége²², ami a munkaerőpiaci elhelyezkedést segítheti. A munkaerőpiaci integrációs esélyekkel kapcsolatban azonban a

²² A szakképzés ebben az esetben nem csak a magas presztízsű, oklevelet adó képzéseket jelenti (pl. asztalos), hanem lehet egy egyszerű, tanúsítványt adó pár hónapos képzés (például parkgondozó), amit az elítélt a börtönben szerzett.

valamilyen típusú szakképzettség megléte is beszédes. Általánosságban szexuális bűnelkövetők értékei e téren jobbak, mint a random kontrollcsoportba tartozó elítéltek bármely csoportjáié.

Csoport	Van szakképzettsége (%)	Magasabb, mint 8 általános iskolai végzettség (%)	N
Gyermek áldozat	63,3	35,1	212
Fiatalkorú áldozat	68,9	39,2	136
Felnőtt áldozat	54,3	30,4	270
Kontroll csoport erőszakos	44,4	30,8	185
Kontroll csoport nem erőszakos	48,4	37,4	313
Összesen:	54,7	34,4	1116

13. táblázat

Az adatokat tekintve elmondható, hogy a szexuális bűnelkövetők közül a fiatalabb áldozattal bíró elkövetőknek van magasabb iskolai végzettsége (35,1 és 39,2%), mely közelít a minta nem erőszakos kontrollcsoportjának adataihoz. Ezzel szemben a felnőtt áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők értékei (54,3% és 30,4%) a kontrollcsoport más erőszakos elkövetőinek adataihoz hasonlítanak (44,4% és 30,8%). A munkaerőpiaci integrációs esélyekkel összefüggően a szakképzettség kapcsán általánosságban elmondható, hogy a szexuális bűnelkövetők értékei e téren jobbak, mint a random kontrollcsoportba tartozó elítéltek bármely csoportjáié, de ezen belül is érvényesül, hogy a fiatalabb áldozatokkal bíró adatok mutatnak jobb értékeket. Érdekes képet mutatnak a munkaviszonyra vonatkozó adatok is, melyekben külön kérdés vonatkozik a valaha bejelentett munkaviszonyra, illetve arra, hogy a börtönbe kerülést megelőzően bejelentett munkaviszonyból tartotta-e el magát, vagy egyéb bevételi forrásokból (például bűnözésből vagy segélyből stb.).

Csoport	Valaha bejelentett munkaviszony	Bekerülés előtt 1 évben bejelentett munkaviszonyból tartotta el magát	N
Gyermek áldozat	83,1	49,1	212
Fiatalkorú áldozat	80,3	51,5	136
Felnőtt áldozat	69,8	35,2	270
Kontroll csoport erőszakos	66,0	31,4	185
Kontroll csoport nem erőszakos	74,1	36,4	313
Összesen:	74,3	39,5	1116

14. táblázat

Összességében az látszik, hogy az átlagpopulációhoz képest a szexuális bűnelkövetők munkaerőpiaci integrációs lehetőségei némileg kedvezőbbek, mint a fogvatartottak nagy általánosságának, ami nem hazai jelenség, más irodalmakban is hasonló eredményekről számolnak be (Johnson, 2006).

Mindazonáltal az adatok részletesebb vizsgálata alapján a szexuális bűnelkövetők csoportja legalább két részre osztható. A fiatalkorú, illetve a gyermekkorú áldozatokkal rendelkező szexuális bűnelkövetők jellemzően jobb értékekkel bírnak (valaha bejelentett munkaviszony

80,1% és 80,3%, a bekerülés előtti munkaviszony pedig 49,1% és 51,5%), mint a fogvatartottak kontrollcsoportjának egésze. Az értékek ezen belül is kontrollcsoport nem erőszakos elkövetőihez közelítenek. Ezzel szemben a 18 éven felüli áldozatokkal rendelkező szexuális bűnelkövetők értékei rosszabbak, mint a másik két szexuális bűnelkövetői csoporté, jellemzően a más erőszakos elkövetők értékeivel mutatnak hasonlóságot. Ez a tendencia a későbbiekben még több vizsgálati részlemben is visszaköszön.

6.3.4. Az elkövető kriminalitására vonatkozó adatok

A szexuális bűncselekmények oksági modelljei és a szexuális bűncselekmények kriminológiai megközelítésű általános/specialista felosztású tipológiájának (lásd: 3.2.4. fejezet) egyik fő kérdése volt, hogy mennyire tekinthető a szexuális bűnelkövető speciálisnak, és mennyiben értelmezhető egy kriminális karrier erőszakos cselekményeinek egy állomásaként. Ennek a kérdésnek nem csak a szexuális bűncselekmények értelmezése, de szervezeti megközelítés szempontjából is van a relevanciája:

- Mindenekelőtt ez egy biztonsági kérdés: a börtön működése, a személyi állomány és a fogvatartottak szempontjából is. Minél kiterjedtebb a deviáns magatartása, „bűnözői portfóliója” egy bűnelkövetőnek, annál inkább feltételezhető a bűnözői szubkultúrába való erősebb beágyazottság és a devianciák börtön belüli különböző megnyilvánulása. Sokkal valószínűbben fogja tehát bántalmazni a zárkatársait, vagy ellenszegül akár agresszívan is a felügyeletnek, vagy fogja rongálni a környezetét stb.
- Mindemellett társadalmi szempontból is fontos, hogy mennyire, mire irányulóan és milyen módon veszélyes egy elítélt. Így ennek reintegrációs hozadékaként, minél szélesebb a kriminalitás, annál összetettebb a reintegrációs beavatkozások szükséglete is (ami meg a siker kisebb valószínűségét is jelenti egyben).

A kiterjedt kriminalitással szemben a „profiliszta” elkövetés esetén kisebb lehet a valószínűsége annak is, hogy akár a bv. intézetben belül szintén más bűncselekményt kövessen el adott fogvatartott, és a kezelési programok is sokkal koncentráltabban, így hatékonyabban is tudnak működni.

Az általános / speciális felosztás egyik közvetett velejárója a fentiekén túl a motivációs háttérrel való összefüggés. A különböző, korábban már részletesebben bemutatott tipológiákban is visszatükröződő motivációs felosztás kérdése, hogy az elkövető indítéka alapvetően szexuális természetű, vagy inkább az opportunista jelleg dominál, mely esetben a szexuális erőszak más bűncselekmények kísérőjelensége, és/vagy a gyenge impulzus kontroll egy következménye a sok közül (lásd: 3.2.2. fejezet, Knight & Prentky, 1990; Robertiello & Terry, 2007).

Korábbi vizsgálatunkhoz hasonlóan (Drexler & Somogyvári, 2015b) a jelen kutatásban is próbáltam vizsgálni az elkövetők kriminális kiterjedtségét, annak jellegét. A vizsgálatot a korábbi kutatás analógiájának mentén végeztem. Ennek keretében az erőszakos szexuális bűnelkövetők esetén a jellemző bűncselekmény mellett a FONIX3 adatbázisában megjelenített – az egyes elítéltekhez köthető – összes elkövetett bűncselekményt végignéztem. Az egyes bűncselekményeket – viszonylagos önkényességgel – csoportosítottam, összesen 9 fő kategóriába.²³

1. *Kizárólag szexuális bűncselekmény:* Az elkövetőnek csak szexuális tartalmú bűncselekménye van, függetlenül azok számától és jellegétől²⁴. Azaz ez a kategória a „profiltizsza” elkövetők csoportja.
2. *Emberölés:* Viszonylag alacsony előfordulása volt, de a súlyossága miatt külön kategóriának vettem.
3. *Súlyosabb erőszakos bűncselekmények:* Ebbe a kategóriába soroltam a testi sértést, rablást, a garázdaságot, a hivatalos személy elleni erőszakot, illetve az emberrablást.
4. *Egyéb erőszakos jellegű bűncselekmények:* Ide soroltam a személyi szabadság megsértését, zsarolást, kényszerítést, önbíráskodást.
5. *Vagyoni jellegű bűncselekmények:* Ebbe a kategóriába tartozott természetesen a lopás, de például a jármű önkényes elvétele is.
6. *Kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények:* Ide soroltam a kábítószer birtoklását, kábítószer-kereskedelmet, új pszichoaktív anyaggal visszaélést.
7. *Csalás, hamisítás:* Ebbe a kategóriába tartozott a közokirat-hamisítás, magánokirat-hamisítás, csalás, hamis vád, visszaélés okirattal stb.
8. *Prostitúcióval összefüggő bűncselekmények:* Idetartozott a kitértetés, kerítés, prostitúció elősegítése stb.
9. *Egyéb nem erőszakos cselekmények:* Idesoroltam a segítségnyújtás elmulasztását, közúti veszélyeztetést és baleset okozást, ittas járművezetést, becsületsértést stb.

Az egyes elítéltek bűnügyi rekordjait nézve, ha a szexuális bűncselekmény mellett fellelhető volt bármilyen más ítélet a fenti bűncselekmények kapcsán, úgy cselekménycsoportonként 1-1 pontot adtam, azaz ezáltal a kriminális kiterjedtség mértékét kifejező index jött létre. Az indexen legfeljebb 8 pontot lehetett kapni, ha valaki minden bűncselekménycsoportban érintett volt. Akinek nem volt más, „csak” szexuális bűncselekménye, annak 0 pontja lett, függetlenül

²³ A vizsgált cselekményekkel kapcsolatban egy tételt nem vettem figyelembe, a kiskorú veszélyeztetését, azt ugyanis nehéz leválasztani a magától az elkövetett cselekménytől, sok esetben annak társult velejárója.

²⁴ Ebben nem szerepelnek a prostitúcióval összefüggő bűncselekmények, azt külön kategóriába vettem.

attól, hogy hány rendbeli és milyen típusú szexuális cselekménye volt²⁵. A mintában azonban összesen 3 olyan személy volt, aki a nyolcból 5 bűncselekménycsoportban is szerepelt. A kategorizálásnál nem foglalkoztam sem az elkövetett bűncselekmények számával, sem azok súlyossági fokával, pusztán azt vizsgáltam, hogy mennyire jellemző a társult bűncselekmények jelenléte²⁶.

6.3.4.1. A kriminális kiterjedtség vizsgálatának eredményei

A vizsgálatban tehát arra voltam kíváncsi, hogy a szexuális bűnelkövetők esetében mennyire jellemző a profiltiszta elkövetés, milyen mértékű a kriminalitás kiterjedtsége és jellege. Az adatok elemzésében vizsgáltam továbbá a szexuális bűnelkövetők áldozatának kora szerinti csoportbontásában is a kriminalitás jellemzőit. A fentiekben bemutatott módszertan alapján elmondható, hogy a szexuális bűnelkövetők kicsit több mint fele (51,3%) profiltiszta elkövetőnek számít. A kriminális kiterjedtséget mérő indexen a legmagasabb elért érték '5' volt, míg az átlag 0,88. Ezen adatok szinte teljesen megegyeznek a korábbi kutatási eredményekkel is (50,46% és 0,84 indexérték átlag), annak ellenére is, hogy a vizsgálati adatok a disszertáció írásának időpontjában közel 9 éves adatokat jelentenek (Drexler & Somogyvári, 2015b, p. 89.).

Kriminális kiterjedtség indexe (N=618)		
	Index érték	%
Profiltiszta elkövető	0	51,3
Bűncselekmény kategóriákban való érintettség	1	23,6
	2	15
	3	6,5
	4	3,1
	5	0,5
	Összesen:	100,0
	Átlag:	0,88

15. táblázat

Összességében tehát azt elmondhatjuk, hogy a hazai adatok alapján a szexuális bűnelkövetők jelentős része profiltiszta, erős kriminális kiterjedtség csak kis hányadukra jellemző, erre utal 0,88-as értékű átlagérték is. Az indexen szereshető legmagasabb pontot összesen 3 fő (0,5%) érte el. Az eredmények ugyanakkor, bár – főleg az általános / speciális elkövetői felosztás kapcsán lehetnek érdekesek, valójában kiragadott értékek. Későbbi kutatási projekt keretében

²⁵ Tehát akkor is 0 pontja lett az elkövetőnek, ha csak 1 ítélete volt gyermekpornográfia miatt, és akkor is, ha szexuális kényszerítés, szexuális erőszak és gyermekpornográfia is szerepelt az ítéletek között. Vizsgálati szempontból ugyanis mindkettő profiltiszta elkövető.

²⁶ Szintén nem foglalkoztam a cselekménykategóriákon belüli számokkal és súlyosságával a nem szexuális cselekmények esetén sem. Azaz 3 különböző lopási ügy és okirathamisítás esetén ugyan úgy 2 pont járt, mint 1 emberölés és 1 kábítószer-kereskedelem esetén.

érdeemes lehet vizsgálni más erőszakos és nem erőszakos cselekmények elkövetőinek profiltisztaságát is, amihez képest lehet értelmezni a szexuális bűnelkövetők más elítéltekhez képesti értékeit.

Az eredmények alapján mindazonáltal azt elmondhatjuk, hogy a minta több mint felének szexuális jellegű bűncselekményen túl nincs más típusú elkövetett cselekménye, így róluk feltételezhetjük, hogy a speciális / általános felosztásban a speciális kategóriába tartoznak. A kriminológiai megközelítésű felosztás alapján a szexuálison kívüli más, jellegében is különböző cselekmények jelenléte esetén feltételezhetjük, hogy a nemi erőszak a kriminális karrier egy állomása, melyet megelőz vagy kísér más (akár több) normasértés is.

A motiváció alapú tipológiák azonban egy kicsit más szempontú megközelítést is igényelnek, egy lopás vagy okirathamisítás, a kábítószer-kereskedelem ugyanis nem feltétlenül jelentené, hogy a nemi erőszak az előbbiekhöz köthető járulékos- vagy kísérőjelenség (függetlenül attól, hogy az elkövető nem is profiltiszta).

Az elemzés következő lépésében a különböző cselekmények jellegét is figyelembevéve, annak megfelelően osztottam fel a kísérő bűncselekményeket is, hogy mely esetekben értelmezhető leginkább a járulékos jelleg, azaz, ahol a szexuális erőszak más erőszakos cselekmény „opportunistá” velejárója vagy kísérőjelensége. Ennek megfelelően a profiltiszta csoport mellett azokat az elkövetőket, akik esetében fellelhető volt erőszakos (emberölés, súlyos és egyéb erőszakos cselekmények elkövetői), valamint a prostitúcióhoz köthető cselekmény, egy kategóriába soroltam (ezek lettek járulékos elkövetők), míg a többi esetet, ahol a kísérő cselekményben nem volt erőszak, egy harmadikba.

Járulékos/profiltiszta elkövetői jelleg		Fő	%
Profiltiszta elkövető	<i>Csak szexuális cselekmény (mindegy, hogy hány rendbeli vagy milyen típus)</i>	317	51,3
Járulékos elkövető	<i>A szexuális mellett egyéb erőszakos (például testi sértés) vagy prostitúcióhoz köthető cselekmények.</i>	212	34,3
Egyéb, nem profiltiszta	<i>A szexuális mellett egyéb nem erőszakos cselekmények (például hamisítás, lopás).</i>	89	14,4
Összesen:		618	100,0

16. táblázat

Az elemzés menetében fontos volt különbséget tenni a profiltiszta (speciális) / általános elkövető jelleg, valamint a motiváció alapú megközelítés között, azaz a nem profiltiszta elkövetők esetében leválasztani az erőszakos társut cselekményeket. Ennek eredményeként az látható, hogy a társult bűncselekmények jelentős része erőszakos volt (212 fő), és mindössze 89 fő volt, akik a kiterjedt kriminalitásuk mellett nem követtek el más erőszakos vagy prostitúcióhoz köthető cselekményt.

6.3.4.2. A járulékos/profilitizta elkövetői jelleg az egyes elkövetői csoportokon belül

A vizsgálat következő részében a kriminalitás kiterjedtséget és a járulékos jelleget vettem össze a szexuális bűnelkövetők – áldozat életkora szerinti – csoportjaival. A bv. szervezet szempontjából ez elsődlegesen a beavatkozási irányok koncepciójának szempontjából bír relevanciával.

Kriminális kiterjedtség indexe (átlag)	
N=618	
Gyermek áldozat	0,4
Fiatalkorú áldozat	0,88
Felnőtt áldozat	1,25

17. táblázat

A kriminális kiterjedtség és ahhoz készített index kapcsán jelentős különbségek voltak felfedezhetők az egyes csoportok között. A gyermekáldozatokkal bíró elkövetők esetén az index átlagos értéke 0,4, a fiatalkorú áldozatok esetén a mintaátlaggal nagyjából megegyező 0,88, míg a 18 év feletti, felnőtt áldozatok esetén a szám 1,25 volt. Ezen eltérésekből már sejthető volt, hogy a profilitizta elkövetési jelleg is látható különbséget fog mutatni az áldozat életkora szerinti bontásban.

Profilitizta/járulékos elkövető az áldozat életkora szerinti bontásban (%)			
Áldozat életkora	Profilitizta elkövető	Járulékos elkövető	Egyéb, nem profilitizta
Gyermek áldozat	71,7	16,5	11,8
Fiatalkorú áldozat	51,5	30,1	18,4
Felnőtt áldozat	35,2	50,4	14,4
Összesen:	51,3	34,3	14,4

18. táblázat

Bár a disszertációnak nem volt célja hazai mintán validálni más, külföldi kutatások, tipológiák eredményeit, azonban érdemes megemlíteni, hogy a hazai mintán kapott adatok is alátámasztják a speciális / általános elkövetői jellegre építő felosztások eredményeit (Harris et al., 2009).

Ha a motivációs szempontokat is beemljük az elemzésbe, úgy szintén hasonló adatokat kapunk, azaz az elkövetői csoportokon belül a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők döntő többsége profilitizta (71,7%), míg a felnőtt áldozatok esetén a járulékos elkövetői jelleg (50,4%) dominál erősebben, azaz erőszakos vagy prostitúcióhoz köthető bűncselekmény típus társul a nemi erőszak mellé.

A motivációt, illetve a járulékos jelleget a kvalitatív vizsgálati elemnél részletesebben is vizsgálom majd, ahol a kontextuális elemekből könnyebben és megbízhatóbban olvashatók ki

az erre irányuló információk. Mindazonáltal már egyszerű leíróstatistikai elemzések is mutatnak olyan tendenciákat, melyeket érdemes kiemelni.

Összességében tehát a szexuális bűnelkövetők magas aránya profiltiszta, ezen belül is jellemzően a gyermekkorú áldozattal bíró csoport tekinthető specialistának, míg az áldozat életkorával emelkedve a járulékos cselekmények magasabb száma, illetve az általános elkövetői jelleg dominál. Ez a trend tulajdonképpen a szocio-demográfiai adatok esetében is megnyilvánul, és előrevetíti a későbbi részelemzésekben is érvényesülő mintázatokat, miszerint minél idősebb az áldozat, annál inkább hasonlítanak az elkövetői adatok az általános erőszakos elkövetőkéhez. A kriminalitásra vonatkozó adatok azért is relevánsak, mert rávilágítanak, hogy a szexuális bűnelkövetők különböző csoportjai között nemcsak az oksági modellek elméleti szintjein van különbség, hanem mint bűnözőként és elítéltként is valóban jelentősen eltérő attribútumokkal bírnak. A következő fejezetekben ezekre részleteiben is kitérek.

6.3.5. Fiatalkori devianciák, társas viszonyok

A bűnelkövetők életkori kérdései nem pusztán az adott cselekmény elkövetésének időszakában vagy a börtönön belüli fogvatartási kockázatok miatt relevánsak, hanem a fogvatartottak kriminális karrierje, fiatalkori devianciáinak kiterjedtsége okán is.

Az a jelenség, hogy valaki minél korábban követ el bűncselekményt – azaz minél fiatalabban kezdi kriminális karrierjét, az annál hosszabb és intenzívebb lesz – a hazai és nemzetközi kutatásokban egyaránt megjelenik (Farrington, 1992; Solt, 2012a; Koppen, 2018). A kriminális karrier korai belépése egyben magasabb visszaesési kockázatot jelent (Koppen, 2018). Ez a törvényszerűség a már korábban bemutatott visszaesésre irányuló kockázatelemzésekben is megjelenik, hiszen a statikus faktorokon alapuló eszközök is alapvetően a korábbi elkövetett cselekményekre építik magas predikciós megbízhatóságukat. Ugyanez köszön vissza a már szintén hivatkozott Andrews és Bonta (Bonta & Andrews, 2007) nevéhez fűződő kockázat-szükséglet-reszponzivitás modellben is. Elméletük a bűnisméltés valószínűségét meghatározó, úgynevezett „központi nyolc” tényezőre fókuszál, mely mellett egyik meghatározó eleme (a dinamikus faktorokon túl) a korábbi antiszociális magatartás (Szabó, 2012). A fogvatartottak fiatalkori háttere, fiatalkori devianciái jelentősen meghatározzák tehát a jelenüket is, illetve fontos támpontul szolgálhatnak a kezelési programok összeállításához. A következőkben a fiatalkori devianciák mellett a társas támogató közeget is vizsgálom, mely szintén árnyalhatja az egyes elkövetői csoportok közti különbségeket.

6.3.5.1. Kriminális karrier és fiatalkori devianciák

A kockázatelemzési eljárás során több kérdés is vonatkozik a fiatalkori kriminalitásra és a fiatalkori devianciákra. A kriminális karrier kezdetére vonatkozó kérdés (*Hány évesen került első alkalommal összeütközésbe a törvénnyel?*) önbevallás alapú, így nyilván szubjektív az is, hogy ki, mit tekint törvénybe ütköző cselekedetnek. Az adatok tehát nem letartóztatást vagy kiszabott büntetést jelentenek, hanem a válaszoló által tudott és bevallott (vagy legalábbis a befogadás során elmondott) bűncselekményt, illetve annak elkövetési életkorát.

Kriminális karrier kezdete (%)						
N=952						
	25 évnél idősebb korában	19-25 éves kora között	17-18 éves kora között	14-16 éves kora között	14 éves kora előtt	18 éves kor előtt összesen
Gyermek áldozat	62,3	20,2	9,8	4,9	2,7	17,4
Fiatalkorú áldozat	47,1	19,8	9,9	14,0	9,1	33
Felnőtt áldozat	32,3	29,3	12,7	18,8	7,0	38,5
Kontroll csoport erőszakos	24,0	25,3	20,0	21,3	9,3	50,6
Kontroll csoport nem erőszakos	36,8	30,1	15,6	13,8	3,7	33,1
Összesen:	39,9	25,9	13,8	14,5	5,9	34,2

19. táblázat

Látható, hogy a kriminális karrier kezdete a gyermek- és fiatalkorú áldozatokkal bíró elkövetők esetén a legkésőbbi (62,3%, illetve 47,1% esetén 25 évnél idősebb korban), míg – ahogy az eddigi elemzési eredményeknek megfelelően várható volt – az idősebb áldozatok esetén egyre korábbi belépési kort láthatunk. Érdekes azonban, hogy a felnőtt áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők köre sem éri el a kontroll csoport erőszakos elkövetőinek adatait, akiknek több mint fele 18 éves kora előtt kezdte kriminális karrierjét (a kriminális karrier kezdete a felnőtt áldozatokkal rendelkező szexuális bűnelkövetők esetén 38,5%, míg az egyéb erőszakos elkövetők esetében már 50,6% esetén 18 éves kor előtti). A szexuális bűnelkövetők életkori különbségei (a jellemzően későbbi belépés a kriminális karrierbe) csak úgy, mint az általános demográfiai adatok eltérései, szintén visszaköszönnek más kutatásokban is (Gullotta et al., 2020).

A kockázatelemzés során a fenti kérdéshez (*Hány évesen került első alkalommal összeütközésbe a törvénnyel?*) kapcsolódóan megkérdezik az elkövetett cselekmény jellegét is. Az egyes válaszlehetőségekkel kapcsolatban fontos kiemelni azonban, hogy nem minden elítélt válaszol, illetve valaki több választ is megjelöl. Így az adatokat ezzel együtt szükséges értelmezni. Az alábbi táblázatban a legnagyobb elemszámmal bíró, és a téma szempontjából releváns cselekményekre koncentrálva mutatom be a válaszokat. Az egyes oszlopokon belül a

kérdésekre adott 'igen' válaszok előfordulásait mutatom be az áldozat életkora szerinti bontásban.

Kriminális karrier kezdetének belépő bűncselekménye (%)			
N=1116			
	<i>Vagyon elleni</i>	<i>Erőszakos</i>	<i>Szexuális</i>
Gyermek áldozat	11,3	22,2	70,8
Fiatalkorú áldozat	21,3	27,9	59,6
Felnőtt áldozat	25,9	39,3	45,6
Kontroll csoport erőszakos	47,6	54,1	1,6
Kontroll csoport nem erőszakos	46,0	12,8	2,2
Összesen:	31,8	29,7	32,6

20. táblázat

Az adatok alapján látható, hogy a kontrollcsoport mindkét elkövetői körében a vagyon elleni bűncselekmények dominálnak (47,6% és 46%), míg – eltérő mértékben ugyan, de – minden szexuális bűnelkövetői csoport esetén a szexuális cselekmény dominált. Mivel a szexuális bűnelkövetők enyhe többsége profiltiszta, így a szexuális belépő bűncselekményekben való magas arányuk várható volt. Érdekes azonban, hogy a felnőtt áldozattal bíró szexuális elkövetők (akiknél az erőszakos járulékos cselekmények száma magasabb) elmaradnak a kontrollcsoport erőszakos elkövetőitől a belépő cselekmények erőszakos kategóriájában is (előbbi 39,3%, míg utóbbi 54,1%).

Lussier és munkatársai 2005-ös kutatásukban vizsgálták a szexuális bűnelkövetők kriminális karrierútjának belépési életkorát és a cselekmények jellegét. Kutatásukban részletesen vizsgálták az egyes elkövetői csoportokban (felnőtt és gyermekáldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők) a különböző életkori kategóriákba tartozó fogvatartottak belépő bűncselekményeinek jellegét, kiterjedtségét az egyes bűncselekmény-típusok (vagyon elleni, erőszakos, szexuális) szerinti bontásában. Vizsgálatukban összességében a jelen kutatáshoz hasonló eredményeket találtak, azaz a gyermekáldozatok esetén idősebb a belépési életkor, jellemzőbb a profiltiszta elkövetés, ennek megfelelően a szexuális bűncselekmény mint a kriminális karrier kezdeti lépése. Ehhez képest a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők esetén jóval nagyobb a fiatalabb kori erőszakos és vagyon elleni belépőcselekmények előfordulása (Lussier et al., 2005). Összességben tehát a fentiekben bemutatott eredmények nem tekinthetők hazai sajátosságnak, illetve erősítik a profiltiszta / járulékos elkövetői jellegre vonatkozó tendenciákat.

A fiatalkori devianciák

A kriminális karrier kezdete és annak meghatározó cselekménytípusa mellett érdekes képet mutatnak a szintén önbevallás alapú – az előbbi belépési életkorhoz képest tágabban értelmezhető – fiatalkori devianciák is. A kriminális karrier kezdetének önbevallás alapú megítélésében is rengeteg a szubjektivitás, de a fiatalkori devianciák esetében ez hatványozottan igaz, ráadásul tartalmukban átfedések is lehetnek az egyes kérdéskategóriák között.

Mindazonáltal kockázati szempontból fontos a gyermek- és fiatalkori devianciák meglétének feltérképezése, függetlenül attól, hogy akár szakmailag, akár a válaszadó szubjektív megítélése szempontjából, mennyire értékelhető a „törvénnyel való összeütközésnek”, azaz kriminalitásnak például a gyermekkori bolti lopás.

Fiatalkori devianciák (%)						N
	Gyermek áldozat	Fiatalkorú áldozat	Felnőtt áldozat	Kontroll csoport erőszakos	Kontroll csoport nem erőszakos	
14 éves kora előtt jellemző volt a lógás az iskolából	25,9	37,9	37,8	47,6	32,4	1039
14 éves kora előtt jellemző volt a lopás	9,8	17,4	18,1	21,8	14,9	1040
14 éves kora előtt jellemző volt a verekedés	12,7	20,3	26,7	28,1	12,7	1043
14 és 18 éves kora között jellemző volt a lopás	10,2	20,6	25,2	35,5	29,1	1040
14 és 18 éves kora között jellemző volt a verekedés	13,1	27,3	30,9	37,9	18,2	1043
14 és 18 éves kora között jellemző volt az erőszakos bűncselekmény(ek) elkövetése	2,9	17,3	16,3	18,0	6,9	1048
14 és 18 éves kora között jellemző volt az alkohol- és/vagy drogfogyasztás	22,2	33,3	36,6	40,6	32,7	1049

21. táblázat

Az adatok alapján elmondható, hogy nagyon hasonló tendencia érvényesül, mint a kriminális karrier esetében. Azaz a szexuális bűnelkövetők áldozati életkorának emelkedésével romló értékeket kapunk (egyre gyakoribb a fiatalkori deviancia jelenléte), azonban a kontrollcsoport erőszakos elkövetői ebben az esetben is jelentősen rosszabb arányt mutatnak, még a felnőtt áldozatokkal rendelkező szexuális bűnelkövetőkhöz képest is.

A fiatalkori devianciák kapcsán összességében látszólag kedvezőbb értékeket láthatunk a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők esetén, mindazonáltal ezen a ponton fontos megemlíteni néhány tényezőt, melyek torzíthatják az eredményeket. A gyermek- és fiatalkorú áldozatok

esetén egyrészt egy profiltiszta jelleget láthatunk, másrészt a cselekmények lényegi eleme egy kóros, de jogi értelemben legalábbis deviáns vonzódás. Ezek megjelenése, tünetei, indikátorai azonban nem, vagy nem feltétlenül jelennek meg a fiatalkori devianciák között, és intézményi válasz sem nagyon érkezik rá. Így összességében az adatokban nem feltétlenül azt látjuk, hogy a fiatalkori devianciák kapcsán kedvezőbb értéket mutatnak, hanem azt, hogy a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők esetében kisebb a „hagyományos” fiatalkori devianciák előfordulása. Ugyanígy a bűnözői karrier kezdete sem feltétlenül kedvezőbb, csak mivel specifikus és profiltiszta az elkövetési jelleg, így nagyobb a látenciája is, és az elkövető is vélhetően kevésbé érzi annak morális súlyát, mint a „hagyományosabb” cselekményeknek esetén (például lopás vagy testi sértés).

Mindezeken túl a PME csak olyan gyermek- és fiatalkori devianciákra kérdez rá, mely a kriminalitással általánosságban összefüggésbe hozható, és azokra nem, melyek a szociális élet diszfunkcióihoz vagy a mentális zavarok kialakulásához köthetőek.

6.3.5.2. Intézeti háttér és a társas közeg kriminalitása

A devianciák és a kriminális karrier mellett fontos kiemelni az intézeti háttérrel, illetve a barátok és a család kriminális érintettségét, azaz a fogvatartottak fiatalkori előéletét, társas viszonyainak kriminalitását. Fontos kérdés, mennyire jelenthetnek egyáltalán protektív tényezőt a családi és baráti kapcsolatok, mert ezek mind jelentősen befolyásolják a társadalmi integráció esélyét. Mindemellett az intézeti háttér, illetve az elsődleges társas közeg börtönérintettsége hatással lehet arra is, hogy mennyiben tud valaki alkalmazkodni a börtönkörülményekhez, milyen belső kapcsolati rendszere lehet, mennyiben tud gyorsan és hatékonyan integrálódni a börtön szubkultúrájába, mennyire gyorsak és mélyek nála a prizonizációs folyamatok. Az intézeti rutinból, a kapcsolati hálóból fakadó börtönadaptációs készségek erős megléte vagy hiánya egyaránt hordoz fogvatartási kockázatokat. A javítóintézet és az gyermekvédelmi gondoskodás legmarkánsabb különbsége a jogi értelemben vett devianciák és kriminalitás (akár erőszakos cselekmények) fiatalkori megjelenésében ragadható meg. Gyermekvédelmi szakellátás alá az kerül, akinek a családi háttérében vagy magatartásában valamilyen anomáliák merülnek fel, akár a gyermek nevelését akadályozó anyagi problémák, akár konkrét bántalmazás, veszélyeztetés, akár kisebb súlyú magatartásbeli problémák. Javítóintézetbe azonban csak azok a fiatalkorúak kerülnek, akik bűncselekményt követtek el, cselekményük azonban nem éri el azt a szintet, amiért a bíróság már büntetés-végrehajtás keretein belül letöltendő szabadságvesztést (fiatalkorúak esetén csak fogház- vagy börtönbüntetést) szabna ki rájuk.

Intézeti előélet (%)		
	Volt-e javítóintézetben? N=1013	Állt-e gyermekvédelmi szakellátás alatt? N=1020
Gyermek áldozat	8,6	16,2
Fiatalkorú áldozat	9,9	24,4
Felnőtt áldozat	12,0	20,8
Kontroll csoport erőszakos	17,0	17,9
Kontroll csoport nem erőszakos	8,6	10,6
Összesen:	11,0	17,1

22. táblázat

A vonatkozó adatok alapján kiemelendő, hogy a javítóintézeti háttér esetén érdemi különbség nem volt megfigyelhető, azonban az gyermekvédelmi gondoskodás terén igen. A fiatalkorú áldozatokkal bírók közel negyede (24,4%), míg a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők több mint ötöde (20,8%) állt gyermekvédelmi szakellátás alatt, de a gyermekáldozatokkal bírók csoportjának értéke (16,4%) is közelíti kontrollcsoport erőszakos elkövetőinek értékét (17,9%). Ahogy azt korábban írtam, a gyermekvédelmi gondoskodás nagyobb arányban feltételezi azt, hogy ezen fogvatartottak gyermekként maguk is áldozatok voltak (nem feltétlenül szexuális cselekményeké), ugyanakkor a jelenség mélyebb megértése érdekében a gyermekvédelmi intézményi háttér és az erőszakos szexuális devianciákhoz való kapcsolódását további kutatások során érdemes lehet vizsgálni.

Az intézeti háttér jelentőségének értelmezésénél visszautalnék a szexuális bűncselekmények oksági modelljeinél bemutatott egyik elméletre, Marshall és Barbaree (Marshall & Barbaree, 1990) integrált modelljére. Az elmélet gondolati alapja az volt, hogy a fiatal férfiaknak fejlődésük során meg kell tanulniuk megfelelően szétválasztani a szexualitást és az agressziót, valamint azt is, hogy életkoruk előrehaladtával változtassák a preferált szexuális partnerük korát is. A rossz szocializáció, az abuzív családi háttér, illetve az ezzel összefüggő kötődési problémák, a rossz megküzdési stratégiák stb. jelentősen nehezítik a proszociális szexualitás kialakulását (lásd: 3.1. fejezet), hiszen a szexuális fejlődést meghatározó időszak alapvetően intézeti viszonyok között éri a gyermekeket, ennek megfelelő kortárs kapcsolatok lehetőségével.

Az intézeti háttérrel kapcsolatos adatok rávilágítanak a fiatalkori fejlődés diszfunkcióira, melyekben és a társas közeg kriminalitása, a szülők, közeli rokonok kriminalitása is fontos szerepet játszik. A családi és baráti kapcsolatok börtönviseltsége a büntetés-végrehajtás szemszögéből nézve mindemellett más szempontból is érdekes lehet:

- A szupportív baráti és rokoni kapcsolatok szerepe meghatározó a szabadulás utáni társadalmi integrációban (Berg & Huebner, 2011), ám amennyire a család és a barátok

protektív szerepe erős és kiemelt, annyira veszélyes és kontraproduktív, ha a családi és baráti környezet kriminalitása magas.

- Ahogy a fentiekben a börtönadaptációs készségekhez kapcsolódóan már utaltam rá, a barátok és a család börtönviseltsége növelheti a börtönhierarchiában betöltött státuszt (Solt, 2012b), melynek megléte vagy éppen hiánya (eltérő módon ugyan, de), biztonsági kockázatokat hordoz magában. Az elítéltek kriminalitást mellőző társas közege (ha egyáltalán megmarad az évek alatt) támogató szerepet tölthet be a szabadulás után, ugyanakkor – különösen a bűncselekményből fakadó magas szintű ellenérzésekkel társulva – a börtönön belüli helyzetét könnyen predesztinálhatja a „tapasztalatlanság” miatti kiszolgáltatottság irányába.
- A szexuális bűnelkövetőkkel kapcsolatban a család mint protektív tényező értelmezése eleve nehéz, hiszen a bűncselekmény jellegéből fakadóan a család sokszor kihátrál mögülük, amely a gyermek- és fiatalkorú áldozatoknál – különösen, ha saját vagy gondozott gyermek az áldozat – halmozottan jelentkezik.

Társas viszonyok (%)		
	Közeli hozzátartozó börtönviseltsége N= 899	Barátok börtönviseltsége N=808
Gyermek áldozat	24,0	18,8
Fiatalkorú áldozat	31,9	39,8
Felnőtt áldozat	45,2	40,0
Kontroll csoport erőszakos	45,1	52,2
Kontroll csoport nem erőszakos	35,3	47,7
Összesen:	36,5	40,1

23. táblázat

Az adatokból az is látható, hogy a szexuális bűnelkövetők közül a gyermekkorú áldozattal szembeni elkövetők markánsan eltérnek minden más vizsgált csoporttól, körükben mind a baráti kör, mind a család börtönviseltsége is lényegesen ritkább (24% és 18,8%).

Érdekes, hogy a felnőtt áldozattal bíró elkövetők esetében a közeli hozzátartozók börtönviseltsége (45,2%) az egyéb erőszakos elkövetők értékeihez (45,1%) áll közel, azaz érvényesül a korábban már többször tapasztalt mintázat. Azonban a barátok börtönviseltsége némileg más képet mutat. Itt is érvényesül, hogy az áldozat életkorának emelkedésével összességében romló értékeket látunk (18,8%, 39,8%, illetve 40%), mindazonáltal még a legrosszabb érték sem éri el sem a kontrollcsoport nem erőszakos elkövetőinek (47,7%), sem a mintaátlagnak (40,15%) az értékét. Ennek okát a disszertáció keretén belül nem vizsgáltam, de egy lehetséges magyarázata lehet az elkövetői kör bv. intézetén belüli és kívüli erős szociális izoláltsága. Az adatok vizsgálatánál felfigyelhetünk arra is, hogy a barátok és a család börtönviseltsége esetén a válaszadási hajlandóság viszonylag alacsony. Ebben benne lehet a

szégyen, illetve az is, hogy az adatfelvételt végző személyi állomány részére ezt az információt a fogvatartott nem akarja átadni.

6.3.6. Fogvatartási kockázatokra irányuló adatok

A fogvatartás során felmerülő kockázatok olyan tényezőként értelmezhetőek, amely a börtönök működése szempontjából lesznek relevánsak azáltal, hogy kihatással vannak a biztonsági kockázatokra (pl. szökés, agresszivitás) és a speciális kezelési szükségletekre (pl. szuicid kockázat). Ezek a tényezők alapvetően határozzák meg a fogvatartottak kezelési irányát, illetve elhelyezésüket (például milyen típusú börtönbe, speciális részlegre helyezik el őket). A továbbiak folyamán négy fő területre koncentrálok, melyek a börtönök működése szempontjából is relevánsnak tekinthetőek:

- a szuicidumok;
- szerhasználat;
- az együttműködés, és ennek függvényében a fegyelmi helyzet;
- veszélyeztetettség, alkalmazkodási képesség és önérvényesítés.

A fogvatartási kockázatok és azok sajátosságainak bemutatásánál, az eredmények értelmezésénél több ponton visszautalok a fogvatartotti szubkultúrára és a börtönközeg jelentőségére, melynek hatását – azt gondolom – nem lehet figyelmen kívül hagyni a különböző szakirodalmak, empirikus kutatások ellentmondásainak értelmezésénél.

6.3.6.1. *Szuicidumok*

A fogvatartottak egészségének, életének, testi épségének megőrzése részben a büntetés-végrehajtás felelőssége. Az emberi életet és a testi épséget nemcsak egymástól, de saját maguktól is szükséges védeni, így a szuicidumok előfordulása a börtönök biztonságának egyik fontos szegmense. Emellett fontos, hogy a szuicidumok inadekvát megküzdési stratégiának értelmezhetőek, melyek háttérében gyakran valamilyen fogvatartási szempontból is értelmezhető probléma vagy manipulatív szándék áll.

Ennek megfelelően a kockázatokkal kapcsolatban két esszenciálisan eltérő kört kell megkülönböztetni: az önkárosítást és az öngyilkossági kísérletet. Az öngyilkossági kísérletet tényleges meghalási szándékkal követik el, míg az önkárosítások háttérében sokszor feszültségvezetés, illetve a prizonális problémák által kiváltott (pl. a helyzeti előnyök érdekében elkövetett manipulatív) cselekmények húzódnak meg (Lehoczki, 2015).

A börtönökön belüli szuicidumokat több kutatás is vizsgálta, melyek alapján általánosságban elmondható, hogy azok nagyobb része tekinthető manipulatívnak, a fogvatartás alóli kibúvási kísérletnek (Dear et al, 2000; Smith et al, 2019; Haycock,1989).

Volt-e öngyilkossági kísérlete vagy meghalás szándéka nélküli szándékos önkárosítása? (%)				
	Igen, volt öngyilkossági kísérletem	Igen, okoztam már magamnak sérülést	Igen, mindkettő	Egyik sem
Gyermek áldozat	12,0	6,7	1,9	79,4
Fiatalkorú áldozat	12,7	13,4	4,5	69,4
Felnőtt áldozat	10,5	10,5	7,5	71,5
Kontroll csoport erőszakos	9,7	16,6	11,4	62,3
Kontroll csoport nem erőszakos	5,2	12,1	4,8	77,9
Összesen:	9,5	11,5	6	73

24. táblázat

A vizsgált adatok alapján elmondható, hogy az öngyilkossági kísérlet a fiatalkorú és a gyermek áldozatokkal bíró szexuális elkövetőknél volt jellemzőbb (12% és 12,7%), míg az önkárosítás a kontroll csoport erőszakos elkövetőinél volt a legmagasabb (16,6%). Az értékek jelen vizsgálatban nem mutatnak jelentősen nagy különbséget, aminek bizonyos szempontból épp ez az érdekessége. A fenti eredmények bár hasonló tendenciát mutatnak, mint a korábbi magyarországi mintán készített elemzés adatai, azonban a korábbi vizsgálatokban a szuicid kockázat erősebb különbségeket mutatott az egyes csoportok között (Drexler, 2016. p. 33; Somogyvári, 2021a. p. 48).

Szakirodalmi kitekintésben vannak kutatások, amelyek találtak különbséget az egyes szexuális bűnelkövetői csoportok szuicid kockázatában (Pritchard & King, 2005), míg mások ennek ellenkezőjét állították, azaz pont a felnőtt áldozattal bíró elkövetők rendelkeztek magasabb értékkel (Webb et al, 2012), míg megint mások egyáltalán nem találtak különbséget a csoportok között (Jeglic et al, 2012). A kutatások közötti ellentmondással kapcsolatban egy rövid módszertani kitérőt célszerű tenni. A szuicidumokkal kapcsolatos kutatások módszertani problémái (a szuicidumokon túlmutatóan is) általánosságban is relevánsak a fogvatartottakra irányuló vizsgálatok kapcsán.

A szuicidumokra irányuló kutatások módszertani relevanciája és a szubkultúra szerepe a börtönkutatások területén

A kutatások közötti ellentmondás alapvetően két fő okra vezethető vissza, mely jól rávilágít az intézményi megközelítések jelentőségére. Elsősorban tehát arra, hogy a börtön mint intézmény és működésének megértése nélkül a kutatási adatok elemzése is korlátozott lehet:

- Az első jelentős különbséget az eltérő módszertan okozhatja, ami alapján a szuicidumokra vonatkozó adatokat gyűjtik (pl. önbevallás vagy valós orvosi, biztonsági jelentések). A jelen vizsgálatban a rendelkezésre álló adatok önbevallás alapúak, míg Jeglic és társai kutatása hivatalosan dokumentált jelentésekből indult ki (Jeglic et al, 2012). Ez a kérdés a börtönök szemszögéből túlmutat az adatgyűjtési technikán. A dokumentált jelentésekben a látencia mértékét meghatározhatja a jelentési rend jellege is, például, hogy milyen súlyosság esetén kerül be a hivatalos statisztikába, mi az, ami egyáltalán eljut a felügyelet vagy az orvosi személyzet látókörébe. Ezt pedig erősen befolyásolja az adott ország jelentési rendszere, a cselekményekre való reagálás intézményi „ingerküszöbe”, az egészségügyi ellátás rendszere stb.
- Az intézményi sajátosságok másik része a manipulatív jelleggel függ össze. Az önkárosítások alakulása ugyanis nagyban függhet attól, hogy mint érdekérvényesítési stratégia mennyiben alkalmazható a fogvatartottak számára, azaz mennyiben eredményes eszköz céljaik eléréhez. Ez persze, jelentősen függ attól is, hogy az egyes országokban milyen szuicid-stratégiát alkalmaznak a szervezetek. Ha érdekérvényesítésre ez az eszköz nem alkalmas, ellenben fegyelmi cselekménynek tekintik, úgy a számok vélhetőleg alacsonyabbak lesznek.

A fentiekből is kitűnik, hogy a szexuális bűnelkövetők szuicid jellemzői több kutatásnak is a tárgyát képezték, melyek relevanciáját és hipotézisét részben a célcsoport kiemelt kockázati besorolása adta. Ugyanakkor az adatok rendelkezésre állásának háttérét, illetve a manipulatív viselkedés lehetőségét befolyásoló intézményi háttérrel, mint elemzési szempontot vagy meghatározó változót, jellemzően nem vizsgálják.

Ez viszont nem pusztán a szuicidumok szempontjából érdekes, hanem minden olyan kutatás szempontjából, ahol a vizsgálat alanyai fogvatartottak, és az adatfelvétel közege egy börtön. A viselkedést, bizonyos emberi reakciókat, hosszabb távon a személyiséget is befolyásolja az a tény, hogy valaki egy totális intézmény keretei között éli az életét, és ezek az intézményi keretek jelentette szabályok vagy ezek a keretek manipulálási sikeressége, annak kiskapuinak

fel(ki)használása határozza meg az élethelyzetének alapjait. Így a viselkedési minták, a fogvatartotti jellemzők elsődlegesen az adott totális intézmény keretei között értelmezhetőek. Ez különösen a szuicidumok vagy a későbbiekben bemutatott fegyelmi jellemzők, megküzdési stratégiák (általában a dinamikus kockázati tényezők) tekintetében is meghatározó szempont. Így meggyőződésem, hogy nem a szexuális bűnelkövetők szuicidumairól, fegyelmi helyzetéről, együttműködési hajlandóságáról, megküzdési stratégiáiról tudok áttekintő képet adni, hanem a magyarországi börtönpopuláción belül, a szexuális bűncselekmény miatt elítéltek egyes jellemzőiről. Ezek a jellemzők aktuálisan talán érvényesnek tekinthetőek, de mivel azok egy aktuális szervezeti helyzetben értelmezhető elítélti viselkedésminták, a szervezeti és szakmai változások esetén ugyanúgy alakulhatnak. Mindemellett nehéz meghatározni a börtön védelmi funkcióját és annak mértékét, azaz azt, hogy a folyamatos kontroll és figyelem, az erős szabályozottság kinek és mennyiben ad erős kapaszkodót ahhoz, hogy ne forduljon a saját élete ellen, hasonlóan a szerfüggőkhöz, akik gyakran elmondják, hogy a börtönbe kerülésük életmentő volt számukra.

Összességében fontos kiemelni, hogy alkalmazott szempontból a szuicid adatok monitorozása minden büntetés-végrehajtási szervezet számára kiemelt feladatot jelent, ezért is született róla számos empirikus kutatás is. Egyrészt az öngyilkosság önmagában is rendkívüli esemény, de a mögöttes okok feltárása szintén kiemelt biztonsági szempont, különösen, ha nem pszichés labilitás vagy egyszerűbb manipulatív cselekmény, hanem bántalmazás, esetleg zsarolás áll az eset mögött. A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatásokban vélhetőleg pont ezen utóbbi szempontok miatt is kiemelt téma volt az önkárosítások kérdése.

6.3.6.2. A szexuális bűnelkövetők szerhasználati jellemzői

A fogvatartottak szerhasználati szokásainak folyamatos nyomonkövetése meghatározó jelentőséggel bír a börtönök szempontjából, hiszen szervezeti szempontból az egyik legnagyobb kockázati tényező. A fogvatartottak szerhasználati szokásait egyrészt a szabad életükből hozott szerfogyasztás, másrészt a börtönök zárt jellege és működési mechanizmusai (csempészés lehetőségei, illetve az egyéb börtönszociológiai jellemzők) határozzák meg. A börtönökön belül tehát az utcai jellemzőktől eltérő sajátosságú szerhasználati jellemzők és ennek megfelelően börtönspecifikus kockázatok jelentkeznek, melyek a börtönpopuláció szociológiai, kriminológiai jellegéből, illetve a börtönök zárt intézeti törvényszerűségeiből fakadnak (Somogyvári, 2021b), melyek közül a disszertáció szempontjából kettőt emelnék ki:

- A fogyasztókra irányuló káros egészségügyi hatások mellett a kábítószerkérdés fontos kockázati relevanciája az ahhoz köthető kriminalitásból fakad. Így a börtönökön belüli erőszakos cselekmények jelentős része köthető a kábítószerkezeléshez, akár a drog hatása alatt elkövetett erőszakos cselekményekhez, akár a belső piac dominanciájáért folytatott harcokhoz, vagy gondolhatunk például az adósságba került fogyasztókkal szembeni zsaroló jellegű erőszakra is.
- A szerfogyasztás a bv. intézeteken belüli és kívüli bűnismétlési kockázatot is nagyban növeli, azaz a visszaesés valószínűségét meghatározó kriminogén tényező, melyre a hazai bv. szervezet is számos eszközzel igyekszik reagálni a kereslet (speciális programok és részlegek), a kínálat (technikai eszközök, felderítés) és az ártalomcsökkentés terén (elterelés és a szubsztitúciós kezelés lehetőségei).

A szexuális bűnelkövetők szerhasználati szokásai a fogvatartottak általános szerhasználati szokásai mellett – a disszertáció szempontjából – három ponton is meghatározóak. Először is a fentiekből fakadóan fogvatartási kockázatként a függőség, a szerhasználati múlt meghatározó lehet abban, hogy egy fogvatartott megkísérel-e hozzájutni, becsempészni kábítószerrel a börtönbe, ebből következően mennyiben lehet részese szer hatása alatt vagy annak kereskedelméhez köthetően erőszakos cselekményeknek. Másodszor meghatározza a visszaesési kockázatot, nem a szexuális bűncselekmények bűnismétlési kockázataként, hanem mint általános kriminogén tényező. És végül meghatározhatja a visszaesési kockázatot mint a szexuális bűncselekmények bűnismétlési kockázatát erősítő faktor.

A disszertáció szempontjából ez utóbbi lesz leginkább releváns, és a nemzetközi irodalmakban is ehhez köthetően vizsgálják a szexuális bűnelkövetők szerhasználati szokásait. A kábítószer szerepe megjelenik az implicit elméletek teóriájában is mint felelősségvárás és önigazolás (Ward & Keenan, 1999), vagy a szelfregulációs modellben (Ward & Hudson, 1998) is, mint olyan proximális tényező, ami akadályozza az egyén képességét a deviáns szexuális fantáziák, a negatív kogníciók kontrollálásában. Hasonló gondolatból indult ki Finkelhor is. Az ő elméletében a diszinhibíció, azaz a belső gátlások diszfunkciója volt a szexuális bűncselekmény elkövetésének egyik fontos feltétele (prekondíciója), melynek egyik meghatározó eleme lehet az alkohol- vagy a szerhasználat (Finkelhor et al., 2016).

A szexuális bűnelkövetők szerfogyasztási adatai

A fogvatartottak szerfogyasztására vonatkozó adatok szintén önbevallás alapúak, és ahogy a kérdőív más részei is, ezek is a befogadáskori állapotra vonatkoznak. Az adatok alapján

elmondható, hogy a teljes adatbázisban szereplő elítélti kör (N= 10692) közel fele (48,7%) fogyasztott már valaha kábítószer, ami megfelel az elmúlt évek során mért értékeknek (Somogyvári, 2021b; Somogyvári, 2023). Fontos leszögezni, hogy a fogvatartottak szerhasználati érintettsége általánosságban véve magas, és magasabb, mint a civil populációé, mely jelenség alapvetően nem hazai sajátosság (Abracen et al., 2000; Kraanen & Emmelkamp, 2011).

A részletes adatokat tekintve, a kutatás alapjául szolgáló mintában a *valaha történt szerfogyasztás* (PME kérdésben: „Fogyasztott-e valaha kábítószer?”) mértékében jelentős a különbség nemcsak a szexuális bűncselekmények egyes csoportjai között, de általában a kontrollcsoport adataihoz képest is. A korábbi fejezetek trendjeinek megfelelően a *valaha történt szerfogyasztás* mértéke az áldozat életkorának emelkedésével egyre romló értéket mutat.

Valaha történt kábítószerfogyasztás értéke (%)	
N=1075	
Gyermek áldozat	23,4
Fiatalkorú áldozat	39,6
Felnőtt áldozat	40,4
Kontroll csoport erőszakos	54,3
Kontroll csoport nem erőszakos	48,6
Összesen:	41,5

25. táblázat

Meglepő módon azonban még a felnőtt áldozattal bíró szexuális elkövetők esetében (40,4%) sem érte el a kontrollcsoport egyik kategóriájának (54,3%, 48,6%) értékét sem. Érdekes továbbá, hogy a *valaha szerhasználó* fogvatartottakon belül a rendszerességi adatokat tekintve is nagyon hasonló különbségeket látunk. Azaz az áldozat életkora szerint növekszik a szexuális bűnelkövetőkön belül a rendszeres szerhasználati arány, mindazonáltal még így sem éri el a kontrollcsoport értékeit.

Szerhasználat rendszeressége (%)		
N=450		
	Rendszeres szerhasználó	Alkalmi szerhasználó
Gyermek áldozat	42,9	57,1
Fiatalkorú áldozat	46,3	53,7
Felnőtt áldozat	54,5	45,5
Kontroll csoport erőszakos	61,5	38,5
Kontroll csoport nem erőszakos	65,2	34,8
Összesen:	57,1	42,9

26. táblázat

Így tehát az adatok arra utalnak, hogy bár a szerfogyasztás a szexuális bűnelkövetők egyes csoportjai között is jelentős különbséget mutat, az átlag fogvatartotti populációhoz képest összességében kedvezőbb értékekkel bír mind az életprevalencia, mind a rendszeresség

esetében. Egyéb szerhasználati szokásokban (például preferált szerek típusa) nem volt jelentős különbség az egyes csoportok között.

Az adatok értelmezéséhez hozzátartozik az is, hogy a „civil populáció” értékeihez képest még így is nagyon magas arányokról beszélünk minden vizsgálati csoporton belül. Azaz a vizsgált fogvatartotti csoportok közötti különbségek ellenére/mellett azt le kell szögezni, hogy még a legkedvezőbb értékekkel bíró szexuális bűnelkövetők szerhasználati adatai is rosszabbak, mint a „civil” populációé. Még olyan országokhoz képest is, ahol például a kannabisz fogyasztás esetében sokkal lazább szabályozás érvényesül ([URL](#), 12.p.), azaz a szerhasználat életprevalencia „civil” értéke is eleve sokkal magasabb, mint hazánké.

A kockázatelemzés adatfelvétele külön kezeli az alkoholfogyasztást is, melynek értelmezése kulturális és kriminális szempontból is sokkal nehezebb, mint a kábítószeré. Az alkoholproblémák jelenlétét a kockázatelemzés során két külön változóval próbáljuk értelmezni, az alkoholfogyasztás és a „lerészegedés” gyakoriságával.

Alkoholfogyasztás jellemzői (%)		
	Rendszeres alkoholfogyasztás (heti többször) N=627	Rendszeres lerészegedés (heti többször) N=766
Gyermek áldozat	21,2	7,1
Fiatalkorú áldozat	27,2	9,4
Felnőtt áldozat	20,7	7,1
Kontroll csoport erőszakos	25,2	13,2
Kontroll csoport nem erőszakos	19,8	5,8
Összesen:	22,2	8,1

27. táblázat

Ezek a kérdések nyilván csak korlátozottan használhatóak a problémás alkoholfogyasztás fogvatartotti populáción belüli becslésére. Mindazonáltal az önbevallás alapú válaszokban sem az egyes szexuális bűnelkövetői csoportok között, sem a kontrollcsoportokhoz képest nem volt érdemi különbség. Az adatok alapján érdekesség azonban, hogy valójában többen vallották magukat rendszeres szerhasználónak, mint rendszeres alkoholfogyasztónak.

Jelen kutatásomban a kábítószerrel és az alkohollal mint az önigazolás, felelősségelhárítás, illetve a szelfregulációt nehezítő tényezőt abban lehetett volna tetten érni, hogy az egyes csoportok mennyire gondolják, hogy az elkövetett cselekményt az érintett szerek fogyasztása befolyásolta. A kérdésre adott válaszokban az látszik, hogy a fogvatartottak igen nagy hányada (közel negyede, harmada) gondolja ezt igaznak. Ugyanakkor a szexuális bűnelkövetők jellemzően alacsonyabb százalékokat mutattak a kontrollcsoportéhoz képest, azaz meglepő módon rájuk sokkal kevésbé jellemző, hogy szerhasználati befolyásoltságra hivatkoztak volna.

Arra a kérdésre, hogy saját bevallásuk szerint szerepet játszott-e az alkohol és/vagy a kábítószer az elkövetett bűncselekményben, eltérő eredmények születtek.

Szerepet játszott-e az alkohol/kábítószer az elkövetett bűncselekményben? (%)		
	Alkohol N= 774	Kábítószer N=433
Gyermek áldozat	11,5	16,3
Fiatalkorú áldozat	26,0	26,4
Felnőtt áldozat	31,7	31,1
Kontroll csoport erőszakos	37,9	31,5
Kontroll csoport nem erőszakos	21,5	35,3
Összesen:	25,3	30,3

28. táblázat

Visszaulva a szexuális bűnelkövetők szerhasználati kockázatának kérdésére, összességében az látható, hogy a szexuális bűnelkövetőknek általánosan alacsonyabb a kábítószerérintettsége, ezen belüli is a gyermekáldozattal rendelkező csoport rendelkezik alacsonyabb értékekkel. Az eltérő csoportok biztonsági kockázata mellett ez abból a szempontból is releváns, hogy a különböző szükségletekre reagáló programok és beavatkozási eszközök között prioritást lehessen állítani. Például a felnőtt áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők esetében a drogpreevenációs programokba történő bevonhatóság vizsgálata vagy az abban való motiválás lehet, hogy legalább annyira adekvát, mint a szexuális bűncselekményre irányuló kezelési program. Az alkohol háttérbe szorulása a kábítószerekkel szemben érdekes jelenség, ami szintén azt erősíti, hogy a bűnözői és börtönszubbkultúra szerhasználat tekintetében sajátosság jellemzőkkel bír.

A szexuális bűnelkövetők szerhasználati adatai a szakirodalmakban

A szexuális bűncselekmények korábban bemutatott és a fejezet elején röviden hivatkozott oksági elméleteiben is kiemelt szerepe volt a drogoknak (alkohol és kábítószer), részben mint a gátlások feloldásának, részben, mint az elkövetett cselekmény felelősségátvitelének eszköze. A szexuális bűncselekmények és a szerhasználat kapcsolatát érintő empirikus kutatások is elsősorban a szexuális bűnelkövetők általános szerhasználati jellemzőire (függőségeik), és a függőségtől függetlenül a drogoknak a cselekmény elkövetésében betöltött szerepére fókuszáltak (Abracen et al., 2000; Peugh & Belenko, 2001; Kraanen & Emmelkamp, 2011). Kraanen & Emmelkamp szerzőpáros a szexuális bűnelkövetők szerhasználati szokásaira irányuló metaanalízisében összeségben 42 különböző kutatás eredményeit összegezte. A tanulmányukban hivatkozott kutatásokban sokszor egymásnak ellentmondó eredmények is születtek, de összességében az empirikus kutatások nagyobb része jutott arra az eredményre,

hogy a szexuális bűnelkövetők szerhasználatában az alkohol sokkal erősebben jelentkezik, mint a kábítószer, illetve az alkoholhasználat mértéke az egyéb nem szexuális, erőszakos elkövetőkhöz képest is magasabb. Kiemelendő továbbá, hogy a kutatások jelentős részében nem volt különbség a szexuális bűnelkövetők különböző alcsoportjai között a szerfogyasztás mértékében, csak a többi elítélthez viszonyítva volt látható erősebb kontraszt. Arra a szerzőpáros is felhívja a figyelmet, hogy a különböző kutatások eltérő módszertannal dolgoznak (önbevallás alapú, retrospektív nyilvántartási adatok, valamilyen aktuárius elvű mérőeszköz stb.), melyek önmagukban is okozhatnak jelentős különbségeket. Mindazonáltal az összeségében elmondható, hogy a szexuális bűnelkövetők szerhasználatára bár elmarad a többi elítélt értékétől, de ettől függetlenül még magasnak tekinthető.

Peugh és Belenko 2001-ben megjelent tanulmányukban azt is vizsgálták, hogy a cselekmény elkövetői mennyiben voltak az elkövetés pillanatában kábítószer hatása alatt. Elemzésükben alapvetően magas értéket (43%) találtak alkohol vagy kábítószer vonatkozásában, de az így is elmaradt az egyéb erőszakos elkövetők értékeitől (51%). A szexuális bűnelkövetők esetében ebben a tanulmányban is az alkohol volt a domináns szer (Peugh & Belenko, 2001, p. 184.).

A disszertáció szempontjából kiemelő, hogy a szexuális bűnelkövetők szerhasználati jellemzői azon kevés téma közé tartoznak, ahol a hazai mintán kapott saját eredményeim nem, vagy csak részben tükrözik az irodalmakban kirajzolódó tendenciákat. A hazai eredményekben is jellemző volt a viszonylag magas, de a fogvatartotti populáció egészéhez képest alacsonyabb szerfogyasztási arány. A metaanalízisben is hivatkozott empirikus kutatásokkal ellentétben azonban, a hazai mintában megfigyelhető volt a különbség az egyes csoportok között, illetve az alkoholfogyasztás esetében nem találtam sem magas, sem eltérő eredményeket. Az ellentmondásos kutatási eredményeknek véleményem szerint a következő okai lehetnek.

- Egyrészt, ha a szexuális bűnelkövetőket önmagukban vizsgáljuk, úgy az utcai szerhasználati értékekhez képest magas arányt találunk, de az elítélti populációt tekintve arányaiban alacsonyabb az érték, ami fogvatartási kockázatként értelmezve kedvezőbb.
- Másrészt a szexuális bűnelkövetőknek, illetve általában a börtönbe beáramló bűnözői szubkultúrának hazánkban alapvetően más utcai szerhasználati jellemzői vannak, mint a hivatkozott vizsgálatokba bevont populációnak, amihez hozzátartozhatnak egyéb olyan szociológiai jellemzők is, mint például az alkoholfogyasztás kulturális beágyazottsága és a kóros alkoholfogyasztás nehéz mérhetősége.
- Harmadrészt a különbség a szerhasználat felelősségvárítási funkciójában lehet. Arra a módszertani problémára, hogy a szexuális bűnelkövetők felelősségvárításuk érdekében

esetlegesen magasabb szerhasználati szintet vallanak, mint a valóság, több tanulmányban is felhívták a figyelmet (Abracen et. al, 2000; Peugh & Belenko, 2001). És valóban, egy olyan intézményben vagy országban, ahol a kockázatelemzésnek, a visszaesésre irányuló felméréseknek komoly jogkövetkezménye lehet (akár egy Civil Commitment/ biztonsági őrizet elrendelése), ott a fogvatartottak felelősségvárító (ilyen értelemben manipulatív) hozzáállása, ami felfelé torzítja a szerhasználati értékeket, valóban magasabb lehet. A hazai kockázatelemzés eljárása során viszont a felelősségvárítás ezen formájának nincs relevanciája, vagy akár a tagadás lesz a manipulációs stratégia, ha attól tartanak, hogy a szerhasználati kockázatból fakadóan hátrányuk származhatna. Így elképzelhető, hogy a hazai rendszerben eltérő felelősségvárítási mintázatok jelentkeznek. Az alkoholfogyasztás magasabb aránya más módon is összefügghet a manipulatív felelősségvárítással. A szexuális bűnelkövetők esetén a fiatalabb áldozatokkal bíró elítéltek eleve jobb társadalmi integrációt feltételező jellemzőkkel rendelkeznek, így a szerhasználati jellemzőkben az alkohol ténylegesen valószínűsíthetőbb lehet. Ehhez kapcsolódik, hogy mivel az alkohol nem illegális, társadalmilag elfogadottabb, így talán az alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett normasértések megítélése is kevésbé negatív. Ilyen formán felelősségvárítás esetében is adekvátabb eszköz, mint a kábítószer.

Ennek vizsgálata a disszertáció keretein túlnyúlna, mindenesetre hipotetikusán, de ebben az esetben is felmerül, hogy a szervezeti sajátosságok, eljárásrendek is befolyásolhatják a fogvatartotti válaszokat és a kapott eredményeket, illetve magyarázhatják az ellentmondásokat.

6.3.6.3. Együttműködés, fegyelmi helyzet

A bv. intézeten belül a felmerült kockázatoknak, a ténylegesen bekövetkezett súlyos és alacsonyabb szintű fegyelemsértéseknek, az együttműködésnek, illetve annak hiányának, a börtön napirendjéhez való alkalmazkodásnak számtalan indikátora van. Ennek egy mutatója a fogvatartott együttműködési hajlandóságán alapuló rezsimszisztéma, a biztonsági kockázati besorolás²⁷, valamint a fenyítések nyilvántartó statisztika is.

A bírósági ítélet részét képező végrehajtási fokozatokon belül működő rezsimszisztéma egy hármas kategória, melyben enyhébb, általános és szigorúbb rezsimszimbék lehet besorolni az elítélteket. A végrehajtási fokozatok és ezen belüli rezsimszimbék határozzák meg a fogvatartottak mindennapjait, a számukra elérhető lehetőségeket, kedvezményeket. Szigorúbb rezsimszimbék azok

²⁷ A végrehajtási fokozatokon belül működő rezsimszimbekategóriákat és biztonsági kockázati besorolásokat a Bv. Törvény és az IM rendelet részleteiben szabályozza.

a fogvatartottak kerülnek, akiknek az együttműködési szintje alacsony, fegyelmi helyzete negatív. A biztonsági kockázati besorolás logikája ettől kissé eltérő.

Magas biztonsági kockázatba azokat a fogvatartottakat sorolják, akik esetében feltételezhető például a bűncselekmény jellegéből vagy addigi magatartásából kiindulva, hogy saját vagy mások életét, testi épségét veszélyeztetik, vagy például szökést kísérelnének meg. Az együttműködési készségből fakadó rezsimszisztem és a biztonsági kockázat sok ponton összefüggést mutat az eddigiekben bemutatott kriminális kiterjedtséggel, a társult erőszakos cselekményekkel és a szerfogyasztással is.

A következőkben ezek mintegy szintéziseként mutatnám be ezeket a besorolási adatokat, kiegészítve a fegyelmi helyzetre vonatkozó statisztikákkal. Ezek az adatok mutatják be összességében, hogy a végrehajtás során az elítéltek mennyire „problémásak”, kockázatosak, illetve mennyiben igénylik adminisztratív és biztonsági többleterőforrások biztosítását.

	Szigorúbb rezsím (%) N=1116	Magas biztonsági kockázat (%) N=1116
Gyermek áldozat	5,7	4,2
Fiatalkorú áldozat	10,3	8,8
Felnőtt áldozat	19,6	14,8
Kontroll csoport erőszakos	25,9	22,7
Kontroll csoport nem erőszakos	9,6	6,4
Összesen:	14,1	11,0

29. táblázat

Az adatok alapján az látható, hogy biztonsági kockázatukban és együttműködésükben a szexuális bűnelkövetők összességében kedvezőbb képet mutatnak. Még a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők is elmaradnak némileg (14,8% és 19,6%) a kontrollcsoport erőszakos elkövetőitől (25,9% és 22,7%). A kockázati és rezsímkategóriák kapcsán a gyermekáldozatokkal bírók (5,7% és 4,2%) még a kontrollcsoport nem erőszakos elkövetőinek értékeinél (9,6% és 6,4%) is jóval alacsonyabbak. A főbb besorolások alapján tehát intézményi szempontból a vizsgált csoport a kevésbé „problémás” fogvatartottak közé tartozik.

A főbb besorolási kategóriák mellett beszédesek lehetnek a fegyelmi adatok is, melyek nagyban függenek a bv. szervezeti szabályoktól, az adott szervezeti elem szigorúságától. A jelenlegi adatok alapján az látható, hogy a fogvatartottak több mint fele kapott valamilyen típusú fenyegetést fogvatartása alatt. Mindazonáltal már ebben is látható különbség volt az egyes elítéltek csoportok között, de a fegyelmi statisztikák részletesebb adataiban még erősebb kontrasztot láthatunk.

Fogvatartása alatt kapott fegyelmi fenyítést (%) N=919		Ha kapott fenyítést, ebből:		
		Hányat (átlag)? N=1115	Személy elleni erőszakos cselekmény okán (%) N=877	Személyi állománnyal szembeni tiszteletlen magatartásért (%) N=1053
Gyermek áldozat	52,6	1,63	10,5	3,9
Fiatalkorú áldozat	55,9	2,10	16,8	6,1
Felnőtt áldozat	72,3	3,94	21,7	10,2
Kontroll csoport erőszakos	75,5	5,37	32,7	11,7
Kontroll csoport nem erőszakos	63,2	1,17	15,2	7,2
Összesen:	64,5	2,74	19,3	7,9

30. táblázat

Jelentős különbség mutatkozott a fenyítések számában és azok jellegében is (például erőszakos cselekmények miatt kapott fenyítés). Ezek a statisztikák azt a képet erősítik, hogy a fiatalabb áldozattal bíró szexuális bűnelkövetők bv. intézeti viselkedése szabálykövetőbb, biztonsági kockázatuk alacsonyabb. A felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők és a kontrollcsoport erőszakos elkövetőinek közel háromnegyede (72,3% és 75,5%) kapott már fenyítést, míg a gyermekáldozatokkal szembeni bűncselekmények elkövetői esetén ez jóval alacsonyabb (52,6%), és jelentősen a mintaátlag (64,5%) alatt van. A fenyítések száma eleve magasnak tekinthető minden elítélti csoportban, de az áldozat életkorának emelkedésével így is romló a fegyelmi helyzetet, és ezen belül erőszakosabb is a bv. intézeti viselkedésük. Az elítéltek erőszakossága, agresszivitása, annak szubkulturális sajátosságai szorosan kötődnek a rabhierarchiához, az elítéltek megküzdési stratégiáihoz is.

Az erőszakosság, az agresszivitás és a következő fejezetben tárgyalt áldozattá válás, valamint általában véve a megküzdési stratégiák esetében fontos lehet néhány mondatban visszautalni a börtön szubkulturális sajátosságaira. Az erőszak és a fogvatartotti szubkultúra sajátosságait a disszertáció vizsgálati célcsoportjára tekintettel – elsősorban az áldozattá válás magasabb kockázata miatt – a következő fejezetben mutatom be.

6.3.6.4. *Veszélyeztetettség, alkalmazkodási képesség, önérvényesítés*

A fogvatartottak esetén nem csak az tekinthető kockázatnak, ha valaki vélhetően agresszív lesz, illetve kiterjedt kriminalitásából következően veszélyes zárkatársaira vagy a felügyeletre, esetleg kábítószer hatására vagy annak kereskedelme nyomán követ el erőszakos cselekményt. Szervezeti szempontból az áldozattá válás is kiemelt kockázati tényező, mint ahogy az is, hogy ha valaki nem tud elfogadható szinten beilleszkedni a börtön életébe, vagy a börtön szubkulturájából fakadó hatásokkal szemben inadekvát megküzdési stratégiákat választ. A következőkben ezzel kapcsolatban két fő szegmensre térek ki: a fogvatartottak

kiszolgáltatottságára és veszélyeztetettségére, illetve a megküzdési stratégiákra. Az adatok értelmezéséhez azonban szükséges látni az agresszió szerepét a fogvatartotti szubkultúrában, illetve a szexuális bűnelkövetők helyét a fogvatartotti hierarchiában.

A fogvatartotti szubkultúra és az agresszió szerepe

A börtönön belüli agresszió szerepével és eredetével kapcsolatban számos elmélet és kutatás született, melyeknek két meghatározó iránya az úgynevezett „importációs”, illetve a „deprivációs” modell (Papp, 2009; Boros & Csetneky, 2002; McCorkle et. al., 1995). Az importációs modell lényege, hogy a fogvatartotti szubkultúrát meghatározó elemeket a fogvatartottak a szabad életből hozzák, és lényegében a bűnözői szubkultúra börtönön belüli megjelenéseként értelmezhetjük (Papp, 2009). Más megközelítésből ezek lényegében individuális faktorok (McGuire, 2018), melyek a börtönben lévő elítéltek „importált erőszakosságát” jelentik. A deprivációs modell alapvetően az intézményi hatások oldaláról közelít a témához, melyben az agresszió a börtön által jelentett deprivációra, az abból származó feszültségekre adott reakció (Ricciardelli, 2014; Boros & Csetneky, 2002; Guzi, 2016). Magát a fogvatartotti szubkultúrát is lehet úgy definiálni, mint a totális intézmény formális szabályaira, „totalitásaira” adott válasz (Boros & Csetneky, 2002).

A különböző megközelítések természetesen nem kizárólagosak, legfeljebb a jelenség más aspektusára fókuszálnak (Ricciardelli, 2014), és számos egyéb teoretikus megközelítés (McCorkle et. al., 1995; McGuire, 2018), vizsgálati irány is létezik, például a gengesedés hatása vagy a fogvatartottak mentális egészsége, pszichiátriai zavarai, a túlsúlyosság hatása stb., melyek mind meghatározóak lehetnek (McGuire, 2018).

Mindazonáltal fontos leszögezni, hogy az erőszak és az agresszió a fogvatartotti szubkultúra szerves része, mely jelentősen meghatározza a fogvatartotti hierarchiában betöltött státuszt is (Boros & Csetneky, 2002). Ennek megfelelően a fogvatartottak különböző stratégiákat alkalmaznak annak érdekében, hogy kezelni tudják az agresszió és erőszak kockázatát. A különböző irodalmak alapján ennek három legfontosabb iránya lehet: az „elkerülő magatartás”, a „védett környezet” személyi állomány általi elérése, illetve egy olyan kép kialakítása, mely az „erőszakosság képességét” mutatja (Ricciardelli, 2014). Ezek természetesen nem kizárólagos stratégiák. McCorkle 1992-ben megjelent tanulmányában az agresszivitást elkerülő fogvatartotti stratégiák felmérése során a válaszadó elítéltek 77,7%-a mondta, hogy az agresszió és erőszak kikerülésének alapvető módja az elkerülő magatartás, azaz, ha „*magadnak maradsz*”, „*a magad dolgával törődsz*”. Ehhez kapcsolódtak bizonyos helyek (közösségi terek,

programok) elkerülése stb. Mindemellett szintén magas arányban (69,7%) egyben az is kirajzolódott a válaszokból, hogy az *erőszakosság kinyilvánítása, az erőszakos fellépés* (zömében verbális) szintén alapvető az agresszív cselekmények elkerülése szempontjából mind a szembenálló fél, mind a többi fogvatartott számára. Az agresszió elkerülésének egyik legfontosabb eszköze tehát, hogyha valaki tudatosan ugyan nem keresi a konfliktust, de egyben képes annak konkrét és explicit kinyilvánítására, illetve, ha szükséges, akkor akár erővel is kiáll magáért (McCorkle 1992, p. 265-266). Az elítéltek különböző megküzdési stratégiáit a gyakorlatban természetesen erősen meghatározzák azok a lehetőségek, amelyek az egyes börtönökben adóttak. Akár infrastrukturálisan (például zárak mérete, illetve a fogvatartottak egymástól való szeparációja, egymás közti érintkezései feletti) vagy menedzsment szintjén (elérhető speciális részlegek) lehetőséget teremtenek.

A szexuális bűnelkövetők a fogvatartotti hierarchiában

A fogvatartotti szubkultúra sajátossága, hogy hierarchiába rendeződik, és értékrendjének egyik fontos meghatározó eleme, hogy a fiatal- és gyermekkorú áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők a börtönhierarchia legalján állnak, ami a hazai és a nemzetközi kutatásokban is alapvetően elfogadott tény (Schwabe, 2005; Ricciardelli & Moir, 2013; Solt, 2012b; Guzi, 2016), ezért viktimológiai szempontból magas kockázatú csoportot alkotnak. Fontos azonban, hogy ez nem csak a fogvatartotti szubkultúra jellemzője, ők a tágabb társadalom, illetve a személyi állomány részéről is erkölcsileg a leginkább negatív megítélésű csoportnak tekinthetők (Van den Berg et al, 2017; Greineder, 2013; McNaughton & Webster, 2018;). Lényegében még a börtönön belül is kitzított szerepük van, ami egyes kutatások szerint még a „vamzerok”²⁸ státuszánál is lejjebb van. Ők ugyanis egykor a struktúra részei voltak, de a fiatal áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők eleve kitzítottak, és a börtönön belül is stigmatizáltak, mely stigmatizáltság ráadásul kiterjed a környezetükre, a velük való szociális érintkezésre is (Ricciardelli & Moir, 2013; Van den Berg et al, 2017). Ez erősíti a feléjük irányuló – szimbolikus távolságtartásként is értelmezhető – agresszív fellépést is.

A dehumanizálás, a fizikait sokszor meghaladó lelki bántalmazás, a fogvatartotti szubkultúrába beépült kirekesztés a hazai irodalmakban is visszatükröződik (Guzi, 2016). A stigmatizáció

²⁸ Pejoratív értelemben besúgók, „árulkodók”, tág értelemben mindenki, aki jelentést tesz, vagy jelez a felügyeletnek, még akkor is, ha az őt ért atrocitásokat vagy jogsértéseket jelent. A börtön szubkultúrájában a vemzerkodás elítélt és megvetett dolog, amit kiközösítés, akár bántalmazás is követhet. A vamzerkodás megítélésnek szubkulturális beágyazottsága természetesen azt a célt (is) szolgálja, hogy a magasabb státuszú, erőszakosabb fogvatartottak a gyengébb és kiszolgáltatott társaik feletti hatalmi helyzetét a börtönön belül társadalmilag biztosítsa.

hatással van a kezelési lehetőségekre, a kockázatkezelési beavatkozásokra is, különösen, ha egy szexuális bűnelkövető aktuális helyzetében „problémamentesen” éli mindennapjait. Egy védettebb környezet vagy egy szexuális bűnelkövetőknek dedikált program láthatóbbá és erősebbé teheti ezt a címkét, mely egy szimbolikus céltáblává teszi az elítélteket (Ricciardelli & Moir, 2013).

Veszélyeztetettség, megküzdési stratégiák a hazai adatok alapján

A szexuális bűnelkövetők kockázati szempontú értékelésénél tehát kiemelt szempont, hogy ők jellemzően a börtönhierarchia alján helyezkednek el. A disszertáció témájához így szorosan kapcsolódó kérdés, hogy a szexuális bűnelkövetők esetében milyen áldozattá válási adatokkal számolhatunk, megküzdési stratégiáik mennyire adekvátak, be tudnak-e illeszkedni a fogvatartotti populációba.

Azt a kérdést, hogy a fogvatartott vált-e áldozattá valamelyik börtönben – az önkárosítási cselekményekhez hasonlóan – két oldalról lehet megközelíteni. Az egyik a testi sértések hivatalos statisztikái, a másik a kockázatelemzés során önbevallás alapján gyűjtött adatok. Fontos azonban, hogy a testi sértésekre vonatkozó hivatalos adatokat megfelelően értelmezzük. A fogvatartottak közötti konfliktusok során megjelenő erőszakos cselekmények gyakran csak akkor jutnak a felügyelet tudomására, ha a fogvatartottak azt elmondják, vagy annak látható jelei vannak. A bántalmazások viszont nem feltétlenül érik el a testi sértés szintjét, és a fogvatartotti szubkultúrában a felügyelet felé való jelentés, „vamzerkodás” megvetett dolog. Ebből fakadóan a látenciája a bántalmazással járó eseteknek vélhetőleg elég nagy.

Eltérő képet látunk ehhez képest az önbevallás alapú adatok elemzésénél, de ebben az esetben is számolnunk kell az adatok torzulásával. Ebben az esetben a manipulativitás lehet erősebb, hiszen a kockázati értékeléseknél a kiszolgáltatott helyzetre való utalással a fogvatartottak próbálhatnak más, személyes szempontjukból előnyösebb elhelyezést kiharcolni (más bv. intézetbe szállítás, kisebb létszámú vagy másik zárkába helyezés, speciális részlegen elhelyezés stb.); illetve számolnunk kell a válaszó agresszivitásra irányuló szubjektív helyzetértékelésével is. Mindazonáltal az önbevallás alapú adatok talán jobban szemléltetik a célcsoport sérülékenységét és áldozattá válásának kockázatát, így a következőkben az önbevallás alapú adatokból indulok ki.

Érdekes, hogy a kontrollcsoport nem erőszakos elkövetői körét leszámítva (lásd az alábbi táblázatban: 18,6%), minden más csoportban viszonylag magas azoknak az aránya, akiknek meg kellett védeniük magukat a fogvatartott társakkal szemben. Hogy ez mit jelent pontosan,

abban jelentős eltérések lehetnek, így nem feltétlenül fizikai agresszivitással szembeni önvédelemre kell gondolni. Ebbe beletartozik az, ha a fogvatartottnak ki kellett állnia magáért, vagy – ahogy a fentiekben hivatkoztam – az „erőszakosság képességét” kellett vagy kellett volna mutatni. Ennél beszédesebb és nagyobb eltéréseket is látunk az arra a kérdésre adott válaszokban, hogy vált-e a fogvatartott áldozattá a börtönön belül.

Áldozattá válás (%)		
	Fogvatartott társakkal szemben meg kellett védenie magát (N=1057)	Áldozattá válás büntetés-végrehajtási intézetben (N=1060)
Gyermek áldozat	36,7	31,3
Fiatalkorú áldozat	41	23,3
Felnőtt áldozat	31,6	14,7
Kontroll csoport erőszakos	28,3	8,7
Kontroll csoport nem erőszakos	18,6	6,8
Összesen:	29,8	15,9

31. táblázat

Az adatok alapján a szexuális bűnelkövetők minden csoportja magas értéket mutat, de a gyermekek elleni szexuális bűncselekményt elkövetők között lényegesen magasabb (31,3%), még a kontrollcsoport erőszakos elkövetőéhez képest is több mint triplája (8,7%) a valamilyen típusú áldozattá válás a börtön falain belül.

Ennek részletezésében különböző súlyosságú cselekményeket láthatunk, és ezeken belül is jelentős különbségek lehetnek annak tényleges szintjében. Mindenesetre az adatokból az látható, hogy a legmagasabb arányban a fizikai bántalmazás szerepel, melyben a leginkább sérülékeny csoportnak a gyermekkorú áldozattal bíró elkövetők bizonyulnak (21,7%).

Hogyan vált áldozattá? (%-os előfordulás a válaszokban)				
N=1116				
	Verbálisan	Kirabolták, meglópták	Fizikailag bántalmazták	Szexuálisan
Gyermek áldozat	17	12,7	21,7	2,8
Fiatalkorú áldozat	14	11,8	16,2	1,5
Felnőtt áldozat	6,3	5,6	11,5	1,5
Kontroll csoport erőszakos	3,2	3,8	7,6	0,0
Kontroll csoport nem erőszakos	3,2	1,6	3,8	0
Összesen:	7,9	6,3	11,2	1,1

32. táblázat

Az önérvényesítő képesség, az adekvát megküzdési stratégiák szintén nagy hatással lehetnek a börtönön belüli kockázat szintjére és az áldozattá válás valószínűségére is. Arra a kérdésre adott válaszok értelmezésében, hogy „*Hogyan oldotta meg a helyzetet, ha meg kellett védenie magát?*”, az agresszió szubkulturális szerepének fentiekben bemutatott keretei sok támpontot nyújthatnak.

Amennyiben előfordult, hogy fogvatartott társsal / társakkal szemben meg kellett védenie magát, hogyan oldotta meg a helyzetet? (%) N=309						
	Verekedéssel	„Tárgyalásos módszerrel”	Elmenekült	Jelzte a személyi állománynak	Verbális fenyegetéssel	Sehogy sem tudta megoldani
Gyermek áldozat	15,2	25,3	3,8	24,1	3,8	20,3
Fiatalkorú áldozat	24,1	29,6	5,6	14,8	5,6	13,0
Felnőtt áldozat	47,6	26,8	1,2	9,8	2,4	7,3
Kontroll csoport erőszakos	63,8	17,0	0,0	8,5	0,0	10,6
Kontroll csoport nem erőszakos	53,2	14,9	2,1	12,8	4,3	4,3
Összesen:	38,5	23,6	2,6	14,6	3,2	11,7

33. táblázat

Az adatok talán legfontosabb tanulsága, hogy a kontrollcsoport mindkét elkövetői körében alapvetően a verekedés (63,8% és 53,2%), azaz a fizikai agresszió volt a legdominánsabb (míg ugyanez az érték a gyermek áldozatokkal bírók esetében mindössze 15,2%). Azaz a börtönön belül a rabok egymásközti problémamegoldási stratégiájának legdominánsabb eszköze az erőszak. Ebben tehát a hazai börtönpopuláció is hasonló szubkulturális jegyekkel rendelkezik, mint az elméleti irodalmakban, illetve empirikus kutatásokban bemutatott eredmények. Pont a szubkulturális törvényszerűségek miatt, az erőszakosság képességének deklarálása esetében, a válaszadók részéről a verekedés akkor is adekvát válasz, ha valójában ilyen sosem történt. A látszat fenntartása, illetve a fogvatartottak önmaguk pozicionálása szempontjából ugyanis a verekedés egy kockázatelemzési interjúhelyzetben is elfogadható válasz.

Ehhez képest külön érdekes a szexuális bűnelkövetők által adott válaszok mintázata, ahol a nyílt erőszak alkalmazása (vagy annak hatékony alkalmazási képességének hiánya) az áldozat életkorának csökkenésével szintén csökken. A gyermekkorú áldozattal bírók esetén a negatív megítélésű és az inadekvát válaszreakciók – úgymint a külső segítség kérése (lásd fenn: 24,1%), illetve a helyzetből való elmenekülés (lásd fenn: 3,8%) – egyaránt jellemző alternatíva. Ez annak fényében is fontos, hogy a felügyeletnek való „árulkodás”, „vamzerkodás” a fogvatartotti

hierarchiában még erősebb kitaszítotttságot vagy akár súlyosabb bántalmazást vonhat maga után.

A jelen disszertációnak nem célja a fogvatartotti szubkultúra ezen részének mélyebb vizsgálata, és nem is akarom az agresszivitást elfogadható problémakezelésként értelmezni. Mindazonáltal a fogvatartotti populáció alapmintázataitól jelentősen eltérő és a szubkultúrában megvetett eszközök nagyarányú alkalmazása inadekvátnak tekinthető, és a sérülékenység, az áldozattá válás kockázatát növeli. Ez nem pusztán az önbevallás alapú adatok alapján feltételezhető, de a személyi állomány benyomásai is ezt tükrözik vissza.

Szakember megítélése szerint veszélyeztetett, gyenge, börtönrutinnal nem rendelkezik		
Állomány megítélése (%)		
N=1116		
	Pszichológus	Reintegrációs tiszt
Gyermek áldozat	34,0	26,4
Fiatalkorú áldozat	19,9	14,7
Felnőtt áldozat	7,8	6,3
Kontroll csoport erőszakos	2,2	5,4
Kontroll csoport nem erőszakos	1,6	3,5
Összesen:	11,6	10,2

34. táblázat

A kockázatelemzés során mind a pszichológusoknak, mind a reintegrációs tiszteknek értékelniük kell, hogy a fogvatartottnak lehetnek-e beilleszkedési problémái, melyek egyik opciója, hogy igen, mert veszélyeztetett, gyenge, börtönrutinnal nem rendelkezik. Ennek megítélése a szexuális bűnelkövetők esetében mindkét értékelés esetében magas arányúnak tekinthető, ezen belül is a gyermekkorú áldozattal bírók esetén a legmagasabb (veszélyeztetettségük szakterületi megítélése 34% és 26,4%). A pszichológusok megítélése a reintegrációs tisztékhez képest is erősebb, melynek oka vélhetően a személyiségre és a pszichés kockázati tényezőkre jobban fókuszáló értékelési procedúrára vezethető vissza. Mindazonáltal az elmondható, hogy a gyermekáldozattal bíró elkövetők negyede/harmada tartozik veszélyeztetett kategóriába a szakemberek megítélése szerint (lásd:34. tábla).

A fogvatartotti hierarchia hazai vizsgálatának egyik legalapvetőbb munkája Solt Ágnes nevéhez fűződik (Solt, 2012b), aki a hierarchiában betöltött státuszt meghatározó dimenziókat és a fogvatartotti szubkultúra értékrendszerét vizsgálta. Kutatásának fontos eredménye volt, hogy a státushierarchia egyik leginkább meghatározó eleme a fizikai fölény megléte, mely alapvetően tükrözi a korábbiakban is bemutatott irodalmak megállapításait. Természetesen ahhoz, hogy valaki a hierarchiában ténylegesen magas pozíciót tudjon betölteni, több más

tényező együttállása is szükséges, például intellektuális képességek, kapcsolati háló stb., de fizikai erő hiányában ezek nem elegek (Solt, 2012b; Boros & Csetneky, 2002).

A disszertáció kutatási eredményei szempontjából fontos, hogy a szexuális bűnelkövetők esetében tulajdonképpen sem a fizikai fölény (vagy legalábbis annak érvényesítési képessége nincs meg), de a kiterjedt kapcsolati háló, illetve a börtöntapasztalat sem áll rendelkezésre. Így, még ha el is tekintenénk attól a tényről, hogy az elkövetett bűncselekmény miatt eleve a hierarchia aljára kerülnek, akkor is kevesebb olyan felhasználható „tőkével” rendelkeznek, melyek a fogvatartotti szubkultúrán belüli érvényesüléshez szükségesek lehetnek. Ez a fajta halmozott hátrány a kockázatelemzés során nyert adatokból is visszatükröződik.

6.3.7. Visszaesési adatok

A szexuális bűnelkövetők szankcionálásának kérdése szakpolitikai szempontból is kiemelt téma, melynek érdekében számos dedikált és speciális büntetőpolitikai intézkedést is alkottak. A cselekmények társadalmi megítélése különösen negatív, mindamellett, hogy számos mítosz is kapcsolódik a szexuális bűncselekményekhez, melyek sokszor jelentősen messze állnak a valóságtól (lásd: 2.1. fejezet). Talán a fentiekből is fakad, hogy a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások egyik legfontosabb kérdése a visszaesés kockázata. A szexuális bűncselekmények korábban bemutatott oksági modelljeinek és tipológiáinak is egyik fontos alkalmazási területe az elkövetés háttérében álló tényezők feltérképezése (lásd: 3. fejezet). Ezekre az elméletekre és azok által kidomborított tényezőkre építenek a korábbi fejezetekben szintén bemutatott kockázatelemzési eszközök is, amelyek alkalmazott módon, már a visszaesés becslésére irányulnak (lásd: 4. fejezet).

A visszaesési statisztikák mérési nehézségei

A fogvatartottak visszaesési kockázata és általában a visszaesési rátájuk, a börtönből szabadultak társadalmi integrációja, reintegrációja, általában véve is a kriminológia kiemelt kutatási témája. Mindenek ellenére a visszaesés mérése és egyáltalán az értelmezése is sokkal nehezebb, mint amilyennek elsőre tűnik, melyet tovább bonyolít, hogy ez egy önmagában véve is nagyon heterogén bűnelkövetői kör. A visszaesés, bár sok szempontból alapvető statisztikai adat, mégis nagyon nehéz értelmezni, részben jogi, fogalmi, részben pedig módszertani szempontból is. A szexuális bűnelkövetők visszaesési statisztikáinak és az azokra irányuló kutatások értelmezési nehézségeit, összehasonlíthatóságának korlátait összefoglalva, az alábbiakat célszerű kiemelni (Prentky et al., 1997; Harris & Hanson, 2009):

- Eltérőek lehetnek a fogalmak, hogy mit értünk egyáltalán visszaesés alatt. Szabadságvesztés büntetésből szabadulás után újabb jogi értelemben vett normaszegés elkövetését? Esetleg egy kisebb súlyú szabálysértést? Vagy csak a jogilag megállapított bűncselekményt? Vagy éppen abból is csak az, aminek szabadságvesztés lesz a következménye? A szexuális bűncselekményekre irányuló kutatások ráadásul külön hangsúlyt fektetnek a szexuális jellegű cselekmény bűnismétlési kockázatára.
- A bűnismétlő cselekmény mellett ugyanígy fontos különbségeket hozhat a kutatási eredményekben a visszaesés mérésének információs adatbázisa. Ez lehet önbevallás alapú (szabadultak utánkövetése esetén), rendőrségi, bírósági vagy börtönstatisztikai adatbázis is. Ezek azonban eltérő adatokat mutatnak a szabadult elítéltek bűnügyi adataival kapcsolatban.
- Ezek mellett is fontos a minta jellege. Retrospektív adatok feldolgozása egy meghatározott időintervallumban szabadult teljes elítélti populációra nagyon nehéz, még akkor is, ha a fogvatartotti nyilvántartások elektronikus rögzítése ezt elvben lehetővé tenné. Így a meghatározott adatbázisok egyes intézmények (börtönök vagy kezelőközpontok) adatainak szűkebb mintáival dolgoznak.
- Nem mindegy továbbá, hogy milyen a szabaduláshoz képesti utánkövetés időtartama. Egyes kutatások retrospektív adatok feldolgozásával akár 10-15 éves vizsgálati időtartamot fogtak át (Prentky et al., 1997; Harris & Hanson, 2009; Rettenberger et al., 2014), míg a jogi értelmezés (és ennek alapján a rendészeti és igazságügyi adatbázisok is) jellemzően néhány évben jelöli meg a bűnismétlést visszaesésnek.

A fenti kérdések mellett még felmerülhetnek egyéb olyan intézményi és jogi szempontból értelmezhető módszertani kérdések is, melyek a visszaesési mutatókat jelentősen befolyásolhatják:

- A jogi értelemben vett visszaesés nem egyezik a kriminológiai fogalmakkal. A különbséget talán egy példával tudjuk jól illusztrálni: Egy elkövető pályájában megjelennek a fiatalkori devianciák, a kisebb-nagyobb lopások, szabálysértések, rövid időre javítóintézetbe is kerül, majd néhány évvel később egy garázdaság büntette miatt elítélik 3 év letöltendő szabadságvesztésre. Szabadul, felnőtt emberré válik, magasan integrálódva a bűnözői szubkultúrába. Leközelebb 4 év múlva kapják el, de immár nemi erőszak miatt. Kriminológiai szempontból ez nyilván más, mint jogilag, ahol ugyanez az ember könnyen lehet, hogy elsőbűntényes elkövetőnek számít. A visszaesés jogi megítélése viszont az egyes országok büntetőjogi sajátossága szerint változhat,

összehasonlíthatósága ezért is nehézkes, másrészt az adatok retrospektív elemzésében is félrevezető lehet.

- Szintén fontos és nagyban „torzíthatja” a mintát, amennyiben nem egységesen kezelik a kérdést, hogy a vizsgálati mintába pszichiátrián kezelt betegek is bekerülnek-e (akik ugyan elkövettek szexuális bűncselekményt, de nem elítéltek, hanem például kényszergyógykezelték).
- Vannak-e és mekkora arányban a mintában olyan elítéltek, akik a cselekményükre irányuló intenzív kezelést kaptak szabadulásuk előtt? Azaz tudunk-e a visszaesést jelentősen befolyásoló egyéb tényezőket számba venni.

A fentiekben vázolt módszertani problémákból fakadóan a különböző kutatások eredményei legfeljebb annyiban értelmezhetőek, hogy a különböző csoportok egymáshoz képest milyen visszaesési arányt mutatnak. Az eltérő jogi és módszertani megközelítésektől függetlenül ennyiben mindenképpen érdekesek, de annak az adatnak, hogy egyes országokban, egyes bűnelkövetői csoportok hány százalékban esnek vissza, nincs nagy relevanciája. A különböző elkövetői csoportok közti különbségek jellege, azok mintázatai az eltérő módszertanok ellenére sem változnak, és viszonylagos egységet mutatnak az irodalmakban.

A szexuális bűnelkövetők visszaesési jellemzői

Arra több tanulmányban is rámutattak, hogy a szexuális bűnelkövetők visszaesési adatait tekintve, jelentős különbségek figyelhetők meg, melyen belül a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők általában kedvezőbb értékekkel bírnak (Hanson & Bussière, 1998; Prentky et al., 1997; Harris & Hanson, 2009; Rettenberger et al., 2014; Langan et al., 2003).

Karl Hanson és Monique T. Bussière metaanalízisükben 61 empirikus kutatás adatát dolgozták fel, melyekben vizsgálták a felnőtt és gyermekáldozatokkal bíró elkövetők között a visszaesés mértékét és a visszaeséshez köthető bűncselekmény típusát is (három kategóriát használva: szexuális, egyéb erőszakos, illetve minden más bűncselekmény). Az általános tendenciának megfelelően, mindhárom cselekménycsoportot tekintve, kedvezőbb értékkel bírtak a gyermekáldozattal bíró elkövetői csoportok (Hanson & Bussière, 1998).

Ezzel némileg ellentmondásos volt Robert A. Prentky és munkatársainak 25 éves utánkövetési periódust felölelő kutatása, melyben a szerzők számos, a fentiekben is nevesített módszertani kérdést is feszegettek, melyek talán fontosabbak is voltak, mint az elemzés statisztikai eredményei. Elemzésük egyik fontos megállapítása volt, hogy a szexuális bűnelkövetők esetében a visszaesési arány nagyon eltérő lesz annak fényében, hogy milyen kockázati tényezők (impulzuskontroll zavarok, pszichopátia, családon belüli vagy éppen azon kívüli

elkövetés), mennyire jellemzőek a mintában, és ezeket mennyire tudjuk a vizsgálat alatt kontrollálni/figyelembe venni (Prentky et al., 1997). Ilyen értelemben még annál is heterogénebb az elkövetői csoport, mint amilyenek elsőre tűnik.

Jól példázzák, és sokban árnyalják a szexuális bűnelkövetők visszaesési adatait azok a kutatási eredmények, amelyek az áldozati jellemzőket és a visszaesés típusát szélesebb spektrumban tudták beemelni az elemzésekbe. Ezen vizsgálatok alapján a szexuális bűncselekményekkel való visszaesés (tehát, ha az ismételt bűncselekmény is szexuális) legalacsonyabb aránya a családon belüli gyermekáldozatokkal bíró elkövetőknek van, azonban meglepő, hogy a legrosszabb/legmagasabb értéket ugyan a családon kívüli, de továbbra is gyermekkorú áldozatokkal bíró elkövetők mutatják, megelőzve a felnőtt áldozatokkal rendelkezőket is (Hanson, 2002). Ezen belül is a családon kívüli kisfiú áldozatok esetén volt a legnagyobb visszaesési arány (Harris & Hanson, 2009). Tulajdonképpen erre a mintázatra épít a korábban bemutatott (lásd: 4.3 fejezet) RRASOR kockázatelemzési tesztje is.

Azaz általánosságban elmondható, hogy a fiatalabb áldozat általában alacsony visszaesési rátát feltételez, azonban, ha szexuális bűncselekményekre és áldozati preferenciára szűkítjük a kört, akkor a legnagyobb visszaesési mutatóval mégis ennek a körnek egy szűk szegmense rendelkezik. Ennek a látszólag bonyolult és ellentmondásos helyzetnek a feloldása egyrészt az elkövetői csoportok arányában, illetve az áldozat és az elkövető viszonyában található. Az elkövetők (hazai mintában legalábbis) között jellemzően többen vannak, akiknek fiatalkorú áldozata van. Főleg a fiatalkorú áldozatok esetén az elkövetők alapvetően ismerik az áldozatot, jellemzően családtagok (Hanson, 2002; Parti et al., 2017; Szabó, 2019; Virág, 2004). Tehát adott egy arányaiban nagy, általánosságban a legkedvezőbb adatokkal bíró kör, melyen belül mégis jól leválasztható egy szűkebb szegmens, ami valójában a legnagyobb visszaesési kockázatot rejt. Ez a jellemzően kedvező adatokkal bíró halmazon belüli szűk szegmens azonban nagyon alacsony számosságából fakadóan „statisztikailag elveszik” a nagy mintás elemzésekben. Ennek jelentősége abban is áll, hogy talán ez lehet az a kör, ahol a szexuális motiváció és a pedofília legvalószínűbben megjelenik, ami a kezelési lehetőségek szempontjából kiemelten fontos.

A szexuális bűnelkövetők visszaesési statisztikái a hazai börtönpopulációban

A rendelkezésre álló hazai adatok alapján, klasszikus értelemben vett visszaesési adatokat nem tudok vizsgálni, vagy az legalábbis jelentősen túlnyúlna a disszertáció keretein. Módszertanilag vélhetően az lenne a legegységesebb, ha egy adott időszakban (1 adott évben vagy hónapban)

szabadult olyan elítélteket vennénk alapul, akik az első elkövetett szexuális bűncselekményük miatt töltötték ítéletüket. Ebben az esetben lehet vizsgálni a kriminális előéletet is, ami az első szexuális bűncselekményt megelőzi. Majd az adott időintervallum alatt szabadult elítéltek adatait követve vizsgálható, hogy az azt követő évek, évtizedek alatt megjelennek-e újra a büntetés-végrehajtás rendszerében, és ha igen, milyen típusú bűncselekmény miatt. Az ilyen típusú vizsgálatokat a legtöbb esetben retrospektív módon készítik. Nehézsége azonban az, hogy ehhez egyrészt nagyon megbízható és kereshető nyilvántartás szükséges, másrészt sok olyan torzítással kell számolni, melyek befolyásolják vagy nehezítik az adatelemzést:

- Vannak, akik első büntényesként szabadulnak, de már korábban elkövetett folyamatban lévő büntetőügyük van, azonban annak az ítélete a jelenlegi fogvatartásból való szabadulása utánra csúszik. Adatként egy első büntényes szabadult elítélt visszaesése látszik, de lényegében az elítélt szabadulása pillanatában már büntetőeljárás alatt állt, sőt, az is lehet, hogy a későbbi ítélet valójában egy olyan bűncselekményre vonatkozik, amit hamarabb követett el, mint amiből első büntényesként szabadult.
- Van, aki a feltételes szabadságra bocsátásának vagy reintegrációs őrizetének ideje alatt követ el magatartási normaszegést (tehát a szó szoros értelmében nem bűncselekményt), van, aki enyhébb, vagy súlyosabb bűncselekményt követ el és azért jön vissza.
- Egy újabb értelmezési anomália, hogy a visszaesés fokának jogi értelemben vett megállapítása a bíróság feladata. A bíróság viszont jogi és nem kriminológiai értelemben kezeli a visszaesés fogalmát, így a nem visszaesőként szabadult elítéltek – folyamatban lévő büntetőügytől függetlenül is – lehet, hogy korábban már voltak büntetve, azonban a büntetéskiszabás szempontjából ez nem bír relevanciával, így az adatokban nem is jelenik meg. A büntetés-végrehajtás azonban a bírósági dokumentumok alapján rögzíti a visszaesési adatokat. Tehát a jogi és kriminológiai értelemben vett visszaesés, azaz egy kriminális életút élesen elválhat egymástól.
- A rendelkezésre álló adatok elemzési nehézségéhez hozzátartozik, hogy a büntetés-végrehajtás alapvetően fogvatartást és nem ember alapú nyilvántartást vezet. Egy valamilyen típusú (elítélt, letartóztatott, elzárás, előzetes kényszergyógykezelés stb.) fogvatartáshoz természetesen egy személy kötődik, akinek több megelőző fogvatartási adata is lehet, melyek azonban (jogsabályi okokból fakadóan) csak korlátozottan hozzáférhetőek.

Összességében tehát már eljárásrendileg és jogilag is problémás értelmezni a visszaesés látszólag egyszerű kriminológiai fogalmát. Ezekből a nehézségekből fakad, hogy ahhoz, hogy egy kutatási szempontból is jól értelmezhető visszaesési adattal tudjunk számolni, az akár egy

önálló disszertációt is jelenthetne. Visszaesésre vonatkozó statisztika természetesen rendelkezésre áll a hazai nyilvántartásban is, de értelmezni a fentiek fényében szükséges. A visszaesés foka a hazai nyilvántartásban azt jelenti, hogy az ítéletet hozó bíróság hogyan minősíti a fogvatartott kriminális előéletét. Ez tehát nem egy kriminológiai fogalom, hanem egy jogi kategória, mely a büntetéskiszabás során enyhítő/szigorító körülmény lehet. Így hatással lehet például a végrehajtási fokozatra vagy a feltételes szabadságra bocsátás lehetséges időpontjára is.

Visszaesés foka (%)		N=1101						
	Első bűntényes ²⁹	Nem visszaeső ³⁰	Visszaesőnek nem minősülő bűnismétlő ³¹	Visszaeső ³²	Különös visszaeső ³³	Többszörös különös visszaeső ³⁴	Többszörös visszaeső ³⁵	Erőszakos többszörös visszaeső ³⁶
Gyermek áldozat	60,0	12,4	15,2	2,9	4,30	0,0	4,8	0,5
Fiatalkorú áldozat	43,6	10,5	27,8	5,3	3,80	0,8	6,8	1,5
Felnőtt áldozat	31,2	12,8	21,1	8,3	8,60	0,0	11,7	6,4
Kontroll csoport erőszakos	16,4	9,3	24,6	7,7	15,30	0,0	18,6	8,2
Kontroll csoport nem erőszakos	16,5	12,6	26,2	5,2	14,90	0,6	23,6	0,3
Összesen:	31,6	11,8	22,8	5,9	10,10	0,3	14,3	3,3

37. táblázat

A visszaesés különböző fokainak tartalmát alapvetően a Btk. szabályozza, és jellemzően a korábbi bűncselekmény jellegére és idejére utal, relevanciájuk elsősorban az ítélkezési gyakorlattal kapcsolatban érdekes³⁷. A kriminális előéletre, a profiltiszta jellegre, illetve a fiatalkori devianciákra vonatkozó korábbi fejezetekben bemutatott eredmények alapján sejthető

²⁹ Az első bűntényes elkövetők jelentik a ténylegesen, kriminológiai értelemben is első bűntényeseket.

³⁰ A nem visszaeső a büntetett előéletű, de visszaesőként nem minősíthető kategóriába tartozó elítélteket takarja.

³¹ A visszaesőnek nem minősülő bűnismétlők vagy korábbi vagy jelenlegi bűncselekménye, avagy mindkettő gondatlan volt, vagy ha - bár mindkét bűncselekményét szándékosan követte el - korábban őt nem végrehajtandó szabadságvesztésre (például pénzbüntetésre) ítélték. Abban az esetben, ha mindkét bűncselekménye szándékos volt, és korábban végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, akkor tekinthető visszaesőnek nem minősülő bűnismétlőnek, ha korábbi büntetése kitöltésétől vagy annak végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig több mint három év telt el.

³² A visszaeső szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el.

³³ Különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el.

³⁴ Többszörös különös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekmény miatt.

³⁵ Többszörös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el.

³⁶ Erőszakos többszörös visszaeső az a többszörös visszaeső, aki mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követ el.

volt, hogy a szexuális bűnelkövetők adatai hogyan alakulnak. Az látható, hogy a szexuális bűnelkövetők minden csoportja sokkal kedvezőbb visszaesési mutatóval rendelkezik, mint a kontrollcsoport bármelyik kategóriája. Érdekes és fontos kiegészítő információ lehet, hogy a különös visszaeső (aki ismételtén ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el) kategóriában sem látható erősebb kiugró érték a szexuális bűnelkövetők között.

A fentiekben a visszaesés fokára vonatkozó adatok csak annyit mutatnak, hogy jelenleg, a jelenlévő fogvatartottak hány százaléka számít jogi minősítésében visszaesőnek. A hazai statisztikák tehát sokkal inkább a kriminális előéletre vonatkozóan relevánsak. És bár azt nem tudjuk, hogy a visszaesési ráta a szexuális bűnelkövetők esetén mekkora, de arra talán lehet következtetni, hogy jóval kedvezőbbek az értékek, mint az átlag fogvatartotti populációé. A hazai és nemzetközi kutatások és statisztikák alapján összességében azt látjuk, hogy a szexuális bűnelkövetők jellemzően kedvezőbb visszaesési adatokkal rendelkeznek, ezen belül is a gyermekáldozatokkal bíró elkövetőknek feltűnően „jó” az adatai. Ennek jelentősége több szempontból is értelmezhető:

- A szexuális bűncselekményekre adott és a disszertáció korábbi fejezeteiben bemutatott büntetőpolitikai intézkedések (lásd: 2 fejezet) is alapvetően a visszaesési kockázatokra irányulnak, illetve azzal indokolható létjogosultságuk. Ennek kapcsán látni kell azonban, hogy ezek az intézkedések mögötti pragmatizmus erősen ellentmondásos. Egyrészt a valójában nagyon is kedvező visszaesési mutatókkal önmagában nehéz indokolni az alapvetően speciális, dedikáltan egy bűnelkövetői célcsoportra irányuló (sok esetben nem kevés erőforrást igénylő és gyakran kontraproduktív) intézkedéseket. Ugyanakkor a relatív alacsonyabb bűnismétlési kockázat ellenére a bekövetkezett cselekmény társadalmi veszélyessége nagyon is magas.
- Másrészt talán pont ebből kifolyólag fontos, hogy a megfelelő csoportra irányuljon a prevenciós intézkedés, mind a börtönökön kívül, mind belül egyaránt (például kiemelt jelentőséget fordítva azokra az elkövetőkre, akik nem ismeretségi körön belüli, hanem ismeretlen, idegen gyermekáldozatot választanak maguknak).
- Az adatokból az is látszik, hogy a szexuális bűnelkövetők kisebb börtönrutinnal rendelkeznek, ami növelheti a kiszolgáltatottság kockázatát, de pozitív hatással lehet a kezelési programok hatékonyságára. Így kockázati tényezőt, de az alacsonyabb prizonizáltság okán kedvezőbb kezelési lehetőségeket is biztosít.

A visszaesésre irányuló hazai adatok csak korlátozottan használhatóak, azonban ez fel is veti a további kutatások szükségét is, hogy hazai mintán is követhető legyen a visszaesés alakulása a különböző elkövetői csoportokon belül.

6.3.8. A kockázatelemzési rendszer összesítő adatai

Ahogy a kockázatelemzés hazai rendszerének bemutatásánál részletesebben írtam (lásd: 4.5. fejezet), az elemzési eljárás során különböző fogvatartási kockázatokra³⁸ irányul a vizsgálat, melynek részletesebb feldolgozását érintettem a kutatásom során is. A kockázatelemzési rendszer a bv. intézetek különböző szakterületeinek adatfelvételére épül és szélesebb körben is gyűjt adatot, mint amennyit jelen kutatás körében feldolgoztam. Az egyes kérdésekre adott válaszokhoz a szoftver pontértékeket rendel, melyek alapján egy javasolt kockázati szintet is meghatároz. Ezt a kockázati kategóriát az egyes elítéltek vonatkozásában az adatfelvételt végző el is térítheti, korrigálhatja. Az összesítő kockázati besorolások egyfajta végső outputjai jelen fejezetben felvázolt adatoknak, mely a szexuális bűnelkövetők karakterisztikájának egyik jól ábrázolható és áttekinthető eleme is egyben, ezért fontosnak találtam egy rövid fejezet erejéig ezeket is megjeleníteni.

A kockázatelemzési rendszer összesítő értékei az egyes kockázati tényezők kapcsán (%)							
N=1116							
		Gyermek áldozat	Fiatalkorú áldozat	Felnőtt áldozat	Kontroll csoport erőszakos	Kontroll csoport nem erőszakos	Összesen:
Agresszió	<i>Alacsony</i>	87,3	74,3	68,9	61,1	89,1	77,4
	<i>Közepes</i>	12,7	23,5	27,8	33	10,5	20,4
	<i>Magas</i>	0,0	2,2	3,3	5,9	0,3	2,2
Kiszolgáltatottság	<i>Alacsony</i>	45,3	50,7	74,4	89,2	91,1	73,1
	<i>Közepes</i>	37,7	36,0	21,9	9,7	7,3	20,5
	<i>Magas</i>	17,0	13,2	3,7	1,1	1,6	6,4
Szuicidumok	<i>Alacsony</i>	76,4	69,9	74,1	64,3	82,4	74,7
	<i>Közepes</i>	19,8	24,3	23,7	30,3	16,3	22,0
	<i>Magas</i>	3,8	5,9	2,2	5,4	1,3	3,2
Szerhasználat	<i>Alacsony</i>	83,5	73,5	72,6	58,4	66,5	70,7
	<i>Közepes</i>	13,2	20,6	23,0	29,2	24,3	22,2
	<i>Magas</i>	3,3	5,9	4,4	12,4	9,3	7,1
Visszaesés	<i>Alacsony</i>	61,3	40,4	30,4	22,2	32,3	36,6
	<i>Közepes</i>	19,3	19,1	20,4	16,2	17,9	18,6
	<i>Magas</i>	19,3	40,4	49,3	61,6	49,8	44,7

35. táblázat

Emellett saját kutatásom eredményei szempontjából fontos információs tartalommal bír az is, hogy vajon az összesítő eredmények mennyire tükrözik az általam feldolgozott adatokat. Az adatok alapján összességében az látható, hogy a részeredmények és az egyes kockázati besorolások szinkronban vannak. Ez persze következik abból is, hogy az általam feldolgozott

³⁸ Az előzetes adatlekérések alapján a szexuális bűnelkövetők vonatkozásában a szökési kockázatnak nem volt relevanciája sem az esetszámok alacsony jellege sem a kockázati értékek alapján (92 és 99% közötti alacsony érték volt minden kategóriában).

tényezők a kockázatelemzési rendszer részei, így például a szerhasználati szokások értelemszerűen meghatározzák a szerhasználati kockázatot is.

Kutatásomban azonban csak a kockázatelemzés során felmerülő legfontosabb tényezők vizsgálatára fókuszáltam, mindazonáltal a végrehajtási gyakorlat szélesebb információs körrel operál, mint amennyit a disszertációban részletesen feldolgoztam. Így az eredmények közti hasonlóság abból a szempontból érdekes, hogy a szakemberek (reintegrációs tisztek, pszichológusok stb.) megítélésével korrigált eredmények együtt-járnak a kutatási részeredményekkel, ami a rendszer működőképességének is egyfajta visszaigazolása.

7. Ítéletkiadmányok elemzése

Kutatásom második nagyobb blokkjában a büntetőügyekben eljáró bíróságok elsőfokú ítéleteinek (továbbiakban: ítéletkiadmány) elemzését végeztem el. A büntetés-végrehajtás közhiteles nyilvántartása és a kockázatelemzés adatai elemzésének előnye, hogy nagy mennyiségű elítéltre tartalmaz összehasonlítható és statisztikailag is feldolgozható információt, azonban viszonylag kevés információt hordoz a cselekmény jellegére, motivációjára, az elkövető tényleges körülményeire, az áldozathoz való viszonyára vonatkozóan. A kutatási blokk célja és felépítése is alapvetően ebből vezethető le. A kutatási elem célja tehát alapvetően azon információk feldolgozása volt, melyek a büntetés-végrehajtás adatbázisaiból nem nyerhetők ki. Ezek az információk azonban jobbára kiolvashatóak a bírósági ítéletekből, így például a KKMI kockázatelemzési tevékenységének is kiemelt eleme az ítéletek feldolgozása. Az ítéletkiadmányok felépítésükben és struktúrájukban többé-kevésbé hasonló mintát követnek, bár terjedelmükben, részletességükben jelentős eltéréseket mutattak. Az ítéletek terjedelme attól is függ, hogy az ügy mennyire szövevényes, hány vádlott és sértett szerepel benne, hány különálló tényállást taglal, a bíróság mennyi tanút szólított meg stb. A különbségek ellenére a dokumentumok hasonló struktúrát követnek, azaz hasonló részletességgel taglalják az elkövető(k) személyi körülményeit, és meglehetősen explicit és narratív módon írják le az elkövetett cselekményt, illetve az igazságügyi szakértők véleményét. A hasonló struktúra és tartalmi felépítés lehetővé teszi, hogy azonos szempontok szerint lehessen értékelni az elkövető személyi körülményeit, az áldozati jellemzők egy meghatározott körét és az elkövetett cselekmény jellegét. A vizsgálat során az egyes szempontok elemzését, értékelését nehéz elválasztani egymástól, mert több logikai irányból is vizsgálhatóak. Mindazonáltal az elemzés során ezt a hármas felosztást követtem, azaz elkövetői és az áldozati jellemzőket, valamint a cselekmény sajátosságait. Az ítéletek feldolgozásánál a három szempontot tovább bontottam elemzési egységekké, majd változókká, melyekből egy önálló adattáblát készítettem. Az ítéletekből kinyerhető információk között voltak „*egzak*” adatok, például az áldozat neme, életkora, az elkövető korábbi cselekményei stb., illetve voltak olyan adatok, melyek az információk értelmezése alapján kerültek átkódolásra. Ilyen adatok például a szociális háttér, a lakhatási körülmények, vagy akár az erőszak jellege, intenzitása. Ezek az információk a legtöbb esetben részletesen, script jelleggel kerülnek leírásra az ítéletekben, mégis óhatatlanul benne van a kutatói szemszög egyfajta „*szubjektív értékelése*” is. A feldolgozott adatok körét, jellegét az alábbi táblázat foglalja össze.

AZ ÍTÉLETEK FELDOLGOZÁSI, ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTJAI		
ELKÖVETŐ	ÁLDOZAT	CSELEKMÉNY
<i>Egzakt adatok</i>	<i>Egzakt adatok</i>	<i>Egzakt adatok</i>
Elkövetés	Nem	Cselekmény időbelisége
▪ <i>Társtettes</i>	Életkor	▪ <i>Egyszeri</i>
▪ <i>Egyedüli elkövető</i>	Ismerte-e az elkövetőt	▪ <i>Folytatólagos</i>
Családi állapot	Sértett hátrányosságai	Tervezettség
▪ <i>Egyedülálló</i>	▪ <i>Értelmileg akadályozott</i>	▪ <i>Tervezett</i>
▪ <i>Nős/életárs</i>	▪ <i>Testi fogyatékos</i>	▪ <i>Impulzív</i>
Gyermekek száma	<i>Szubjektív értékelés</i>	<i>Szubjektív értékelés</i>
Iskolai végzettség	Családi helyzetre vonatkozó információk, melyek jellemzően a fiatalok esetében érthetőek el: elvált szülők, rendezetlen családi viszonyok, nevelőszülőknél való elhelyezés, gondozásba vétel, szétszakadt családok stb.	Elsődleges motiváció, azaz hogy a cselekmény elsődlegesen szexuális indíttatású, vagy a nemi erőszak alapvetően valamilyen erőszakos cselekmény járulékos megjelenése?
Munkaviszony		
▪ <i>Volt-e bejelentett munkaviszonya</i>		
▪ <i>Miből tartotta el magát</i>		
Kriminális előélet		
▪ <i>Korábbi bűncselekmények</i>		
▪ <i>Korábbi szexuális bűncselekmény</i>		
Pszichés állapotra információ (például enyhe fokú értelmi akadályozottság)	Sértett szociális helyzete, körülményei, ha erre konkrét utalás található az ítéletben.	A járulékos elkövetésen belül az indíték elsődlegesen mihez köthető? Például bosszú, prostitúció, betörés/rablás járulékos cselekménye stb.
Pedofília diagnózis	Az elkövető és az áldozat viszonya, ismeretségi szintje, mélysége: családtag, baráti társaság, távoli ismeretség (falubeli) stb.	Az erőszak megnyilvánulása, annak explicit (fizikai atrocitás az ellenállás áttörése érdekében), vagy implicit (zsarolás, rábeszélés) jellege.
Pornográf képek a bűncselekményben		
Áldozatok száma		
<i>Szubjektív értékelés</i>		
Lakhatási körülmények, jövedelmi, vagyoni helyzet, illetve ha szociális helyzetre konkrét utalás található az ítéletben.		A szexuális cselekményen túlmutató bántalmazás, annak intenzitása, a szadisztikus jelleg jelenléte.

14. ábra. Az ítéletek feldolgozási, értékelési szempontjai

A fenti szempontok alapján összeállított adattáblát részben számszerűsíthető módon próbáltam elemezni, de legalább annyira fontos volt a fenti tényezők alapján az általános kutatói benyomások, a jelenséggel kapcsolatos információk (nem feltétlenül számszerűsíthető) átfogó értékelése is.

- Az adatok feldolgozása során első lépésben az elkövetők jellemzőinek részletesebb feldolgozását végeztem el, amely a büntetés-végrehajtás – fogvatartási szempontú – adatbázisaihoz képest további információkkal szolgálhat. Az elkövetői jellemzők között vizsgáltam a szociális háttérrel, a kriminális előéletet, különösen a korábban elkövetett szexuális bűncselekményt.
- Az áldozati jellemzők adták az elemzés másik nagyobb szeletét, melynek relevanciája abból is fakad, hogy arra a büntetés-végrehajtásnak szervezeti szinten csak nagyon korlátozott rálátása van és lehet. Az áldozati jellemzők között kiemelten vizsgáltam az áldozatok demográfiai adatait, az elkövető és az áldozat közötti viszonyt, ismerték-e egymást, illetve, hogy milyen előfordulása volt a családon belüli elkövetésnek az egyes áldozati életkor kategóriákon belül.

- Az elkövetési jellemzők kapcsán vizsgáltam a társtettesi/csoportos elkövetést, az áldozatok számát, illetve, hogy a cselekmény kontakt vagy kizárólag online térben valósult-e meg. Az ítéletkiadmányok előnye a kvantitatív vizsgálattal szemben, hogy részletesen, leíró jelleggel taglalják az elkövetett cselekményt, így a szöveges dokumentumok feldolgozásával jól lehet elemezni azok jellegét. A fentiek mellett így lehetőségem volt vizsgálni továbbá az erőszak megnyilvánulását, annak intenzitását, illetve a szexualitás és az erőszak szerepét is.

A vizsgálat keretében a kockázatelemzési adatbázisból kiindulva, az áldozatok életkori felosztását követve 40-40-40 ítéletkiadmányt dolgoztam fel, azaz összesen 120 darabot. Kiindulópontként az előző fejezetekben használt kockázatelemzési adatbázist használtam, és az áldozatok életkori kategóriáin alapuló részmintákból választott fogvatartottak ítéleteit dolgoztam fel. A három eltérő nagyságú részmintának így minden x-edik³⁹ elemét vettem alapul, annak függvényében, hogy végül mintánként 40 ítélet kiválasztása volt a cél.

7.1. Az ítéletkiadmányok elemzésének módszertani kérdései

Az ítéletek elemzése során több módszertani nehézséggel is szembesültem, melyek egyrészt adminisztratív sajátosságokból fakadtak, de módszertanilag könnyen orvosolhatóak voltak. Másrészt olyan dilemmákkal is találkoztam, melyek a kutatás egészére nézve, illetve általában a börtönpopuláción alapuló kutatások értelmezése kapcsán is fontos tanulságokat jelentettek. A vizsgálat szempontjából két meghatározó kört fontos kiemelni:

Adminisztratív jellegű problémák

Az ítéleteket a kvantitatív elemzésbe bevont elítéltek nyilvántartási száma alapján kerestem a fogvatartotti nyilvántartási rendszerben (a mintanagyságtól függően tehát minden x-edik elemet néztem). Amennyiben a nyilvántartásban nem szerepelt az elsőfokú ítélet elektronikus másolata (csak bírói értesítő, másodfokú ítélet vagy az ítélet összbüntetésbe foglalása), úgy ugranom kellett a következő nyilvántartási számra.

A dokumentumok válogatása közben szembesültem olyan problémákkal, amelyek – többek közt – az áldozat életkorára utaló jogi minősítésekhez köthetően voltak hibásak, azaz például, hogy a nyilvántartásban alapesetként rögzítettek a valóságban minősített eseteket.

Ennek oka lehet például az, hogy a fogvatartás alapját jelző bírói értesítésen csak a

³⁹ A gyermekáldozatok esetén ez minden ötödik, a fiatakorúak esetén minden harmadik, míg a felnőtt áldozatok esetén ez minden hatodik tételt jelentette.

paragrafus száma szerepelt vagy a büntetés-végrehajtás nyilvántartása rögzítette alapesetként ezeket.

Le kell szögezni, hogy ez csak a kutatásom szempontjából nehézség vagy „probléma”. A büntetés-végrehajtás szempontjából a minősítésnek a napi működés szempontjából nincs relevanciája. A bírósági dokumentumok büntetés-végrehajtási szempontú jelentősége az ítélet ún. foganatba vétele esetén jelenik meg, azaz nagyon leegyszerűsítve, hogy ki, milyen jogcímen, milyen végrehajtási fokozatban, meddig tölti szabadságvesztését, és milyen feltételes szabadságra bocsátási lehetőségekkel. A jellemző bűncselekményre vonatkozó adatok az alapvető szervezeti statisztikák, háttérelmezések szempontjából relevánsak. A jellemző bűncselekmény a statisztikákban azonban mindig alapesetként jelenik meg mint szexuális erőszak. Az ítéletek részletesebb elemzése pedig az egyéni kockázatelemzések során merül fel. Mindazonáltal saját kutatásom a jogi minősítésekből kiinduló életkori kategóriákon alapult, így több olyan esettel is szembesültem, ahol a kategorizálás „hibás” volt.

Kriminológiai okokból adódó módszertani nehézségek

Az ítéleteket egy adott fogvatartotthoz köthető bűncselekmény alapján rögzítik a nyilvántartásban (vagy legalábbis statisztikai értelemben). Sok esetben azonban az ügyek nem egy *egyszeri esetet, egy elkövetőt vagy egy adott helyzetet és egy áldozatot* takarnak. Gyakran egy adott ügy több (jellemzően valamilyen szinten összefüggő, de nem feltétlenül) különböző cselekményt tárgyal. Ez jelenthet időben, térben elkülönült két különböző áldozatot is feltételező szexuális bűncselekményt, de jelenthet egy áldozatra irányuló több elkülönült cselekményt vagy éveken át tartó abúzust.

A cselekmények jogi minősítése is ennek megfelelően változhat, hiszen az áldozatok életkora is különböző lehet, illetve hosszan tartó abúzus esetén a sértett több életkori kategóriát is átléphet. Mindazonáltal statisztikailag kódoltan csak egy helyre kerül, a legsúlyosabb cselekmény alapján. Így elképzelhető, hogy egy elkövetőt 12 év alatti sértett miatt sorolják be a gyermekáldozatok kategóriájába, azonban volt egy másik 16 éves sértettje is, illetve a 12 év alatti sértett folytatólagos elkövetés mellett 15 éves lesz.

Egy másik fontos jellemzője volt az ítéletkiadmányoknak, hogy az áldozat életkorának emelkedésével egyre kevesebb információ áll rendelkezésre az elkövetőről és az áldozatról egyaránt. Míg a gyermek áldozatok esetén részletesen vizsgálják és taglalják az elkövető és áldozat részéről is a demográfiai és szociális hátteret, illetve igazságügyi pszichológiai vagy pszichiátriai szakvélemény is szinte minden esetben elérhető, ahogy az áldozat kora

emelkedik, úgy ezek az információk egyre szűkebb körűek lesznek, míg a felnőtt áldozatok esetén gyakran teljesen elmaradnak, és csak a cselekmény részletes leírására fókuszálnak.

Az ítéletek részletesebb elemzésénél előjövő módszertani problémák közül a jogi minősítésre vonatkozóak a legfontosabbak. Mindez nyilván azt is jelenti, hogy az áldozatok életkori kategóriáin alapuló csoportok (amikkel más, jelen esetben a büntetés-végrehajtás adatbázisai dolgoznak) egyáltalán nem „tiszták”, sok átfedés is lehet az egyes csoportok között. Az átfedések adódhatnak tehát adminisztratív okokból, valamint a cselekmények/elkövetők kriminológiai sajátosságaiból is.

A korábbi fejezetekben bemutatott leíróstatisztikai elemzésekben ennek ellenére is kijöttek számottevő eredmények, így az megállapítható, hogy a minták ezen állapotukban is használhatóak, illetve az átfedések vagy az elmosódott határok jelenléte – kriminológiai okokból fakadóan – bizonyos szintig természetes is. Egy tervezési szakaszban lévő vizsgálat esetén ezen a ponton két választás lenne lehetséges:

- vagy tisztítjuk a mintát, amivel az elkövetők egy meghatározott számát azonban kizárjuk az elemzésből (ami tiszta és szép összefüggéseket eredményezhet, de kérdéssé válik annak érvényessége), illetve esetlegesen összevonunk kategóriákat;
- vagy az átfedések jelentette kompromisszumok mellett a mintát érintetlenül hagyjuk (legfeljebb jelezve ezt a módszertani dilemmát), és ennek fényében végezzük el a két különböző nézőpontú elemzést.

Vizsgálatomban ez utóbbi mellett döntöttem, melynek oka – nyilvánvalóan a korábbi eredmények megtartása mellett – az volt, hogy az áldozatok életkora csak egy – még ha markáns is – vizsgálati szempont a sok közül, illetve az alkalmazott megközelítés is abba az irányba hat, hogy azt a mintát és azt a közeget vizsgáljam, amellyel az intézményrendszer találkozik. A dilemmát nehezíti, hogy ez nem csak erre a vizsgálatra érvényes kérdés, hanem minden más börtönpopuláción alapuló kutatásra is. Az elítéltek jellemzően nem egyedül és nem egy bűncselekményt követnek el, és nem egyszer, egy áldozattal. Így az emberölést elkövető elítéltekre fókuszáló kutatásokban is ugyanezen kérdések merülnének fel.

7.2. Az elkövetők jellegzetességei

Az ítéletkiadmányok feldolgozásának első lépésében az elkövetői jellemzőket kívántam vizsgálni, így a szociális és kriminológiai jellemzőket, valamint a cselekményhez köthető elkövetői tulajdonságokat.

7.2.1. Az elkövetők szociális és kriminológiai sajátosságai

Az ítéletkiadmányok jobbára a vádlottak önbevallása alapján rögzítik az iskolai végzettségüket, a munkahelyüket, az anyagi és a családi helyzetüket. A családon belüli gyermek áldozatok esetén a cselekmények körülményeiből fakadóan ritkán direkt, de inkább indirekt utalások, információk állnak rendelkezésre a családi körülményekre és viszonyokra vonatkozóan, különösen, ha azok az átlagosnál rosszabbak, vagy gyermekvédelmi szempontból (a vonatkozó cselekménytől függetlenül is) is aggályosak. Ahogy a fentiekben már említettem, ahogy az áldozatok életkora növekszik, úgy az elkövetőkről és az áldozatról is egyre kevesebb információ áll rendelkezésre. A felnőtt áldozatokra irányuló ügyek elkövetőinek harmada esetén például nincs értelmezhető információ az elkövető szociális hátterére, személyi körülményeire sem⁴⁰.

Az elkövetők szociális helyzetét a munkaviszony jellege (például alkalmi munkák vagy bejelentett munkaviszony), ha volt rá utalás, akkor a lakhatási körülmények (például 28 négyzetméteres lakás, melyben nagycsalád lakik, fizetési gondokkal, vagy épp egy zsákfalú végén bedesztkázott nyílászárók, kémény nélküli fűtés, komfort nélküli ingatlan stb.), vagy egyéb léhelyzetet meghatározó körülmény (például munkásszálló vagy szociális otthon lakója), esetleg a hajléktalanság ténye alapján kategorizáltam.

Az elkövetők szociális helyzete (%)					
	N	Nincs információ	Hajléktalan	Alacsony	Rendezett/átlagos
Gyermek áldozat	40	5,0	0,0	50,0	45,0
Fiatalkorú áldozat	40	20,0	2,5	55,0	22,5
Felnőtt áldozat	40	30,0	5,0	57,5	7,5
Összesen:	120	18,3	2,5	54,2	25

36. táblázat

Az adatok egyik legérdekesebb eredménye valójában maga az információhiány. Az áldozat életkorának emelkedésével az ítéletekben a személyi körülmények, az elkövető és az áldozat hátterének, szociális körülményeinek, demográfiai jellemzőinek leírása sok esetben teljesen hiányozik, gyakorlatilag csak magának a cselekmény tényszerű jellemzőinek van igazán vélt relevanciája. Ugyanakkor ezen bírósági gyakorlat ellenére is fontosnak tartottam a rendelkezésre álló információkat elemezni. A felnőtt áldozatokra irányuló jelentős információhiány ellenére is összességében az látszik, hogy ezeknek az elkövetőknek a szociális

⁴⁰ Az áldozat életkorára szűkülő információk beszédesekek, ha látjuk, hogy a fiatalkorú áldozatok esetén szinte minden esetben van igazságügyi pszichológiai szakvélemény, egyfajta pszichológiai profil, míg az áldozat életkorának növekedésével ezek a szakvélemények eltűnnek, felnőtt áldozatok esetén elvétve készülnek (bár az elkövető pszichológiai jellemzőinek látszólag semelyik esetben sincs szerepe az ítélezési gyakorlatban).

háttére jellemzően rosszabb. Köztük legnagyobb a hajléktalanok aránya (5%), és az alacsonyabb szociális helyzet (57,5%) is. Az ítéletkiadmányok alapján kirajzolódó kép alapján, bár az szubjektív, de ezzel együtt több értékelési szempontot lehet mérlegelni és figyelembe venni a kockázatértékelés adataihoz képest, ami az iskolai végzettség és a kitöltő által közölt néhai munkaviszonyra vonatkozik (lásd: 6.3. fejezet). Mindazonáltal a két elemzés adatai takarják egymást.

Fontos leszögezni azonban, hogy az ítéletkiadmányok elemzésének eredménye sem azt mutatja, hogy a gyerekáldozatok elleni szexuális bűncselekmények elkövetői *jó szociális körülmények* közé tartoznának, míg a felnőtt elkövetők nem. Sőt, a valóság ennél ellentmondásosabb, hiszen a gyermekáldozatokkal kapcsolatban többször szembesültem egészen megdöbbentő állapotokkal, helyzetekkel, a legszélsőségesebb bűnesetek is valójában ebben a kategóriában voltak. Mindemellett a felnőtt áldozatok esetén is találkozhatunk felsőfokú végzettségű elkövető cselekményével, gondolhatunk a „bulinegyedben” megtörténő randierőszakra is. De számszerűsítve (a szélsőséges esetekkel együtt is) nagyobb számban fordultak elő rendezett viszonyok a gyermekkorú áldozattal bíró elkövetők esetén. A szociális helyzet és a szexuális bűncselekmények más aspektusaira a későbbiekben még kitérek.

Az elkövetők kriminális háttérét és előéletét a kockázatelemzés adatai alapján korábbi fejezetekben is próbáltam feltérképezni, azonban az elsősorban a visszaesés jogi minősítésén alapult. Az ítéletkiadmányok azonban taxatívén felsorolják a vádlott korábbi normaszegéseit (annak büntetőjogi elévülésétől vagy a felfüggesztett jellegétől függetlenül is), így viszonylag alapos rálátást biztosítanak az elkövető háttérére.

Kriminális előélet (%)				
	N	Büntetett	Büntetlen	Korábban szexuális bűncselekmény
Gyermek áldozat	40	42,5	57,5	5,0
Fiatalkorú áldozat	40	62,5	37,5	12,5
Felnőtt áldozat	40	77,5	22,5	20,0
Összesen:	120	60,8	39,2	12,5

37. táblázat

A kriminális előélet elemzése kapcsán tehát mindent figyelembe vettem, amit a dokumentumok megjelenítettek, így nem csak a jogi értelemben vett visszaesést, hanem tényszerűen azt, hogy az elkövető volt-e korábban büntetve vagy sem. A visszaesési adatok tendenciáiban hasonló arányokat látunk, mint a disszertáció korábbi fejezeteiben bemutatott adattáblákban (lásd:6.3.7. fejezet). A korábbi – jogi minősítés alapján vezetett – adatokhoz képest némileg rosszabb vagy inkább „szigorúbb” értékeket láthatunk, hiszen ez nem az elítélt jogi, hanem „kriminológiai” visszaesését takarja, így értelemszerűen magasabb arányban lesznek ténylegesen büntetett

előéletűek. Mindazonáltal az látható, hogy a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők között 42,5% a büntetett előélet, míg a felnőtt áldozatokkal bírók esetén ez a szám 77,5%, azaz több mint háromnegyedük volt már büntetve.

Jelen elemzésben nem foglalkoztam azzal, hányféle, szám szerint mennyi és milyen súlyos bűncselekményeket takarnak az előzmények. Azt is büntetettnek vettem, akinek például egy felfüggesztett ítélete volt csalásért, és azt is, akit több rendbeli erőszakos cselekményért ítélték korábban hosszú éveket jelentő szabadságvesztésre. Az elemzésben a korábbi elkövetett bűncselekmények közül mindössze egy tételre fókuszáltam, arra, hogy az elítéltnak volt-e korábban szexuális bűncselekménye, vagy sem.

Az ítéletkiadmányok feldolgozásának egyik legfontosabb vagy legalábbis talán legérdekesebb eredménye ehhez köthetően az volt, hogy szexuális bűnelkövetőként a visszaesés aránya a 20%-os értékével a felnőtt áldozatok esetén a legnagyobb, ebben a csoportban az elkövetők ötödének volt már korábban is szexuális bűncselekménye. A fiatalok esetén ez a szám 12,5%, míg, a gyermekáldozatok esetén pusztán 5%. A felmerült esetek között az egyik leginkább szélsőséges példa volt, amelyben a korábban szexuális bűncselekményért elítélt fogvatartott a szabadulását követő másfél hónapon belül újabb két szexuális bűncselekményt követett el. Ez részben kockázatelemzési szempontból, részben pedig bűnmegelőzési szempontból is releváns adat lehet, és a tényleges veszélyesség szakpolitikai fókuszpontjai szempontjából is elgondolkodtató.

A gyermekáldozatokkal bíró elkövetők látszólag alacsonyabb visszaesési adatainál azonban visszautalnék a fiatalkori devianciák kapcsán már taglalt (lásd: 6.3.5. fejezet) dilemmára. Azaz arra, hogy a gyermek és fiatalok esetén nagyrészt a profiltiszta elkövetés jellemző, így tehát valóban kisebb a „hagyományos” bűncselekmények előfordulása. A látencia viszont nagyon nagy lehet ezeknél a cselekményeknél, így könnyen lehet, hogy – főleg a szexuális bűncselekmények esetén – a valós bűnismétlési kockázat ennél sokkal nagyobb. Erre hívta fel a figyelmet Szabó Judit is, a tizenkettedik életévét be nem töltött gyerekek sérelmére elkövetett szexuális erőszak kapcsán készült tanulmányában. Kutatásában a minta jelentős része szintén büntetlen előéletű volt, azonban több esetben az eljárás során derült ki, hogy nem a konkrét ügy sértettje volt az elkövető ténylegesen első vagy utolsó áldozata (Szabó, 2019).

7.2.2. A cselekményhez köthető elkövetői sajátosságok

A cselekményhez köthető elkövetői sajátosságok között azt vizsgáltam, hogy az elkövető tettes/társtettes, azaz egyedülként, társtettesként vagy csoportosan követte el a cselekményt.

Vizsgáltam az egy ügyhöz köthető áldozatok számát, illetve azt, hogy az elítélt kontaktelkövető, vagy a cselekmény kizárólag online térben valósult-e meg.

A 120 ügy túlnyomó többségében (95 esetben) az elkövető(k)nek csak egy áldozata volt, mindazonáltal a 120 ügyhöz rendeltén összesen 205 fő sértettet számoltam, azaz viszonylag kevés számú (25 fő) többszörös elkövetőre rendkívül sok, 120 fő sértett jutott. Továbbmenve azt is látni kell, hogy a több sértettel rendelkező elkövetők összességében kevés számú áldozattal bírnak, a kevés elkövetőre jutó nagy sértetti számot pusztán néhány erősen kirívó eset magyarázza.

Áldozatok száma				
	N	Egy áldozat (%)	Több áldozat (%)	Áldozatok száma (fő)
Gyermek áldozat	40	67,5	32,5	65
Fiatalkorú áldozat	40	77,5	22,5	96
Felnőtt áldozat	40	92,5	7,5	44
Összesen:	120	79,2	20,8	205

38. táblázat

A több áldozattal bíró elkövetők aránya a fiatalabb áldozati csoportok közt lényegesen nagyobb volt (gyermekkorú áldozatok esetén 32,5%, fiatalkorú áldozatok esetén 22,5%), kirívó esetek is csak abban a két kategóriában voltak. A gyermekáldozatok esetén jobbra a családon belüli elkövetésnek volt több sértettje, azaz amennyiben több gyereke is volt az elkövetőnek, úgy az erőszak nem feltétlenül korlátozódott csak az egyikükre. Legtöbb magyarázatra a fiatalkorú áldozatokkal bíró kategória értékei szorulnak, ahol a 40 esetre összesen 96 sértettet jutott. Ezt a számot néhány kirívó eset magyarázza, melyek közül az egyik egy online zsarolás 17 áldozattal. A másik kirívó eset egy gyermekotthonban dolgozó nevelőtanár, akinek több év leforgása alatt összesen 36 külön sértettje volt.

A kirívóan nagy számú esetek egyrészt módszertani szempontból óvatosságra intenek, másrészt azt is látni kell, hogy ezen elkövetési sajátosságok (akár az online visszaélés, akár a gyermekvédelmi intézmények kapcsán) korosztályspezifikusak, azaz nem véletlenszerűen ebben a kategóriában koncentrálnak.

Az elkövetők jelentős része kontakt elkövető, tisztán online térben megvalósuló eset összesen 3 volt, ebből kettő a gyermek-, egy a fiatalkorú sértetti korosztályhoz sorolva. Fontos kiemelni, hogy minden, kizárólag online térben megvalósult ügyben nagy számú áldozat volt jellemző (az elemzésemben 6-17 fő közötti áldozat számmal), a 3 eset így összesen 30 áldozatot jelentett. Az online ismerkedés természetesen több esetben is megjelent, de elsősorban a személyes kapcsolatfelvételt megelőző bizalom kialakításának eszközeként (az online elkövetés sajátosságaira a későbbiekben még kitérek).

7.2.3. Pedofília és gyermekpornográfia

A pedofília kérdése különösen fontos, részben a börtönön belüli kezelés miatt, részben, mert szakmai szempontból is releváns információval bírhat a pedofil bűnelkövetők aránya. Mindazonáltal erre a kérdésre összességben nem kapunk határozott választ az ítéletkiadmányokból. A fiatal- és gyermekkorú áldozatokat felölelő 80 ítéletből (18 év alatti áldozatok összesen) 7 esetben írták le, hogy az elkövető pedofil, egy esetben az elkövető tartotta magát annak.

Ahogy a disszertáció elején kifejtettem, a pedofília alapvetően orvosi, pszichiátriai fogalom, így annak szakmai, diagnosztikai kérdéseivel nem foglalkozhatok. Ugyanakkor a pedofiliára irányuló igazságszolgáltatási gyakorlat kriminológiai, szociológiai és szervezeti szempontból is értelmezhető. Ilyen nézőpontból összességében az látszik, hogy az esetek egy jelentős részében az elkövetőt ilyen formán nem is vizsgálják, legfeljebb annyiban, hogy ahogy jellemzően az ítéletkiadmányok fogalmaznak: *nem szenved, illetve a tényállásbeli bűncselekmény elkövetése idején sem szenvedett az elmeműködés olyan kóros állapotában, amely képtelenné tette vagy korlátozta volna őt a cselekménye társadalomra veszélyességének felismerésében, vagy abban, hogy ezen felismerésnek megfelelően cselekedjen.* A vizsgálódás tehát a büntethetőség kérdését járja körül, azonban az ezen kívül eső pszichiátriai zavar – mint amilyen a pedofília is – meglétére nem tér ki.

Amennyiben az ítélet tartalmaz is utalást vagy nyílt állásfoglalást a pedofiliára vonatkozóan, ott több esetben is felmerül – pszichiátriai végzettség nélkül is – hogy vélhetően nem az. A hivatkozott esetek jelentős részében ugyanis 12 évesek vagy idősebbek voltak az áldozatok. Illetve fordított eset is előfordult, ahol a leírásból alaposabban felmerült a gyanú, hogy az elkövető pedofil, de a diagnózis hiányzott. Így 5 olyan eset is volt, ahol az áldozat 10 éves kor alatti (legfiatalabb 4 éves), emellett gyermekpornográf képeket találtak az elkövetőknél (tehát a vonzalom feltételezhetően általános, és nem csak egy konkrét személyre irányul), de pedofília diagnózis nem szerepelt a kiadmányban (mert vélhetőleg nem is vizsgálták).

Hozzá tartozik azonban, hogy a pedofília diagnózisának semmilyen relevanciája nincs az ítélezés szempontjából, sem enyhítő, sem szigorító körülményként nem értelmezhető. Ugyanakkor kockázatértékelési és kezelési szempontból komoly hozzáadott értéke lehetne a megbízhatóan rendelkezésre álló diagnózisoknak, és hasznos lenne a kötelező terápiás program – mint külön magatartási szabály – elrendelésekor is.

A gyermekpornográfia kérdését is érdemes körüljárni. Mint önálló, jellemző bűncselekményként nagyon kevés elíteltet érint (ami érthető, hiszen jellemzően első

büntényesként felfüggesztett szabadságvesztés büntetést kapnak), ezen esetek nem is kerültek be az elemzési mintába (lásd: 6.2. fejezet). Mindazonáltal 10 olyan eset volt, ahol az ügyhöz kapcsolódóan gyermekpornográf képek is előkerültek az elkövető eszközeiről (ebből pedofília 2 esetben került rögzítésre). A gyermekpornográfia azért is érdekes, mert a hozzáférhetőség (az internetkiépítettség, „darkweb”), a képesség (informatikai alapkompenciák elterjedtege, illetve azok megszerzhetősége), valamint a képek készítésének, tárolásának egyéb infrastrukturális lehetősége is kitágult az elmúlt években (gyakorlatilag bármilyen telefonnal lehet könnyen és szinte észrevétlenül képeket készíteni), így a korábbi évek kutatásaihoz képest (Drexler & Somogyvári 2015b; Somogyvári, 2022) is sokkal markánsabban jelenik meg ez a jelenség.

Az erőszakos bűnelkövetőknél jellemző gyermekpornográfiának alapvetően két szempontból van jelentősége. Egyrészt a gyermekpornográfia általában nem szituatív, nem egy impulzív cselekmény, nem egy érzelmileg felborult léthelyzet, hanem azt módszeresen gyűjtik, tárolják, készítik, melyhez előkészület szükséges, és külön bűncselekmény, annak kockázati faktorával együtt. Ez sokkal inkább a parafilias jelleget erősíti. További kutatási irány lehet annak meghatározása, hogy a gyermekpornográfia jelenléte növeli-e a szexuális erőszak visszaesés kockázatát.

Ehhez köthető a gyermekpornográfia jelentőségének másik aspektusa is, ami elsősorban bűnfelderítési, bűnmegelőzési szempontból lehet érdekes. A gyermekpornográfiára szakosodott oldalak és online közösségek vélhetően több százas vagy akár több ezres tagsági körrel rendelkeznek. Ezeknek csak egy része lesz kontaktelkövető vagy online ragadozó. Ebből a logikai irányból tekintve fontos lehet külön kutatási projekt keretében annak az elítéltek körnek az attribútumait alaposabban felmérni, akik a gyermekpornográfián mintegy „túllépve”, aktív cselekvési fázishoz folyamodva más szexuális bűncselekményt is elkövetnek.

7.3. Az áldozati jellemzők

Az áldozati jellemzők azért is bírnak kiemelt jelentőséggel, mert a büntetés-végrehajtásnak erre nagyon kevés rálátása van. Ennek elsődlegesen természetesen jogi oka van, hiszen a bv. szervezet jogviszonyban a fogvatartottal áll. Így az egy fontos működésbeli és adatvédelmi garanciális elem, hogy a börtönök a fogvatartottak családtagjainak és áldozatainak adatait csak akkor és olyan mértékben ismerhetik meg és kezelhetik, ami funkcionálisan szükséges (például látogatófogadás biztosítása vagy éppen az eltiltás figyelembevétele). Mindazonáltal az elkövetők kockázatértékelése szempontjából is fontos látni a sértetti adatokat, melyek jelentős

különbségeket mutatnak az egyes elkövetői csoportokban. Másrészt a cselekmények dinamikája, jellege mind bűnmegelőzési, mind az áldozattá válás megelőzése szempontjából kiemelt tapasztalatokat jelenthet. Az ítéletek feldolgozása kapcsán a demográfiai adatokon túl elsősorban az áldozat és az elkövető viszonyára koncentráltam.

7.3.1. Az áldozatok szocio-demográfiai adatai

A sértettek demográfiai adatait tekintve elmondható, hogy jelentős részükben (71,7%) nők (a 205 főből 131 nő), mindazonáltal talán meglepő, de a negyedük (25%) férfi, mely arány közel mindhárom életkori kategóriában hasonló értékeket mutatott. Olyan elkövetőt, akinek férfi és nőnemű áldozata is volt, csak a gyermekkorú sértetti csoportban találtam (3 eset, 10%), de az áldozatok nemének preferenciájában az elkövetők jellemzően profiltiszták.

	Sértett neme (%)			
	N	Férfi	Nő	Vegyes
Gyermek áldozat	40	22,5	67,5	10,0
Fiatalkorú áldozat	40	27,5	72,5	0,0
Felnőtt áldozat	40	25,0	75,0	0,0
Összesen:	120	25,0	71,7	3,3

39. táblázat

Ahogy a korábbiakban már többször utaltam rá, az áldozatok életkorának emelkedésével a rájuk vonatkozó információk köre is szűkül, így sokszor sem az életkorukra, sem családi/szociális hátterükre nem derül fény, legfeljebb a cselekmény körülményeiből vagy a tanúk vallomásából áttételesen.

A cselekmény jellegéből fakadóan a gyermekáldozatok körülményei jellemzően feltérképezhetőek (mindössze 15% esetén nincs releváns információ), azonban a 18 éven felüli áldozatok közel kétharmadánál (65%) semmilyen információ nem áll rendelkezésre. Azokban az esetekben, ahol volt információ, úgy a sértetti oldalon is jellemző volt, hogy az áldozat korával együtt a szociális helyzet is romló tendenciát mutatott. A gyermek áldozatoknál ez a szám 50%, míg a felnőtt áldozatok esetén már 92,9%. Fontos ezen a ponton felhívni a figyelmet, hogy ezek erősen torzított adatok, hiszen pont az utóbbi kategóriában a maradék 65% esetén semmilyen információ nem állt rendelkezésre, ahol viszont igen, ott jellemzően pont a cselekmény extrémebb körülményei kapcsán merült fel az információ (például hajléktalanság), így ezeket az értékeket erős fenntartással kell kezelni.

Az áldozatok szociális helyzete (%)				
	N	Nincs adat	Amennyiben van információ	
			Alacsony	Rendezett/átlagos
Gyermek áldozat	40	15,0	50,0	50,0
Fiatalkorú áldozat	40	57,5	64,7	35,3
Felnőtt áldozat	40	65,0	92,9	7,1
Összesen:	120	45,8	63,1	36,9

40. táblázat

Mindazonáltal fontos leszögezni azt is, hogy a számszerűsíthető információk mellett a legrosszabb körülmények a gyermekáldozatok esetén merültek fel.

A szociális helyzetet nagyban meghatározza a sértett testi, szellemi, mentális állapota is, így fontosnak tartottam ebben a témakörben az erre vonatkozó adatokat is bevonni az elemzésbe. Az áldozatok esetleges fogyatékosága emellett büntetőjogi szempontból is fontos kérdés, mert meghatározhatja a cselekmény minősítését is.

Sértett fogyatékoság (%)				
	N	Nincs	Értelmileg akadályozott	Testi
Gyermek áldozat	40	92,5	7,5	0
Fiatalkorú áldozat	40	92,5	7,5	0
Felnőtt áldozat	40	87,5	7,5	5
Összesen:	120	90,8	7,5	1,7

41. táblázat

A fogyatékoság mindhárom csoportban előfordult, többnyire értelmileg akadályozottak, (minden csoporton belül 7,5%, azaz 3 fő), illetve két esetben (5%) pedig testi fogyatékoság formájában. Ezen eredmény, véleményem szerint, a vizsgálat és a kutatás, de talán a bűnmegelőzés szempontjából is relevanciával bír.

Az igazságügyi pszichológusi véleményekben, illetve a tanúvallomások alapján sok esetben merült fel azonban az, hogy az áldozat (a szó medikális értelmében) nem értelmileg akadályozott, csak intellektusa elmaradt a korához vagy az átlaghoz képest, ami fakadhat abból a szociális léthelyzetből és elhanyagoltságból, amiben a sértettek gyakran felnőnek⁴¹.

A fentiek mellett a szocio-demográfiai adatok között az életkornak van különös jelentősége. Az áldozatok életkora több szempontból is fontos kérdés, részben mert a nemzetközi irodalmak és jogi szabályozók is alapvetően eszerint értelmezik a cselekményeket, másrészt a saját kutatásomban, a főbb elemzési kategóriákat is alapvetően az áldozat életkora alapján állítottam fel a vizsgálatom legelső lépésétől fogva. Ugyanakkor az ítéletkiadmányok esetén kisebb relevanciával bírnak, méghozzá két szempontból.

⁴¹ A felnőtt korú áldozatokra vonatkozóan ebben is kevés információ áll rendelkezésre.

Egyrészt a felnőtt korú áldozatokra vonatkozó, sokat emlegetett információs hiányok az életkornál is megmutatkoztak, méghozzá nagyon is látványosan, ugyanis felnőtt áldozatokat érintően mindössze 3 esetben derült ki azok pontos életkora. Mindezen korlátokat figyelembe véve az azonban elmondható, hogy az áldozatok életkori spektruma 3 és 71 év között volt.

Másodsorban pedig az áldozatok életkorának elemzésénél merült fel legerősebben, hogy az egyes ügyek sokszor nem egy *egyszeri, egy elkövetőt, egy adott helyzetet és egy áldozatot* takarnak, hanem gyakran hónapokon, éveken átnyúló abúzus áll a háttérben. Egy példával élve, egy családon belüli szexuális abúzusnál több esetben merült fel, hogy a kezdetben 12 éven aluli gyermekáldozatokkal szemben akár 15-17 éves korukig zajlik a cselekmény. Más esetben, ha több áldozata is volt az elkövetőnek, úgy gyakran különböző életkori kategóriába estek az érintett sértettek. Így az életkori adatok többrétű elemzésének a disszertációt tekintve nincsen a fentiekén túl különösebb hozzáadott értéke.

7.3.2. Az elkövető és az áldozat viszonya, ismeretségi szintje

A témára irányuló kutatások alapján elmondható, hogy az elkövető és az áldozat viszonya, kapcsolati státusza, ismeretségi szintje és a nemi erőszak jellemzői között összefüggés figyelhető meg (Koss et al., 1988; Stermac et al., 1998). Az régóta ismert, a hazai és nemzetközi kutatásokban is megerősített jellemzője a nemi erőszaknak, hogy az áldozatok jelentős részében ismerik az elkövetőt (Virág, 2004; Szabó, 2019; Koss et al., 1988; Stermac et al., 1998). Ez a tendencia jelen elemzésben is megfigyelhető volt⁴².

Az elkövető ismerte az áldozatot (%)		Az elkövető családtag volt (%)		N
		Összes esethez képest	Az ismerősökön belül	
Gyermek áldozat	85,0	67,5	79,4	40
Fiatalkorú áldozat	80,0	35,0	43,8	40
Felnőtt áldozat	50,0	17,5	35,0	40
Összesen:	71,7	39,2	54,7	120

42. táblázat

A legnagyobb arányban ez a gyermekkorú áldozatoknál fordul elő, ahol ez az érték közel 85%, de még a felnőtt áldozatok esetében is magas, 50%-os arányt tapasztaltam. A jelenség, hogy sajnos a gyermekáldozatok és az elkövetők közti ismeretség nagyon nagyarányú, szintén nem hazai sajátosság (Dubé & Hébert, 1988; Fischer & McDonald, 1998). Ahol az elkövető nem ismerte a sértetteket, ott jobbra internetes ismeretség, online zsarolás állt a háttérben. Az a típus, akire a különböző büntetőpolitikai intézkedések irányulnak (pedofil nyilvántartás vagy

⁴² Az adatok feldolgozásánál néhány esetben merült fel, hogy az elkövető(k) tudják, hogy ki az áldozat, ismerik annak körülményeit, esetleg vannak közös ismerőseik, de a sértett személyes ismeretségben, beszélőviszonyban ettől függetlenül nem áll az elkövetőkkel. Ezeket az eseteket úgy értelmeztem, hogy „nem ismerték” egymást.

bizonyos közterületekről való kitiltás például), azaz a klasszikus értelemben vett „cukrosbácsi” (konkrét esetben egy idősebb elkövető, aki jégkrémet és kólát vesz a parkban fiatal fiúknak, hogy adjanak neki „szájra puszt”, és megfoghassa ruhán keresztül a nemi szervüket), a gyermekáldozatokat érintően összesen egy elkövető volt.

A fiatalkorúak esetén már árnyaltabb a kép, és megjelenik a prostitúciós céllal gyermekotthonból elcsábított fiatal lányok esete is, de jellemzően ebben a kategóriában is a családi ismerősök dominálnak. Az áldozat számára nem ismert elkövetők között szintén megjelennek az online elkövetők, de külön és markáns kategóriát képeznek azok az esetek, melyek az „utcai ragadozókhöz” köthetőek. Ebben az esetben az áldozatokat impulzív, opportunistá jelleggel találják meg az elkövetők (buszmegálló, erdős terület, kevésbé forgalmas útszakasz stb.), tulajdonképpen egy tipikus utcai erőszakot jelent, ahol az áldozat fiatal korának nincs közvetlen relevanciája, annak legfeljebb indirekt módon lehet jelentősége (például a fiatalabb kor gyengébb fizikumot és kisebb ellenállást feltételezhet).

A felnőtt áldozatok esetén a leginkább árnyalt az elkövető és az sértett viszonya, de még ebben a kategóriában is elmondható, hogy az áldozatok fele ismerte az elkövetőket (barát, sógor, szomszéd, már felnőtt gyerek mint a saját szülővel szembeni elkövető stb.). A mintában jól elkülöníthető kategóriát képeznek a börtönökön belüli zárkatársak esetei. Összességében a 40 esetből 6 ügy valamelyik bv. intézetben történt (a különböző zártintézeti sajátosságokra a későbbiekben még kitérek). A klasszikus értelemben vett utcai nemi erőszak – azaz, ahol az elkövető a számára ismeretlen sértettet a helyzeti impulzus és a vélt kínálkozó lehetőség okán megerőszakolja – a felnőtt áldozatoknál 11 esetben jelent meg, így (bár még a felnőtt áldozatok esetén is csak az esetek negyedét jelenti) összességében ez tekinthető a legdominánsabb csoportnak.

7.4. Elkövetési jellemzők

Az ítéletkiadmányok jellemzően narratív jelleggel, kronologikusan taglalják az eseményeket, a cselekmények – beleértve az alkalmazott erőszak és a szexuális érintkezés módját – explicit, „profán” módon leírva jellennek meg a szövegekben (a jogi minősítés egyértelmű meghatározása okán is). A cselekmények jellege alapján önmagában is különböző, jól elkülöníthető csoportok rajzolódnak ki, melyek az áldozat életkora szerinti bontást követve is elkülönülnek egymástól. Az elkövetési jellemzők közül azt vizsgáltam, hogy a cselekmény folytatólagos vagy éppen egyszeri – ezen belül is helyzeti, impulzív vagy egyszeri, de tervezett cselekményről volt szó. Próbáltam értelmezni a cselekmény mögötti domináns motivációt,

azaz, hogy a cselekmény szexuális indíttatású vagy egy más erőszakos cselekmény járulékos velejárója. Emellett vizsgáltam a szexuális erőszakot kísérő fizikai erőszak megjelenését és annak szintjét is.

7.4.1. A cselekmények folytatólagos/impulzív, illetve tervezett jellege

Az elkövetett cselekmények közti különbségek egyik meghatározó eleme, annak időbelisége és tervezettsége. A cselekmények vagy folytatólagosak, vagy egyszeriek, az egyszeri elkövetés pedig lehet impulzív vagy éppen módszeres tervezés eredménye. A feldolgozott dokumentumok alapján a nemi erőszak egy meghatározó részében nem egyszeri eset, sokszor hónapokon vagy akár hosszú éveken át tartó elkövetés áll a háttérben, mely markáns különbségeket mutatott az egyes elkövetői csoportokban.

Elkövetés jellege (%)				
	N	Folytatólagos	Egyszeri	
			Impulzív	Tervezett
Gyermek áldozat	40	72,5	20,0	7,5
Fiatalkorú áldozat	40	42,5	52,5	5,0
Felnőtt áldozat	40	10,0	87,5	2,5
Összesen:	120	41,7	53,3	5,0

43. táblázat

A gyermekáldozatok esetén az ügyek több mint 72,5 %-a (zömében családon belüli) folytatólagos elkövetésnek számított, mely szintén visszaköszön a témát érintő hazai és külföldi kutatásokban (Szabó, 2019; Koss et al., 1988; Fischer & McDonald, 1998). A legtöbb esetben az áldozat rábírása a cselekményekre szimplán rábeszéléssel, később zsarolással történt, járulékos erőszakra ritkán volt szükség. A gyakran éveken keresztül tartó abúzus dinamikájának egyik sajátossága volt, hogy az áldozat életkorának növekedésével az elkövető egyre több mindent akart, egyre több szexuális fantáziáját akarta kielégíteni, amivel párhuzamosan (részben az áldozat életkorával együttjáróan, az ellenállás erősödésével) az erőszak szintje is gyakran növekedett. Sok esetben az áldozatok úgy nőnek fel, hogy a szexuális célú „használatuk” a normalitás velejárója. Emellett természetesen megtalálhatóak voltak olyan esetek is, ahol ez a dinamika nem érvényesült, és a gyermekeket a legelejétől fogva magasfokú járulékos erőszak mellett abuzálták szexuálisan. A hónapokon vagy akár éveken át tartó cselekményeknek gyakran az vetett véget, hogy a gyerek felnőtt, és az ellenállását már nem lehetett zsarolással áttörni, vagy valamilyen külső ellátásra szorult (pszichiátria, egészségügy), esetleg terhes lett.

Az egyszeri – impulzív és tervezett elkövetés

A nem folytatólagos, egyszeri elkövetés két megnyilvánulási formája az impulzív és a tervezett jelleg volt, ezen belül – eltérő arányban ugyan, de – minden csoportban az impulzív jelleg dominál.

Az impulzivitás kérdése a szexuális bűncselekmények esetében, Holcomb és munkatársainak 2019-ben megjelent kutatásában is fontos kérdésként merült fel. A szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban az impulzivitást három fő aspektus mentén definiálták:

- mint impulzív választást, ami azt a tendenciát tükrözi, hogy a jutalom átvételének időbeli késedelme alapján leértékeljük a jutalmat, azaz a késleltetési képesség hiányaként;
- mint impulzív cselekvést, amit a motoros válasz gátlásának képtelenségében definiáltak, azaz annak a képességbeli hiányát, hogy valaki gátoljon egy cselekvést, amikor az egyébként hasznos vagy szükséges lenne;
- végül az impulzív személyiségjegyek megléte mentén, melyek a viselkedés önszabályozására való képességgel kapcsolatos gondolat-, érzés- és viselkedésmintákra utalnak.

Összegezve egy olyan döntési/választási mintaként fogalmazták meg, melyben az elkövetők kevésbé veszik figyelembe a potenciális következményeket (Holcomb et al., 2019). Az impulzivitás ilyen szempontú értelmezése persze egy klinikai kérdés. Én azonban a vizsgálatomban – az ítéletek alapján – egy szubjektív előfeltevéssel élek, mindenesetre kezelési és beavatkozási szempontból fontos lehet az impulzivitás valamilyen szintű értelmezése.

Ahogy a korábbiakban leírtakból kitűnik, a szexuális erőszaknak gyakran a médiában is ábrázolt formája – miszerint egy szexuális ragadozó egy éjszakai buszmegállóban vagy egy elhagyatottabb útszakaszon egy hirtelen vezérelt gondolattal leteperi többé-kevésbé random áldozatát, vagy valaki egy heves vitát követően megerősokolja exfeleségét vagy valamely nőnemű rokonát — létező jelenség, még ha az esetek csak egy jól körülhatárolható, kisebb szegmensét jelenti is.

Az impulzivitást elsősorban a tervezettség hiányaként értelmeztem, mint egy adott pillanathoz köthető egyszeri eseményt, melyben az elkövető a sértettet a helyzeti impulzus, vágy, a vélt kínálkozó lehetőség miatt bántalmazza szexuálisan. A teljes minta több mint fele (53,3%) nevezhető impulzív cselekménynek. Holcomb és munkatársainak eredményeihez hasonlóan, a hazai mintában is a felnőtt áldozattal bíró elkövetőknél találtam magasabb arányú (87,5%) impulzivitást.

Az impulzivitással szemben viszonylag alacsony előfordulása volt (a teljes minta 5%-a) a tervezett cselekményeknek, melynek előfordulása a gyermekáldozatok esetén volt némileg magasabb (7,5%). A tervezettséget úgy vizsgáltam, hogy tetten érhető-e az áldozat kiválasztásában vagy a cselekmény elkövetésében valamilyen előkészület és módszeresség egy konkrét áldozat és egy konkrét cselekmény elkövetése esetében. Egy példát említve: egy idősebb elkövető magát 19 éves fiúnak kiadva ismerkedett online az gyermekvédelmi gondozása végén járó áldozattal, majd mint a fiú nagyapja (a lánynak azt állítva, hogy a fiú sajnos éppen menekül a javítóintézet elől) találkozott a sértettel, akivel lassan bizalmi viszonyt épített ki, majd egy alkalommal, a lehetőséget kihasználva, valamilyen szedatívumot kevert a lány italába és megpróbálta megerőszakolni. Itt megállapítható az előre megfontolt szándék, ugyanakkor az ilyenfajta tervezettség nagyon ritkán jelenik meg. Módszertani szempontból fontos leszögezni, hogy a folytatólagos vagy ismerősi körön belüli elkövetés eseteit azonban nem ebbe a kategóriába soroltam, még akkor sem, ha a gyermekek különböző cselekményekre való rábírása sokszor módszeres és hosszan tartó manipulatív cselekmények sorával érhető el. Ugyanakkor ezt inkább értelmeztem a folytatólagos elkövetés egyfajta dinamikájának, amiben a vonzalom kialakulása, a manipulativitás és a cselekményekhez vezető út is sokkal lassabban és kevésbé tudatosan épül fel.

7.4.2. A cselekmények elsődleges motivációja és az erőszak intenzitása

A dokumentumok által leírt cselekmények jellege, körülménye, az elkövetők vallomása alapján próbáltam értelmezni a cselekmény elsődleges motivációját. Első ránézésre ez talán egyszerűnek tűnik, és értelmezhetjük a kérdést úgy is, hogy vajon a cselekmény a *szexualitás* erőszakos megnyilvánulása vagy az *erőszak* szexuális megnyilvánulása?

Az előbbi túlnyomórészt szexuális indíttatású, míg a másik esetben a nemi erőszak alapvetően valamilyen erőszakos cselekmény járulékos megjelenése. A kettő elválasztása részben szubjektív, és nem is minden esetben egyértelmű. A korábban hivatkozott elméleti irodalmak is utalnak rá, hogy a nemi erőszak mögött sok esetben az áll, hogy az elkövető nem tudja az erőszakot és a szexualitást elválasztani (lásd: 3.1. fejezet Marshall és Barbaree integrált modellje), ami mindkét típusnál megjelenhet. Ezzel együtt megpróbáltam a nemi erőszakot aszerint értelmezni, hogy a cselekménynek milyen körülményei és kiváltó okokai voltak, és ebből visszakövetkeztetni a két típusra. Ez alapján járulékos elkövetésnek értelmeztem az olyan cselekményeket, mint például a prostitúcióra kényszerítés (az ellenállás megtörése vagy cselekményekhez való „szoktatás”), a zárkán belüli erőszak („csicskáztatás”, sanyargatás

velejárója), a betöréshez köthető járulékos cselekmény, a szakítás utáni fizikai bántalmazás és a bosszúerőszak stb. Az áldozatok életkora szerinti bontásban az látszik, hogy a járulékos erőszak alapvetően a felnőtt áldozatok esetében jellemzőbb, ott több mint az esetek negyede (27,5%) ebbe a kategóriába tartozik.

Szexualitás szerepe (%)				
	N	Elsődleges	Járulékos	Nincs adat
Gyermek áldozat	40	97,5	0,0	2,5
Fiatalkorú áldozat	40	85,0	15,0	0,0
Felnőtt áldozat	40	72,5	27,5	0,0
Összesen:	120	85,0	14,2	0,8

44. táblázat

Az életkori sajátosságok mellett más különbségek is megfigyelhetők. Eltérő adatok voltak az áldozatok neme szerint is, így például a felnőtt áldozatok körében a férfi sértettek több mint 70%-a tartozott a járulékos esetek közé. Emellett fontos különbség volt, hogy a járulékos cselekmények esetén – jellegükből fakadóan – a cselekményekhez köthető erőszak szintje is magasabb volt.

A cselekményekhez köthető erőszakosság szintjét alapvetően „addíciós erőszakként” értelmeztem, azaz azt a fizikai erőszakot, ami a szexuális abúzust kíséri, de attól elválasztva értelmezhető. A kísérő erőszak lehet az áldozat akaratának megtörése érdekében alkalmazott vagy a járulékos cselekmények esetén megjelenő öncélú erőszakosság is. Fontos, hogy a járulékos erőszak alatt nem magát a nemi erőszakot vagy annak valamilyen fokú fizikai hatásával járó cselekményét értettem. Így, ha az áldozat rábeszélés vagy fenyegetés hatására alávetette magát az aktusnak, akkor ott addíciós erőszak nincs, vagy csak alacsony szintű, függetlenül attól, hogy a cselekmény maga járt-e fizikai fájdalommal.

A cselekményeket kísérő erőszakosság így nagyon széles skálán mozgott. Az egyik oldalon a rábeszélés, a zsarolás, fenyegetés áll, amit úgy fogalmaztam, hogy „nincs”, vagy „csak implicit” erőszak volt megfigyelhető. A skála másik oldalán a magas addíciós erőszak áll, mely a szexuális erőszak mellett az áldozat komoly bántalmazását is jelentette, amely sok esetben extrém fizikai fájdalomkózzást, csonttörést vagy akár maradandó egészségkárosodást is jelenthetett.

Erőszak intenzitása (%)						
	N	Nincs/implicit	Alacsony	Közepes	Magas	Nincs adat
Gyermek áldozat	40	75,0	17,5	2,5	0,0	5,0
Fiatalkorú áldozat	40	17,5	22,5	37,5	22,5	0,0
Felnőtt áldozat	40	10,0	27,5	25,0	37,5	0,0
Összesen:	120	34,2	22,5	21,7	20,0	1,7

45. táblázat

Ahogy az áldozatok életkora nő, és az áldozat akaratának, ellenszegülésének megtörése nehezebb, úgy a nemi erőszakot kísérő bántalmazások szintje is emelkedik. Így az adatok alapján az látható, hogy a gyermekáldozatok esetének 75%-ban gyakorlatilag nincs addíciós erőszak, míg a felnőtt áldozatok körében ez csupán 10%, és az esetek 37,5%-ában kifejezetten magas kísérő erőszak jellemző. A vonatkozó kutatások kiemelten kezelik az erőszakosság kérdését, az alkalmazott erőszak jellegét, illetve az ahhoz társuló különböző traumákat, fizikai, egészségügyi behatásokat (Koss et al., 1988; Stermac et al., 1998; Fischer & McDonald, 1998; Dubé & Hébert, 1988). A kutatások alapján az elkövető és az áldozat közti viszony, és a nemi erőszak erőszakosságára irányuló jellemzők között is kimutatható összefüggés (Koss et al., 1988; Stermac et al., 1998). A kapcsolat két irányból is megfigyelhető: ha a sértett ismeri az elkövetőt, úgy a kifejtett ellenállás is kisebb az áldozat részéről. A másik irányból vizsgálva, az idegen elkövető nagyobb valószínűséggel alkalmaz erőszakot (Koss et al., 1988).

Ezt az eredményt finomítja Stermac és munkatársainak vizsgálata. Felnőtt női áldozatokra kiterjedő kutatásukban az ismeretségi viszonyt tovább bontották tartós párkapcsolati (férj, „barát”), illetve ismerős (24 órán belüli és 24 órán túli ismerős) típusra. A kutatásban az erőszak jellegét, módját (fenyegetés, kényszerítés, fizikai erőszak), szintjét és az okozott sérülés mértékét is vizsgálták. Összességében a tendencia ebben az esetben is érvényesült, azaz a kutatásuk megerősítette, hogy az erőszak intenzitása az ismeretlen elkövetők esetében nagyobb. Az adatokat részletesebben vizsgálva azonban azt találták, hogy a tartós párkapcsolati szexuális erőszak inkább hasonlított (az erőszakosság és az okozott trauma mértékét tekintve például) az idegenek által elkövetettek mintáihoz (Stermac et al., 1998). Kutatásuk alapján én is megvizsgáltam a hazai ítéleteket, és bár nagyon alacsony elemszámok mellett (hiszen ez alapvetően egy kvalitatív vizsgálati elem részmintája), de hasonló tendenciákat figyeltem meg.

Erőszak intenzitása felnőtt áldozatok esetén (%)			
	Elkövetőt ismerte N=20	Elkövetőt nem ismerte N=20	Barát/élettárs N=4
Magas	30,0	45,0	50,0
Közepes	35,0	15,0	25,0
Alacsony	25,0	30,0	0,0
Nincs	10,0	10,0	25,0

46. táblázat

Az adatokból tehát az látszik, hogy az ismeretlen elkövetők között – a hazai mintában is – nagyobb arányú a magas erőszak intenzitás (45%). Részletesebben vizsgálva az eseteket, ha az ismerősök csoportjából külön nézem a párkapcsolati nemi erőszakot (a táblázatban barát/élettárs), úgy szintén kiugró értékeket kaptam (50%-a magas erőszak intenzitás). Bár ez

esetben nagyon alacsony elemszámok állnak a rendelkezésre, a további vizsgálatokhoz mindenestre jelzésértékű lehet.

Külön vizsgáltam a cselekményekben megjelenő szadisztikus jelleget is, melyből összesen 11 eset volt, ebből 3 a gyermek és 4-4 a fiatalkorú és felnőtt áldozatok közt. A szadisztikus elkövetés a korábbi fejezetekben bemutatott tipológiáknak (Knight & Prentky, 1990; Groth, 1979) is kiemelt aspektusa volt. A szadisztikus jelleget úgy próbáltam értelmezni, hogy a fizikai és szexuális erőszak alkalmazásának célja maga a bántalmazás és fájdalom okozása, az áldozat módszeres megalázása és emberi méltóságának lebontása. Ezek természetesen valamennyire mind következményei/velejároi a szexuális abúzusnak, de a szadisztikus elkövetésnek ez nem velejárója, hanem *célja*, amiben a szexualitás általában csak egy eszköz. Szemléletes példa lehet az egyik eset, ahol a sérülékeny és zsarolható áldozatokat kereső elkövető „nőgyógyászati vizsgálatot” és beöntést végez az áldozatainak, ami az elkövetői tipológiákban is említett „tipikus” megnyilvánulása a szadisztikus elkövetőknek (Groth, 1979). De ebbe a kategóriába soroltam a bv. intézetekben megnyilvánuló szexuális erőszak egy jelentős részét is. Ezen esetek egyik jellemzője, hogy hosszú hetek, hónapok sanyargatását követően a mentálisan megtört áldozatot egy idő után fizikailag is bántalmazzák, mely egyre szélsőségesebb formát öltve végül bizarr szexuális bántalmazásba torkollik.

7.4.3. Az online elkövetés sajátosságai

A feldolgozott ítéletekben az elkövetés jellege alapján külön kategóriát képeztek azok az esetek, amelyek kizárólag online térben valósultak meg. A kizárólag online térben elkövetett cselekményeknek számos közös tulajdonsága volt. Az egyik, amire már korábban utaltam, hogy minden esetben több áldozatuk volt, a másik, hogy fokozottan érvényesült az a tendencia, hogy életkorukat tekintve széles áldozati spektrumot fedtek le. Így az elkövetők kódolását a jellemző bűncselekmény alapján lehetett értelmezni, ugyanakkor valójában több kategóriát is lefedtek. A tisztán online cselekményeknek – elkövetői oldalról – alapvetően két típusa volt. Az egyik esetben az elkövető több sértettel ismerkedett meg, akiket arra próbált rávenni, hogy szexuális tartalmú képeket, videókat küldjenek magukról, ami jellemzően kölcsönös volt. A cselekmény motivációja elsősorban szexuális tartalmú, az áldozat cselekményre való rábírása azonban a zsarolás szintjét nem érte el, az esetek súlyosságát elsősorban az áldozatok életkora adta. A motiváció mögött az sejlett ki, hogy a cselekmény idejében maga is fiatal (25 éves) elkövető nem tudott érett és testi, érzelmi szempontból intim, személyes kapcsolatot kialakítani kortárs nővel, az online tér adta távolság és a fiatal sértett viszont megadta a szükséges védettséget.

A másik elkövetői típus teljesen más motivációs hátteret sejtet, még akkor is, ha a cselekmények hasonlóságokat is mutatnak. Ennek meghatározó eleme a fiatalok zsarolása, és a zsarolás segítségével egyre durvább, akár fizikai fájdalmat is jelentő cselekmények kikényszerítése a sértettekben. A motiváció elsősorban a másik feletti hatalom és dominancia érvényesítése, bizonyos szempontból szadisztikus elkövetői jelleggel. Az online térben elkövetett cselekményeknél nehezebb értelmezni a szadisztikus jelenlétet, mindazonáltal az áldozat feletti kontroll, a fizikai és érzelmi fájdalom okozása (még ha közvetetten is), az ellenállás módszeres lebontása, illetve az öncélú bántalmazás (illetve végsősoron ez maga a cél) okán szadisztikus elkövetésnek definiáltam. Az online térben elkövetett szadizmus egyik velejárója, hogy a sértettet olyan cselekmények elkövetésére veszi rá az elkövető, mely számára akár komoly fizikai fájdalommal jár, és a sértettet a kérés megtagadását követő szankcióktól való félelem hajtja.

A dinamikát tekintve az látszódt, hogy az első lépésben az elkövető egy olyan kép megszerzését éri el (akár képernyőkép készítésével), vagy helyzetet teremt, ami az áldozat számára kompromitálónak tűnik. Ez lehet egy „cikinek” tartott kép vagy a szülői szankcióktól való félelem, ami önmagában abból a tényből fakad, hogy az áldozat nyilvánvalóan „tilosban jár” azzal, hogy szexuális tartalmú kérdésekről beszélget. A leleplezéstől való félelem miatt egyre explicitebben szexuális, majd ezzel együtt egyre megalázóbb feladatok (egyben egyre kompromittálóbbak is) következnek, és az áldozatok ezáltal egy spirálba kerülnek. Szintén a szadisztikus jelleget erősíti az is, hogy ezekben az esetekben pusztán öncélúan, az elkövető az áldozat ismerőseinek, szüleinek, barátainak elküldi az áldozat saját maga által készített szélsőségesen megalázó képeket. Az áldozat oldaláról akkor volt „menekülési” lehetőség, ha a folyamat elején még a „kicsit ciki” fázisban, megszakítja a kapcsolatot. Mivel az elkövető célja a másik feletti hatalomgyakorlás maga, így a tettes részéről is abbamaradt a folyamat (nem zsarolta tovább, a képeket nem használta fel), és egy másik, egyszerűbben manipulálható áldozat után nézett.

7.4.4. Az ítéletkiadmányok feldolgozásának rendszerszintű tanulságai

Az ítéletkiadmányok feldolgozásának számos olyan tanulsága volt, ami a fenti elemzési szempontokon túlmutatva, a jelenség tágabb, kriminológiai, szociológiai aspektusát érintik, és véleményem szerint bűnmegelőzési szempontból is érdekesek.

Mindenképpen fontos kiemelni a tág értelemben vett totális intézmények szerepét mint a cselekmények elkövetésének helyszínét. A totális intézményekről a korábbiakban már esett szó,

de akkor elsősorban a fogvatartotti kultúra, rabhierarchia és az agresszivitás szemszögéből. Áldozati oldalról tekintve azonban a totális intézmények olyan helyek, ahol a „bentlakók” (páciensek, terheltek, fogvatartottak) egy hospitalizált, alárendelt helyzetben vannak, kiszolgáltatva a rendszernek, annak működtetőinek és nem utolsósorban egymásnak. Ez azért is fontos, mert a feldolgozott ítéletekben – életkori és sértetti sajátosságoknak megfelelően – megtalálható volt szinte minden fajta totális intézmény, így kórház, pszichiátria, gyermekotthon, javítóintézet és több börtön is. Az elkövetők között egyaránt voltak „kliensek” (rabtársak, nevelőotthoni lakótárs, kórterem-társ) és a tág értelemben vett „felügyelet” (kórházi ápoló, nevelőtanár) is. A „kliensek” elkövetői kockázati szintjét önmagában az a tény adja, hogy valamiért odakerültek. Ez az ok lehet szociális depriváció, illetve azzal együtt járó szocializációs deficit, társadalmi normák megszegése, mentális egészség sérülése, illetve maga a totális intézmény hatása, a frusztráció, a lét beszűkült formája stb. (lásd részletesebben: 1.4. és 6.3.5 fejezet).

A „felügyelet” az a személyi kör, amely egyik oldalról az alárendelt kliensek életét kontrollálja, kiszolgáltatottságával vissza tud élni, másrészt szerepéből fakadóan megakadályozhatja a „kliensek” egymás sérelmére elkövetett cselekményeit. Gondolhatunk a gyermekotthonban lévő nevelő tanár 36 sértettet jelentő esetére is, de a nevelőotthonban szexuálisan egymást bántalmazó fiatalokra is, akik – jó eséllyel hozott mintát követve – áldozatok, és egyben súlyos elkövetők is lesznek. Mindazonáltal az egymás sérelmére elkövetett cselekmények megelőzésének elsődleges szereplői a nevelők lehetnek/lehetnének.

Bűnmegelőzési szempontból ez azért is fontos, mert rávilágít arra, hogy ezen intézmények működtetésében mekkora szerepe van a megfelelő számú és minőségű állománynak, annak szűrésének és ellenőrzésének, másrészt a kockázatértékelésnek és az alkalmazott vizsgálatoknak is, ami a fenti intézmények menedzsmentjét segítheti a visszaélések megelőzésében.

Szintén nagyon fontosnak tartom kiemelni a szociális védőháló diszfunkcióit, amelyek elsősorban a gyermek- és fiatalkorú áldozatoknál szembetűnőek. Bár összességében a gyermekáldozattal bíró elkövetők és azok sértettjei jobb szociális helyzetben vannak, ebben a kategóriában voltak ennek legerősebb ellenpólusai is, ami az összes eset tizedét adta. Ezeket az eseteket úgy jellemezhetjük, mint ahol a normalitás általánosan elfogadott keretei totálisan megszűntek, nem léteznek. Közös jellemzőik a szélsőséges nyomor, az addikciók, a gyermekek testi, lelki, értelmi elhanyagolása, a szociális normák fellazulása és megszűnése, a mikrokörnyezetre jellemző ösztönjellegű viselkedés és agresszivitás, míg a szexuális abúzus

kapcsán a gyermekek folytatólagos és tárgyjellegű használata. Az esetek jelentős részében a család különböző helyeken lakik (például az egyik esetben 4 év alatt megközelítőleg 12 lakcímen), előfordult, hogy a gyermekeken fagyási sérülés, ótvar, rüh és tetű is volt, jellemzően súlyosan alulszocializáltak (például a 8 és 9 éves gyermekek még nem tudtak beszélni, és a társas együttélés alapvető normáit nem ismerték). Sokszor tanyasi, kiemelten hátrányos lakhatási körülmények („putri”), korábban már védelembe vett családtagok jellemzik ezeket az elkövetési körülményeket, elkövetőket és áldozatokat, amelyek nagyon sok – a dolgozat témájától idegen és azon túlmutató – társadalompolitikai kérdést is felvetnek.

Már csak azért is, mert ahol a normalitás és a társadalmi kontroll megszűnik, ott legfeljebb külső szereplő képes felismerni a helyzetet, a benne élő áldozatok vélhetőleg már nem, és mire felnőnek, könnyen lehet, hogy maguk is ismertek lesznek az igazságszolgáltatás előtt – elkövetői oldalról is. Így összességében ezekkel az esetekkel kapcsolatban a látencia valószínűleg nagyon magas. Hasonló észrevételeket fogalmazott meg Szabó Judit a – már hivatkozott – tizenkettedik életévét be nem töltött gyerekek sérelmére elkövetett szexuális erőszak kapcsán készült 2019-es tanulmányában is (Szabó, 2019).

A feldolgozott ítéletek tanulságának másik társadalompolitikai oldala a gyermekotthonok világához köthető. Ahogy már említettem, ezek az intézmények különösen problémásak, hiszen a neveltek gyakran inadekvát mintákkal, traumákkal és kezdődő vagy akár meglévő mentális zavarokkal, egymással szemben is bántalmazóként lépnek fel. Másrészt az elhagyatottág érzés, az intimitásra való vágy miatt könnyű prédává válnak. Az ítéletekben is megjelenő motívum, hogy az elkövetők tudatosan keresik az ismeretséget velük, „vadásznak rájuk”, melynek a vége a szexuális erőszak vagy a prostitúcióra kényszerítés.

A harmadik megemlíthető terület az online térben elkövetett bűncselekmények, az online zaklatás, a gyermekpornográfia kérdésköre, amely külön kutatási téma lehetne, disszertációmban viszont csak érintőlegesen foglalkoztam vele mint a szabadságvesztésre ítélt bűnelkövetők és a vonatkozó cselekmények egy elkülöníthető szegmensével. A fentiekben hivatkozott cselekményeken túl, természetesen több esetben is megjelent az ítéletekben az online tér jelentősége, hiszen az az ismerkedésnek, a társkeresésnek, a fiatalabb generáció szociális életének alapvető fórumává vált. Ennek megfelelően az elkövető és az áldozat közti ismerkedésben, kapcsolatfelvételben többször felmerült az online tér, de általában nem a bűncselekmény „helyszínéeként”. A szexuális erőszak már jóval később valósul meg, kontaktelkövetés formájában.

Általános tanulságként azonban fontos megállapítani, hogy míg az online tér sok szempontból elsődleges kommunikációs csatornává vált, addig hiányoznak a kommunikációs kultúra részeként követendő normák vagy viselkedési kontrollmechanizmusok és az ehhez köthető általános edukáció. A fiatalok online kommunikációjának kontroll alatt tartására nincs reális lehetőség, és nem is feltétlenül ez a legjobb módja az áldozattá válás megelőzésének, véleményem szerint sokkal inkább a felkészítésen lenne a nagyobb hangsúly. Egy, az ítéletek alapján hozott példával élve, egy középkorú férfi egy 11 éves lánnyal ismerkedik egy közösségi média felületen, mert „azt hiszi, a lány idősebb”, és randevúra hívja őt. A lány elmondja életkorát, és megkérdezi anyukáját, majd a férfi azt mondja, hogy akkor jöjjön ő is, majd hármasan találkoznak. Az édesanya ezek után kapcsolatot alakít ki a férfival, aki rövid időn belül odaköltözik az anyagi gondokkal küzdő családhoz, és nem sokkal később molesztálni kezdi az „eredeti célpontot”, a kislányt. Az eset tanulságait nem kell hosszan magyarázni, ugyanakkor megdöbbentő, hogy míg a „ne állj szóba idegenekkel” egy olyan általánosan elfogadott norma és szabály, amit a hétköznapi életben már egészen kiskoruk óta tanítanak a gyermekeknek, illetve egy parkban kislányokkal ismerkedő középkorú férfi mindenkiben gyanút ébreszt, addig az online tér érintkezéseiben ugyanezen szabályok szemlátomást hiányoznak.

8. Kezelési alternatívák, irányok a zárt intézeti viszonyok között

A szexuális bűncselekmények megelőzésének, illetve az elkövetők bűnismétlési kockázatának csökkentése érdekében kialakított szakpolitikai intézkedéseknek főbb irányait a disszertáció korábbi fejezeteiben igyekeztem vázlatosan bemutatni. Ezen intézkedések szűkebb szegmensét jelentik azon beavatkozások, kezelési programok, melyek zárt intézeti viszonyok közt kísérlük meg az elkövetői magatartást kezelni (Haller et al., 2020).

A bűnelkövetőkre irányuló elméleti és empirikus kutatások eredményeit a büntetés-végrehajtási rendszerek igyekeznek saját szakmai fejlődésük érdekében kamatoztatni és beépíteni működésükbe, kezelési terápiás eszköztárukba. Fontos azonban látni, hogy a kezelési lehetőségek és alternatívák kapcsán nem pusztán a terápiás program elvi hatékonysága vagy egy adott program módszertani igényei dominálnak, hanem a börtön infrastrukturális, biztonsági lehetőségei és szempontjai is. Ezt azért is fontos kihangsúlyozni, mert a börtönök adta keretek már önmagukban is jelentősen meghatározzák a terápiás módszerek jellegét és sikerét is (Day et al., 2012; Blagden et al., 2014; Blagden et al., 2017).

A disszertáció első felében bemutatott oksági modellek mellett, alkalmazott kutatások, tipológiák is bemutatásra kerültek, de saját kutatási eredményeim magyarázata és értelmezése közben is igyekeztem a szexuális bűnelkövetőt esősorban mint fogvatartottat értelmezni. A disszertáció további részében ezért a kezelési lehetőségek kapcsán is csak arra koncentrálok, ami zárt intézeti keretek között értelmezhető, így nem foglalkozom például a szabadulás utáni lehetőségekkel, vagy a farmakológiai irányokkal.

A szakirodalmak jelentős része alapvetően módszertani és hatékonysági oldaláról vizsgálja a szexuális bűnelkövetők börtönökön belüli kezelésének kérdését. Fontos azonban leszögezni, hogy a továbbiakban a kezelés kapcsán sem a terápiák módszertanával, sem annak pszichológiai, pszichiátriai aspektusával nem foglalkozom (legfeljebb funkcionálisan és érintőlegesen). Ennek oka részben szakmai kompetenciáim hiányából fakad, másrészt a disszertáció logikai ívét tekintve továbbra is a szervezeti/intézményi oldalról vizsgálom a kezelés kereteit.

8.1. A kezelés módszertani irányai

A gondolat, hogy a börtönöknek a szabadság elvonásán, mint büntetés elsődleges céljának végrehajtásán túlmutató – a társadalmi (re)integrációt és a jogkövető magatartást, jobbitó szándékot is elősegítő – funkciója is van, nem újkeletű. A szexuális bűnelkövetők kezelésére

irányuló első törekvések a 18. század végére tehetőek, de a kezelési programok fejlődésének modern időszaka a XX. század közepén, második felében indult (Harrison et al., 2020). A pszichológia tudományos módszerein alapuló kezelési programok intenzív térnyerése az 1950-es évektől datálható az amerikai gyakorlatban, míg a kognitív-viselkedésterápiák elvi és módszertani alapjai a 1970-es évek végére tehetőek, majd a 80-as évektől a börtönökön belüli kezelési programok domináns (kiszorítva például a pszichoanalízist) gyakorlatává válnak (Fiáth, 2019; Brown, 2010). A treatment ideológiák változása mellett a pragmatizmus is fontos szempont a kognitív-viselkedésterápiák térnyerésében. Ahogy erre többször utaltam, a kezelési programok kialakítását az időben és térben lehatárolt csoportos foglalkozások esetén a börtönök infrastrukturális racionalitásait figyelembe véve lehet költségghatékonyan kivitelezni.

A kognitív-viselkedésterápiás programok alapvetően a szexualitással és a nőekkel, gyermekekkel kapcsolatos attitűdök, kognitív torzítások megváltoztatására, a bűncselekmény körmodelljének megértésére, a deviáns viselkedéshez vezető gondolatok és viselkedések felismerésére, az általános és a szexualitással kapcsolatos selfregulációra, illetve az empátia, az önbecsülés és szociális készségek fejlesztésére irányulnak (Brown, 2010; Yates, 2013). A szexuális bűnelkövetők részére kialakított programok az elmúlt évtizedekben természetesen sok változáson mentek keresztül. Módszertani fejlődésükben több fázist és szakmai irányvonalat, eltérő logika mentén felépített terápiás modellt lehet felvázolni, melyek közül az alábbiak a legfontosabbak (Brown, 2010; Chung et al., 2006; Yates, 2013):

- A kezelési programok fejlődési szakaszának egyik fontos eleme volt az 1980-as években a visszaesés megelőzésének módszertani beépítése a szexuális bűnelkövetőkre irányuló programokba („relapse prevention” modell). A modell alapvetően az alkohol- és drogprevenciós programok elvi működését adaptálja a szexuális bűnelkövetők kezelésébe. A visszaesés megelőzési modell lényege a programok hatásaként kiváltott eredmények fenntartása azáltal, hogy olyan készségek kialakításában, fejlesztésében segít, melyek által felismerhetőek azon viselkedésbeli diszfunkciók, melyek az elkövetéshez, illetve a visszaeséshez vezetnek. Önmagában a visszaesés megelőzésére építő programok hatékonysága nem volt egyértelmű, bár sokkal inkább egy kiegészítésként került be a kezelési módszertanba, semmint önálló típusként (Brown, 2010).
- A kockázatelemzés és kezelés összefüggéseinek kapcsán korábban már bemutatott kockázat-szükséglet-reszponzivitás, azaz az RNR (lásd: 4.2. fejezet) elvének beépítése szintén egy fontos fejlődési lépcsőfoka volt a kezelési programoknak. Ennek

megfelelően a programok intenzitása a kockázat szintjéhez igazítandó, azaz minél magasabb a visszaesés kockázata, annál komplexebb és hosszabb programba célszerű az elkövetőket bevonni. A szükséglet elve arra utal, hogy a programoknak a dinamikus rizikófaktorokra kell irányulnia, a rezponzivitás elve pedig arra, hogy a programokat a bevontak kognitív képességeihez, kulturális háttéréhez célszerű igazítani (Bonta & Andrews, 2007, Yates, 2013).

- A fentiekől némileg eltérő logika mentén értelemezhető irány az ún. „Good Lives” (jó élet/jól lét) modell, ami elsősorban pozitív pszichológiai elemekkel operál. A korábban már több tanulmánya és monográfiája okán hivatkozott Tony Ward nevéhez köthető modell alapkonceptiója abban foglalható össze, hogy könnyebb azonosítani és elfogadni azon célokat, melyek pozitívak, és amelyeket el akarunk érni, mint olyanokat, amiket el akarunk kerülni (amire a fenti modellek is építenek). A modell logikai alapvetése, hogy minden ember, így a bűnelkövetők is, jó életet akarnak élni a munkában, a maguk közösségben, a maguk hétköznapi életében, boldogságra és érzelmi egyensúlyra törekednek. A modell szerint a szexuális bűncselekmények ezen célok eléréséhez köthető maladaptív stratégiák rossz következményei. Például az elkövető vágya az intimitásra, de számos tényező okán (lásd: 3.1. fejezet) ezt az intimitást gyermekekkel találja meg (Yates, 2013). Az elmélet szerint a bűnelkövetők is nagyobb valószínűséggel fognak jogkövető életet élni, ha képesek kielégíteni ezeket a szükségleteket (például az intimitást), illetve, ha arra ösztönzik őket, hogy normaszegés nélkül ériék el azokat (például a kortárs csoportokban találja meg az intimitást). Ezen megközelítés szerint azok a kezelési beavatkozások, amelyek az elkövetők lehetőségeire, erősségeikre összpontosítanak, jobb motivációs erővel bírnak, és nagyobb valószínűséggel gyakorolnak pozitív hatást, mint azok a programok, amelyek jellemzően az elkövetők cselekményeinek (ez esetben szexuális bűncselekmények) elkerülésére fókuszálnak (Ward et al., 2006; Brown, 2010; Yates, 2013).

Összességében az elmúlt évtizedek során alapvetően a kognitív-viselkedésterápiás vagy azon alapuló programok lettek a meghatározóak, melyek szakmai fejlődésében a visszaesés megelőzése, a kockázati elv, a terápiás programokba bevont elkövetők erősségeire való támaszkodás, illetve a jogkövető élet elérését motiváló szakmai elemek összpontosulnak. Az ilyen típusú programok dominanciáját vélhetően a magasfokú relatív szakmai hatékonyság mellett a börtönkörülmények infrastrukturális lehetőségei, racionalitásai is valószínűsítik – a börtön működése ugyanis az alapvetően zárt közegben, strukturált módon működtetett csoportfoglalkozásoknak kedvez. A kutatások összességében abban is egyetértenek, hogy a

kognitív-viselkedésterápiák általánosságban a leghatékonyabbak a börtönökön belüli kezelési alternatívák közül (Harrison et al., 2020; Kim et al., 2015; Yates, 2013; Pérez & Jennings, 2012).

8.2. A bv. intézeti elhelyezéssel kapcsolatos lehetőségek a beavatkozások függvényében

Ahogy a fentiekben már említettem, a kezelés színtere a börtön, illetve bizonyos szempontból a szexuális bűnelkövetők programja a tágabb értelemben vett büntető-igazságszolgáltatás része. Így a programok módszertani szükségletei és hatékonysága mellett figyelembe kell venni a büntetőpolitika és a börtönök intézeti szempontjait is.

A szexuális bűnelkövetők elhelyezésének kérdései komoly szakmai döntést igényelnek. A döntés kapcsán a terápiás célok és azok hatékonysága mellett a börtön menedzsmentjének mérlegelnie kell az erőforrások (pl. személyi állomány, fizikai infrastruktúra) felhasználását, a túlszűfolttság mértékét stb. Fontos szempont, hogy pontosan milyen típusú elkövetői körre kell koncentrálni, milyen erőforrások felhasználásával célszerű és milyen speciális részlegeket létrehozni (azaz van-e elvi lehetőség szeparált részlegre, van-e elég szakember stb.), illetve milyen módszertant érdemes követni az elhelyezés során. Mérlegelni kell a biztonsági kérdéseket, az önveszélyességet, a viktimizációs kockázatot, illetve ezzel összefüggésben a korábban már említett azon aspektusokat is, hogy az elhelyezés önmagában is lehet címkéző hatású (lásd: 6.3.6.4. fejezet), ami növeli a biztonsági kockázatokat.

8.2.1. A szexuális bűnelkövetők kezelésének nemzetközi gyakorlata

A szexuális bűnelkövetők kezelése nemzetközi gyakorlatának széleskörű irodalma van, mind módszertanukat, mind esetleges hatékonyságukat érintően. A következőkben azonban csak olyan tengerentúli és néhány európai példát mutatnék be, melyek elsősorban a programok intézményi megoldásaira, börtönön belüli koncepciójára fókuszál.

A szexuális bűnelkövetők kezelési gyakorlatának alapjai az Egyesült Államokhoz köthetőek. A kezelési programok jelenleg is működtetett főbb szakmai keretei követik az államok, így a büntetés-végrehajtás struktúráját, így alapvetően két szintén, föderális és tagállami szinten értelmezhető. Az elítéltek bevonásában a korábban már hivatkozott kockázat-szükséglet-reszponzivitás (RNR) modell logikáját követik. Azaz a fogvatartottak kockázatát (közepes és magas visszaesési kockázatú) figyelembevéve egyfajta „kockázati elv” alapján biztosítják a kezelési programokat. Föderális, azaz szövetségi szinten két államban biztosítanak szeparált

részleget a magas kockázatú elkövetőknek, míg az alacsony és közepes kockázatú elítéltek részére 9 további állam szövetségi börtönében érhetőek el alapvetően alacsonyabb intenzitású programok (Federal Bureau of Prisons, 2013; [URL](#)). Állami szinten ugyan nagy eltérések lehetnek a részletekben, ugyanakkor fő elveket tekintve összességében hasonló elven működtetik, így például New York (New York State Department of Corrections and Community Supervision, 2022) vagy Texas állam ([URL](#)) is egy kockázati elv alapján biztosít több szinten szeparált és integrált elhelyezés mellett kezelési programokat. A különböző kockázati szintekhez eltérő időtartamú, intenzitású programokat rendelnek, melyek így néhány hónapostól (Texasban például 4, New York államban 6 hónapos a legalacsonyabb intenzitású) a másfél éves programokig terjednek. A programok önkéntesek, bár a feltételes szabadságra bocsátás elérését nagyban segítheti, illetve egyes esetekben eleve jogszabályi feltétel a programon való sikeres részvétel (Fiáth, 2015). Így az önkéntesség csak erős feltételek mellett értelmezhető, mely meghatározza a terápiás munka kereteit is. Az Egyesült Államok gyakorlatának rövid bemutatása nem csak azért fontos, mert szerepe történetileg is meghatározó a terápiás/kezelési programok kapcsán, de a hazai gyakorlat szakmai koncepciójának kialakításában is meghatározóak voltak az amerikai tapasztalok (lásd később).

Az európai gyakorlat nagyon vegyes képet mutat, mindazonáltal itt is megfigyelhetőek működési és módszertani hasonlóságok. A korábban már hivatkozott Europris (lásd: 4.2.3. fejezet) rendszerében 2018-ban ([URL](#)) és 2023-ban ([URL](#)) is volt adatgyűjtés az egyes országok szexuális bűnelkövetőkhöz kapcsolódó programjaira vonatkozóan. A továbbiakban elsősorban ezen adatgyűjtések alapján mutatom be a főbb szakmai irányvonalakat. A fellelhető adatok alapján elsősorban arra koncentráltam, hogy milyen elhelyezési feltételekkel, milyen elítélti körnek tartanak programokat, ezek mennyire önkéntesek, illetve a programoknak milyen szakmai háttere van, saját fejlesztésűek vagy adaptáltak. A témára vonatkozó két kérdőívre nem egyformán reagáltak az országok, illetve nem egyforma mértékben és fókusszal, mindazonáltal kirajzolódnak belőle az európai trendek főbb elemei, irányai és különbözőségei is.

A szexuális bűnelkövetők kezelésében mindenekelőtt Írország gyakorlatát érdemes kiemelni. Fő szabály szerint a szexuális bűnelkövetőket elkülönítik, a programba való bevonás önkéntes, de alapvetően a RNR modell logikáját követve, kockázati elven ajánlják fel a programokat. Az írországi példa érdekessége, hogy külön programot fejlesztettek a mentális zavarokkal küzdő elkövetők és azon elítéltek részére, akik tagadják az elkövetett cselekményüket, ami máshol (házánkban is) jellemzően kizárja a szexuális bűnelkövetők bevonását a kezelési programokba

(lásd később). Az ír modellhez hasonlít a svéd, a finn és az angol gyakorlat is, azaz szeparált elhelyezésre törekednek, és a programokba való bevonást kockázati szinthez kötik.

A németországi gyakorlat érdekessége, hogy a szexuális bűnelkövetők elhelyezését részben integráltan, azaz az átlagpopulációba helyezetten, részben a hazai gyakorlathoz hasonlóan (lásd később) a pszichoszociális részlegen oldják meg. Az egyes szövetségi államok rendszere természetesen eltérő lehet, de fő szabály szerint a fenti struktúra alapján ajánlanak önkéntes alapon programokat minden szexuális bűnelkövetőnek. Az elhelyezési logikát tekintve a norvég a német rendszerhez hasonlít, azonban azzal ellentétben nem önkéntes, hanem kockázatalapú bevonással operálnak. A bevonási elv és az elhelyezési gyakorlat megoldásait az alábbi táblázatban szemléltem, néhány példaország ismertetésével.

Kezelési megoldások bevonási logikája					
Ország	Bevont elítéltek		Elhelyezés		
	Minden elkövető	Kockázati elv	Inkább szeparált	Inkább integrált	Vegyes
Írország, Svédország, Anglia		x	x		
Észtország	x		x		
Németország	x				x
Horvátország, Spanyolország	x			x	

47. táblázat

Az európai országok gyakorlatát és annak hasonlóságait, különbözőségeit, illetve a börtönök menedzsmentje szempontjából értelmezhető megoldásait természetesen nem pusztán ez a két szempont határozza meg. Fontos kérdés volt az önkéntesség kérdése is, bár a programok jobbra ezen az alapon működnek, de a feltételes szabadságra bocsátáshoz kötött feltételként Amerikán kívül például Svédországban is így alkalmazzák őket. Az európai tendenciákat tekintve jól érzékelhető az RNR modell menedzsment szintű hatása, a programokba való bevonás kockázati elvre helyezése, és a már szintén hivatkozott Good Lives Modell (GLM) alapokon működő programok elsősorban angolszász és észak-európai országokban jellemző dominanciája. A következőkben elsősorban intézményi szempontból vizsgálva részletesebben is kitérek a nemzetközi példák alapján is kirajzolódó fontos és gyakorlati dilemmákra.

8.2.2. Szeparált vagy összevont elhelyezés

Ahogy az egyes országok beavatkozási stratégiájából látható volt, a kezelés és a fogvatartási kockázatok szempontjából az elhelyezés különösen meghatározó kérdés, amelynek gyakorlati megvalósulása kapcsán elsősorban két alternatíva merül fel: a – többé-kevésbé – szeparált és az integrált elhelyezés.

A szeparált elhelyezés előnye a biztonság és a nyugodt környezet, illetve a terápia szempontjából fontos helyi társas támogató közeg („peer support”). Hátránya, hogy a tágabb börtönkörnyezet számára is egyértelművé teszi, hogy a részlegben elhelyezett fogvatartottak szexuális bűnelkövetők. Ez a részlegről való kikerülés vagy más fogvatartottakkal való érintkezés kapcsán lehet aggályos (McNaughton & Webster, 2018). A börtönök működési logikája azonban objektumokra, részlegekre bontja a fizikai szeparációt és a fogvatartottak elhelyezését, menedzsment szempontból pedig ezen szempontnak megfelelően igyekszik a szakmai logikát követve homogén elhelyezési részlegeket kialakítani. Így a börtönök menedzsmentje szempontjából a szeparált elhelyezés csökkenti a fogvatartotti hierarchia alján elhelyezkedő, gyermekkorú áldozatokkal bíró elkövetők sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények bekövetkezési valószínűségét, mindemellett a szeparált elhelyezésben ugyanúgy kialakul a fogvatartottak közötti hierarchia, amit kezelni szükséges.

Ahogy korábbi módszertani fejezetekben már írtam róla, a zárt intézeti elhelyezés, annak jellege, hatása, illetve, hogy a terápiát milyen közegben végzik – dedikált „treatment centerben”, egy pszichiátriai jellegű intézményben vagy egy általános börtönrendszerben – a kutatásokban jellemzően nem kiemelt szempont, bár a kifejezetten erre a kérdésre irányuló vizsgálatok (Day et al., 2012; Blagden et al., 2017) azt mutatták, hogy az intézmény terápiát támogató klímája nagyon is meghatározó szempont a kezelés sikerében.

Az elhelyezés kapcsán tehát legalább három fő aspektust kell a börtönöknek mérlegelnie:

- Először is a biztonságot, hiszen a büntetés-végrehajtási intézmények elsődleges szakmai feladata ennek biztosítása. Ezen belül is, hogy a szeparált elhelyezés esetén a szexuális bűnelkövetők mennyire veszélyesek egymásra, illetve, hogy a részlegre helyezés egy címkézési folyamatot is jelent, amely erősíti a sérülékeny fogvatartottak kiszolgáltatottságát.
- A második szempont a terápiás- vagy programhatékonyság kérdése, melyre alapvetően pozitív hatást gyakorol a szeparált elhelyezés.
- A harmadik szempont pedig, hogy amennyiben az épített és humáninfrastruktúra engedi, akkor a börtönök működésének jobban kedveznek a homogenizált csoportok és a szeparált részlegek. A szexuális bűnelkövetők azonban csak egy szűk szegmensét képezik az elítélteknek, és számos más fogvatartási és büntetőpolitikai szempontból releváns célcsoportra (például életfogytiglani ítéletekkel rendelkező elítéltekre) kell figyelmet fordítani, és számukra megfelelő elhelyezési körülményeket biztosítani.

Összességében a börtön szempontjából nézve egy „megfelelően definiált” szexuális bűnelkövetői közeg szeparált elhelyezése praktikus megoldásnak tűnik, mely a kezelési szempontokkal is összhangban áll. A szeparált vagy összevont elhelyezés kérdése egy egyszerű menedzsment kérdésnek tűnik, azonban a szexuális bűnelkövetők karakterisztikájának vizsgálati relevanciája ezen a ponton válik nagyon kézzelfoghatóvá a börtönök biztonsága szempontjából. Ahogy a disszertáció kutatási eredményei alapján látható volt, a szexuális bűnelkövetők különböző csoportjainak fogvatartási kockázatai nagyon eltérőek, így a szeparált elhelyezés sikere pont abban a „megfelelő definiálásban” rejlik, hogy kiket lehet/érdemes részlegyszerűen összezárva elhelyezni. Ez a szeparáció növeli-e a biztonságot, csökkenti-e az áldozattá válást, illetve milyen (akár korábban nem tapasztalt) potenciális kockázatot rejt magában.

8.2.3. Bevonhatóság – a cselekmény tagadása – kényszer és önkéntesség

A kezelési stratégiák, de különösen a terápiás programok kidolgozása szempontjából fontos kérdés a programokba való bevonás vagy bevonhatóság kérdése, melynek kapcsán három kiemelt aspektus merül fel:

- a bűncselekmény elismerése mint a kezelési programokba való bevonás előfeltétele,
- illetve ezzel összefüggésben a programokba való bevonás kapcsán az önkéntesség/kényszer kérdése,
- valamint a bevonás logikája, azaz a kockázati elv érvényesülése.

A bűncselekmény tagadása széles skálán mozoghat, így benne van a cselekmény relativizálása, a felelősség eltolása vagy akár a teljes tagadás, a bűncselekmény elkövetésének el nem ismerése is (Maletzky, 1996). A tagadás hátterében sok tényező állhat, akár a valós ártatlanság vagy számos olyan pszichológiai szempontú aspektus, melyre alapvetően a szexuális bűnelkövetői terápiák irányulnak. Gyakorlati szempontból viszont fontos megkülönböztetni a felelősség hátrítását vagy a cselekmény relativizálását (mint a cselekményhez köthető kognitív torzításokat) a tagadás más, a börtönkörnyezethez köthető okaitól.

A szexuális bűnelkövetők vonatkozásában a kognitív torzítások a szexuális bűncselekmények hátterével, illetve az elkövetői magatartás fenntartásával állnak összefüggésben. A kérdés egy fontos gyakorlati aspektusa viszont, hogy a tagadás nem pusztán belső pszichológiai kérdés, de a börtönön belüli megküzdési stratégia is, mely elsősorban a már hivatkozott viktimizációs kockázatra adott válaszreakció is lehet (Schwaebe, 2005). Egyes kutatások a tagadás mértékét

a szexuális bűnelkövetők körében körülbelül 60%-ra becsülik (Maletzky, 1996; Abracen & Looman, 2004).

Elismeri-e annak/azoknak a bűncselekmény(ek)nek az elkövetését, amely/amelyek miatt jelenleg fogva tartják? (%)			
N=960			
	Ártatlannak vallja magát	Egyes bűncselekmények elkövetését elismeri, másokét nem	Igen, valamennyi bűncselekmény elkövetését elismeri
Gyermek áldozat	58,0	18,1	23,9
Fiatalkorú áldozat	50,4	24,0	25,6
Felnőtt áldozat	37,2	30,3	32,5
Kontroll csoport erőszakos	16,9	32,5	50,6
Kontroll csoport nem erőszakos	14,9	24,4	60,7
Összesen:	33,6	25,8	40,5

48. táblázat

A hazai adatok alapján is az látható, hogy a szexuális bűnelkövetők jellemzően tagadják az elkövetett bűncselekményüket. A bűncselekmény egyértelmű elismerése leginkább a kontrollcsoport nem erőszakos elkövetőire jellemző, míg legkevésbé a gyermek elleni szexuális bűncselekmények elkövetőire. Ugyanakkor az ítéletét jellemzően minden fogvatartotti csoport túlzónak éli meg, de legmagasabb arányban épp a szexuális bűnelkövetők, azon belül is a gyermek elleni erőszakos elkövetők körében jellemző ez a válasz.

A bűncselekmény beismerése egyrészt a terápiás módszertan szempontjából kiemelt jelentőségű (Maletzky, 1996), gyakran ez a programokba való bevonás vagy bennmaradás feltétele, másrészt egy csoportterápia dinamikáját is rombolja az ellenállás (Schlank & Shaw, 1996). A magas szintű tagadás tehát a terápiás bevonhatóságot és a hatékonyság eredményességét is csökkentheti (Maletzky, 1996). Ennek kapcsán jelent fontos dilemmát a terápia kötelező érvényű jellege. Amennyiben azt kötelezővé teszik, vagy a terápiás programban való együtt nem működésnek komoly szankciói vannak (például direkt vagy indirekt módon befolyásolhatja a feltételes szabadlábra bocsátást), úgy az együttműködés és a beismerés valószínűbben lesz látszólagos és érdekvezérelt, ami ellene hathat a terápiás céloknak.

A kényszer és a terápiás hatékonyság kérdése kapcsán természetesen fontos tényező a kényszer mögötti szankciók súlya is. Egyes kutatások szerint összességében a szexuális bűnelkövetői programok kapcsán alkalmazott kényszernek – több más kutatással ellentétben – nem feltétlenül van negatív hatása, sőt, segíti a programba való bevonást és bennmaradást, így idővel

a terápiás hatást is elősegíti, erősíti (Burdon & Gallagher, 2002). A kényszer hatásának potenciális diszfunkcióit ellensúlyozhatják azon típusú – szexuális bűnelkövetőkre irányuló terápiát – megelőző programok, melynek lényege, hogy az elkövető beismerje, elfogadja bűncselekményét (Schlank & Shaw, 1996).

A kezelés alanyai – egyéb kockázati szempontok

A különböző kezelési programok egyik fontos működési tulajdonsága volt, hogy milyen elv alapján vonják be a fogvatartottakat. Függetlenül attól, hogy önkéntes vagy kötelező egy program, a bevonás logikájának két iránya volt.

- Az egyik az RNR alapú kockázati elv, azaz a programot azoknak kell felajánlani, akiknek (valamilyen kockázatelemzési rendszer alapján) azonosítható visszaesési kockázata van, és a programok jellege, esetleg hossza is ehhez igazodik. Amit ez a metódus mindenképpen feltételez, az egy standard kockázatelemzési módszer, illetve annak értelmezése, hogy ehhez képest hogyan kezelik ezek a rendszerek, ha valaki jelentkezne a programra, de alacsony a kockázata. Ez abból a szempontból is fontos, hogy a szexuális bűnelkövetőknek alapvetően alacsonyabb a visszaesési kockázata más csoportokhoz képest, illetve maga az ilyen típusú intenzív programok biztosítása is inkább a cselekmény morális megítélésének és tárgyi súlyának szóló büntetőpolitikai válasz (Fiáth, 2015). Ebből a szempontból nézve viszont sokkal indokoltabbnak tűnik minél nagyobb arányban bevonni a motivált elítélteket, függetlenül attól, hogy egy valamilyen predikációs potenciállal rendelkező kockázatelemzés értéke mit mutat. Az ilyen jellegű bevonási elv sajátossága volt, hogy minden típusú elkövetőt (az áldozat életkorára tekintet nélkül) egyszerre vontak be a kezelésekre. A konkrét programokat persze, már lehet alakítani az egyéni szükségletek alapján, azonban az egy fontos kérdés lehet, hogy mennyire engedhetőek össze ennyire különböző és magas kockázatú csoportok. Ehhez tartozik az a fontos tényező is, hogy a magas visszaesési kockázatú fogvatartottak számszaki többsége vélhetően egy meghatározott elítélti csoporton belül lesz, így felmerül a gyanú, hogy a kezelésekre valószínűleg inkább rájuk koncentrálnak.
- A másik lehetőség, hogy a programokra bárki jelentkezhet az elkövetett bűncselekmény alapján, kockázati szintjétől függetlenül. Ezen elv esetén jellemzőbb, hogy különböző programokat különböző célcsoportok részére kínálnak, a bevonási kritérium leginkább a bevonhatóság terápiás feltételeit jelenti (kognitív képességek és a cselekmény beismerése). Ebben az esetben felmerülő kritika egyrészt a „pazarló” hozzáállás, másrészt nem pusztán

felesleges lehet, de egyes kutatások szerint egyenesen kontraproduktív is, ha alacsony kockázatú elkövetőket magas kockázatúak közt, és ahhoz tervezett programba vonnak be (Yates, 2013; Szabó, 2012). Mindazonáltal a visszaesés kockázatának *relatív(!)* alacsonyabb szintje ellenére a társadalmi hatás és veszélyesség nagymértékű lehet, így a büntetőpolitikai és társadalmi célokat vélhetően az szolgálja jobban, ha minél szélesebb spektrumban lehet szolgáltatni a kezelést. Figyelembevéve azt is, hogy a programokban való részvétel lehetősége eleve korlátozott (a magas tagadás és a megfelelő kognitív képességek hiánya okán is).

A kezelésbe bevont fogvatartotti kör lehatárolásának kérdéshez tartozik a kezelések irányának meghatározása is, azaz annak pontos tisztázása, hogy milyen típusú elkövetői körre fókuszálnak a programok. Léteznek például dedikáltan fiatalkorú áldozatokkal bíró elkövetők részére (például Hollandia), vagy 18 éven aluli áldozatokkal bíró elkövetőkre irányuló programok, de a nemzetközi gyakorlatban jellemzően nem specializálják a programokat. Kérdés azonban, hogy az „univerzális” kezelések hatékonysága valójában van-e olyan magasfokú, mint a specializáltaké.

Összességben a kockázati elv alapú bevonás szakmailag racionális, és a hatékony állam szakpolitikai igényének is megfelel, hiszen arra az elkövetőre fordít erőforrásokat és intenzitást, akire a legjobban kell, nem pazarol, működése „evidence-based”, azaz kutatási és hatástanulmányok által megtámogatott alapon működik. Azonban a hazai adatok, és a nemzetközi kutatások is azt mutatják, hogy a magas kockázatú elítéltek jellemzően az alábbi két körből kerülnek ki:

1. a jellemzően impulzív, zömében felnőtt áldozattal bíró elkövetők,
2. kisebb részben pedig a zömében családon kívüli gyermekáldozatokkal bíró elkövetők (véltetően ez áll a legközelebb a parafiliás pedofil elkövetőhöz).

Ahogy korábban már hivatkoztam rá, a gyermekáldozatokkal bíró elkövetők esetén a családon kívüli kisfiú áldozatok esetén volt a legnagyobb visszaesési arány (lásd: 6.3.7. fejezet). Ugyanakkor az elítéltek többsége családon belüli fiatal áldozattal bír, akik esetében a tagadás nagyon magas arányú, így kezelésbe való bevonhatóságuk is korlátozott, visszaesési kockázatuk objektív okokból fakadóan is alacsonyabb (jellemzően nem fiatalon elkövetett cselekmények hosszú ítélletartammal, miközben a gyermekek felnőnek).

A büntetőpolitikai intézkedések és elvárások azonban a fiatalkorú áldozatokkal bíró elkövetőkre koncentrálnak, hiszen társadalmi és büntetőpolitikai megítélésük is súlyosabb és a bűnismétlés – relatív alacsonyabb kockázata ellenére – bekövetkezése súlyos károkat okoz. Így

ezen a ponton a szakpolitikai elvek könnyen összeakadhatnak, illetve komoly vízváltóként jelennek meg a végrehajtásban.

8.3. A hatékonyság kérdése a kezelésben

A szexuális bűncselekményekre adott szakpolitikai válaszok között számos olyan dedikált beavatkozás is megtalálható, ami célirányosan erre a bűnelkövetői körre irányul (bővebben lásd: 2.1.2). Ilyenek például a börtönökön belüli kezelési programok is, melyek elsődleges célja a bűnismétlés megelőzése. A hazai jogi szabályozásban is az egyetlen olyan bűnelkövetői kör, akire irányulóan a büntetés-végrehajtásnak biztosítania kell(!) kezelési programokat. Amellett, hogy a visszaesési mutatók alapvetően alacsonynak tekinthetőek, a cselekmények tárgyi súlya, veszélyessége, hatása, a hozzá kapcsolódó társadalmi attitűdök okán büntetőpolitikai szempontból (is) értelmezve a szexuális bűncselekmények bűnismétlésből 1 is sok.

Ez magyarázza a kezelési programok hatékonyságát övező tudományos érdeklődést is, melynek eredményei nem csak szakmai (terápiás), de a szakpolitikai döntéshozatal szempontjából is relevánsak (Lösel. et al. 2019). Lösel és munkatársai 2019-ben írt tanulmányukban példaként hozzák, hogy kisebb politikai botrány született egy kutatásból, mely megkérdőjelezte az angliai programok hatékonyságát, sőt, azok kontraproduktív eredményeiről számolt be. Ennek következményeként a sajtó (lásd például Daily Mail, 201. június 24.: [URL](#)) a programokra fordított 100 millió £ felelőtlen elherdálását kérte számon a minisztériumtól.

Az angolszász államigazgatási gyakorlatot a közmenedzsment szemlélet jellemzi, melynek velejárója a (költség)hatékonyságot előtérbe helyező, illetve az „evidence-based”, azaz kutatási bizonyítékokkal alátámasztott működés (Hajnal, 2004). Ez az államigazgatási modell fokozza a szexuális bűnelkövetők programjaira irányuló tudományos érdeklődést, melynek okán számos (jellemzően tehát angolszász) vizsgálat foglalkozott a programok hatékonyságával. A hatékonyság kérdése persze nem csak a büntetőpolitika oldaláról, de az intézményi, illetve a terápiás módszertanok fejlesztése szempontjából is fontos, hiszen a programokhoz infrastruktúrát, személyi állományt (valamilyen szinten még akkor is, ha a terapeuta például külső szakember) a börtönnek kell biztosítania. Így intézményi szempontból legalább két szempontból fontos a hatékonyság kérdése:

- A börtönrendszerek jellemzően véges férőhelykapacitással bírnak így egy-egy program infrastrukturális feltételeinek biztosítása más lehetőségektől (például más speciális részleg kapacitásbővítésétől) veszi el az erőforrásokat. Nagyon profánul megfogalmazva van-e értelme releváns intézeti kapacitásokat odacsoportosítani?

- A programok fejlesztését is börtöntapasztalattal rendelkező szakemberek végzik, így számukra szakmai visszajelzés, hogy a programok és módszertani fejlesztések mennyiben, vagy melyik elemükben hatékonyak, vagy sem. Mivel egy-egy program fejlesztése, működtetése, majd az eredmények mérése hosszú éveket fednek le, így nagy jelentősége van, hogy kipróbált és bizonyított módszereket programelemeket lehessen felhasználni.

Mindazonáltal csak börtönökön belül működtetett és csak a szexuális bűnelkövetőkre szűkített kezelési programok hatékonyságára koncentráló irodalmak mélyebb áttekintése (terápiás és módszertani szempontból külön-külön is) olyan mélységű feldolgozást igényelne, mely önmagukban is önálló disszertációkat ölelne fel. A következőkben mindössze tehát egy felületes áttekintést kívánok nyújtani, elsősorban a hatékonyság kérdésének főbb elemeiről, illetve módszertani nehézségeiről.

8.3.1. A hatékonyság koncepcionális kérdései és módszertani nehézségei

A hatékonyság kérdése első ránézésre egyszerűnek tűnik, hiszen a legtöbb olyan programnak, amit elítélteknek nyújtanak, a célja a társadalmi integráció elősegítése, és meghatározott szükségletekre irányuló kezelésekkel a visszaesés megelőzése. Ebben a szexuális bűnelkövetők számára nyújtott programok sem különböznek, így az egyszerű kérdéssel az egyszerű válasz, hogy az a program jó, és az működőképes, melynek eredményeként kevesen esnek vissza. Az első kutatások módszertanilag egyszerűek is voltak, a bűnügyi nyilvántartások alapján próbálták visszakövetni, hogy hány elkövető esett vissza, és hány nem (Harrison et al., 2020).

A hatékonyságot tovább vizsgálva azonban, ha össze akarjuk hasonlítani a programokat, vagy tudni akarjuk, hogy valami miért, vagy miért nem működik, melyik eleme miatt, mit kellene változtatni vagy továbbfejleszteni, kiket kellene bevonni, és milyen egyéb tényezők játszanak szerepet az eredményekben, akkor már a fentieknél jóval összetettebb kérdésekkel találkozunk. A hatékonyság kérdése ebben az esetben már kiegészül azzal, hogy milyen típusú, illetve melyik program működik, mikor, hol és ki által működtetve, és kinek (Harkins & Beech, 2007; Wakeling et al. 2005; Marshall et. al, 1993). Ehhez társulnak azon börtönspecifikus kutatómódszertani jellemzők, melyekre a disszertáció korábbi fejezeteiben már utaltam (lásd: 1.4. és 6.3.7. fejezet), azaz a börtön mint közeg, a prizonizáció, annak ellensúlyozásaként

működtetett intézményi beavatkozások stb., melyek nehezítik, hogy a szexuális bűnelkövetőkre irányuló konkrét program hatását tudjuk mérni egy igencsak „zajos” környezetben.

A hatékonyság kérdését így több megközelítésből, módszertani irányból vizsgálták. A kutatások egyik markáns vonala a visszaesésre irányul, ezek jellegükből fakadóan kvantitatív, szofisztikált statisztikai eszköztárat felvonultató vizsgálatok. A kutatások egy másik része inkább a programok hatására irányul, azaz arra, hogy a program mennyire érte el a tematikájában és szakmai célkitűzéseiben foglaltakat (például attitűdök változása).

A hatékonyság értelmezése, mint visszaesési mutató

A kvantitatív vizsgálatok kapcsán megfogalmazható módszertani nehézségekből kettőt emelnék ki, az egyik a definíciós, a másik a mintavételi problémák köre.

Ahogy azt a disszertáció korábbi fejezetében bemutattam (lásd: 6.3.7 fejezet), a visszaesés fogalmi meghatározása már önmagában is nagyon sokféle lehet. Nem ugyanaz a jogi és kriminológiai visszaesés sem, nem mindegy, hogy csak a szexuális vagy bármely bűncselekményt visszaesésnek tekintjük-e. Nem mindegy az utánkövetési periódus sem, és ezen cselekmények esetén a látenciával is számolnunk kell.

A módszertani nehézségek másik nagyobb körét a mintavételi problémák adják. A szexuális bűnelkövetők eleve egy szűk szegmensét teszik ki a fogvatartotti populációnak, mely ezen belül is nagyon heterogén kört alkot, és a disszertációm is azt erősítette, hogy az egyes alcsoportok között jelentős különbségek vannak. Mindemellett, ha egy konkrét program hatékonyságát kell vizsgálni, akkor ahhoz megfelelő elemszámú bevont, a programot elvégzett és egy meghatározott ideje szabadult elítélt szükséges, számbavéve azt is, hogy a programok eleve szelektált fogvatartotti kört fednek le (például önkéntesség, kognitív képességek, cselekmény beismerése, kockázati szint alapján). Ehhez legalább annyira nehéz megfelelő paraméterekkel bíró kontrollcsoportot is találni (Zgoba et al., 2003). A visszaesési mutatók eleve alacsony száma okán a visszaesett elítéltekből is nehéz akkora mintákat összeszedni, ami segíti a valid elemzéseket (Brown, 2010). A csekélyebb fogvatartotti populációval rendelkező országok esetén a kvantitatív vizsgálatok lehetősége így nagyon korlátozott.

A hatékonyság értelmezése, mint a programok kimeneti hatása

A hatékonyság vizsgálatának egy másik iránya a programok tematikus eredményességére, a bevont fogvatartottak attitűdjeire, azok váltakozásra, a terapeuta vagy a programot biztosító szakember értékelésére irányulnak. Ezek lehetnek bemeneti és kimeneti mérések, kvalitatív és

kvantitatív módszerek egyaránt. Módszertanában megtalálhatóak a résztvevőkkel lefolytatott értékelő beszélgetések, a terapeuta előrehaladási jelentéseinek értékelései vagy standardizált kérdőívek, például dinamikus tényezőkre fókuszáló kockázatelemzési eszközök (például a STABLE-2007 vagy a SOTIPS). Jellegükből fakadóan arra próbálnak választ adni, hogy a kezelési program által kitűzött célt (attitűdök, az áldozatokkal szembeni empátia változása például) mennyire sikerül elérni (Ormston & Mullholland, 2018; Wakeling et al., 2005). A hatásvizsgálatok jellemzően tehát a bevontak kapcsán tapasztalható változásokra irányulnak, mindazonáltal ebben az esetben is felmerülnek hasonló módszertani problémák, mint a visszaesés mérésénél. Azaz, ha arra is választ keresünk, hogy egy adott eredmény jó-e, vagy sem, vagy más programokhoz képest mennyire eredményes, akkor szintén a mintavételi, az elmeszámok és a kontrollcsoport kiválasztásának nehézségeivel találjuk szemben magunkat (Ormston & Mullholland). A hatásvizsgálatok módszertani nehézségeinek másik oldalát az adja, hogy a programok kimeneti mérése börtönkörülmények közt, egy speciális közegben valósul meg, ahol az elítéltek izolálva vannak és lehet, hogy a szabadulásukig hosszú évek telnek el, valójában nem, vagy csak korlátozottan találkoznak olyan helyzetekkel (például az áldozatok, gyermekpornográfia elérhetősége), ahol a terápia hatásának igazán érvényesülnie kellene.

A hatékonyságvizsgálatok konklúziója

A hatékonyság kérdésének két megközelítési iránya, azaz a szabadulást követő visszaesés, illetve a programok hatására irányuló vizsgálatok nem „versengő”, hanem kiegészítő módszerek. Szakpolitikai szempontból azonban jellemzően csak az előbbinek van relevanciája, míg a kezelési, klinikai szempontból az utóbbinak is.

A hatékonyságra vonatkozó irodalmak módszertani nehézségei kapcsán összességében elmondható, hogy az eleve kedvezőbb mutatók és a kislétszámú minták erősen korlátozzák az összehasonlítható és érvényes elemzések készítését (Lösel et. al. 2019). Hozzá kell tenni, hogy a kezelési programok módszertani nehézségeitől függetlenül is van néhány kutatás, mely kétségbe vonja a programok hatékonyságát (Lösel et. al. 2019; Pérez & Jennings, 2012). Mindazonáltal a fentiekben is vázolt metodológiai problémák ellenére a metaanalízisek azt mutatják, hogy azon szexuális bűnelkövetők visszaesési mutatója, akik valamilyen kezelési programban részt vesznek általában jobbnak tekinthetőek (Kim et al., 2015; Brown, 2010; Alexander, 1999), azaz a börtönökben működtetett programok összességében eredményesnek értékelhető beavatkozások.

8.4. A szexuális bűnelkövetők bv. intézetben belüli kezelésének hazai gyakorlata

Magyarországon a szexuális bűnelkövetőkre irányuló célzott és szervezett keretek közti kezelések előzményei 2009-ben kezdődtek meg alapítványi keretek között, a pártfogás és büntetés-végrehajtás együttműködésével, elsősorban szabadulás utáni időszakokra koncentrálnak (Pregunné, 2011). A szexuális bűnelkövetők kezelésében legnagyobb mérföldkönek a 2013-ban elfogadott bv. törvény számít, ami egyrészt jogszabályi keretek között biztosított intézményesített keretet, másrészt kötelezettségként elő is írta a célzott kockázatkezelő programok tartását azon elítéltek részére, akik áldozata tizennyolc éven aluli volt. A hatályos jogszabály 132. § (1) bekezdése úgy fogalmaz, hogy *„ha az elítélt a Btk. 192. § (8) bekezdés b) pontja szerinti vagy a Btk. XIX. Fejezetében meghatározott valamely bűncselekményt tizennyolcadik életévet be nem töltött sértett sérelmére követte el, vagy a tizennyolcadik életévet be nem töltött sértett ellen elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetési körülményeiből a szexuális motívum a kockázatértékelési vizsgálat alapján kimutatható, az elítélt befogadását követően fel kell mérni, hogy fennáll-e a veszélye annak, hogy szabadon bocsátását követően hasonló bűncselekményt fog elkövetni. Ha ennek a lehetősége fennáll, akkor az elítélt részére az állapotára és a kezelés jellegére vonatkozó tájékoztatás mellett – önkéntes részvételi alapon – fel kell ajánlani megfelelő, a visszaesés valószínűségét csökkentő pszichoterápián vagy más foglalkozáson való részvételt.”* (Bv. Törvény. 132. § (1))

A törvény szövege meghatározza a hazai program főbb jellemzőit, azaz az áldozat életkora szerinti szűkítést és az önkéntesség elvét, mely meghatározza a végrehajtás főbb kereteit is. A vonatkozó szabályozásból kiindulva a szexuális bűnelkövetők kezelésére a büntetés-végrehajtás 2015-től egy kétirányú szakmai struktúrát vezetett be. Az egyik kezelési lehetőség a sértett életkorától függetlenül, valamennyi bv. intézetben elérhető foglalkozássorozat, melyet a helyi börtönpszichológusok biztosítanak a fogvatartottak részére. A másik kezelési lehetőség a 18 évnél fiatalabb áldozatú elkövetők részére elérhető legalább 8 hónapos intenzív kezelési program, mely központilag a KKMI részlegén biztosított az elítéltek számára. A szexuális bűnelkövetőket a fogva tartó bv. intézeteikben nyilatkoztatni kell arról, hogy a visszaesés valószínűségét csökkentő foglalkozássorozaton vagy a KKMI központi részlegén biztosított programban részt kívánnak-e venni. A helyi pszichológus által biztosított foglalkozásokat minimálisan 10 alkalomra kell tervezni, de az alkalmak a fogvatartottak szükségleteihez igazodnak, ami akár meg is haladhatja a 10 alkalmat. A helyi foglalkozások lehetnek egyéni vagy csoportos jellegűek is, bár az elmúlt évek tapasztalatai alapján ezek jellemzően egyéni foglalkozások. A következőkben a jogszabályi rendelkezés nyomán kialakított szakmai

koncepció másik irányát, a központilag működtetett programot – komplexitása és szakmai jelentősége okán – külön alfejezetben mutatom be.

8.4.1. Az intenzív kezelési program működési elve

A szexuális bűnelkövetők központi programjának szakmai kialakítása és működése kapcsán két fontos embert kell kiemelni Fiáth Titanillát és Somogyi Zsófiát, akik a KKMI szakpszichológusai és a szexuális bűnelkövetők programjáért felelős osztályvezetői voltak. Egyikük amerikai tapasztalatok alapján indította (Fiáth, 2015; Fiáth 2014), másikuk fejlesztette és biztosította a program intézményesülését (Somogyi, 2023).

A program szakmai kereteinek kialakítása tehát Fiáth Titanillához köthető, aki több Egyesült Államokbeli tanulmány úttapasztalatai alapján több bv. intézeti pszichológus közreműködésével állította össze a program tematikáját. Az amerikai program működési logikáját számos kritikával is illette (Fiáth, 2015), ami talán a program koncepciójának inherens jellegéből is fakad. Miután a szexuális bűnelkövetők kezelési programjai alapvetően kockázatkezelő programok, így erős célhoz kötött fókusz jellemzi őket, mely terápiás jellegük ellenére/mellett kizárólag, mint szexuális bűncselekménye mentén értelmezi a bevont elítélteket, más pszichés zavarral, az elkövető és a cselekmény kontextualitásával lényegében nem foglalkozik. A programok sikerét is jellemzően a szexuális bűncselekmények kapcsán értelmezett visszaesés adataiban értelmezik (Fiáth, 2015). Ezzel függhet össze talán az is, hogy a kognitív-viselkedésterápiák hatékonyságát elismerő kutatások metaanalízise is alapvetően a szexuális bűncselekmények kapcsán értelmezett visszaesésben mutat érdemi eredményeket, míg általános visszaesés kapcsán a hatékonyság már nem feltétlenül igazolható (Harrison et al., 2020). Mindazonáltal a hazai kezelési program elméleti alapjai is Fiáth Titanilla tanulmányútjának tapasztalataira épül, a 2015-től elindult program első csoportvezetője is ő volt.

A szexuális bűnelkövetők kezelésnek központi programját a kezdetektől fogva szeparáltan működteti a bv. szervezet, azaz részleg jelleggel, amit szakmai zsargonban szexuális bűnelkövetők részlegének hívnak. Ez valójában persze bonyolultabb struktúrát feltételez, hiszen a különböző fogvatartási, egészségügyi, biztonsági szükségletekre reagáló speciális részlegeket (például drogprevenciós vagy pszichoszociális részleg) a jogszabály nevesíti, részlegeket pedig a büntetés-végrehajtás csak ezen törvényi keretek között működtethet. Szexuális bűnelkövetők részlegét azonban a jogszabály nem nevesít (és ez nem is baj). A KKMI központi objektumában működő intenzív kezelési program hivatalosan „*A nemi élet*

szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekményt elkövetett fogvatartottak részlege". A szexuális bűnelkövetők „*részlege*” azonban egy kicsit félrevezető, ez technikailag egy pszichoszociális részleg, melynek pusztán programja tér el (de csak a programja) az ország más börtöneiben lévő hasonló részlegektől, de működési kereteiben (alkalmazott rezsimszabályok és a fogvatartás szabályai) azonban nem. A részlegszerű működés biztosítja az elítéltek szeparált elhelyezését, egyben kifejezi annak terápiás jellegét is.

A programba való bevonásnak szigorú feltételei vannak, melynek egyik legfontosabb eleme a legalább részleges felelősségvállalás a bűncselekményért, azaz a cselekmény valamilyen szintű beismerése. Ez a program működése és terápiás hatékonyságának okán is fontos kritérium (lásd: 8.3. fejezet). Szintén bevonási feltétel a csoportos programban való működés képessége (azaz, hogy az elítélt képes legyen egy csoportfoglalkozás keretei között másokkal interaktívan együttműködni), illetve a megfelelő intellektuális szint. Ez utóbbi alapvetően nem hazai sajátosság, és azért érdekes, mert a program (mint minden hasonló jellegű program tehát) alapvetően kognitív-viselkedésterápiás elemekből áll, azaz épít a kognitív képességekre. Többek közt ennek okán is fejlesztenek mentális fogyatékossgal rendelkező elítéltek részére is hatékony programokat (Keeling et al., 2007; Rose et al., 2002). A hazai gyakorlatban a szexuális bűnelkövetők részére felajánlott, legalább 8 hónapos központi terápiás program magasfokú szeparációt biztosít az elhelyezett elítéltek részére. A program mentorrendszert működtet, így minden végzett csoportból a részlegen marad néhány kiválasztott fogvatartott, akik segítik az új csoportba való beilleszkedést, a feladatok megértését, kivitelezését. Fontos azonban leszögezni, hogy az elítéltek nincsenek alá-fölé rendeltségi viszonyban, a kijelölt mentorok is legfeljebb segítőszerpet tölthetnek be.

A hazai program az önkéntesség elve alapján működik. A kötelező jelleg elsősorban akkor lenne kivitelezhető a hazai szabályozási keretek között, ha arról a bírósági döntés során kitérnének az ítélethozatal részeként, valamint, ha a szeparált elhelyezést a fogvatartás nagyobb időtartamára lehetne (nem mellékesen sokkal több férőhellyel) biztosítani. Ez esetben a tényleges programot akár moduláris felépítési jelleggel tudná megelőzni a már korábban hivatkozott (lásd: 8.2.3. fejezet) felkészítő szakasz, ami a tagadás feloldására irányulna.

A hazai rendszer fontos szakmai sajátossága, hogy bár a jogszabály előírja a kockázatelemzést, a programok valójában nem kockázati elv alapján működnek, melynek alapvetően két oka van. Egyrészt a központi, intenzív program elsődleges bevonási feltétele (a törvényből adódóan) az áldozat életkora és nem az elkövető kockázati szintje, így az intenzív program elkövetői köre is ennek megfelelően szelektált. Fontosabb azonban, hogy minden más bevonási kritériumot is figyelembe véve indokolatlan szűkítésnek tűnt a kockázati elv alkalmazása, főleg a visszaesés

bekövetkezésének súlyosságát tekintve. Hosszú távú fejlesztési lehetőségként érdemes lehet megfontolni a központi program bővítését, melyre több irány is felmerül, így a tagadás feloldását célzó megelőző program, a felnőtt korú áldozatok irányába való bővítés, és ezek mellé a kockázati elv valamilyen formájú érvényesítése. Ezekről bővebben a 8. fejezetben még kitérek.

8.4.2. A hazai program hatékonyságának kérdései

A hazai program hatékonysága kapcsán annak eredményességének mérését szintén két oldalról vizsgálhatjuk. Az egyik a visszaesés, a másik a programok klinikai hatásvizsgálata. Adatként hozzáférhető eredmények azonban csak a KKMI központi programjához köthetően a visszaesés kapcsán állnak rendelkezésre. A visszaesés mérése a KKMI programja esetében egyszerű koncepciót követ. A programba bevont elítéltek esetében nyomonkövethető, hogy az évek múlásával közülük hány elítélt szabadult, vagy került vissza a büntetés-végrehajtás nyilvántartásába letartóztatottként vagy elítéltként. Ezen módon lehetőség van arra is, hogy a visszaesés okát (szexuális vagy egyéb cselekmény) szintén követni lehessen.

A visszaesési adatok kapcsán alapvetően kedvező statisztikákat láthatunk, mindazonáltal a hazai adatok részletesebb áttekintése is rávilágít a hatékonyság mérésének nehézségeire. A program 2015-ös indulását követően a disszertáció írásának idejében (2023-ban) a hetedik csoport („évfolyam”) zajlott. A 2020-as évben nem kerültek új elítéltek bevonásra, melynek oka, hogy a COVID-19 járvány idején új csoportot a pandémiás intézkedések okán nem volt mód indítani, illetve a KKMI infrastrukturális kialakításának idején az elhelyezés nem volt biztosítható (a zárkákat érintő átépítések okán). Így 2015 és 2019 között, valamint 2021-ben indított és le is zárt csoportokat összesen 72 elítélt végezte el. A disszertáció írásának idején még futó program résztvevőit nem vettem számításba. A program szigorú bevásztási és részvételi feltétele okán a lemorzsolódás viszonylag alacsony, 2015-től számolva összesen 7 fő.

A KKMI központi részlegén folytatott intenzív kezelési program adatai (Fő)						
Év	Státusz					Összesen
	Elhunyt	Jelenlévő	Letartóztatott - Szexuális bcs. okán	Szabadult és nem esett vissza	Visszaesett	
2015				6	2	8
2016		3		9		12
2017	1	1		10		12
2018		6	2	8		16
2019		6		4		10
2021		11		3		14
Összesen:	1	27	2	40	2	72

49. Táblázat

A programot elvégzett 72 fő közül 27 fő még jelenlévő fogvatartott, azaz vagy még nem szabadult akkori vagy a program alatt még folyamatban lévő és azóta foganatba vett ítéletéből, illetve egy fő a program végezte után, de szabadulása előtt elhunyt. A fennmaradó 44 főből, aki szabadult, és visszaesését nyomon lehet követni 40 fő nem esett vissza, 2 visszaesett, és szintén 2 fő van letartóztatásban. Mind a visszaesett, mind a letartóztatott szabadultak szexuális bűncselekmény okán kerültek ismételten bv. intézetbe. Összességében tehát a szabadult elítéltek (44 fő) 90%-a nem esett vissza, 5%-a visszaesett, 5%-a letartóztatott. Mindazonáltal le kell szögezni, hogy a program kapcsán több, mint 8 éves távlatból nézve is alacsony elemszámokat láthatunk, mindamelllett, hogy a program önkéntes alapú és szigorú bevásztási és kihelyezési kritériumok (a fegyelmi cselekmények például a programból való kihelyezést vonhatják maguk után) mellett működik. Szintén fontos leszögezni, hogy nemzetközi összehasonlításban a legtöbb program nem szűkíti le spektrumját a 18 éven aluli áldozatokkal bíró elkövetőkre, azonban pont az áldozat életkora szerinti bontásban nagy különbségeket láttunk profiltiszta jelleg és a kriminalitás kiterjedtségében, amit az általános visszaesés kapcsán szintén számba kell venni. Így erős limitációk mellett, egy motiváltnak tekinthető elítélti kör figyelembevételével ugyan, de kifejezetten pozitív eredményeket láthatunk.

A másik típusú hatékonyságvizsgálat kapcsán, mely a program hatására irányul kevesebb hozzáférhető adat áll rendelkezésre. A klinikai hatás vizsgálata a hazai gyakorlatban is megjelenik, mely alapvetően a program vezetőjének dokumentált értékelése, de a program záróelemének egy fontos része a fogvatartottaktól való visszajelzések gyűjtése és feldolgozása is. Mindazonáltal ez nem egy standard kérdőív alapú metódus, így a későbbiekben egy fejlesztési irány lehet, hogy egy standard értékelési eljárás is beépítésre kerüljön a program bemeneti/kimentési értékeléséhez.

9. Összegzés, fejlesztési lehetőségek és javaslatok

Minden kutatási összegzés célja, hogy tömör kivonatot adjon a feldolgozott témáról, illetve teremtsen egyfajta szintézist, konklúziót, bemutatva a vizsgálat legérdekesebb és legértékesebb eredményét. Egy nagyobb ívű kutatási anyag esetén ez óhatatlanul is sok szubjektivitást jelent, illetve nagyban meghatározza a kutatást, illetve az összegzést készítő személyes érdeklődése, tudományos és szakmai céljai. Ezért fontos lehet itt is leszögezni a már a disszertáció témaválasztásában, logikai ívében és kutatási céljainak kijelölésénél is többször említett és fontos szempontot, az alkalmazott megközelítést, továbbá a börtön mint vizsgálati közeg, valamint a szexuális bűnelkövető mint fogvatartott szerinti értelmezését.

Disszertációmban az erőszakos szexuális bűnelkövetőkre koncentráltam, és az elméleti irodalmak feldolgozása mellett arra tettem kísérletet, hogy a hazai fogvatartási és kockázatelemzési adatbázisokra építve felvázoljam a szexuális bűnelkövetők főbb jellemzőit. A kutatás célja volt, hogy megvizsgáljam az elhelyezés, a fogvatartás, a biztonság, illetve a kezelés szempontjából releváns jellemzőket, továbbá az elméleti keretekre, a nemzetközi gyakorlatokra és a saját kutatási adataimra építve hasznosítható eredményeket, javaslatokat igyekezzek megfogalmazni a hazai börtönrendszer számára.

A disszertáció zárásaként a következőkben is ezen logika mentén szeretném röviden összefoglalni a tanulmányban feldolgozott irodalmak és elméleti keretek megállapításait, illetve ezen célok figyelembevételével kívánom összefoglalni a főbb kutatási eredményeket, valamint – az alkalmazott jellegnek megfelelően – felvázolni azok hasznosulási lehetőségét és a fejlesztési javaslatokat.

9.1. A disszertáció elméleti keretei

A szexuális bűncselekmények, illetve a szexuális bűnelkövetők témáját a pszichológiai, a társadalomtudományi és rendészeti irodalomban is kiemelt érdeklődéssel kezelik. Ennek háttérében többek közt a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatos társadalmi attitűdök, a bűncselekménytípus kiemelten súlyos jellege, továbbá a szexuális bűnelkövetők intézményi kezeléséből fakadó kérdések állhatnak. A disszertáció szempontjából ez utóbbi szegmens adja a témaválasztás relevanciáját is. A szexuális bűnelkövetők kiemelt tárgyi súlyú cselekmények elkövetői, így a börtönök szempontjából már önmagában is prioritást jelent, hogy a jellemzően hosszú ítéleti tartam mellett megfelelően lássák, ismerjék az elkövetői kör jellemzőit, biztonsági, fogvatartási kockázatait, kezelési és elhelyezési lehetőségeit.

Szexuális bűnelkövető fogalmi keretei

A disszertáció legelején fontos volt tisztázni a szexuális bűnelkövetők fogalmi kereteit és a dolgozat vizsgálati fókuszát. A szexuális bűncselekmények köre alapvetően egy jogi kategóriát fed le, azaz a büntető törvénykönyvben rögzített tiltott magatartásformákat jelöli, mely ilyen formán jelentősen eltérő az egyes országok akár jogi, akár tudományos terminológiáiban. Eltérőek lehetnek a beleegyezés és a nagykorúság fogalmai, eltérő lehet a cselekményi kör, ami egyáltalán büntetendő, ezen belül az is, amit valamilyen szabadságkorlátozással járó büntetőjogi szankcióval sújtanak. Ez utóbbi azért is releváns, mert disszertációmban szabadságvesztésre ítélt elkövetőkkel foglalkozom, és a hivatkozott irodalmak is jellemzően börtönpopulációt érintő vizsgálatokon alapulnak.

Különösen fontos a fogalmi tisztázás azon elkövetők esetében, akiknek az áldozata fiatal- vagy gyermekkorú, akiket a köznyelvben gyakran pedofilokként emlegetnek. Le kell szögezni azonban, hogy ilyen büntetőjogi fogalom nincs. A pedofília egy pszichiátriai fogalom, melynek meghatározott diagnosztikai ismérvei vannak. A fiatakorú áldozattal bíró elkövetők motivációja mögött számos tényező állhat, és csak egy részük tartozik egyúttal a pszichiátriai értelemben vett pedofilok közé (Feelgood & Hoyer, 2008), de a hazai gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy többségében a szexuális bűnelkövetők nem pedofilok (Somogyi, 2023). A fogalmi keretek tisztázásaként tehát disszertációmban a jogerősen szabadságvesztésre ítélt, felnőtt korú, férfi, erőszakos szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjára fókuszáltam.

A börtön mint vizsgálati közeg

A definíciós megközelítések tisztázása mellett mindenképpen fontos szem előtt tartani, hogy a szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások színtere jellemzően maga a börtön, hiszen a kérdőívek és adatfelvételek többségében elítéltekkel történnek. A börtön mint vizsgálati közeg azonban nem pusztán egy mintavételi kérdés, hanem az eredmények magyarázata, értelmezése szempontjából meghatározó elemi tényező. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ugyanis a börtön hatásait és sajátosságait sem. A börtön mint totális intézmény (Goffman, 1961) az élet lehető legtöbb részét igyekszik formális kontroll alatt tartani, míg a szigorú szabályok és formalitások mögött/mellett, részben pont ezen „totalitásokra” adott válaszként (Boros & Csetneky, 2002) húzódik meg a fogvatartotti szubkultúra is. A prizonizáció a fogvatartotti szubkultúrába való integrációt jelenti (Clemmer, 1950), melynek nyomán a fogvatartott elsajátítja a belső szokásokat, szerepeket, szabályokat, beilleszkedik a börtön formális és informális rendszerébe. A fogvatartotti szubkultúra meghatározza a fogvatartotti szerepeket, a hierarchiát, annak jellegét, összetevőit, a lehetséges megküzdési stratégiákat. A fogvatartottakra tehát hatással van

a fogvatartotti szubkultúra, a fogvatartott társak és maga a tény, hogy zárt intézeti viszonyok között kénytelenek élni. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az intézményrendszer szándékolt ellenhatása sem, amivel ezeket a prizonizációs hatásokat ellensúlyozni akarja. Azaz a börtönpopuláción alapuló vizsgálatok és azok eredménye sem elválasztható attól a tényről, hogy azok alanyai nem pusztán egy bűnelkövetői csoport, hanem egy totális intézmény fogvatartotti szubkultúrájának tagjai. Ennek megfelelően fontos kihangsúlyozni, hogy a szexuális bűnelkövetőkkel készült felmérések és tesztek nem pusztán szexuális bűnelkövetőkkel, hanem valamely ország valamely börtönében lévő elítéltekkel készülnek.

Büntetőpolitikai és szervezeti aspektusok

Az alkalmazott, intézményi megközelítés okán volt szükséges röviden felvázolni, hogy mik azok a tényezők, melyek kihatással vannak a büntetőpolitikára, mi az, ami meghatározza a jogalkotást, így közvetve vagy közvetlenül alakítja a végrehajtásért felelős intézményrendszert. A büntetőpolitika részben az igazságszolgáltatás, részben a rendészeti szervek intézményrendszerein keresztül próbál szakpolitikai válaszokat adni a szexuális bűncselekményekre. A végrehajtásért felelős intézményrendszereknek azonban sajátos működése és belső racionalitásai vannak, melybe be kell ágyazni a büntetőpolitikai válaszok gyakorlati végrehajtását. A jogszabály az egyik oldalon a joghátrány érvényesítését rója a bv. szervezetre, másrészt pedig a reintegrációs célok érvényesítését. Ennek végrehajtásában a börtön egyik legfontosabb működési imperatívusza a biztonság. Ebben benne van a társadalom védelme az elzárásra ítélt emberektől, a személyi állomány és a fogvatartottak testi épségének és életének védelme, a reintegrációs esélyek növelése érdekében a fogvatartási és biztonsági kockázatok felmérése és kezelése, illetve a mindezek érdekében kialakított infrastruktúra biztosítása is. Ahhoz, hogy megfelelő szakmai háttérrel lehessen nyújtani a biztonságos fogvatartás és a kezelési programok szempontjainak érvényesítéséhez, szükségesek a fogvatartottak jellemzőinek feltérképezése és az egyes elkövetői körök eredményes kezelésére irányuló alkalmazott vizsgálatok lebonyolítása. Ez igényli azokat a kutatásokat is, melyek egyfajta börtönszociológiai megközelítéssel, a börtönt mint totális intézményt és a szexuális bűnelkövetőt mint fogvatartottat értelmezi.

A szexuális bűncselekmények oksági modelljei és tipológiai

Az elítéltek jellemzőinek, kockázatainak, motivációjának feltérképezéssel lehet megállapítani az eltérő beavatkozási és kezelési irányokat, a fogvatartottak elhelyezési lehetőségeit és biztonsági szükségleteiket. Így a disszertációban bemutatott oksági modellek sem csak a cselekmények okozati megértését segíthetik, de a kockázatelemzési rendszerek, kivizsgálási metódusok, intézményi megoldások is építenek e cselekmények magyarázatára irányuló elméletekre.

Az oksági modellek bemutatásában Tony Ward és Stephen M. Hudson nevéhez fűződő felosztást használtam, melyek az elméletek három szintjét különbözteti meg. A harmadik szintű elméletek a cselekmények és az elkövetés jellegét helyezik vizsgálati fókuszukba, a második szintű elméletek a szexuális bűncselekmények okainak egy bizonyos tényezőjére fókuszálnak (szociokulturális háttér, kötődési problémák stb.), míg az első szintű elméletek átfogó magyarázómodellek, zömükben az második és harmadik szintű elméletek megközelítéseit integrálják egy értelmezési keretbe (Ward & Hudson, 1998). Az elméletek hármas felosztását az elmúlt évtizedekben számos más szerző és kutató is átvette, így ez a hazai irodalmakban is többször hivatkozott rendszer (lásd: Virág 2013; Haller, 2020).

A tipológiák a magyarázóelméletekhez képest már célorientáltabbak, és nem pusztán a „miért” megértése okán, hanem eleve klasszifikációs céllal jöttek létre. A bemutatott tipológiák legfontosabb hozadéka talán, hogy rendészeti, biztonsági és kezelési szempontból is jól értelmezhető módon szegmentálják az elkövetőket. Így fontos klasszifikációs elvet jelent az elkövetői motiváció (Groth et al., 1977; Groth, 1979; Knight & Prentky, 1990) vagy az elkövetők profiltisztaságából kiinduló kriminológiai megközelítés is (Harris et al., 2009). A tipológiák alkalmazott kutatások eredményei, de jellegükből fakadóan még mindig elméleti konstrukciók. A kockázatelemzési rendszerek azonban az elméleti modellek és a tipológiák eredményeit felhasználva, társadalomtudományi módszertanokra építve a végrehajtást támogató, intézményi eljárásrendekbe épített megoldások.

A kockázatelemzés relevanciája

A fogvatartottak kockázatelemzése egy döntéstámogató tevékenység, egy megismerési folyamat, amelynek célja, hogy valamilyen kockázat (visszaesés, agresszivitás stb.) kapcsán a fogvatartottakat (pl. alacsony-közepes-magas kockázati besorolással) kategorizálja. A modern kockázatelemzési rendszereknek sok típusa és módszertani megoldása létezik annak mentén, hogy miként és milyen típusú adatokat gyűjtenek, és azokat milyen módon dolgozzák fel.

Így léteznek alapvetően statisztikai alapú, aktuárius módszerek, strukturált interjúra emlékeztető szakmai döntések, illetve vannak olyanok, melyek elsősorban statikus, míg mások dinamikus adatokat is beépítenek a módszertanukba. A különböző büntetés-végrehajtási rendszerekben, a mérni kívánt kockázat jellegét (biztonsági, fogvatartási, visszaesési) tekintve is sokfajta elemzési rendszert használnak. Mindazonáltal a kockázatelemzési rendszereknek és azok fejlesztésének egy külön ágát képezik a szexuális bűnelkövetők visszaesési kockázatára irányuló metódusok.

A kockázatelemzés a disszertáció szempontjából egyrészt azért is kiemelten fontos téma, mert számos hivatkozott kutató és kutatás számára is egy kockázatelemzésért és -kezelésért felelős intézmény adta az intézményi és empirikus háttérrel (például Groth, Knight, Prentky, Ward), illetve saját kutatásom is a hazai kockázatelemzési adatok feldolgozásán alapul. Másrészt a kockázatelemzés a gyakorló szakemberek végrehajtási szintű tevékenységének, a büntetőpolitikai és a jogalkotó által létrehozott jogintézmények, illetve az oksági elméletek találkozási pontja, hiszen a célja és működési lényege a szakpolitikai célok támogatása, mindemellett egy társadalomtudományi módszereken alapuló eljárás, melynek szakmai háttérét a tipológiákban és az oksági modellekben lefektetett elméletek alkotják.

A szexuális bűnelkövetők (kockázat)kezelése

Az általános kockázatelemzési rendszereken túl a konkrét szexuális bűnelkövetők kezelésére irányuló első törekvések a 18. század végére tehetőek, de a kezelési, terápiás programok igazán csak a XX. század második felében indultak fejlődésnek. Az 1980-as évektől a börtönökön belüli kezelési programok domináns (kiszorítva például a pszichoanalízist) gyakorlatává a kognitív-viselkedésterápiák váltak. A kognitív viselkedésterápiák hatékonyságát támogató kutatások mellett a börtönök infrastrukturális racionalitásait, a költséghatékonyságot figyelembevevő pragmatizmus is fontos szempont volt a kezelési programok ezen ágának térnyerésében. Intézményi szempontból a nemzetközi gyakorlatokat is figyelembe véve több megoldást is láthatunk, aszerint, hogy a szexuális bűnelkövetőket szeparáltan helyezik-e el, illetve, hogy a kezelési programokba kényszer vagy önkéntesség alapján vonják-e be az elítélteket. Fontos különbség az is, hogy a kezelési programokat a visszaesési kockázat vagy egyéb (például áldozat életkora) szempont szerint működtetik, illetve hogyan kezelik az elítéltek részéről a cselekmény tagadását.

9.2. A kutatási eredmények összegzése

A disszertációm keretei között végzett kutatás célja az elítélt erőszakos szexuális bűnelkövetők magyar börtönpopulációjának vizsgálata volt. A kutatást két külön adatkörre alapozva végeztem: elsőként a büntetés-végrehajtás nyilvántartási rendszeréből kinyerhető fogvatartási alapadatok és a kockázatelemzési adatok leíróstatistikai elemzését, majd egy kisebb mintán bírósági ítéletkiadmányok feldolgozását végeztem el.

Első vizsgálati lépésben a büntetés-végrehajtás adataiból kiindulva a fogvatartottak kriminalitását, kockázati szempontokból releváns jellemzőit dolgoztam fel. Módszertani szempontból fontos kiemelni azonban, hogy az adatbázis egy igazgatási tevékenység járulékos hozadéka, így bár a büntetés-végrehajtás által gyűjtött és adatként tárolt információk értékes börtönszociológiai, kriminológiai, pszichológiai adatokat is tartalmaznak, azok nem kutatási céllal készültek. A változók és azok értékei eleve adottak, azon változtatni utólag csak korlátozottan lehet.

A kutatás második lépésében az elítéltek ítéletkiadmányai alapján, elsődlegesen olyan adatok feldolgozását végzem el, melyek a fogvatartotti nyilvántartásokból nem kinyerhetőek, így például az áldozat és elkövető viszonya, a motiváció, az erőszak alkalmazásának jellege, a cselekmény impulzív, tervezett vagy folytatólagos jellege.

9.2.1. A szexuális bűnelkövetők börtönpopulációjának leíróstatistikai vizsgálata

A disszertációhoz használt adatbázisban a teljes jelenlévő fogvatartotti populációt vettem alapul, melyet a disszertáció fókuszának megfelelően szűkítettem. Első körben az erőszakos cselekmény miatt elítélteket válogattam le, majd ezt a kört szűkítettem azokra, ahol a nyilvántartás alapján kinyerhető volt az áldozat életkora szerinti minősítés. A kutatás témájának megfelelően és az elemezhetőség érdekében leválogattam a felnőtt korú, férfi elkövetőket (ők adták a jelentős többséget), akik esetében elérhetőek voltak a kockázatelemzési rendszerben teljeskörűnek tekinthetően adatok. Az így kapott erőszakos szexuális bűnelkövetőket lefedő mintát felosztottam az áldozat életkora szerinti csoportokra, mely az elemzés főbb logikai ívét is meghatározta. Az adatok alapján kiemelendő, hogy az elkövetők nagyobb részének 18 éven aluli áldozata van. A Btk. minősítési jellegéből fakadóan valójában nem tudtam létrehozni a sértett életkora szempontjából teljesen homogén csoportokat, hiszen a szexuális kényszerítés esetén a minősítés határa 14, míg a többi esetben ez 12 év. A könnyebb érthetőség kedvéért neveztem gyermek-, fiatalkorú és felnőtt áldozatként a – jogi minősítések alapján összeállított – kategóriákat (lásd: 6.2.2. fejezet, 13. ábra). A későbbi részletesebb vagy árnyaltabb

elemezhetőség kedvéért létrehoztam egy 5%-os random mintát azon felnőtt korú, férfi elkövetők csoportjából, ahol a kockázatelemzési adatok elérhetőek voltak. Ezt az összehasonlító „kontrollcsoportot” felosztottam erőszakos és nem erőszakos elkövetőkre.

A vizsgálati minta összeállításának menete						
N						
Fogvatartotti nyilvántartás				Elérhető adat a kockázatelemzési rendszerben		
Teljes fogvatartotti populáció	Ebből szexuális bűncselekmény okán fogvatartott (elítélt és letartóztatott)	Szexuális bűncselekmény okán elítélt	Áldozat életkora a Btk. minősítés alapján beazonosítható	Szexuális bűncselekmény okán elítélt felnőtt férfi	Nem szexuális bűnelkövetők randomizált, kontrollcsoportja	Random, nem szexuális elkövetőkkel kiegészített minta
20152	1092	838	766	618	498	1116
➔						

50. táblázat

Kriminalitás – profiltiszta elkövetői jelleg

A kutatás első fontosabb lépésként az elkövetői jelleg profiltisztaságát vizsgáltam. A szexuális bűncselekmények oksági modelljei és a szexuális bűncselekmények kriminológiai megközelítésű tipológiájának is egyik fő kérdése volt, hogy mennyire tekinthető a szexuális bűnelkövető speciálisnak, és mennyiben értelmezhető a cselekmény egy kriminális karrier erőszakos cselekményeinek egy állomásaként. Intézményi szempontból ez egy biztonsági kérdés is. Az elemzésben végignéztem a mintába került erőszakos szexuális bűnelkövetők összes elkövetett bűncselekményét, majd az egyes cselekménytípusokat kategóriákba csoportosítottam (például emberölés, vagyoni jellegű bűncselekmények stb.). Az egyes elítéltek bűnügyi rekordjait nézve, ha a szexuális bűncselekmény mellett fellelhető volt bármilyen más ítélet, úgy cselekménycsoportonként 1-1 pontot adtam, azaz a kriminális kiterjedtség mértékét kifejező indexet hoztam létre.

Összességében a szexuális bűnelkövetők jelentős része profiltiszta, erős kriminális kiterjedtség csak kis hányadukra jellemző, azonban jelentős különbségek voltak felfedezhetőek az egyes csoportok között. Az eredmények alapján minél idősebb az áldozat, annál jellemzőbb, hogy egy kiterjedt kriminális karrier egy állomása a szexuális erőszak, és minél fiatalabb az áldozat annál valószínűbb a profiltiszta elkövetés. Bár a disszertációnak nem volt célja megerősíteni/cáfolni más kutatások, tipológiák eredményeit, azonban érdemes megemlíteni, hogy saját adataim is alátámasztják a speciális vs. általános elkövetői jellegre építő felosztások konklúzióit. Bizonyos szempontból a disszertáció egyik legértékesebb/érdekesebb eredménye is kriminális kiterjedtségre irányuló vizsgálat konklúziója.

Kriminális karrier kezdete, a belépő bűncselekmények jellege

A kriminális kiterjedtséget követően vizsgáltam a fiatalkori devianciákat is, melyek közül a kriminális karrier kezdete és annak jellege bír a legnagyobb relevanciával. Általánosságban elfogadott kriminológiai törvényszerűség, hogy minél fiatalabban kezdi valaki a kriminális karrierjét, az annál hosszabb és intenzívebb lesz (Farrington, 1992; Solt, 2012a; Koppen, 2018), azaz a korai kriminális karrier egyben magasabb visszaesési kockázatot is jelent (Koppen, 2018). Ez a törvényszerűség a kockázatelemzések módszertanában is megjelenik, hiszen a statikus faktorokon alapuló eszközök is alapvetően a korábbi elkövetett cselekményekre építik magas predikciós megbízhatóságukat. Vizsgálatom eredményiben a kriminális karrier kezdete a gyermek- és fiatalkorú áldozatokkal bíró elkövetők esetén a legkésőbbi, míg az idősebb áldozatok esetén egyre korábbi belépési kort láthatunk. Az elítéltek önbevallása alapján a kriminális karrier kezdetének belépő bűncselekménye kapcsán az volt látható, hogy a nem szexuális bűnelkövetők mindkét (erőszakos és nem erőszakos) csoportjában a vagyoni elleni bűncselekmények dominálnak, míg – eltérő mértékben ugyan, de – minden szexuális bűnelkövetői csoport esetén a szexuális cselekmény volt a domináns belépő cselekmény.

Társas közeg kriminalitása

A szupportív baráti és rokoni kapcsolatok szerepe meghatározó a szabadulás utáni társadalmi integrációban (Berg & Huebner, 2011), ám amennyire a család és a barátok protektív szerepe erős és kiemelt, annyira veszélyes és kontraproduktív, ha a családi és baráti környezet kriminalitása magas. A barátok és a család börtönviseltsége növelheti a börtönhierarchiában betöltött státuszt (Solt, 2012b), melynek megléte vagy éppen hiánya (eltérő módon ugyan, de) biztonsági kockázatokat hordoz magában. Az adatok alapján a szexuális bűnelkövetők közül a gyermekkorú áldozattal szembeni elkövetők tértek el markánsan minden más vizsgált csoporttól, körükben mind a baráti kör, mind a család börtönviseltsége is lényegesen ritkább. A felnőtt áldozattal bíró elkövetők esetében azonban a közeli hozzátartozók börtönviseltsége az egyéb erőszakos elkövetők értékeihez állt közel.

Összességében nagy általánosságban érvényesülő tendencia volt, hogy az áldozatok életkorának növekedésével az elkövetőkre jellemző adatok erős hasonlóságot mutatnak az összehasonlítás érdekében létrehozott egyéb erőszakos elkövetői minta értékeivel. Ez a tendencia a fogvatartási kockázatokra jellemző adatokban is visszaköszön.

Fogvatartási kockázatok

A fogvatartás során felmerülő kockázatok kihatással vannak a biztonsági és a speciális kezelési szükségletekre, illetve alapvetően határozzák meg a fogvatartottak kezelési irányát, illetve elhelyezésüket. A disszertációban négy fő területre koncentráltam, melyek a börtönök működése szempontjából is relevánsnak tekinthetők.

Szuicidumok

A fogvatartottak életének, testi épségének megőrzése a büntetés-végrehajtás felelőssége is, így a szuicidumok előfordulása a börtönök biztonságának egyik fontos szegmense. Emellett a szuicidumok inadekvát megküzdési stratégiaként is értelmezhetők, melynek háttérben gyakran valamilyen fogvatartási probléma vagy manipulatív szándék áll. A vizsgált adatok alapján elmondható, hogy az öngyilkossági kísérlet a fiatalok és a gyermek áldozatokkal bíró szexuális elkövetőknél volt jellemzőbb, míg az önkárosítás a kontroll csoport erőszakos elkövetőinél volt a legmagasabb.

A szuicidumokra irányuló vizsgálatok érdekessége abban ragadható meg leginkább, hogy jól illusztrálja, hogy a börtön mint vizsgálati közeg mennyire meghatározó tényező. A viselkedést, hosszabb távon a személyiséget is befolyásolja ugyanis az a tény, hogy valaki egy totális intézmény keretei között éli az életét, és ezen az intézményi keretek vagy annak kiskapuinak fel(ki)használása határozza meg az élethelyzetének alapjait. Az önkárosítások alakulása is nagyban függhet attól, hogy mint érdekérvényesítési stratégia mennyiben alkalmazható a fogvatartottak számára, mennyiben eredményes eszköz céljaik eléréhez. Azaz a statisztikák annak függvényében nagyon ellentmondásosan változhatnak, hogy egy adott ország milyen szuicid stratégiát működtet, mennyiben adhat teret a manipulativitásnak, hogyan kezeli egyáltalán elvi szinten az egyén öngyilkossághoz való „jogát”.

Szerhasználati jellemzők

A fogvatartottak szerhasználati érintettsége általánosságban véve magas, és magasabb, mint a civil populációé, mely jelenség alapvetően nem hazai sajátosság (Abracen et al., 2000; Kraanen & Emmelkamp, 2011). A szexuális bűncselekményekhez köthetően a szerhasználati kérdések relevanciáját az adja, hogy a disszertációban röviden bemutatott oksági elméletekben is kiemelt szerepe volt az alkoholnak és kábítószernek, részben mint a gátlások feloldásának (Ward & Hudson, 1998), részben mint az elkövetett cselekmény felelősségátvitelének eszköze (Ward & Keenan, 1999). A nemzetközi irodalomban sokszor egymásnak ellentmondó eredmények

születtek, de összességében az empirikus kutatások nagyobb része jutott arra az eredményre, hogy a szexuális bűnelkövetők szerhasználata összességében és minden alcsoportra jellemzően magasnak tekinthető, illetve az alkoholfogyasztás sokkal erősebben jelentkezik körükben, mint a kábítószer-használat (Kraanen & Emmelkamp, 2011; Peugh & Belenko, 2001).

Kutatásomban azonban ezzel némileg ellentétes eredményekre jutottam, a szexuális bűnelkövetők szerhasználati jellemzői így azon kevés téma közé tartozik, ahol eredményeim nem, vagy csak részben tükrözik az irodalmakban kirajzolódó tendenciákat. A korábbi fejezetek trendjeinek megfelelően a bármikori szerfogyasztás mértéke az áldozat életkorának emelkedésével nőtt. Meglepő módon azonban még a felnőtt áldozattal bíró szexuális elkövetők sem (azaz a szexuális bűnelkövetők legrosszabb értékei sem) érték el a nem szexuális elkövetők egyik kategóriájának értékét se. Azaz a szexuális bűnelkövetők alcsoportjai nem homogének szerhasználati szempontból, értékeik nem rosszabbak (sőt!) a fogvatartotti átlaghoz képest. Az elítélti populáción belül egyértelműen kedvezőbb adatok láthatóak, ezen belül is a gyermekáldozattal rendelkező csoport rendelkeztek a legalacsonyabb értékekkel.

Szintén a nemzetközi irodalmakkal ellentétes eredmény volt, hogy a rendszeres és problémás alkoholfogyasztásban az önbevallás alapú válaszokban sem az egyes szexuális bűnelkövetői csoportok között, sem a kontrollcsoportokhoz képest nem volt érdemi különbség. Szintén érdekes, hogy a nem szexuális elkövetőkhöz képest a szexuális bűnelkövetők minden csoportja alacsonyabbnak ítélte az alkohol szerepét az elkövetett bűncselekményben.

Együtműködés, fegyelmi helyzet

A börtönökön belül felmerült kockázatoknak, a ténylegesen bekövetkezett súlyos és alacsonyabb szintű fegyelemsértéseknek, az együtműködési hajlandóságnak, a börtön rendjéhez való alkalmazkodásnak számtalan indikátora van. A kutatás során ezeken belül is jelentős különbség mutatkozott a fenytések számában és azok jellegében is. A felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők a kontrollcsoport erőszakos elkövetőivel mutattak hasonlóságot, ezen két csoport közel háromnegyede kapott már fenytést, míg a gyermekáldozatokkal szembeni bűncselekmények elkövetői esetén ez jóval alacsonyabb és jelentősen a mintaátlag alatt van. A fenytések számában is jelentős különbség mutatkozott, a gyermek áldozatokkal bíró elkövetőkhöz képest a felnőtt áldozatokkal bírók több mint kétszer annyi fenytéssel bírnak, és kétszer annyi esetben volt a fegyelmi cselekményük is erőszakos. Összességében tehát a fegyelmi statisztikák alapján a fiatalabb áldozattal bíró szexuális bűnelkövetők bv. intézeti viselkedése szabálykövetőbb, biztonsági kockázatuk alacsonyabb.

Veszélyeztettség, alkalmazkodási képesség

Intézményi szempontból nem csak az tekinthető kockázatnak, ha valaki veszélyes zárkatársaira vagy a felügyeletre. Szervezeti szempontból az áldozattá válás is kiemelt kockázati tényező, mint ahogy az is, hogyha valaki nem tud elfogadható szinten beilleszkedni a börtön életébe, vagy inadekvát megküzdési stratégiákat választ. A fogvatartotti szubkultúra egyik fontos és meghatározó eleme, hogy a fiatal- és gyermekkorú áldozatokkal bíró szexuális bűnelkövetők a börtönhierarchia legalján állnak, ami a hazai és a nemzetközi kutatásokban is alapvetően elfogadott tény (Schwaebe, 2005; Ricciardelli & Moir, 2013; Solt, 2012b; Guzi, 2016).

Ez a szubkulturális jelenség saját kutatásomban is visszatükröződik. Az elítéltek önbevallása alapján a szexuális bűnelkövetők minden csoportja magas értéket mutat, de a gyermekek elleni szexuális bűncselekményt elkövetők között magasan kiemelkedő (közel harmada) a valamilyen típusú (verbális, vagyon elleni vagy fizikai) áldozattá válás a börtön falain belül. Viktimológiai szempontból tehát magas kockázatú csoportot alkotnak, ezen belül is a gyermekáldozatokkal bírók a leginkább veszélyeztetett csoport. Ez nem pusztán az önbevallás alapú adatok alapján feltételezhető, de a személyi állomány benyomásai is ezt tükrözik vissza. A gyermekáldozattal bíró elkövetők negyede/harmada tartozik veszélyeztetett kategóriába a szakemberek (reintegrációs tisztek és pszichológusok) megítélése szerint.

Visszaesési adatok

A szexuális bűnelkövetőkre irányuló kutatások egyik legfontosabb kérdése a visszaesés kockázata, hiszen számos, dedikáltan a szexuális bűnelkövetőkre irányuló jogintézmény (kockázatelemzés, kezelési programok stb.) célját és hatékonyságát is a visszaesés mértéke jelentheti. Ennek megfelelően a disszertációban több különböző fejezetben is felmerült a visszaesési adatok kérdése, így a statisztikai adatok feldolgozása mellett a kezelési programok hatékonysága kapcsán is kitértem a visszaesés kérdésének fogalmi és módszertani nehézségeire. A visszaesés, bár sok szempontból alapvető statisztikai adat, mégis nagyon nehéz értelmezni, részben jogi, fogalmi, részben pedig módszertani szempontból is. Eltérőek lehetnek a fogalmak, hogy mit értünk egyáltalán visszaesés alatt, milyen utánkövetési tartammal számolhatunk, milyen adatbázisok mentén tudjuk követni az ismételt normaszegést. A számos módszertani limitáció ellenére a hazai és nemzetközi kutatások és statisztikák alapján összességében azt látjuk, hogy a szexuális bűnelkövetők jellemzően kedvezőbb visszaesési adatokkal rendelkeznek, ezen belül is a gyermekáldozatokkal bíró elkövetőknek feltűnően alacsony a visszaesési mutatói. Ez vélhetően szoros összefüggést mutat a profiltiszta jelleggel

és a pedofília mint diagnosztikus kategória jelenlétével is. A pedofil zavarral diagnosztizálható személyek visszaesési rátája ugyanis magasabb, mint a szexuális bűnelkövetőké általában, ami a folyamatosan meglévő vonzalom vs. az egyetlen, konkrét személyhez köthető vonzalom szempontjából könnyen értelmezhető.

9.2.2. Elkövetői és áldozati jellemzők az ítéletkiadmányok alapján

Kutatásom második nagyobb blokkjában a büntetőügyekben eljáró bíróságok elsőfokú ítéleteinek elemzését végeztem el, mely elsősorban az elkövetett cselekmény jellegére, motivációjára, az elkövető tényleges körülményeire, az áldozathoz való viszonyára irányult. A vizsgálat keretében a kockázatelemzési adatbázisból kiindulva, az áldozatok életkori felosztását követve 40-40-40 ítéletkiadmányt dolgoztam fel, azaz összesen 120 darabot.

Az áldozati jellemzők

A vizsgált anyagok túlnyomó többségében az elkövető(k)nek csak egy áldozata volt, viszonylag kevés számú többszörös elkövetőre jutott kiugró jelleggel rendkívül sok sértett. Az áldozatok demográfiai adatait tekintve elmondható, hogy jelentős részükben nők, mindazonáltal meglepő módon negyedük férfi, mely arány közel mindhárom életkori kategóriában hasonló értékeket mutatott. Olyan elkövetőt, akinek férfi és nőnemű áldozata is volt, csak a gyermekkorú sértetti csoportban találtam (3 eset), de az áldozatok nemének preferenciájában az elkövetők jellemzően profiltiszták.

Az elkövető és az áldozat viszonya, ismeretségi szintje

Vizsgálatomban a hazai és nemzetközi kutatásokhoz hasonlóan (Virág, 2004; Szabó, 2019; Koss et al., 1988; Stermac et al., 1998) az látszott, hogy az áldozatok jelentős részben ismerik az elkövetőt. A legnagyobb arányban ez a gyermekkorú áldozatoknál fordul elő, de még a felnőtt áldozatok esetében is magas (50%-os) arányt tapasztaltam. A gyermek áldozatok körében az elkövető jellemzően családtag vagy közeli családi ismerős. Az áldozatok korának emelkedésével árnyaltabb lesz a kép, de még a felnőtt áldozati kategóriában is elmondható, hogy az áldozatok fele ismerte az elkövetőket. A mintában jól elkülöníthető kategóriát képeznek a börtönökön belüli zárkatársak esetei (összességében a felnőtt áldozatokat tartalmazó minta 40 esetéből 6 ügy valamelyik bv. intézetben történt).

A cselekmények folytatólagos/impulzív, illetve tervezett jellege

Az elkövetett cselekmények közti különbségek egyik meghatározó eleme annak időbelisége és tervezettsége. A cselekmények vagy folytatólagosak, vagy egyszeriek, az egyszeri elkövetés pedig lehet impulzív vagy éppen módszeres tervezés eredménye. A teljes minta több mint fele volt impulzív cselekmény, bár ez az arány az áldozat életkorával emelkedik. Az impulzivitással szemben viszonylag alacsony előfordulása volt a tervezett cselekményeknek, melynek előfordulása a gyermekáldozatok esetén volt némileg magasabb. A gyermekáldozatok esetén az ügyek túlnyomó többsége (zömében családon belüli) folytatólagos elkövetésnek számított, sokszor hónapokon vagy akár hosszú éveken át tartó elkövetés állt a háttérben. Ez a jelenség szintén visszaköszönt a témát érintő hazai és külföldi kutatásokban (Szabó, 2019; Koss et al., 1988; Fischer & McDonald, 1998).

A cselekmények elsődleges motivációja

A disszertációban bemutatott tipológiákból kiindulva próbáltam feltérképezni az elkövető elsődleges motivációját, azaz, hogy vajon a cselekmény a *szexualitás* erőszakos megnyilvánulása vagy az *erőszak* szexuális megnyilvánulása? A kettő elválasztása persze részben szubjektív, és nem is minden esetben egyértelmű. Mindazonáltal járulékos elkövetésnek értelmeztem az olyan cselekményeket, mint például a prostitúcióra kényszerítés (az ellenállás megtörése), a zárkán belüli erőszak („csicskáztatás” velejárója), a szakítás utáni fizikai bántalmazás stb. Míg szexuális indíttatásúnak azon eseteket, ahol az elkövető eredeti célja is az áldozattal valós szexuális kapcsolat létesítése, a nemi vágy kielégítése volt.

Az eredmények alapján a cselekmények jelentős része szexuális indíttatású volt, a gyermekáldozatok esetén ez szinte kizárólagos volt. Járulékos cselekmény alapvetően a felnőtt áldozatok esetében jellemzőbb, ott több mint az esetek negyede tartozott ebbe a kategóriába.

Az erőszak intenzitása a cselekményekben

A cselekményekhez köthető erőszakosság szintje alatt nem magát a nemi erőszakot vagy annak valamilyen fokú fizikai hatását értettem. Az erőszakosságot alapvetően „addíciós erőszakként” értelmeztem, azaz azt, ami a nemi erőszakot kíséri, de attól elválasztva értelmezhető. A kísérő erőszak lehet az áldozat akaratának megtörése érdekében alkalmazott vagy a járulékos cselekmények esetén megjelenő öncélú erőszakosság is. Így, ha az áldozat a rábeszélés vagy a fenyegetés hatására alávetette magát az aktusnak, akkor ott addíciós erőszak nincs, vagy csak

alacsony szintű, függetlenül attól, hogy a cselekmény maga járt-e fizikai fájdalommal. A cselekményeket kísérő erőszakosság így nagyon széles skálán mozgott.

Az egyik oldalon a rábeszélés, a fenyegetés, amit úgy fogalmaztam, hogy „nincs”, vagy „csak implicit” erőszak, míg a másik oldalán a magas addíciós erőszak áll, mely a szexuális aktus mellett az áldozat komoly bántalmazását is jelenthette, amely sok esetben extrém fizikai fájdalomkózkodást is jelenthetett. Az eredmények alapján az látható, hogy ahogy az áldozatok életkora nő, és az áldozat akaratának, ellenszegülésének megtörése nehezebb, úgy a nemi erőszakot kísérő bántalmazások szintje is emelkedik. Így az adatok alapján a gyermekáldozatok esetének háromnegyedében gyakorlatilag nincs addíciós erőszak, míg a felnőtt áldozatok körében az esetek több mint harmadában kifejezetten magas kísérő erőszak jellemző.

Az ítéletkiadmányok feldolgozásának rendszerszintű tanulságai

A fenti eredmények mellett nem tudom említés nélkül hagyni, hogy az ítéletkiadmányok feldolgozásának számos olyan tanulsága volt, melyek a szexuális bűncselekmények tágabb, kriminológiai, bűnmegelőzési aspektusát érintik.

Fontosnak tartom kiemelni a szociális védőháló diszfunkcióit, amelyek elsősorban a gyermek- és fiataloknál rendkívül szembetűnőek. Ebben a kategóriában voltak azok az eseteket is, melyeket úgy jellemezhetünk, mint ahol a normalitás általánosan elfogadott keretei megszűntek, a szélsőséges nyomor, az addikciók, a gyermekek testi, lelki, értelmi elhanyagolása, a szociális normák fellazulása, teljes megszűnése, a szexuális abúzus kapcsán a gyermekek folytatólagos és tárgyjellegű használata volt látható. Ezt azért is fontos kiemelni, mert ahol a normalitás keretei ennyire fellazulnak, és a társadalmi kontroll megszűnik, ott legfeljebb külső szereplő képes felismerni a helyzetet, a benne élő áldozatok már nem (azonban az ítéletkiadmányok jellemzően azt mutatták, hogy a külső szereplők sem léptek elő).

A feldolgozott ítéletek tanulságának másik társadalmpolitikai oldala a gyermekotthonok világához köthető. A neveltek gyakran inadekvát mintákkal, traumákkal és sokszor mentális zavarokkal terheltek. Egyrészt egymással szemben is bántalmazóként lépnek fel, másrészt az elhagyatottáguk és az intimitásra való vágyuk miatt könnyű prédává is válnak. Az ítéletekben is megjelenő motívum, hogy az elkövetők gyakran tudatosan keresik őket, melynek a vége a szexuális erőszak vagy a prostitúcióra kényszerítés. Mindemellett azt is le kell szögezni, hogy a nemi erőszak színtereként szinte minden fajta totális intézmény megtalálható volt, így kórház, pszichiátria, gyermekotthon, javítóintézet és több börtön is.

9.2.3. Az adatok szintézise: az elítéltek karakterisztikája

Disszertációm egyik célkitűzése volt, hogy az erőszakos szexuális bűnelkövetők kapcsán megvizsgáljam az elhelyezés, a fogvatartás, a biztonság, illetve a kezelés szempontjából releváns jellemzőket, fel tudjam vázolni fogvatartási szempontú karakterisztikájukat.

Összegezve a kutatások során kapott eredményeket egy nagyon heterogén csoportot látunk, akik jelentősen eltérő attribútumokkal bírnak mind kriminológiai, mind fogvatartási, mind a cselekmény elkövetésének jellege szempontjából is. Általános tendencia, hogy az elítéltek jellemzői az áldozatok életkorával változnak, és az áldozat életkorának emelkedésével romló értékeket tapasztalhatunk, így a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők az egyéb nem szexuális cselekményért elítélt erőszakos bűnelkövetőkkel mutatnak erős hasonlóságot. A legerősebb kontraszt a gyermek és a felnőtt áldozatok közt látható, míg a fiatalos áldozatokkal bíró elkövetők egyfajta átmenetet képeznek. Az elemzés során többször felmerült bennem, hogy nehezen is értelmezhetőek önálló csoportként, hiszen sok esetben a két másik kategória jellemzőit hordozták magukon, az elemzésben is a másik két csoporthoz hasonlítva értelmezhetőek. Ami miatt mégis azt gondolom, hogy célszerű önálló egységként kezelni őket, az a jogi felosztás mellett az a tény, hogy a 12/14 és 18 év közötti áldozat biológiailag már nem gyermek ugyan, de nem is felnőtt. Sem érzelmileg, sem akaratervényesítési képességben, sem pedig a tettei következményeinek felismerése, az élettapasztalata, léthelyzete stb. kapcsán. Az elkövetői oldalról nézve sem az áldozat kislányosabb/vagy kisfiúsabb megjelenése (tehát nem parafilias vonzódás), hanem a könnyebb sebezhetőség, illetve a könnyebben elérhető „préda” a tudatos vagy nem tudatos áldozatválasztás oka.

Az egyes alcsoportokra irányuló legfontosabb megállapításokat egy szöveges és egy a kutatási eredmények adatait bemutató táblázatban összegzem a vizuális áttekinthetőség kedvéért is.

SZEXUÁLIS BŰNELKÖVETŐK KARKTERISZTIKÁJA		
Gyermek áldozat	Fiatalkorú áldozat	Felnőtt áldozat
Általános, kriminológiai jellemzők		
Társadalmi integrációs esélyeik a legjobbak. Jellemzően profiltiszta elkövetők, kriminális karrier kezdete az esetükben a legkésőbbi. Család és barátok börtönviseltsége kevésbé jellemző. Jellemzően első büntényes	Társadalmi integrációs esélyeik jobbak. Enyhe többségében profiltiszta elkövetők, kriminális karrierjükben a késői szexuális bűncselekmény dominál. Család és barátok börtönviseltsége gyakrabban előfordul. Nagyobb arányban visszaeső	Társadalmi integrációs esélyei legrosszabbak. Kiterjedt kriminalitás jellemzi őket, a kriminális karrier kezdete az esetükben a legkorábbi. - Család és barátok börtönviseltsége a legjellemzőbb. - Jellemzően visszaeső
Kockázati jellemzők		
<ul style="list-style-type: none"> - Magas öngyilkossági kockázat - Szerhasználati kockázatok alacsony - Fegyelmi helyzetük kedvezőbb - Áldozattá válási kockázatok magas - Jellemzően inadekvát megküzdési stratégiákkal bírnak - Börtönadaptációs képességük alacsony - Visszaesési kockázatok alacsony - Cselekményükben a járulékos erőszak alacsonyabb szintű 	<ul style="list-style-type: none"> - Magas öngyilkossági és jellemzőbben önkárosítási kockázat - Szerhasználati kockázatok az elítélti átlagnál relatív alacsonyabb - Fegyelmi helyzetük kedvezőbb - Áldozattá válási kockázatok magas, veszélyeztetett csoport, de börtönadaptációs képességük némileg kedvezőbb. - Visszaesési kockázatok magasabb - Cselekményükben az erőszak intenzitása magasabb, inkább impulzív elkövetési jelleg. 	<ul style="list-style-type: none"> - Magas öngyilkossági és önkárosítási kockázat - Szerhasználati kockázatok az elítélti átlagnál relatív alacsonyabb - Fegyelmi helyzetük kedvezőtlen, magas arányban erőszakos fegyelmi cselekmények résztvevője. - Áldozattá válási kockázatok alacsonyabb, fogvatartott szubkultúrába képes beilleszkedni. - Visszaesési kockázatok magas - Cselekményüket impulzív elkövetés, magas agresszivitás és erőszak jellemzi.

15. ábra A szexuális bűnelkövetők karkterisztikája

Bár az egyes részfejezetek konklúzióit és az adatok jellegét tekintve az lehet az érzésünk, hogy a gyermek áldozatokkal bíró elkövetők kevésbé veszélyes vagy problémás elkövetők lehetnek, a valóság azonban ennél bonyolultabb. Intézményi szempontból tekintve inkább csak más típusú kockázatok és nehézségek merülnek fel. Az egyik oldalon a veszélyeztetettség az inadekvát megküzdési stratégiák, míg a másik oldalon a magas impulzivitású erőszakos jelleg dominál, ami a fegyelmi cselekményekben is tetten érhető. A főbb jelelemzők az egyes vizsgálati részeredmények mellett az összesítő kockázati besorolásokban is visszatükröződnek.

A disszertáció vizsgálati elemeinek legfontosabb eredményei (%)						
Főbb vizsgálati szempontok és elítélti jellemzők (%)		Szexuális bűnelkövetők			Egyéb elítéltek	
		Gyermek áldozat	Fiatalkorú áldozat	Felnőtt áldozat	Erőszakos bűncselekmény	Nem erőszakos bűncselekmény
Iskolai végzettség, munkaerőpiaci háttér	Van szakképzettsége	63,3	68,9	54,3	44,4	48,4
	Valaha bejelentett munkaviszony	83,1	80,3	69,8	66,0	74,1
Kriminalitási jellemzők	Profiltizta elkövetői jelleg	71,7	51,5	35,2	n.r.	n.r.
	Kriminális karrier kezdete 18 éves kor előtt	17,4	33,0	38,5	50,6	33,1
	Kriminális karrier kezdetének belépő bűncselekménye szexuális jellegű	70,8	59,6	45,6	1,6	2,2
	Közeli hozzátartozó börtönviseltsége	24	31,9	45,2	45,1	35,3
	Barátok börtönviseltsége	18,8	39,8	40,0	52,2	47,7
Fogvatartási kockázatok	Valaha öngyilkossági kísérlet	12,0	12,7	10,5	9,7	5,2
	Valaha szerfogyasztás	23,4	39,6	40,4	54,3	48,6
	Szerhasználókön belül a rendszeres fogyasztók	42,9	46,3	54,5	61,5	65,2
	Fogvatartása alatt kapott fegyelmi fenytítést	52,6	55,9	72,3	75,5	63,2
	Fenyítések átlagos száma	1,63	2,1	3,94	5,37	1,17
	Személy elleni erőszakos fegyelmi cselekmény	10,5	16,8	21,7	32,7	15,2
	Valamilyen típusú áldozattá válás	36,7	41,0	31,6	28,3	18,6
	Pszichológusi vélemény alapján veszélyeztetett	34,0	19,9	7,8	2,2	1,6
Visszaesési adatok	Első büntényes (jogi értelemben)	60,0	43,6	31,2	16,4	16,5
Elkövetői és áldozati jellemzők	Az elkövető ismerte az áldozatot	85,0	80,0	50,0	n.r.	n.r.
	Az áldozat családtag volt	67,5	35,0	17,5	n.r.	n.r.
	Folytatólagos jellegű elkövetés	72,5	42,5	10,0	n.r.	n.r.
	Szexuális jellegű motiváció	97,5	85,0	72,5	n.r.	n.r.
	Impulzív jelleg	20	52,5	87,5	n.r.	n.r.
	Magas addíciós erőszak	0,0	22,5	37,5	n.r.	n.r.
	Büntetlen előélet (kriminológiai értelemben)	57,5	37,5	22,5	n.r.	n.r.
	Korábbi szexuális bűncselekmény	5	15,5	20	n.r.	n.r.
Cselekmény beismerése	Ártatlannak vallja magát	58,0	50,4	37,2	16,9	14,9
Kockázati besorolások (magas vagy közepes besorolás)	Agresszió	12,7	25,7	31,1	38,9	10,8
	Kiszolgáltatottság	54,7	49,2	25,6	10,8	8,9
	Szuicidumok	23,6	30,2	25,9	35,7	17,6
	Szerhasználat	16,5	26,5	27,4	41,6	33,6
	Visszaesés	38,6	59,5	69,7	77,8	67,7

51. Táblázat

9.3. Az eredmények hasznosulása - javaslatok

A kutatás konklúziójaként látható, hogy a szexuális bűnelkövetők mint elítélti populáció, nem tekinthető homogén körnek, különböző csoportjainak jelentősen eltérő mintázata van nem csak egyes kriminológiai jellemzőikben, de fogvatartási kockázataikban is. A disszertáció intézményi megközelítéséből fakadóan fontosnak tartottam röviden felvázolni azokat a szervezeti fejlesztési irányokat, hasznosulási lehetőségeket, továbbá azon potenciális kutatási irányokat, melyek a kutatási eredmények alapján számomra kirajzolódtak.

Hasznosulás, fejlesztési javaslatok

A fejlesztési lehetőségek, illetve a hasznosulás kapcsán alapvetően három téma, a fogvatartási és biztonsági, a kezelési, valamint az adatfeldolgozás köré csoportosítottam az egyes gondolatokat.

Biztonsági, fogvatartási lehetőségek

Biztonsági és fogvatartási szempontból kutatásom eredményeinek hasznosulása elsősorban abban ragadható meg, hogy jól rávilágítanak a kiemelt tárgyi súlyú, jellemzően hosszú ítéletes, szexuális bűnelkövetői kör kockázati sajátosságaira.

- Az első említendő terület a szuicidumok jelentette biztonsági kockázat. Minden elítélt esetében már befogadáskor vizsgálják a szuicid kockázatok általános és akut jellegét is. A fiatalkorú és gyermekáldozattal bíró szexuális elkövetők esetén azonban a szuicidumokra és az inadekvát megküzdési stratégiákra irányuló adatok alapján mindez a fogvatartás teljes időtartama alatt kiemelt rizikótényező. A magas áldozattá válási kockázat kapcsán célszerű meghatározott időközönként célzottan monitorozni a bántalmazások előfordulását, pszichoszociális részlegre helyezésük lehetőségének vizsgálatát, és megfontolandó ezt rutin jelleggel beépíteni az eljárásokba.

Fontos azonban, hogy ezen protektív intézkedések kivitelezését olyan módon kell működtetni, hogy azok ne legyenek kontraproduktívak (például megbélyegzés, esetleges bántalmazási lehetőség okán).

- Ezen túl, bár a disszertációban erre nem tértem ki, de – a felügyelettel való erősebb együttműködési hajlandóságuk okán – magas diszkréció és konspirativitás fenntartása mellett (pont a magas kiszolgáltatottságuk okán) humánhírszerzési feladatokba vélhetőleg könnyebben bevonhatóak.

- Fontos, az irodalmakban is többször megjelenő, de általam is igazolt és használható eredménynek tartom, hogy a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetőket magasabb agresszivitás és impulzivitás jellemzi, különböző klasszifikációjukat, elhelyezésüket célszerű ennek megfelelően végezni. Éppen ezért az elhelyezés biztonsági területén sem javasolt a szexuális bűnelkövetőket homogén egységként kezelni. Erőszakos cselekmények kapcsán az egyikük valószínűbben lesz áldozat, míg a másik inkább elkövető.
- A biztonsági, fogvatartási kérdések kapcsán végül a KKMI kockázatelemzési eljárásainak fejlesztésében említene két kiegészítő vizsgálati irányt, melyet megfontolásra érdemesnek gondolok. Ahogy a disszertációból kitűnik, a hazai büntetés-végrehajtás komplex kockázatelemzési és adatfelvételi rendszert működtet, melynek irányait jogszabály jelöli ki. Megfontolandó lehet azonban kiegészítő jelleggel egy validált, kifejezetten a visszaesési kockázati szintre irányuló tesztbattéria rendszeresítése is. Ennek kapcsán például a RRASOR, a STATIC-99 (vagy ezekhez hasonló statikus adatokkal operáló rendszer) optimális választásnak tűnhet, hiszen a nagyon tömör változólistája a jelenlegi adatfelvétel alapján is kitölthető, így jelentős adminisztratív többlet terhet nem jelentene, de fontos adalékot nyújthat a klasszifikációhoz és az elhelyezési, kezelési stratégiákhoz. A másik hasonló fejlesztési irány elsősorban a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetőkre (illetve más erőszakos elítéltekre is) irányulhatna. A disszertáció eredményei alapján látható, hogy a felnőtt áldozatokkal bíró elkövetők általában inkább az erőszakos elítéltek attribútumait hordozzák magukon, cselekményük impulzív, jellemző a kiterjedt kriminalitás és erőszakosság. A jelenlegi kockázatértékelés viszont elsősorban statikus adatokra épít az agresszivitás mérése kapcsán, melyet más dinamikus szempontok alapján persze lehet korrigálni. Mindazonáltal az indulat-kontroll, az agresszivitás felméréseinek egy, a fentiekhez hasonló rapid eszköze hasznos kiegészítője lehet a jelenlegi rendszernek.

Kezelési irányok fejlesztése

A kezelési rendszerek fejlesztésének elsősorban a humán kapacitások és a zárlakapacitások adta infrastrukturális lehetőségek szabnak erősen gátat, mindazonáltal a nemzetközi gyakorlatból is kiindulva alapvetően két fejlesztési irány merül fel.

- Az egyik a kezelési programok bevonási feltételeivel van összefüggésben. A hazai kezelési programba való bevonás egyik feltétele a beismerés, mely a terápiás módszertan szempontjából kiemelt jelentőségű. A nagyon magas arányú tagadás egyrészt csökkenti a bevonható elítéltek számát, másrészt lehet, hogy pont a magasabb kockázatú elkövetők egy markáns csoportja esik ki a fókuszról. Így megfontolandó, akár pilot jelleggel egy olyan

csoport indítása, melynek célja még nem a kezelési program biztosítása, hanem annak előszobájaként a tagadás lebontása, a beismerés, a szembenézés és a kezelési programba való bevonás iránti motiváció felkeltése, erősítése. A pilot program tapasztalatai alapján akár bíró által előírt magatartási szabályként is tudna funkcionálni ez a megoldás.

- A másik fejlesztési irány a programok célcsoportjának kiválasztási elvét veszi célba. A hazai terápiás gyakorlat azon elítéltekre irányul, akinek az áldozata 18 éven aluli. Ebből két további lehetséges megoldás következik a fejlesztési lehetőségeket tekintve.
 - a) Az egyik, ha a meglévőhöz hasonló programot dolgozunk ki felnőtt áldozatokkal bíró elkövetőkre. Ennek előnye, hogy jelenleg intenzív kezelési program számukra nem biztosított, és egy rájuk irányuló célzott programban vélhetőleg nagyobb szerepet kaphatnak a szükségleteikre irányuló beavatkozások. Szakmai indokoltságát szervezeti oldaláról az is erősíti, hogy a két elkövetői csoportot – eltérő biztonsági kockázataiból fakadóan – célszerű lehet egymástól leválasztani.
 - b) A másik lehetséges irány, hogy a programokba a magas kockázatú elkövetők kerülnek bevonásra (függetlenül az áldozat életkorától) melyet tudna segíteni egy, a fentiekben is vázolt validált kockázatelemzési eszköz bevezetése. Ennek előnye, hogy a program célzott, kockázatkezelő jellege erősödne, hátránya, hogy vélhetőleg vegyes elkövetői csoportokat eredményezne, melyet alacsony önkéntességi motiváció mellett nehezen lehetne feltölteni.

Mindazonáltal tervezési fázisában érdemes lehet felmérni a felnőtt áldozatokkal bírók, illetve a magas kockázatú elkövetők körében a motivációs hajlandóságot.

Adatfeldolgozás lehetőségeinek fejlesztése

Kutatásom egyik fő konklúziója volt, hogy a kockázatelemzés, a központi nyilvántartások informatikai fejlesztése, illetve ezek járulékos haszna óriási lehetőséget jelentenek a kriminológiai, szociológiai, rendészeti kutatások számára. Bár ezek a nyilvántartások, adatbázisok elsősorban ügyviteli célra készültek, de olyan információs halmazokat jelentenek, melyek az empirikus kutatások számára tudnak nagy lökést biztosítani. Hiszen hatalmas elemszámokkal, elve feldolgozható adatként, kategoriális változóként tárolják az információkat. Nehézsége és fejlesztési irányai is alapvetően az ügyviteli jellegéből fakadnak, azaz a rendelkezésre álló adatok nem egy tervezett kutatás hipotézisei kapcsán összeállított változók halmaza, amit jellemzően nem felkészített adatrögzítők kódolnak.

Az adatok használhatóságát azonban segítheti azok tisztaságának növelése, az adatrögzítési fegyelem erősítése, melyet szoftveres segítséggel lehet támogatni.

- Az iratok digitalizációjával biztosítani lehet a kísérődokumentumok (például ítéletek) hozzáférhetőségét;
- illetve az ügyvitel során, a szabadszöveges kitöltések helyett kódszótári elemek használatával (például a jogi minősítések kapcsán a rögzítések jellegével) lehet növelni az adatok megbízhatóságát.

További kutatási irányok

Kutatásom során számos olyan kérdés, további vizsgálati irány merült fel, mely relevanciája ellenére csak lazán kötődött a disszertáció logikai ívéhez, vagy túlnyúlt volna az értekezés keretein, mindazonáltal érdemes lehet a későbbiekben vagy külön kutatási projektben feldolgozni őket.

- Érdemes lehet vizsgálni más erőszakos és nem erőszakos cselekmények elkövetőinek profiltisztaságát is, amihez képest egyrészt lehet értelmezni a szexuális bűnelkövetők értékeit, másrészt az általános/speciális felosztás kérdése minden más elkövetői csoportban érdekes lehet, ahogyan az is, hogy vannak-e tipikus együttjárások egyes cselekménytípusok kapcsán.
- A börtön mint intézmény szerepe, hatása meghatározza a börtönpopulációra irányuló vizsgálatok eredményeit, melynek egyik jó példája volt a szuicidumok alakulása is. Kutatásom során ugyan relatív magas kockázati szint volt tapasztalható a szexuális bűnelkövetők körében, mindazonáltal a korábbi, hasonló módszertanra és adatbázisra építő vizsgálataimban lényegesen rosszabb értékeket tapasztaltam. Tehát valamilyen oknál fogva még, ha az értékek jelenleg is kedvezőtlenek, de javultak az elmúlt időszakhoz képest. Kérdés, hogy az elítéltekné populáció változásával a valós szuicid kockázat csökkent, vagy a szervezeti beavatkozások (valamilyen szuicid stratégia) hatékonysága javult-e, vagy az adatok rögzítése, az elítéltek önbevallási szokása változott-e meg? Mindenesetre egy erre irányuló vizsgálat már csak azért is releváns lenne, mert a szuicidumok biztonsági szempontból kiemelt területnek számítanak.
- A kutatás során az egyik kiemelt téma, amiben más vizsgálatokhoz képest ellentétes eredményeket kaptam, az a szexuális bűnelkövetők szerhasználati adatai voltak. Kérdés lehet, hogy vajon a hazai szexuális bűnelkövetői populáció valamilyen oknál fogva letagadja a szerhasználatot (alkohol és drog) és annak hatását a cselekmény elkövetésében, vagy esetleg a hazai szerfogyasztási szokások valóban mások-e?

- A visszaesési vizsgálatok fejlesztését nem pusztán a szexuális bűnelkövetők, hanem az elítélti populáció egészére érdemes lehet bővíteni. Ez főleg informatikai fejlesztések árán lehetséges, főleg, ha nem projektjelleggel, hanem stabilan hozzáférhető információként szeretnénk az adatokat nyomon követni. De az adatok lekérdezése mellett a megfelelő definiálás is szükséges, melyhez hosszú távon is tudjuk igazítani az elemzéseket. A szexuális bűnelkövetők kapcsán az általános visszaesés mellett a kezelési programok további nyomon követése is releváns, jól definiált kontrollcsoport megválasztásával, különösen akkor, ha a programok köre bővítésre kerülne a fenti javaslatokban megfogalmazott irányok valamelyikében.
- A szexuális bűncselekmények oksági modelljeinek egy fontos szegmense volt annak kulturális, társadalmi beágyazottsága, illetve a kognitív torzítások mint a cselekményeket támogató attitűdök jelenléte. Érdemes lehet vizsgálni, hogy a kognitív torzítások jellegében van-e különbség például egy hazai mintán, mennyire kultúraspecifikusak, mutatnak-e különbséget esetleg a különböző életkori csoportokban?
- A disszertációban erőszakos, felnőtt korú elítéltekkel foglalkoztam, így olyan elkövetők, akiknek kizárólag gyermekpornográfiával összefüggő volt a jellemző bűncselekménye (aktív cselekmény nélkül) nem kerültek be mintába.⁴³ Az ítéletkiadmányok elemzésekor mindazonáltal többször merült fel a gyermekekkel kapcsolatos pornográf képek tárolása is a nemi erőszak mint a jellemző bűncselekmény mellett. A gyermekpornográfia nem egy impulzív cselekmény, azt gyűjtik, tárolják, készítik, ami módszerességet, tervszerűséget feltételez, illetve gyakran talán nem csak egy adott személyre irányuló, hanem egy általános szexuális vonzódást is. További kutatási irány lehet így annak felmérése, hogy a gyermekpornográfia jelenléte növeli-e a szexuális erőszak visszaesési kockázatát, illetve a gyermekpornográfia használói oldala esetén mi az, ami az erőszakos, kontaktelkövetést valószínűsítheti, erősítheti.

Természetesen számos más kutatási és fejlesztési lehetőség is felmerül, némi szubjektivitással elsősorban azokat emeltem ki, melyek számomra relevánsnak tűntek.

⁴³ Meg kell említeni, hogy ilyen elítélt egyébként is nagyon kevés van, a vizsgálat idején mindössze 21 fő volt.

Irodalomjegyzék

Felhasznált folyóiratok, tanulmányok és könyvek

- Abracen, J., Looman, J., & Anderson, D. Z. (2000). Alcohol and drug abuse in sexual and nonsexual violent offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 12(4), 263–274. <https://doi.org/10.1177/107906320001200403>
- Abracen, J., & Looman, J. (2004). Issues in the treatment of sexual offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 9(3), 229–246. [https://doi.org/10.1016/s1359-1789\(01\)00074-x](https://doi.org/10.1016/s1359-1789(01)00074-x)
- Ackerman, A. R., Sacks, M., & Greenberg, D. F. (2011). Legislation targeting sex offenders: Are recent policies effective in reducing rape? *Justice Quarterly*, 29(6), 858–887. <https://doi.org/10.1080/07418825.2011.566887>
- Aebi, M. F., Tiago, M. M. & Burkhardt, C. (2016). *SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2015*. Strasbourg: Council of Europe
- Aebi, M. F., Tiago, M.M., Berger-Kolopp, L. & Burkhardt, C. (2017). *SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2016*. Strasbourg: Council of Europe
- Aebi, M. F., & Tiago, M. M. (2018). *SPACE I - 2018 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe
- Aebi, M. F., & Tiago, M. M. (2020). *SPACE I - 2019 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe
- Aebi, M. F., & Tiago, M. M. (2021). *SPACE I - 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe
- Babbie, E. (2000): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest, 2000, Balassi
- Balla, Z. (2017): A rendészet fogalmának, tartalmának evolúciója, *Belügyi Szemle*, 65(5), 105-115. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2017.5.7>
- Barabás, A. T. (2020): Bűnözéstől való félelem – bizonytalanságérzet a lakosság körében. In Barabás, A. T. (Szerk.) *Alkalmazott kriminológia* (pp. 239-247). Dialog Campus
- Barbaree, H. E., Seto, M. C., Serin, R. C., Amos, N. L., & Preston, D. L. (1994). Comparisons Between Sexual and Nonsexual Rapist Subtypes. *Criminal Justice and Behavior*, 21(1), 95–114. <https://doi.org/10.1177/0093854894021001007>
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. SAGE Publications Limited.

- Beech, A. R., Fisher, D. D., & Thornton, D. (2003). Risk assessment of sex offenders. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34(4), 339–352.
<https://doi.org/10.1037/0735-7028.34.4.339>
- Beech, A. R., & Ward, T. (2004). The integration of etiology and risk in sexual offenders: A theoretical framework. *Aggression and Violent Behavior*, 10(1), 31–63.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.08.002>
- Bellavics, Z. M. (2022). Bűnügyi adatgyűjtés és adatfelhasználás a klinikai profilalkotás tükrében. *Belügyi Szemle*, 70(1), 31–46.
<https://doi.org/10.38146/bsz.2022.1.2>
- Berg, M. T., & Huebner, B. M. (2011). Reentry and the Ties that Bind: An Examination of Social Ties, Employment, and Recidivism. *Justice Quarterly*, 28(2), 382–410.
<https://doi.org/10.1080/07418825.2010.498383>
- Berger, R. D. (2000). *Successfully Investigating Acquaintance Sex Assault*. National Center for Women and Policing: OJP
- Blagden, N., Winder, B., & Hames, C. (2014). “They Treat Us Like Human Beings”—Experiencing a Therapeutic Sex Offenders Prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(4), 371–396.
<https://doi.org/10.1177/0306624x14553227>
- Blagden, N., Perrin, C., Smith, S., Gleeson, F., & Gillies, L. (2017). “A different world” exploring and understanding the climate of a recently re-rolled sexual offender prison. *Journal of Sexual Aggression*, 23(2), 151–166.
<https://doi.org/10.1080/13552600.2016.1264633>
- Bibó, I. (1986): *Válogatott tanulmányok II.*, Budapest, Magvető Könyvkiadó
- Blomberg, T., Bales, W., Mann, K., Meldrum, R. & Nedelec, J. (2010). *Validation of the compas risk assessment classification instrument*. Center for Criminology and Public Policy Research.
- Bogotyán, R., Kovács, M. & Somogyvári, M. (2016): Kockázatelemzés és -kezelés a horvát büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi szemle* 35(2) 101-112.
- Bonta, J. & Andrews, D. A (2007): *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation*. Public Safety Canada
- Boros, J. & Csetneky, L. (2002): *Börtönpszichológia*, Budapest, Rejtjel Kiadó
- Brecher, E. M. (1978). Treatment programs for sex offenders
- Brock, M. & Noël, W. N (2020): *Sex Offender Registration and Notification Act: Implementation Challenges for States - Summary and Assessment of Research*, Federal Research Division, Library of Congress

- Brown, S. (1999). Public attitudes toward the treatment of sex offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 4(2), 239–252. <https://doi.org/10.1348/135532599167879>
- Brown, S. (2010): An Introduction to sex offender treatment programmes and their risk reduction efficacy. In Harrison, K. (Szerk.). *Managing high risk sex-offenders in the community*. (pp. 84-104) Cullompton, Devon, Willan.
- Burdon, W. M., & Gallagher, C. (2002). Coercion and sex offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 29(1), 87–109. <https://doi.org/10.1177/0093854802029001006>
- Christensen, L., Rayment-McHugh, S., McKillop, N., Cairns, N., & Webster, J. (2021). Understanding what works in the police management of child sex offenders in the community. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 95(3), 508–536. <https://doi.org/10.1177/0032258x2111018791>
- Chruch, W. T., Sun, F., & Li, X. (2011). Attitudes Toward the Treatment of Sex Offenders: A SEM Analysis. *Journal of Forensic Social Work*, 1(1), 82–95. <https://doi.org/10.1080/1936928x.2011.541213>
- Chung, D., O’Leary, P., & Hand, T. (2006). *Sexual violence offenders: Prevention and intervention approaches*. *Australian Centre for the Study of Sexual Assault*, 5, 1–54.
- Clemmer, D. (1950). Observations on Imprisonment as a Source of Criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 41(3), 311. <https://doi.org/10.2307/1138066>
- Cohen, M., & Jeglic, E. L. (2007). Sex Offender Legislation in the United States. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(4), 369–383. <https://doi.org/10.1177/0306624x06296235>
- Cossins, A. (2000). *Masculinities, sexualities and child sexual abuse*. *The British Criminology Conference: Selected Proceedings*. Volume 3. <https://www.britsoccrim.org/volume3/003.pdf> (letöltve:2023. 01. 05.)
- Csáki, I. (2022). Az igazságügyi pártfogó felügyelői tevékenység bemutatása. *Börtönügyi Szemle*, 40(2), 55-70.
- Day, A., Casey, S., Vess, J., & Huisy, G. (2012). Assessing the Therapeutic Climate of Prisons. *Criminal Justice and Behavior*, 39(2), 156–168. <https://doi.org/10.1177/0093854811430476>
- Dear, G. E., Thomson, D. M., & Hills, A. M. (2000). Self-Harm in Prison. Manipulators can also be suicide attempters. *Criminal Justice and Behavior*, 27(2), 160–175. <https://doi.org/10.1177/0093854800027002002>
- Desmarais, S.v L. & Singh, J. P. (2013) Risk Assessment Instruments Validated and Implemented in Correctional Settings in the United States, Council of State Governments Justice Center

- Drenkhahn, K., & Morgenstern, C. (2020). *Preventive Detention in Germany and Europe*. The Wiley International Handbook on Psychopathic Disorders and the Law, 87–106. <https://doi.org/10.1002/9781119159322.ch46>
- Drexler B., & Somogyvári M. (2015a). Női szexuális bűnelkövetők II. Alapadatok, leíró statisztikák. *Börtönügyi Szemle*, 34(4), 1-20.
- Drexler B. & Somogyvári M. (2015b). A szexuális bűnt elkövetők hazai vizsgálata büntetés-végrehajtási statisztikák alapján. *Belügyi Szemle*, 63(3), 65–96. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.3.4>
- Drexler B. & Somogyvári M. (2015c). Női szexuális bűnelkövetők I. - Elméleti keretek, tipológiák. *Börtönügyi Szemle*, 34(3), 28–42.
- Drexler, B. (2016) Featured data for sexual offenders. In: Somogyvari M. (Ed.) *Review of Hungarian Prison Statistics* (pp. 27-37). Budapest, Hungarian Prison Service Headquarters
- Dubé, D., & Hébert, M. (1988). Sexual abuse of children under 12 years of age: a review of 511 cases. *Child Abuse & Neglect*, 12(3), 321–330. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(88\)90045-2](https://doi.org/10.1016/0145-2134(88)90045-2)
- Duncan, O. D. (1931) "An Analysis of the Population of the Texas Penitentiary from 1906 to 1924," *American Journal of Sociology* 36 (5) p. 770–781.
- Ennis, L., Buro, K., & Jung, S. (2014). Identifying Male Sexual Offender Subtypes Using Cluster Analysis and the Static-2002R. *Sexual Abuse*, 28(5), 403–426. <https://doi.org/10.1177/1079063214527481>
- Farkas, Z. (2006). A kultúra szociológiai megközelítése. *Jel-Kép*, (26) 1, 29–46.
- Farrington, D. P. (1992). Criminal career research in the united kingdom. *British Journal of Criminology*, 32(4), 521–536. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a048255>
- Feelgood, S., & Hoyer, J. (2008). Child molester or paedophile? Sociolegal versus psychopathological classification of sexual offenders against children. *Journal of Sexual Aggression*, 14(1), 33–43. <https://doi.org/10.1080/13552600802133860>
- Fernandez, C. & de Lasala, F. (2021). *Risk Assessment in Prison. Radicalisation Awareness Network*, Publications Office of the European Union
- Fiáth T. (2014). Speciális körletek és börtönprogramok Missouri államban. *Börtönügyi Szemle*, 33 (4), 41-52.
- Fiáth, T. (2015) Szörnyetegek rehabilitáció. Egy amerikai, szexuálisbűn-elkövetőknek kidolgozott börtönprogramon végzett terepmunka tapasztalatai. *Belügyi Szemle*, 63(11), 119-143. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.11.9>
- Fiáth, T. (2019). A „terápiás börtön” története, *Imágó*, 8(3) 53-69.

- Fife, D. A., & Rodgers, J. L. (2022). Understanding the exploratory/confirmatory data analysis continuum: Moving beyond the “replication crisis”. *American Psychologist*, 77(3), 453–466. <https://doi.org/10.1037/amp0000886>
- Finkelhor, D., Cuevas, C. A., & Drawbridge, D. (2017). The four preconditions model: An assessment. In D. P. Boer, A. R. Beech, T. Ward, L. A. Craig, M. Rettenberger, L. E. Marshall, & W. L. Marshall (eds.), *The Wiley handbook on the theories, assessment, and treatment of sexual offending* (pp. 25–51). Wiley Blackwell.
- Fischer, D. G., & McDonald, W. L. (1998). Characteristics of intrafamilial and extrafamilial child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 22(9), 915–929. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(98\)00063-5](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(98)00063-5)
- Fontes, L. A. & Plummer C. A. (2011). Cultural Issues in Child Sexual Abuse Intervention and Prevention In Goodyear-Brown, P. (Ed.). (2011). *Handbook of Child Sexual Abuse*. <https://doi.org/10.1002/9781118094822>
- Frenken, J. (1999). Sexual Offender Treatment in Europe: An Impression of Cross-Cultural Differences. *Sexual Abuse*, 11(1), 87–93. <https://doi.org/10.1177/107906329901100107>
- Garai, R. (2021). Kitől kell féltetni a gyermekeket? Kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények a tényadatok tükrében. *Kriminológiai Tanulmányok*, 58. 203–220.
- Garofalo, J. (1981). The Fear of Crime: Causes and Consequences. *The Journal of Criminal Law and Criminology (1973-)*, 72(2), 839. <https://doi.org/10.2307/1143018>
- Gil, E. (1995). Foreword in *Sexual Abuse in Nine North American Cultures: Treatment and Prevention*. In Fontes, L.A. (eds.) SAGE Publications
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* Taylor & Francis (ismételt kiadás:2007).
- Grady, M. D. (2009). Sex Offenders Part I. Theories and Models of Etiology, Assessment, and Intervention. *Social Work in Mental Health*, 7(4), 353–371. <https://doi.org/10.1080/15332980802052456>
- Greineder, B. (2013). Correctional Officers’ Perceptions of Sexual Offenders in the United States: A Qualitative Analysis1. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 8(1), 24-35.
- Groth, A. N. (1979). *Men Who Rape: The Psychology of the Offender*. Springer Science+Business Media, LLC <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-6078-8>
- Groth, A. N., Burgess, W., & Holmstrom, L. L. (1977). Rape: power, anger, and sexuality. *American Journal of Psychiatry*, 134(11), 1239–1243. <https://doi.org/10.1176/ajp.134.11.1239>

- Groth, A. N., Hobson, W. F., & Gary, T. S. (1982). The Child Molester: *Journal of Social Work & Human Sexuality*, 1(1–2), 129–144.
https://doi.org/10.1300/j291v01n01_08
- Gullotta, M., Greenberg, D., Adily, A., Cale, J., & Butler, T. (2020). Implications of sex offender classification on reporting demographic characteristics, health, and criminal careers: results from an Australian jurisdiction. *BMC Medical Research Methodology*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12874-020-00960-w>
- Guzi, Zs. (2016). Elítélt fogvatartottak a státusz-hierarchiában. *Börtönügyi Szemle*, 35 (2), 55-67.
- Haarsma, G., Davenport, S., White, D. C., Ormachea, P. A., Sheena, E., & Eagleman, D. M. (2020). *Assessing Risk Among Correctional Community Probation Populations: Predicting Reoffense With Mobile Neurocognitive Assessment Software*. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02926>
- Hajnal, Gy. (2004): Igazgatási kultúra és New Public Management reformok egy összehasonlító esettanulmány tükrében. PhD értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Letöltve: Budapesti Corvinus Egyetem – Corvinus disszertációk
 – http://phd.lib.unicorvinus.hu/174/1/hajnal_gyorgy.pdf 2023. 01. 22
- Hall, G. C., & Hirschman, R. (1991). Toward a theory of sexual aggression: a quadripartite model. *Journal of consulting and clinical psychology*, 59(5), 662–669.
<https://doi.org/10.1037//0022-006x.59.5.662>
- Haller, J., Fogarasi, M. & Farkas, J. (2020), Büntettek kriminálpszichológiája. In Haller, J. (Szerk.) *A bűnöző elme*. Dialóg Campus, Budapest
- Haller, J., Petőfi, A., & Mészáros, K. (2021). A profilozás könnyűségéről és nehézségéről – egy perspektivikus megközelítés. *Belügyi Szemle*, 69(12), 2069–2086.
<https://doi.org/10.38146/bsz.2021.12.1>
- Hanson, R. K. (1998). What do we know about sex offender risk assessment? *Psychology, Public Policy, and Law*, 4(1–2), 50–72. <https://doi.org/10.1037/1076-8971.4.1-2.50>
- Hanson, R. K. (2002). Recidivism and Age: Follow-Up Data From 4,673 Sexual Offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 17(10), 1046–1062.
<https://doi.org/10.1177/088626002236659>
- Harkins, L., & Beech, A. R. (2007). A review of the factors that can influence the effectiveness of sexual offender treatment: Risk, need, responsivity, and process issues. *Aggression and Violent Behavior*, 12(6), 615–627.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.10.006>
- Harris, D. A., Mazerolle, P., & Knight, R. A. (2009). Understanding Male Sexual Offending. *Criminal Justice and Behavior*, 36(10), 1051–1069.
<https://doi.org/10.1177/0093854809342242>

- Harrison, J. L., O'Toole, S. K., Ammen, S., Ahlmeyer, S., Harrell, S. N., & Hernandez, J. L. (2020). Sexual Offender Treatment Effectiveness Within Cognitive-Behavioral Programs: A Meta-Analytic Investigation of General, sexual, and Violent Recidivism. *Psychiatry, Psychology and Law*, 27(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/13218719.2018.1485526>
- Haycock, J. (1989). Manipulation and suicide attempts in jails and prisons. *Psychiatric Quarterly*, 60(1), 85–98. <https://doi.org/10.1007/BF01064365>
- Hazelwood, R. R. (2009). *Analyzing the Rape and Profiling the Offender. Practical Aspects of Rape Investigation*, 97–122. <https://doi.org/10.1201/9781315316369-7>
- Higgins, C., & Ireland, C. A. (2009). Attitudes towards male and female sex offenders: a comparison of forensic staff, prison officers and the general public in Northern Ireland. *The British Journal of Forensic Practice*, 11(1), 14–19. <https://doi.org/10.1108/14636646200900004>
- Hoel, A. & Gelb, K. (2008). Sentencing Matters: Mandatory Sentencing. *State of Victoria, Sentencing Advisory Council*
- Holcomb, B. M., Mahoney, C. T., & Lawyer, S. R. (2019). Impulsivity and sexual assault. In *Springer eBooks*, 369–380. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23645-8_22
- Ivaskevics, K. (2020). A bűnözői profilalkotás. In Haller, J. (Szerk.) *Rendészeti szichológia*. Dialóg Campus, Budapest, 111–147.
- Jackson, W. K. (1939). Constitutional law – validity of sex offender acts. *Michigan Law Review* 37(4) 613–625.
- James, N. (2015) *Risk and Needs Assessment in the Criminal*. Justice System, Congressional Research Service
- Jebb, A. T., Parrigon, S., & Woo, S. E. (2017). Exploratory data analysis as a foundation of inductive research. *Human Resource Management Review*, 27(2), 265–276. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2016.08.003>
- Jeglic, E. L., Spada, A., & Mercado, C. C. (2012). An Examination of Suicide Attempts Among Incarcerated Sex Offenders. Sexual Abuse: *A Journal of Research and Treatment*, 25(1), 21–40. <https://doi.org/10.1177/1079063212447201>
- Jiricka, V., Podana, Z., Petras, M., & Hurka, J. (2014). Prediction of Offending: SARPO–The Czech Tool for Assessment of Offenders' Criminogenic Risk and Needs. *Journal of Criminology*, 2014, 1–8. <https://doi.org/10.1155/2014/592341>
- Johnson, B. B., & Swedlow, B. (2019). Cultural Theory's Contributions to Risk Analysis: A Thematic Review with Directions and Resources for Further Research. *Risk Analysis*, 41(3), 429–455. <https://doi.org/10.1111/risa.13299>
- Juhász, F. (2021). A bűnisméltés megelőzéséhez kapcsolódó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői szakmai feladatok. *Börtönügyi Szemle*, 36(3), 5–27.

- Juhász, F. & Puzsár, A. (2022). A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenység helyzete és jelentősége a jelenlegi jogi szabályozás tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 40(2), 73–83.
- Kalra, G., & Bhugra, D. (2013). Sexual violence against women: Understanding cross-cultural intersections. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(3), 244. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.117139>
- Keeling, J. A., Rose, J. L., & Beech, A. R. (2007). Comparing sexual offender treatment efficacy: Mainstream sexual offenders and sexual offenders with special needs. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 32(2), 117–124. <https://doi.org/10.1080/13668250701402767>
- Kempker, G. & Bumby, K. (2008). *Key Roles of Law Enforcement in Sex Offender Management*. Center for Sex Offender Management
- Kernsmith, P. D., Craun, S. W., & Foster, J. (2009). Public Attitudes Toward Sexual Offenders and Sex Offender Registration. *Journal of Child Sexual Abuse*, 18(3), 290–301. <https://doi.org/10.1080/10538710902901663>
- Kaseweter, K., Woodworth, M., Logan, M., & Freimuth, T. (2016). High-risk sexual offenders: Towards a new typology. *Journal of Criminal Justice*, 47, 123–132. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.08.002>
- Kim, B., Benekos, P. J., & Merlo, A. V. (2015). Sex offender recidivism revisited: Review of Recent Meta-analyses on the Effects of Sex Offender Treatment. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(1), 105–117. <https://doi.org/10.1177/1524838014566719>
- Kiss, T. (2020). A rendőri attitűdök szerepe a rendőrség működésében. In Barabás, A. T. (Szerk.) *Alkalmazott Kriminológia*. (pp. 563–587). Dialog Campus
- Klein, J. L., & Cooper, D. T. (2019). Punitive Attitudes Toward Sex Offenders: Do Moral Panics Cause Community Members to Be More Punitive? *Criminal Justice Policy Review*, 30(6), 948–968. <https://doi.org/10.1177/0887403418767251>
- Klein, J. L., & Mckissick, A. B. (2019). Moral Panics and Community Member Perceptions Regarding Reductions in Sex Offender Recidivism. *Justice Policy Journal*, 16(1), 1–24.
- Knight, R. A., & Prentky, R. A. (1990). Classifying sexual offenders: The development and corroboration of taxonomic models. In W. L. Marshall, D. R. Laws, & H. E. Barbaree (Eds.), *Handbook of sexual assault: Issues, theories, and treatment of the offender* (pp. 23–52). Plenum Press.
- Knight, R. A., & Sims-Knight, J. E. (2016). A Theoretical Integration of Aetiological and Typological Models of Rape. *The Wiley Handbook on the Theories, Assessment and Treatment of Sexual Offending*, 73–102. <https://doi.org/10.1002/9781118574003.wattso004>

- Kong, R. Johnson, Beattie, H. S. Cardillo, A. (2003). Sexual offences in Canada. Juristat, Catalogue no. 85-002-XPE
- Koppen, M.V. (2018). Criminal Career Dimensions of Juvenile- and Adult-Onset Offenders. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 4, 92-119. <https://doi.org/10.1007/s40865-017-0074-5>.
- Korinek, L. (2007). Nemek, szexualitás és bűnözés. In Gyula & Hautzinger, Z. (Szerk.) *Pécsi határőr tudományos közlemények*, VIII. Különszám (pp. 5–27)
- Koss, M. P., Dinero, T. E., Seibel, C. A., & Cox, S. L. (1988). Stranger and Acquaintance Rape: Are There Differences In the Victim's Experience? *Psychology of Women Quarterly*, 12(1), 1–24. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1988.tb00924.x>
- Kraanen, F. L., & Emmelkamp, P. M. G. (2011). Substance misuse and substance use disorders in sex offenders: A review. *Clinical Psychology Review*, 31(3), 478–489. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.11.006>
- Kroeber, A. L. & Parsons, T. (1994) A kultúra és a társadalmi rendszer fogalma. *Replika* (4) 15–16, 236–238.
- Kyle, D. (2016). Examining sexual offences through a sociological lens: A socio-cultural exploration of causal and desistance theories. *European Journal of Probation*, 8(3), 170–184. <https://doi.org/10.1177/2066220316681899>
- Lehoczki Á. (2014): Nehézségek és módszertani dilemmák a profilalkotás hazai kutatásában. *Magyar Rendészet*, 24 (1) 51-61.
- Lehoczki Á. (2015): A magyar büntetés-végrehajtásban történt befejezett szuicidiumok elemzése. *Börtönügyi szemle*, 34(1) 64-75.
- Lehoczki, Á., & Ronyecz, Cs. (2021). Emberölés nyomozói szemmel és a pszichológiai profilalkotás – esettanulmány. *Belügyi Szemle*, 69(12), 2087–2105. <https://doi.org/10.38146/bsz.2021.12.2>
- Levenson, J. S. (2003). Policy Interventions Designed to Combat Sexual Violence: Community Notification and Civil Commitment. *Journal of Child Sexual Abuse*, 12(3–4), 17–52. https://doi.org/10.1300/j070v12n03_02
- Lohner, K. (2019). Szexuális bűncselekmények vizsgálata a kockázatelemzés tükrébe In: Baráth, N. E. & Mezei, J. (szerk.) *Rendészet-Tudomány-Aktualitások : A rendészettudomány a fiatal kutatók szemével*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, 193-199.
- Lohner, K. (2021). Profilalkotás – kutatásokon át a helyszíni szemléig. *Belügyi Szemle*, 69(12), 2119–2135. <https://doi.org/10.38146/bsz.2021.12.4>
- Lohner, K. (2024). Speciális Nyomozástámogató és Viselkedéselemző tevékenység. *Belügyi Szemle*, 72(5), 871-891. <https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i5.pp871-891>

- Lösel, F., Link, E., Schmücker, M., Bender, D., Breuer, M. M., Carl, L. C., Endres, J., & Lauchs, L. (2019). On the Effectiveness of Sexual Offender Treatment in Prisons: A Comparison of Two Different Evaluation Designs in Routine Practice. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 32(4), 452–475. <https://doi.org/10.1177/1079063219871576>
- Lussier, P., Leblanc, M., & Proulx, J. (2005). The generality of criminal behavior: A confirmatory factor analysis of the criminal activity of sex offenders in adulthood. *Journal of Criminal Justice*, 33(2), 177-189. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2004.12.009>
- Maletzky, B. M. (1996). Denial of Treatment or Treatment of Denial? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 8(1), 1–5. <https://doi.org/10.1177/107906329600800101>
- Marshall, W. L. (1993). The role of attachments, intimacy, and loneliness in the etiology and maintenance of sexual offending. *Sexual and Marital Therapy*, (8) 2, 109–121. <https://doi.org/10.1080/02674659308408187>
- Marshall, W. L. & Barbaree, H. E. (1990). An Integrated Theory of the Etiology of Sexual Offending. In: Marshall, W. L., Laws, D. R., Barbaree, H. E. (eds.) *Handbook of Sexual Assault. Applied Clinical Psychology*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0915-2_15
- Marshall, W. L., Eccles, A., & Barbaree, H. E. (1993). A three-tiered approach to the rehabilitation of incarcerated sex offenders. *Behavioral Sciences & the Law*, 11(4), 441–455. <https://doi.org/10.1002/bsl.2370110410>
- McCorkle, R. C. (1992). Personal Precautions to Violence in Prison. *Criminal Justice and Behavior*, 19(2), 160–173. <https://doi.org/10.1177/0093854892019002004>
- McCorkle, R. C., Miethe, T. D., & Drass, K. A. (1995). The Roots of Prison Violence: A Test of the Deprivation, Management, and “Not-So-Total” Institution Models. *Crime & Delinquency*, 41(3), 317–331. <https://doi.org/10.1177/0011128795041003003>
- McGuire, J. (2018). Understanding prison violence: a rapid evidence assessment. Analytical Summary, Ministry of Justice, Her Majesty’s Prison and Probation Service
- McNaughton, Nicholls C., Webster S. (2018). The separated location of prisoners with sexual convictions: Research on the benefits and risks. Analytical Summary, Ministry of Justice, Her Majesty’s Prison and Probation Service
- Megyery István (1905). A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium
- Moore, M. & Trojanowicz, R. (1988). *Policing and the Fear of Crime. Perspectives on Policing 3*, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice

- Moore, R. (2015). A compendium of research and analysis on the Offender Assessment System (OASys) 2009–2013. National Offender Management Service
- Mueller, R. S. (1992). Mandatory Minimum Sentencing. *Federal Sentencing Reporter*, 4(4), 230–233. <https://doi.org/10.2307/20639453>
- Nagy, A. (2019). *Az erőszakos nemi deliktumok története és alkotmányjogi elvei. Pro Publico Bono - Magyar Közigazgatás*, 1. 42–67.
- Ormston, R. & Mullholland, C. (2018). Moving Forward Making Changes: evaluation of a group-based treatment for sex offenders. Ipsos MORI Scotland, Scottish Government, Edinburgh.
- Ó Ciardha, C. & Ward, T. (2013). Theories of Cognitive Distortions in Sexual Offending: What the Current Research Tells Us. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14 (1), 5–21. <https://doi.org/10.1177/1524838012467856>
- Ó Ciardha, C., & Gannon, T. A. (2011). The cognitive distortions of child molesters are in need of treatment. *Journal of Sexual Aggression*, 17(2), 130–141. <https://doi.org/10.1080/13552600.2011.580573>
- Papp, G. (2009). A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*, 28 (2), 29–60.
- Parti, K., Szabó, J. & Virág, Gy. (2016). A média azt üzenté... Szexuális erőszakkal kapcsolatos ismeretek, vélemények és attitűdök vizsgálata egy médiakampány kapcsán. *Médiakutató*, 16(2), 7–24.
- Parti, K., Szabó, J. & Virág, Gy. (2017). A szexuális erőszak jellemzői egy aktakutatás tükrében. In Parti, K. (Szerk.): *Szexuális erőszak : Mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakról* (pp. 159–198). Országos Kriminológiai Intézet, Budapest.
- Perkins, C. A. (1997). Age Patterns of Victims of Serious Violent Crime. U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics
- Perry, A. E., & Olason, D. T. (2008). A New Psychometric Instrument Assessing Vulnerability to Risk of Suicide and Self-Harm Behaviour in Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(4), 385–400. <https://doi.org/10.1177/0306624x08319418>
- Peugh, J., & Belenko, S. (2001). Examining the Substance Use Patterns and Treatment Needs of Incarcerated Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 13(3), 179–195. <https://doi.org/10.1177/107906>
- Pérez, D. M., & Jennings, W. G. (2012). Treatment behind bars: the effectiveness of prison-based therapy for sex offenders. *Journal of Crime & Justice*, 35(3), 435–450. <https://doi.org/10.1080/0735648x.2012.662060>

- Pritchard, C., & King, E. (2005). Differential Suicide Rates in Typologies of Child Sex Offenders in a 6-year Consecutive Cohort of Male Suicides. *Archives of Suicide Research*, 9(1), 35–43. <https://doi.org/10.1080/13811110590512903>
- Pregunné, P. Gy. (2011). A szexuális bűnelkövetők terápiás kezelésének tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle* 30(1), 37-52.
- Prentky, R. A., & Burgess, A. W. (2000). *Forensic Management of Sexual Offenders*. Springer Publishing.
- Polaschek, D. L., & Ward, T. (2002). The implicit theories of potential rapists. *Aggression and Violent Behavior*, 7(4), 385–406. [https://doi.org/10.1016/s1359-1789\(01\)00063-5](https://doi.org/10.1016/s1359-1789(01)00063-5)
- Quackenbush, R. E. (2003). The Role of Theory in the Assessment of Sex Offenders. *Journal of Child Sexual Abuse*, 12(3–4), 77–102. https://doi.org/10.1300/j070v12n03_04
- Rausand, M & Haugen, S. (2020). *Risk Assessment: Theory, Methods, and Applications*. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119377351>
- Ricciardelli, R., & Moir, M. (2013). Stigmatized among the Stigmatized: Sex Offenders in Canadian Penitentiaries. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 55(3), 353-386. <https://doi.org/10.3138/cjccj.2012.e22>
- Ricciardelli, R. (2014). Coping Strategies: Investigating How Male Prisoners Manage the Threat of Victimization in Federal Prisons. *The Prison Journal*, 94(4), 411–434. <https://doi.org/10.1177/0032885514548001>
- Riley, D., Skelton, A. & Vess, J, (2006). Assessing Sex Offender Risk. In: McMaster, K. & Bakker, L, (eds..) *Will they do it again? Assessing and managing risk*. Christchurch: HMA Books (pp.146-161).
- Robertiello, G., & Terry, K. J. (2007). Can we profile sex offenders? A review of sex offender typologies. *Aggression and Violent Behavior*, 12(5), 508–518. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2007.02.010>
- Rose, J., Jenkins, R., O'Connor, C., Jones, C. E., & Felce, D. J. (2002). A Group Treatment for Men with Intellectual Disabilities who Sexually Offend or Abuse. *Mental Handicap Research*, 15(2), 138–150. <https://doi.org/10.1046/j.1468-3148.2002.00110.x>
- Schlank, A. M., & Shaw, T. (1996). Treating Sexual Offenders Who Deny Their Guilt: A Pilot Study. *Sexual Abuse. A Journal of Research and Treatment*, 8(1), 17–23. <https://doi.org/10.1177/107906329600800103>
- Schwaebe, C. (2005). Learning to Pass: Sex Offenders' Strategies for Establishing a Viable Identity in the Prison General Population. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 49(6), 614–625.
- Simons, D. A (2017). Sex offender typologies. In: *Sex Offender Management Assessment and Planning Initiative*. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. (pp. 61–91)

- Smid, W. J., Kamphuis, J. H., Wever, E. C., & Van Beek, D. J. (2014). A comparison of the predictive properties of nine sex offender risk assessment instruments. *Psychological Assessment*, 26(3), 691–703. <https://doi.org/10.1037/a0036616>
- Smith, H. P., Kaminski, R. J., Power, J., & Slade, K. (2019). Self-harming behaviors in prison: a comparison of suicidal processes, self-injurious behaviors, and mixed events. *Criminal Justice Studies*, 32(3), 264–286. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2019.1602044>
- Solt, Á. (2012a). Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE, TáTK.
- Solt, Á. (2012b). A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje. *Belügyi Szemle*, 60(7-8), 5-36.
- Somogyi, Zs. B. (2023): Szexuális bűnelkövetők terápiájának dilemmái a büntetés-végrehajtásban. *Pszichoterápia*, 32(3) 191-200.
- Somogyvari, M. (2021). Sex Offender Characteristics: Analysis based on a sample of Hungarian prisoners. *Journal of Humanities and Social Sciences Studies*, 3(3), 41–54. <https://doi.org/10.32996/jhsss.2021.3.3.6>
- Somogyvári, M. (2021b): A kábítószer-kérdés vetületei a börtönökben. *Interdiszciplináris Drog szemle*, 2(4), 107-137.
- Somogyvári, M. (2022). A szexuális bűnelkövetők karakterisztikája, és kezelési lehetőségei büntetés-végrehajtási keretek között. *Belügyi Szemle*, 70(1), 99–117. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.1.7>
- Somogyvári, M. (2023). Drug use characteristics of convicts - in the light of traditional and new psychoactive substances. *Kultúra és közösség* 14(3), 159-167. <https://doi.org/10.35402/kek.2023.3.16>
- Spector, P. E., Rogelberg, S. G., Ryan, A. M., Schmitt, N., & Zedeck, S. (2014). Moving the pendulum back to the middle: Reflections on and introduction to the Inductive Research special issue of Journal of Business and Psychology. *Journal of Business and Psychology*, 29(4), 499–502. <https://doi.org/10.1007/s10869-014-9372-7>
- Stermac, L., Du Mont, J., & Dunn, S. (1998). Violence in Known-Assailant sexual assaults. *Journal of Interpersonal Violence*. 398-412 <https://doi.org/10.1177/088626098013003006>
- Stermac, L. E., Segal, Z. V. & Gillis, R. (1990). Social and Cultural Factors in Sexual Assault. In: Marshall, W. L., Laws, D. R. & Barbaree, H. E. (eds.) *Handbook of Sexual Assault. Applied Clinical Psychology*. Springer, Boston, MA. 143–159 https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0915-2_9
- Stiernströmer, E., Fritz, M. V., Mellgren, C., & Khoshnood, A. (2022). Demographic characteristics of convicted child sexual abusers in South of Sweden, between 2013

- and 2018: a pilot study. *Forensic Sciences Research*, 7(3), 393–401.
<https://doi.org/10.1080/20961790.2022.2052590>
- Szabó, J. (2012). A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia* 14(2) 73-88.
- Szabó, J. (2019). A tizenkét éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális erőszak egy aktakutatás eredményei tükrében. *Kriminológiai Közlemények* 79. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 43–64.
- Szabó, J. (2020): A bűnügyi kockázatelemzés lehetőségei a rendőrségen. *Rendőrségi tanulmányok*, 3(3) 81-97.
- Szabó, J. & Virág, Gy. (2017). A nemi erőszak mítosza. In Parti, K. (Szerk.): *Szexuális erőszak: Mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakról.* (pp. 201–237) Országos Kriminológiai Intézet, Budapest.
- Tauffer E. (1880). A szabadságvesztés-büntetés különféle nemeinek végrehajtása és a pénzbüntetés, tekintettel a magyar büntető törvényre s a legújabbban kiadott m. kir. igazságügyministeri utasításokra.
- Thomas, T. (2016). *Policing Sexual Offences and Sex Offenders.* (Palgrave Studies in Risk, Crime and Society) (1st ed. 2016). Palgrave Pivot.
- Tibbits, C. (1931) Success or Failure on Parole Can be Predicted: A Study of the Records of 3,000 Youths Paroled from the Illinois State Reformatory. *Journal of Criminal Law and Criminology* 22(1) 11-50.
- Tibbits, C (1932) Reliability of Factors Used in Predicting Success or Failure in Parole. *Journal of Criminal Law and Criminology* 22(6) 844-853.
- Tie, D. & Waugh, E. (1999). *Prison Youth Vulnerability Scale Administration and Technical Manual.* New Zealand Department of Corrections
- Tóth, O. (2017). Szexuális erőszak két nemzetközi kutatás tükrében. In: Parti, K. (szerk.): *Szexuális erőszak : Mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakról.* (pp. 11–35) Országos Kriminológiai Intézet, Budapest.
- Turner, S.F., Hess, J., Bradstreet, C.E., Chapman, S.F., & Murphy, A. (2013). Development of the California Static Risk Assessment (CSRA): Recidivism Risk Prediction in the California Department of Corrections and Rehabilitation.
- Van Den Berg, C., Beijersbergen, K., Nieuwbeerta, P., & Dirkzwager, A. (2018). Sex Offenders in Prison: Are They Socially Isolated? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 30(7), 828–845. <https://doi.org/10.1177/1079063217700884>
- Vig, D. (2009). Izoláció a társadalomvédelem büvöletében: határozatlan ideig tartó szabadságmegvonás Európában. *Kriminológiai tanulmányok*, 46. 38–53.

- Virág, Gy. (2013). Miért erőszakolják meg a férfiak a nőket? Gondolatok és elméletek a szexuális erőszakról. Vókó, Gy. (Szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 50. 225–244
- Virág, Gy. (2004). Szexuális erőszak. In Irk F. (Szerk.) *Áldozatok és vélemények II.* (pp. 71–83) Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.
- Yates, P. M. (2013). Treatment of sexual offenders: Research, best practices, and emerging models. *The International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 8(3–4), 89–95. <https://doi.org/10.1037/h0100989>
- Yung, C. R. (2007). Banishment by a Thousand Laws: Residency Restrictions on Sex Offenders. *Washington University Law Review*, 85(1), 101–160.
- Van Den Berg, C., Beijersbergen, K., Nieuwbeerta, P., & Dirkzwager, A. (2018b). Sex Offenders in Prison: Are They Socially Isolated? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 30(7), 828–845. <https://doi.org/10.1177/1079063217700884>
- Vaughan, A. E. (2001). The association between offender socioeconomic status and victim-offender relationship in rape offences. *Psychology, Evolution & Gender*, 3(2), 121–136. <https://doi.org/10.1080/14616660110067357>
- Wakeling, H. C., Webster, S. D., & Mann, R. E. (2005). Sexual offenders' treatment experience: a qualitative and quantitative investigation. *Journal of Sexual Aggression*, 11(2), 171–186. <https://doi.org/10.1080/13552600412331321323>
- Ward, T., & Beech, A. (2006). An integrated theory of sexual offending. *Aggression and Violent Behavior*, 11(1), 44–63. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.05.002>
- Ward, T. & Hudson, S. M. (1998). The Construction and Development of Theory in the Sexual Offending Area: A Metatheoretical Framework. *Sexual Abuse*, 10(1), 47–63. <https://doi.org/10.1177/107906329801000106>
- Ward, T., Hudson, S. M., Marshall, W. L., & Siegert, R. (1995). Attachment style and intimacy deficits in sexual offenders: A theoretical framework. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 7(4), 317–335. <https://doi.org/10.1007/bf02256835>
- Ward, T., Polaschek, D., & Beech, A. R. (2006). *Theories of Sexual Offending*. Wiley series in forensic clinical psychology, West Sussex, England
- Ward, T., & Keenan, T. (1999). Child Molesters' Implicit Theories. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(8), 821–838. <https://doi.org/10.1177/088626099014008003>
- Watkins, I. T. (2011). The utility of level of service inventory - revised (LSI-R) assessments within NSW Correctional environments. Corrective Services New South Wales, Australia

- Webb, R. T., Shaw, J., Stevens, H., Mortensen, P. B., Appleby, L., & Qin, P. (2012). Suicide Risk Among Violent and Sexual Criminal Offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(17), 3405–3424. <https://doi.org/10.1177/0886260512445387>
- Wertham, F. (1938). Psychiatry, and the Prevention of Sex Crimes. *Journal of Criminal Law and Criminology* 28(6) 847–853.
- White, K. (2008). Where Will They Go – Sex Offender Residency Restrictions as Modern-Day Banishment. *Case Western Reserve Law Review*, 59(1), 161.
- Witmer, H. L. (1927) Some Factors in Success or Failure on Parole, *Journal of Criminal Law and Criminology* 18(3) 384–403.
- Zgoba, K. M., Sager, W. R., & Witt, P. H. (2003). Evaluation of New Jersey’s Sex Offender Treatment Program at the Adult Diagnostic and Treatment Center: Preliminary Results. *The Journal of Psychiatry & Law*, 31(2), 133–164. <https://doi.org/10.1177/009318530303100202>

Jogszabályi hivatkozások

- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény
- A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény
- A szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbírság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet
- A fogva tartottak bánásmódjában alkalmazott minimumszabályok, amelyet az ENSZ bűnmegelőzésről és az elkövetőkkel szembeni bánásmódról szóló első konferenciája 1955-ben Genfben fogadott el, és a Gazdasági és Szociális Tanács 1957. július 31-i 663 C (XXIV) és 1977. május 13-i 2076 (LXII) határozataiban jóváhagyott.
- A pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvény
- Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről szóló 1976. évi 8. törvényerejű rendelet
- Európai Parlament és Tanács 2011/92/EU irányelve a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról
- Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners

Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders

Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules

Recommendation CM/Rec(2021)6 of the Committee of Ministers to member States regarding the assessment, management and reintegration of persons accused or convicted of a sexual offence

Egyéb dokumentumok

2022-es éves jelentés (2021-es adatok) az EMCDDA számára, készítette: Nemzeti Drog Fókuszpont (Péterfi, A. Bálint, R. Szerk.). Letöltve: 2023. 03.04.

https://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes2022_HU_final.pdf

Kábítószer és Kábítószerfüggőség Európai Megfigyelőközpontja (2021), Európai kábítószer-jelentés, 2021: Tendenciák és fejlemények, az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg (EMCDDA, 2021) Letöltve: 2023. 03.04.

https://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_EDR_2021_HU.pdf

United States Sentencing Commission: Mandatory minimum Penalties for sex offenses in the federal criminal justice system (2019), Letöltve: 2022. 12. 05.

https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/research-and-publications/research-publications/2019/20190102_Sex-Offense-Mand-Min.pdf

Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA), Letöltve: 2022. 12. 05.

<https://www.justice.gov/criminal-ceos/sex-offender-registration-and-notification-act-sorna>

National Sex Offender Public Website, Letöltve: 2022. 12. 05.:

<https://www.nsopw.gov/Registry/AllRegistries>
<https://www.nsopw.gov/>

Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking: Global Overview of Sex Offender Registration and Notification Systems, 2014, Letöltve: 2022. 12. 05.:

<https://www.ojp.gov/library/publications/global-overview-sex-offender-registration-and-notification-systems>

EuroPris adatgyűjtés (2017): Risk Assessment, Letöltve: 2023. 01. 25.

<https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=200>

EuroPris adatgyűjtés (2019): Risk Screening, Letöltve: 2023. 01. 25.

<https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=342>

EuroPris adatgyűjtés (2020): Risk Assessment by Means of Structured or Systematic Scheme or Tool , Letöltve: 2023. 01. 25.

<https://www.europris.org/epis/kms/?detail=398>

EuroPris adatgyűjtés (2020): Designation of Regime and Security Levels, Letöltve: 2023. 01. 25.

<https://www.europris.org/epis/kms/?detail=402>

EuroPris adatgyűjtés (2023): Sex Offender Programs in Prisons, Letöltve: 2023. 09. 01.

<https://www.europris.org/epis/kms/?detail=500>

EuroPris adatgyűjtés (2018): Program for sexual offendersw, Letöltve: 2023. 09. 01.

<https://www.europris.org/epis/kms/?detail=250>

Number of people in the United States who were victims of a sex offense in 2021, by victim's age, Letöltve: 2022. 12. 05.

<https://www.statista.com/statistics/639493/sex-offences-united-states-by-victim-age/>

Recorded Crime – Victims National statistics about victims of a range of personal, household and family and domestic violence offences as recorded by police, Letöltve: 2022. 12. 05.

<https://www.abs.gov.au/statistics/people/crime-and-justice/recorded-crime-victims/latest-release#data-downloads>

Sexual offences in England and Wales overview: year ending March 2022, Letöltve: 2022. 12. 05.

<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/bulletins/sexualoffencesinenglandandwalesoverview/march2022>

Daily Mail (2017. június 24.): The scandal of the sex crime 'cure' hubs: How minister buried report into £100million prison programme to treat paedophiles and rapists that INCREASED reoffending rates, Letöltve: 2023.10.01.

<https://www.dailymail.co.uk/news/article-4635876/Scandal-100million-sex-crime-cure-hubs.html>

Ábrák jegyzéke

1. ábra A szexuális bűncselekmények minősítése az áldozat életkora szerint	13
2. ábra Az oksági modellek tartalmi és irodalmi áttekintő táblázata	73
3. ábra Knight és Prentky tipológiája.	79
4. ábra Szexuális bűnelkövetők tipológiáinak szintézise	80
5. ábra A gyermekek elleni szexuális abúzust elkövetők tipológiája.....	82
6. ábra. A tipológiák tartalmi és irodalmi áttekintő táblázata	87
7. ábra Kockázatelemzési rendszerek.....	99
8. ábra A szexuális bűnelkövetők kockázatelemzésére szolgáló elterjedtebb rendszerek	106
9. ábra A RRASOR kérdőív jellegű értékelési rendszere	108
10. ábra. A magyarázóelméletek és a kockázatelemzési rendszerek összefüggései	111
11. ábra A kockázatelemzési rendszer működési logikája.....	117
12. ábra. A disszertáció elméleti blokkjai közti összefüggések	121
13. ábra Az erőszakos szexuális bűnelkövetők áldozat életkora szerinti megoszlása.....	136
14. ábra. Az ítéletek feldolgozási, értékelési szempontjai	186
15. ábra A szexuális bűnelkövetők karkterisztikája	245

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Szexuális bűncselekmény kapcsán fogvatartottak megoszlása.....	132
2. táblázat Fogvatartottak jogcím szerinti eloszlása.....	133
3. táblázat Szexuális bűncselekmények kapcsán elítéletek száma és aránya.....	133
4. táblázat Az Európa Tanács tagállamaiban a szexuális bűnelkövetők százalékos aránya...	134
5. táblázat Szexuális bűncselekmények kapcsán elítéletek száma és aránya.....	136
6. táblázat A vizsgálati minta összeállításának menete.....	138
7. táblázat A vizsgálati minta összetétele.....	139
8. táblázat Végrehajtási fokozat	141
9. táblázat Ítélet tartama	141
10. táblázat Demográfiai adatok.....	142
11. táblázat Családi állapot	143
12. táblázat Párkapcsolati jellemzők	144
13. táblázat Szakképzettség.....	145
14. táblázat Valaha bejelentett munkaviszony	145
15. táblázat Kriminális kiterjedtség indexe	148
16. táblázat Járulékos/profilitizta elkövetői jelleg	149
17. táblázat Kriminális kiterjedtség indexe (átlag).....	150
18. táblázat Profilitizta/járulékos elkövető az áldozat életkora szerinti bontásban	150
19. táblázat Kriminális karrier kezdete	152
20. táblázat A kriminális karrier belépő bűncselekménye	153
21. táblázat Fiatalkori devianciák	154
22. táblázat Intézeti előélet.....	156
23. táblázat Társas Viszonyok.....	157
24. táblázat Volt-e öngyilkossági kísérlete vagy szándékos önkárosítása?.....	159
25. táblázat Valaha történt kábítószerfogyasztás értéke.....	163
26. táblázat Szerhasználat rendszeressége.....	163
27. táblázat Alkoholfogyasztás jellemzői.....	164
28. táblázat Szerepet játszott-e az alkohol/kábítószer az elkövetett bűncselekményben?	165
29. táblázat Rezsim és biztonsági kockázat	168
30. táblázat Fegyelmi adatok.....	169
31. táblázat Áldozattá válás.....	173
32. táblázat Hogyan vált áldozattá	173

33. táblázat Megoldási stratégiák	174
34. táblázat Veszélyeztetettség - állományi megítélés	175
35. táblázat A kockázatelemzési rendszer összesítő értékei.....	183
36. táblázat Az elkövetők szociális helyzete	190
37. táblázat Kriminális előélet.....	191
38. táblázat Áldozatok száma.....	193
39. táblázat Sértett neme	196
40. táblázat Az áldozatok szociális helyzete	197
41. táblázat Sértett fogyatékosága	197
42. táblázat Az elkövető és az áldozat viszonya	198
43. táblázat Az elkövetés jellege	200
44. táblázat Szexualitás szerepe	203
45. táblázat Az erőszak intenzitása	203
46. táblázat Erőszak intenzitása felnőtt áldozatok esetén.....	204
47. táblázat Kezelési megoldások bevonási logikája	215
48. táblázat Bűncselekmény beismerése	218
49. Táblázat A KKMI központi részlegén folytatott intenzív kezelési program adatai.....	228
50. táblázat A vizsgálati minta összeállításának menete.....	236
51. Táblázat A disszertáció vizsgálati elemeinek legfontosabb eredményei	246